

UiT Norges arktiske universitet

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Krigshistoriens livsløp

Samspillet, konkurransene og kampene om iscenesettelsen av Nord-Norges krigshistorie

Joakim Aalmen Markussen

Avhandling levert for graden philosophiae doctor – august 2020

Krigshistoriens livsløp

Samspeilet, konkurransene og kampene om iscenesettelsen av Nord-Norges
krigshistorie

Joakim Aalmen Markussen

Sammendrag

Nordnorske aktører fremsetter med jevne mellomrom sterke påstander om at regionens krigshistorie har krav på større oppmerksomhet og anerkjennelse. De hevder blant annet at kampene ved Narvik og tvangsevakueringen av Finnmark er fortiet eller underkommunisert. Ikke sjelden fremstilles norske myndigheter som ansvarlige for en nasjonal fortelling som angivelig har skyggelagt de nordnorske krigshendelsene. Gjennom slike påstander legger de til grunn at det finnes en offisiell fortelling om krigen. Nettopp fordi denne forestillingen kommer så eksplisitt til uttrykk og tilsynelatende har innrullert så mange tilhengere, er spørsmålet om hvorfor den har fått så bred oppslutning minst like fascinerende som om den stemmer.

Fortidige hendelser har ikke definisjonsmakt over hvordan de iscenesettes av sosiale kollektiv etter at de har skjedd. De kollektive minnene er heller ikke underlagt de samme kravene om vitenskapelighet som historiefaglige fremstillinger. Likevel kan kollektive minner påvirke samfunnets bilde av sannheten om det som skjedde. Denne studien undersøker prosessene som kan forklare hvorfor det har vokst frem en så opposisjonell nordnorsk fortelling om andre verdenskrig i Norge. Ved å studere hvordan andre verdenskrig i Nord-Norge har blitt iscenesatt gjennom etterkrigstiden, kaster dette prosjektet lys på de mange prosessene som har bidratt til å konstruere og endre fortellingene om kampene ved Narvik og tvangsevakueringen av Finnmark. Prosjektet undersøker de kollektive minnenes livsløp, og studerer utviklingen av fortellingen som en kontinuerlig prosess der ulike minneaktører, med ulike interesser, har arbeidet med å iscenesette fortiden.

Dette arbeidet kaster nytt lys over den utbredte ideen om en entydig, enhetlig og nasjonal fremstilling av andre verdenskrig i Norge, og argumenterer for en reflektert begrepsavklaring. Et sentralt funn er nemlig at de som hevdes å ha vært ansvarlige for en nasjonal grunnfortelling verken har vært så sentrumsorienterte eller hatt den definisjonsmakten som kritikerne hevder.

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	1
Forord	5
Kapittel 1: Introduksjon	7
Hypotese og problemstilling	8
Tematisk avgrensning	9
En nasjonal fortelling?	11
Periodisering.....	14
Nordnorsk identitetsmobilisering og -utvikling	18
Tidligere forskning	20
Kilder.....	24
Avhandlingens oppbygging	26
Kapittel 2: Teoretiske og metodiske refleksjoner	29
Minne og historie	30
Minner som akademisk forskningsobjekt	32
Kollektive minner.....	34
Minne eller fortelling?.....	37
Teoretiske verktøy	39
Strategiske nedslagsfelt på tidslinja	47
Bolk I: Integrasjon	51
Kapittel 3: Narvik 1940 – et symbol på norsk motstandskamp	53
Bakgrunn	54
Tilløp til heroisering.....	55
Fraværet av de allierte	58
Narvikdagen 1946	60

Norske ønsker om å fremheve Fleischer og Forsvarets innsats	63
Rammene for en integrerende fortelling	67
Symbol på norsk motstandskamp og alliert seier.....	73
Det allierte plottkomponentet tar over	75
De nordnorske soldatenes stilltiende tilstedeværelse	79
Kapittel 4: Frigjøringen av Finnmark 1944–45	83
De første fremstillingene	84
Frigjøringsmonumentet i Kirkenes	88
Planene endres	91
Sovjetiske reaksjoner.....	94
Avduking – etter sju år	98
Tiårsmarkeringen i 1954	101
Norske fremstøt i fortellingen	103
Fortellingen befestes	106
Frigjøringsperspektivet forsterkes.....	108
Konkurrerende norske perspektiver	111
Oppsummering bolk I.....	115
Bolk II: Konkurransen	117
Kapittel 5: Seierssymbolet Narvik.....	119
Narvik som symbol på norsk forsvarsvilje.....	120
De alliertes 9. april	121
<i>Operasjonene til lands i Nord-Norge.....</i>	<i>124</i>
Tilløp til kritikk?	126
Utvidelse av de etablerte perspektivene	130
Allierte på tvers av jernteppet	133

Veteranbegrepet	134
Tydligere tegn på perspektivskifte	138
Narvik 1940 – mer enn norsk krigshistorie.....	139
Den etablerte fortellingen under press	146
Et nedenfra-perspektiv tar form	148
Kapittel 6: Fra frigjøring til tvangsevakuering	153
25-årsmarkeringen i 1969.....	154
Nye perspektiver på krigen i Finnmark.....	157
Perspektivutvidelser i den etablerte fortellingen.....	159
Nedenfra-perspektivet slår gjennom	161
En overordnet fremstilling nedenfra	163
Etableringen av en konkurrerende fortelling.....	165
Myndighetene ansvarlige for fortellingen?	168
Historikeren som myndighetenes forlengede arm.....	169
Utvidelse av den konkurrerende fortellingen.....	173
Offerrollen forutsetter en overgriper	176
Den konkurrerende fortellingen blir forsøkt diskreditert.....	182
Finnmarkingenes rolle anerkjennes.....	185
Oppsummering bolk II	189
Bolk III: Opposisjon	191
Kapittel 7: Konkurransen og kontrovers.....	193
Bakgrunn	194
Kriterier for usedvanlig harde påkjenninger	197
Det nordnorske felttoget.....	200
Forskjellige vilkår	203

Alta bataljon	206
Offerrollen	208
<i>Alta bataljons historie og Øygard-utvalget</i>	215
Forskansningen av en nordnorsk fremstillingsmåte.....	219
Kapittel 8: Medaljer og anerkjennelse	223
Den sosiale fortellingen fra 1990 til 2000-tallet	224
Selvforsterkende negativ anerkjennelse	227
Medaljedekorasjoner	229
Historikerprosjektet	231
Ulike historiesyn – ulike plottkomponenter	233
Den endelige rapporten	236
Debatt og kontrovers	241
Debatten tilspisses	245
Boklansering.....	249
Oppsummering bolk III	257
Kapittel 9: Oppsummering og konklusjon	259
Integrasjonsfasen	260
Konkurransfasen.....	264
Opposisjonsfasen.....	268
Medaljesaken som opposisjonsfasens kulminasjon	271
Avsluttende refleksjoner	272
Litteratur og kilder	277
Arkivmateriale.....	290

Forord

Da det i april 2016 ble klart at Institutt for historie og religionsvitenskap ved UiT skulle lede to nye forskningsprosjekter om andre verdenskrig, dukket det opp klare forventninger i media om at Nord-Norges krigshistorie endelig skulle komme frem i lyset. Jeg delte på mange områder synspunktene om at Nord-Norges krigshistorie var lite kjent, men det var andre spørsmål som fascinerte meg mer: Hvorfor mener så mange at den nordnorske krigshistorien ikke har fått tilstrekkelig anerkjennelse, og hvordan oppstår slike holdninger?

Det er mange som skal ha en takk for hjelpa for at resultatet av arbeidet, og svaret på spørsmålene nå har fått plass mellom disse permene. Først og fremst vil jeg takke mine veiledere Stian Bones og Hallvard Tjelmeland. De har gitt nyttige kommentarer på mange kapittelutkast av svært varierende kvalitet i løpet av disse fire årene. Jeg vil også takke mine kolleger ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi for tilbakemeldingene på mine tanker og tekster, både på instituttets forskerseminar og i andre sammenhenger. Mine stipendiatkolleger ved instituttet fortjener en spesiell takk. Det har vært befriende å få luften frustrasjon, glede, stagnasjon og fremgang med andre i samme situasjon.

Jeg vil spesielt takke Kurt Henrik Dalmo for de mange faglige diskusjonene, og ikke minst for å ha velvillig delt nyttig kildemateriale og tips til litteratur. Jeg vil også takke Tom Kristiansen for å ha delt kildemateriale fra britiske arkiver, og Kristoffer Østnes ved Narviksenteret for å skannet og tilsendt meg materiale fra museet i Narvik. Familien min fortjener også en stor takk for alltid å ha vist interesse for arbeidet, og for mange nyttige og tankevekkende diskusjoner og innspill.

Til sist, men på ingen måte minst, vil jeg takke Ina for hennes tålmodige støtte og ufravikelige tro på at jeg kom til å bli ferdig. Takk også til lille Olai som har inspirert og strukturert dette arbeidet på utallige nye måter.

Joakim Aalmen Markussen

Tromsø, august 2020.

Kapittel 1: Introduksjon

1940:

Vi i Nord-Norge hadde ikke høve til å møte ved fronten i 1814 og heller ikke til å delta direkte i organiseringa av den moderne norske staten, Eidsvoll-Norge. Men i 1940 er det vår tur. Vi her i Nord har enda høve til å heise det vakre trefargede flagget vårt. Det skal «overvintre» her hos oss.¹

2010:

[M]ens styrker i Sør-Norge kapitulerte etter kort tid, førte nordnorske avdelinger i åtte uker offensive operasjoner mot invasjonshæren. Likevel er felttoget ved Narvik omhandlet på bare 11 sider av 2100 boksider i «Norge i krig». Bilder opptar mesteparten av de 11 sidene. Felttoget ved Narvik er i Norge blitt den glemte krigen.²

Det første sitatet ovenfor illustrerer hvordan avisa *Nordlys* fremstilte kampene som enda pågikk ved Narvik i mai 1940. Det som skjedde ble iscenesatt i et patriotisk og heroisk narrativ. Narvik ble fremstilt som Norges siste skanse mot den tyske okkupasjonsmakten, og fra Nord-Norge skulle kampen føres til seier. 70 år senere hadde patriotisme og heroisme blitt erstattet med indignasjon og bitterhet. Kritikken i det andre sitatet illustrerer en påstand om at den nordnorske krigshistorien angivelig er underkommunisert i det som hevdes å være en nasjonal fremstilling om andre verdenskrig i Norge.³ Idag står de to sitatene som representanter for to forskjellige måter å fremstille andre verdenskrig i Nord-Norge. For å gå fra patriotisk heroisme, til bitter indignasjon, må noe ha skjedd i løpet av årene som har gått siden andre verdenskrig. Det er nettopp det som har skjedd med *fortellingen* om de nordnorske krigshendelsene som står i fokus i denne studien.

¹ *Nordlys*, «Norges dag», 17.5.1940.

² Oddmund Joakimsen, *Narvik 1940: Nazi-Tysklands første tilbakeslag under 2. verdenskrig* (Harstad: Sør-Troms museum, Midt-Troms museum og Nordland røde kors krigsmuseum, 2010), 148. Joakimsen gir her uttrykk for at flerbindsverket *Norge i krig* fra 1980-årene representerer en offisiell og nasjonal fremstilling av andre verdenskrig i Norge.

³ Det finnes flere eksempler på denne påstanden, se f.eks. Olav Sigurd Alstad, «Trenger vi en omskriving av historien om Norge i krig?», Nordnorskdebatt.no, 13.5.2020, <https://nordnorskdebatt.no/article/trenger-vi-en-omskrivning> Oppsøkt 19.5.2020; Per Kristian Olsen, «Ja, vi trenger en omskriving av historien om Norge i krig», Nordnorskdebatt.no, 18.5.2020, <https://nordnorskdebatt.no/article/ja-vi-trenger-omskrivning> Oppsøkt 19.5.2020.

Hypotese og problemstilling

Det er tilsynelatende mange i Nord-Norge som deler oppfatningen til journalist Hans Trygve Holm i Avisa Nordland; «Den kanskje største skammen er [...] hvordan det offisielle Norge har behandlet slaget om Narvik».⁴ Og mange i Nord-Norge er nok enige i Lars West Johnsens utsagn om at «Finnmarks krig har ikke hatt sin rettmessige plass i vår kollektive hukommelse».⁵ Påstander som disse danner bakteppet for hypotesen for dette prosjektet, nemlig at det idag finnes en særegen og regionalt forankret måte å iscenesette Nord-Norges krigshistorie på, men også at denne fremstillingsmåten har blitt skapt over tid. Fortellinger om det som skjedde i Nord-Norge under krigen eksisterer i høyeste grad, men når hendelsene rekonstrueres og iscenesettes, formidles de nærmest alltid i et offerperspektiv. Nesten alt som kan plasseres innen kategorien nordnorsk krigshistorie fortelles i det samme narrative plottet – tragedie.⁶

Grunnsteinen i denne regionale fremstillingsmåten er en påstand om at det som skjedde i Nord-Norge under krigen er underkommunisert til det nasjonale publikum. Den nordnorske måten å iscenesette regionens krigshistorie legger til grunn at hendelsene som utspilte seg i Nord-Norge var så betydningsfulle *under* krigen at de fortjener en langt mer fremtredende plass i norsk krigs- og okkupasjonshistorie *etter* krigen. Dermed forutsetter den også at det finnes en overordnet nasjonal fortelling om andre verdenskrig i Norge, og at det finnes aktører som står bak den. Det er disse aktørene som angivelig har skyggelagt betydningen av de nordnorske krigshendelsene. I denne studien skal jeg holde en kritisk distanse til disse premissene i de nordnorske påstandene, og heller undersøke hvorfor det har blitt slik.

Det er to sentrale spørsmål som utgjør problemstillingen for denne studien: Hvordan har den nordnorske krigshistorien blitt iscenesatt, formidlet og fortalt i perioden fra 1945 og frem til idag? Og hvorfor har de nordnorske fortellingene blitt så

⁴ Hans Trygve Holm, «Seierherren skriver historien» Avisa Nordland, 17.4.2018. <https://web.retriever-info.com/services/archive/displayDocument?serviceId=2&documentId=05514820180417592b660a671e76c93a163eb7368eda1a>. Oppsøkt 2.5.2018.

⁵ Lars West Johnsen «Brent, sprenget, glemt», Dagsavisen, 7.11.2016. Anmeldelse av Asbjørn Jaklin, *Brent jord: 1944-1945: heltene, ofrene, de skyldige* (Oslo: Gyldendal, 2016).

⁶ Hayden White, *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973), 7.

kritiske som de har blitt? Problemstillingen belyser noen sentrale avgrensninger. Den illustrerer først og fremst at denne studien *ikke* handler om noen hittil ukjente episoder fra krigstiden. Den handler ikke om noe som skjedde *under* krigen i det hele tatt. Fokuset for dette prosjektet har hele tiden vært å undersøke hva som har formet *fortellingene* om de nordnorske krigsbegivenhetene.

Problemstillingen belyser også det grunnleggende premisset i dette prosjektet, nemlig at iscenesettelsen av krigshistorien ikke er forutbestemt av det som faktisk skjedde under krigen. Dette teoretiske perspektivet springer ut fra forskningsfeltet minnestudier, et felt jeg skal beskrive nærmere i det neste kapitlet. Allerede her er det imidlertid nødvendig å understreke at feltet for denne studien er de *kollektive minnene* – og ikke historien – om de nordnorske krigshendelsene. Minne og historie – selv om de er nært forbundet i sin fascinasjon for det fortidige og av og til overlapper hverandre – er forskjellige. Minner har ikke den samme forpliktelsen til en sannhet om det som skjedde på samme måte som historiefaget. Kollektive minner er langt mer plastiske, formbare og påvirkelige av aktørers meninger, synspunkter og følelser enn det historievitenskapelige fremstillinger er. Dette prosjektet er konsentrert om det som har foregått i det kreative handlingsrommet der minne og historie overlapper og griper inn i hverandre.⁷

Tematisk avgrensning

De to begivenhetene som står i fokus for undersøkelsene er kampene ved Narvik mellom april til juni i 1940, det som ofte kalles felttoget ved Narvik, og hendelsene under den siste krigsvinteren i Finnmark høsten og vinteren 1944–45, det som idag oftest betegnes som tvangsevakueringen av Finnmark. Det er flere grunner til at disse to hendelsene er valgt som studieobjekter. Begge deler skjedde helt tydelig geografisk avgrenset i Nord-Norge, og begge hevdes av nordnorske aktører å ha vært underkommuniserte. I tillegg er det i utgangspunktet et stort potensiale for å fremstille hendelsene på forskjellige måter.

⁷ Jay Winter, *Remembering War - The Great War between Memory and History in the 20th Century* (New Haven; London: Yale University Press, 2006), 288.

Kampene ved Narvik innehar for eksempel alle nødvendige ingredienser for å være *det* nasjonale heltepos. De nordnorske arbeiderne, bøndene og fiskerne som måtte kjempe som soldater i to måneder under ekstreme forhold i et ugjestmildt terreng mot en trent og dyktig fiende, møter nær sagt enhver sjangers krav til å være helter. Det samme gjør de mange tusen sivile som under trussel om henrettelse snek seg unna den tyske okkupasjonsmaktens ordre om å evakuere fra Finnmark i 1944-45. Både deltakerne i felttoget og de sivile under tvangsevakueringen har i utgangspunktet tilstrekkelig potensiale til å utfordre heltene fra Telemark, gutta på skauen, og Max Manus i konkurransen om å være de store heltene i norsk krigshistorie. Når verken soldatene fra Narvik eller de sivile fra Finnmark fremstilles som helter idag, illustrerer det at noen må ha grepet inn i fortellingen om *det som skjedde* for at den fremstår slik den gjør.

At de drøyt 125 kilometerne langs E6 mellom Bardufoss og Narvik blir hetende General Fleischers vei er for eksempel ikke et resultat av handlinger gjort av aktører under krigen. Det er heller ingenting ved den siste krigsvinteren i Finnmark som gjør at museet i Hammerfest blir hetende Gjenreisningsmuseet, eller at det ble etablert i Hammerfest. Noen har justert fortellingen, for det kunne like gjerne vært noen kilometer med 6. Divisjons vei over Lappaugen, eller Brent jord-museet i Kirkenes. Poenget her er at man ikke kan finne svar på hvorfor museet har blitt etablert i Hammerfest, og hvorfor det heter General Fleischers vei, utelukkende ved å studere begivenhetene. Fortiden kan iscenesettes, plottes, fortelles og materialiseres på et utall forskjellige måter av forskjellige aktører. Det ligger alltid prosesser bak en gitt iscenesettelse. I disse prosessene har det vært aktører i arbeid, og disse aktørene må identifiseres og studeres når man skal kartlegge den nordnorske krigshistoriens livsløp.

En annen sentral egenskap ved den nordnorske krigshistorien er at noen aktørers perspektiver har blitt adoptert av et større sosialt fellesskap. Med tanke på det store antallet av folk som ble berørt av krigsbegivenhetene i Nord-Norge, er det ikke til å undres over at det var og fremdeles er mange sterke fortellinger om det som skjedde. Det som imidlertid er viktig å understreke, er at noen av disse individuelle fremstillingsmåtene, på et eller annet tidspunkt og på en eller annen måte, har gått fra å

være nettopp individuelle, til å bli sosiale – til å bli en fortelling som deles av et større regionalt kollektiv.

Et raskt blikk på fremstillingen av de nordnorske krigshendelsene avslører nemlig at den har gjennomgått store endringer, og at det tidvis har vært en konkurranse om definisjonsmakt. Denne konkurransen er enklest illustrert ved endringene som har skjedd med fortellingen om det som skjedde i Finnmark: På 1950-tallet ble den siste krigsvinteren i Finnmark stort sett iscenesatt som *frigjøringen* av fylket. Idag er det bildet langt mer omstridt, og tvangsevakuering er oftere brukt som merkelapp på det som skjedde. Hendelsene ved Narvik ble på sin side forært med besøk av statsråder, kongehuset og utenlandske representanter ved mange av jubileumsmarkeringene i etterkrigstiden, hvordan kan det da ha seg at felttoget skulle være utilstrekkelig anerkjent?

Dette betyr at noen på et eller annet tidspunkt klarte å konstruere en fortelling om *tvangsevakuering* og ikke frigjøring. Noen iscenesatte kampene ved Narvik som glemt på bekostning av andre hendelser. Begivenhetene er de samme, men perspektivene i fortellingene om dem er forskjellige. I sin tur illustrerer dette at ingen og ingenting, på forhånd i alle fall, har iboende kvaliteter eller egenskaper som for all tid garanterer definisjonsmakt over hvordan fortiden skal iscenesettes.

En nasjonal fortelling?

Hvis det stemmer at nordnorsk krigshistorie er underkommunisert, forutsetter det at det har eksistert, og fremdeles eksisterer en annen og annerledes fortelling, en som nærmest systematisk har skyggelagt betydningen til krigshendelsene som utspilte seg i Nord-Norge. Ikke sjeldent brukes begrepet offisiell historie som betegnelse på denne motpolen til den nordnorske fortellingen.⁸ Begrepet gir imidlertid assosiasjoner til at de nordnorske krigshendelsenes angivelige fravær fra historien er et resultat av noens beslutning om at de skulle ignoreres og tåkelegges. At historien er *offisiell* gir inntrykk av Norge enten har en statlig instans som har godkjent og bestemt hva historien skal

⁸ Se for eksempel: Ole Magnus Rapp, «–Den egentlige krigen skjedde i nord», *Aftenposten.no*, 17.6.2009, <https://www.aftenposten.no/norge/i/n9zVJ/den-egentlige-krigen-skjedde-i-nord>, Oppsøkt 23.7.2020; Alstad, «Trenger vi en omskriving av historien om Norge i krig?»; Olsen, «Ja, vi trenger en omskriving av historien om Norge i krig».

inneholde, at historikere og andre forfattere har måttet legge frem sine fremstillinger for godkjenning til noen med bånd til sentralmakten, eller at statens organer har beordret en spesifikk fremstilling av det som skjedde i Norge under krigen.

I moderne tid har det i Norge aldri eksistert offentlige personer, utvalg eller organer som har hatt makt eller mulighet til å bestemme hva som skal lyssettes, og hva som skal skyggelegges i norsk historie. Dessuten er både felttoget og tvangsevakueringen kjente og veldokumenterte hendelser som stadig figurerer i nye bokutgivelser.⁹ Likevel hevdes det at disse hendelsene ikke har fått sin fortjente plass i nasjonens kollektive fortelling om andre verdenskrig i Norge. Hvis det ikke finnes offisielle instanser som produserer offisielle fortellinger, finnes det likevel en nasjonal fortelling om andre verdenskrig i Norge?

Blant norske krigs- og okkupasjonshistorikere er det idag bred enighet om at motstandskamp har hatt en hegemonisk posisjon i nasjonens fortelling om andre verdenskrig. Vektleggingen av motstandskampen var et resultat av et sterkt ønske om å finne en «kollektiv referanseramme som ville kunne støtte den kollektive gjenreisningen».¹⁰ Å vektlegge motstandskamp handlet om å distansere seg fra brutaliteten i det nazistiske regimet, som et ledd i å gjenopprette det nasjonale selvbildet. Motstandskampen tjente som eksempel på at man hadde vært motstander av den tyske okkupasjonen, under *hele* okkupasjonen. Dette var ikke noe særnorsk fenomen, og vektleggingen av motstandskamp ble et viktig kjennetegn ved fortellingene om krigsårene i en rekke tysk-okkuperte land i Vest-Europa.¹¹ Motstandsfokuset i de første årene etter krigen var ikke et påtvunget tema. Det hadde vært en omfattende sivil motstand mot tyskerne i Norge under okkupasjonen.¹²

⁹ Noen eksempler på utgivelser fra de siste årene er Per Kristian Olsen, *Jevnet med jorden: brenningen av Finnmark og Nord-Troms 1944* (Oslo: Aschehoug, 2019); Jaklin, *Brent jord*; Asbjørn Jaklin, *Kampen om Narvik: 62 desperate dager* (Oslo: Gyldendal, 2018).

¹⁰ Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen, "Innledning: historiekultur, historiebevissthet og historisk kompetanse", i *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*, redigert av Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen, (Oslo: Universitetsforlaget, 2011), 19.

¹¹ Se for eksempel Henrik Stenius, Mirja Österberg, og Johan Östling, *Nordic Narratives of the Second World War: National Historiographies Revisited* (Lund: Nordic Academic Press, 2011); Pieter Lagrou, *The legacy of Nazi occupation: patriotic memory and national recovery in Western Europe, 1945-1965* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

¹² Flere historievitenskapelige studier har dokumentert omfanget av både den militære og sivile motstandskampen. Se f.eks. Sverre Kjeldstadli, *Hjemmestyrkene: hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen* (Oslo: Aschehoug, 1959); Tore Gjelsvik, *Hjemmefronten: den sivile motstand under okkupasjonen*

Synne Corell bruker begrepet «nasjonalnarrativ» som en betegnelse på den fortellingen som tok form de første årene etter krigen.¹³ Hans Fredrik Dahl har betegnet det som en «nasjonalheroisk» historie.¹⁴ Claudia Lenz bruker flere begreper, blant annet «konsensusfortelling» og «den dominerende versjonen av norsk krigshistorie».¹⁵ Selv om svært få norske historikere hevder at motstandskampen har vært altoverskyggende i norsk krigshistorie, eller at den alltid har vært hegemonisk, gir entallsformen i disse begrepene inntrykk av at det har vært ett, og kun ett tema som har fått dominere en tilsynelatende *nasjonal* fortelling om krigs- og okkupasjonsårene. I tillegg er det ofte uklart om disse merkelappene brukes på en historiografisk tendens de første tiårene etter krigen, eller om de også brukes som betegnelse på hva nasjonen mente var viktig å minnes. Motstandskampens hegemoni og eksistensen til én nasjonal fortelling tas dermed for gitt i både historiografi og i den sosiale iscenesettelsen av andre verdenskrig.

På mange måter er det det samme som dagens nordnorske kritikere gjør. De legger til grunn at det finnes én overordnet og nasjonal fortelling om andre verdenskrig i Norge. Det er manglende oppmerksomhet og anerkjennelse til de nordnorske krigshendelsene i denne ene nasjonale fortellingen som er utgangspunktet for deres kritikk.

Ettersom dagens nordnorske iscenesettelse av regionens krigshistorie legger til grunn at det finnes kun én nasjonal fortelling om krigen, er det likevel hensiktsmessig å begrepsfeste den angivelig undertrykkende motpolen som de nordnorske aktørene hevder eksisterer. Claudia Lenz bruker begrepet *nasjonal grunnfortelling*, et begrep som er inspirert av Anne Eriksens påstand om at det har eksistert en «mytisk fortelling [om krigen] som bidro til å skape det moderne Norges selvbilde».¹⁶ Gjennom denne

1940–1945 (Oslo: Cappelen, 1977); Ole Kristian Grimnes, *Hjemmefrontens ledelse: Norge og den 2. verdenskrig*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1977).

¹³ Synne Corell, "The solidity of a national narrative: the German occupation in Norwegian history culture", i *Nordic Narratives of the Second World War: national historiographies revisited*, red. Henrik Stenius, Mirja Österberg, og Johan Östling (Lund: Nordic Academic Press, 2011), 102–104, 119–120.

¹⁴ Hans Fredrik Dahl, red. *Krigen i Norge*, (Oslo: Pax, 1974), 12.

¹⁵ Claudia Lenz, "Fra matauk til menneskerettigheter: fortelling og fortolkning av krigsminner i norske familier gjennom tre generasjoner," *Fortid (trykt utg.)*, vol. 4, nr. 2 (2007), 24, 29; Anne Eriksen, *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*, (Oslo: Pax, 1995).

¹⁶ Lenz, "Fra matauk til menneskerettigheter", 24; se også Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 173.

studien er det også det begrepet jeg vil benytte som betegnelse på den historiografiske tradisjonen som i flere år etter krigen la mest vekt på motstandskampen.

At det er snakk om en nasjonal grunnfortelling, og ikke en offisiell historie, illustrerer at jeg anser den for å ha vært en slags bunnlinje, en fremstilling som samlet nasjonen i fellesskap om de nye oppgavene som stod for tur da krig ble avløst av fred i mai 1945. Begrepet signaliserer altså at denne fortellingen *lå til grunn* for det Norge som tok form etter andre verdenskrig. Begrepet – slik jeg bruker det – må først og fremst betraktes som en merkelapp på en forsknings- og formidlingstradisjon som stod svært sterkt blant svært mange av landets krigs- og okkupasjonshistorikere den første tiden etter krigen. Et sentralt spørsmål i denne studien er om motstandsfokuset i historiografien også fikk like mye innflytelse på de kollektive minnene om det som hadde skjedd i Narvik og i Finnmark.

Den nasjonale grunnfortellingen er ikke et uproblematisk begrep. Omfanget av temaer og perspektiver i nyere norsk krigs- og okkupasjonsforskning har gjort at motstandskampen ikke lenger har noen spesielt særegen posisjon. Det er derfor høyst problematisk å hevde at det idag eksisterer en nasjonal grunnfortelling. Begrepet er, som vi skal se senere, likevel egnet som en merkelapp på det som fremstilles som nordnorsk krigshistories skyggeleggende motsetning. For, som det også vil bli belyst senere, er det å opponere mot en angivelig grunnfortelling i seg selv med på å konstruere den.

Periodisering

Selv om motstandskampen ble mest sentralt de første årene etter krigen, har det skjedd mye med måten andre verdenskrig iscenesettes i Norge, ikke minst i historiografisk forstand. Stein Ugelvik Larsen opererer med fem ulike faser i den norske krigs- og okkupasjonshistorien. Han betegner de første to tiårene etter krigen som «smertetiden», og hevder at Norge hadde «en sterk understrøm som gikk i retning av å søke en felles, nasjonal plattform som kunne bli grunnlaget for gjenoppbygging og planlegging for fremtiden.»¹⁷ Han mener det på denne tiden var stor debatt om det som

¹⁷ Stein Ugelvik Larsen, "Innledning", i *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, red. Stein Ugelvik Larsen (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 22.

hadde skjedd, men at blant annet rettsoppgjøret førte til en dikotomisk fortelling der de som hadde vært på feil side under krigen ble marginalisert, mens de på riktig side ble heroisert.

Gjennom 1950-årene, som Larsen betegner som pionerfasen, «var det lite av prinsipiell debatt omkring linjene» i norsk krigshistorie.¹⁸ Susanne Maerz hevder at motstand ble «glorifisert» i denne perioden.¹⁹ Claudia Lenz og Trond Risto Nilsen hevder at «folk som i en eller annen form hadde vært tilknyttet motstandsbevegelsen [...] skrev *sin versjon* av historien» i denne perioden.²⁰ De første tiårene etter krigen var preget av en bred konsensus om at de fleste nordmenn passivt eller aktivt hadde deltatt i motstandskampen mot okkupasjonen i en eller annen form, noe som førte til at det ikke ble «skjelnet mellom passiv patriotisme og aktiv motstand».²¹

På 1960-tallet begynte en ny generasjon historikere å mene at det enhetlige og svart-hvite bildet av okkupasjonstiden var «modent for kritisk gjennomgang».²² Det innledet, ifølge Larsen, den tredje fasen som han betegner som «opptakten til revisjonismen». Den ble preget av en ny runde med debatt, og særlig sentralt var spørsmålet om behovet for konsensus de foregående fasene hadde bidratt til å overskygge «de nyansene det var nødvendig å få frem for å gi et mer fullstendig bilde» av krigsårene.²³

Debattene fra 1960-tallet la grunnlaget for den neste og langt mer kritiske perioden det påfølgende tiåret. Larsen hevder at mytene kom under kritikk på 1970-tallet. Denne fasen ble preget av at den nasjonale grunnfortellingen kom i konkurranse med andre og nye perspektiver. En av dem som først problematiserte den nasjonale grunnfortellingen var Hans Fredrik Dahl. Da han i 1974 var redaktør for boka *Krigen i Norge*, hevdet han at motstandskampen overskygget mangfoldet av erfaringer, opplevelser og begivenheter under krigen.²⁴

¹⁸ Larsen, "Innledning", 22.

¹⁹ Susanne Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger: fortidsbearbeidelse i Norge som identitetsdiskurs*, overs. Kari Bolstad (Oslo: Unipub, 2010), 45.

²⁰ Lenz og Nilssen, "Innledning: historiekultur, historiebevissthet og historisk kompetanse", 21.

²¹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, 45.

²² Larsen, "Innledning", 23.

²³ Larsen, "Innledning", 23.

²⁴ Dahl, *Krigen i Norge*, 8.

Tiåret markerte en periode med «kritisk revisjon av sider ved den dominerende grunnfortellingen, ikke minst av motstandsfokuset.»²⁵ Enkelte av de nye forskerne var uttalt kritiske til grunnfortellingens fremstilling. En av dem som representerte de mest høylytte kritikerne var Terje Valen. I 1974 gav han ut boka *De tjente på krigen*. Den var basert på hans hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Bergen, og i forordet hevdet han at «Du har nå i hendene en bok som forsøker å ta et oppgjør med det meste du har lest og hørt om okkupasjonen hittil.»²⁶ Valens kontroversielle påstand var at Hjemmefronten hadde vært mer passiv enn aktiv:

Overfor okkupasjonsmakten førte hjemmefrontledelsen dels en samarbeidslinje, og delt en gjennomført passiv linje. Motstanden ble bare aktivisert litt når kravet nedenfra om aktivitet ble særlig sterkt, og når det kunne se ut som om hegemoniet var truet for hjemmefrontledelsen. Holdningskampanjen ble i hovedsak et surrogat for motstand som kunne skade tyskerne (og kapitalen i Norge) materielt.²⁷

Valen representerte riktignok et ytterpunkt, men hans utsagn illustrerer hvor intens konkurransen kunne bli mellom grunnfortellingen og de utfordrende perspektivene.²⁸ 1970-tallet ble derfor også starten på en langsom forvitningsprosess for motstandskampens hegemoni – i alle fall i historiografisk forstand. På 1980-tallet, fasen som Larsen betegner som «den norske historikerstridens første periode» ble fokuset utvidet, og temaer som tidligere hadde vært tabuiserte, ble gjenstand for kritiske studier. NS, nazistiske medløpere, hverdagsliv og jødernes skjebne ble viet langt mer forskningsinnsats enn motstandskampen. Fasen ble, ifølge Larsen, preget av en rekke debatter om hvorvidt historieforskningen var i ferd med å bevege seg i retning av å bli apologetisk overfor de som hadde vært på feil side under krigen.

Det utløste den femte historiografiske fasen, den Larsen kaller «mot-revisjonismen» som begynte på 1990-tallet. Her ble flere utfordrere forsøkt irettesatt,

²⁵ Lenz og Nilssen, "Innledning: historiekultur, historiebevissthet og historisk kompetanse", 21.

²⁶ Terje Valen, *De tjente på krigen: hjemmefronten og kapitalen* (Oslo: Oktober, 1974), 7.

²⁷ Valen, *De tjente på krigen*, 7–8.

²⁸ Valens kritikk mot hjemmefronten bygde på undersøkelser av Helge Krog. I 1969 hadde Krog hevdet at norsk industri hadde vært livsviktig for den tyske okkupasjonen, og at en koordinert sabotasje mot disse delene av norsk næringsliv kunne ha bidratt til å forkorte krigen. Se Helge Krog, *6te kolonne -?* (Oslo: Pax, 1969).

og det som ble fremstilt å ha vært relativisering av sensitive og problematiske sider ved krigen fra den forrige fasen ble utfordret.²⁹

Det er viktig å være oppmerksom på at Larsen, slik jeg har gjengitt ham på de foregående sidene, beskriver utviklingen av den norske okkupasjonshistorieforskningen. En slik periodisering må løses mer opp når man skal identifisere utviklingen til de kollektive minnene om kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark. Minne og historie er to forskjellige måter å fremstille fortiden, og historikere har ikke noen privilegert posisjon til å diktere, endre eller styre hva som er viktig å minnes.³⁰

Som denne studien vil vise var det svært lite debatt om hvordan kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark skulle iscenesettes de første årene etter krigen. For Narviks del kom fortellingen raskt inn i faste rammer allerede i løpet av 1940-tallet, selv om fortellingen var i kontinuerlig utvikling frem til 1965. Det var en langsommere etableringsprosess for fortellingen om det som hadde skjedd i Finnmark, men heller ikke der var det snakk om særlig debatt de første årene. Felles for begge deler var at fortellingene om de to hendelsene ble konstruert på en slik måte at de ble svært motstandsdyktig overfor indre og ytre press, og det ble knapt stilt et eneste spørsmål ved måten hendelsene ble fremstilt før på slutten av 1960-tallet. Siden begge hendelsene ble integrert i en større fremstilling av krigsårene i Norge, har jeg valgt å betegne fasen fra 1945 til 1965 for integrasjonsfasen. I denne perioden ble de ulike krigserfaringene i Norge bearbeidet til en samlende fortelling.

Mot slutten av 1960-tallet kan man se tegn til de første kritiske innvendingene, en tendens som vedvarte og økte i styrke helt til midten av 1980-tallet. Denne fasen kaller jeg konkurransefasen. Stadig nye perspektiver ble utforsket, og det ble flere og tydeligere spor av kritikk mot den etablerte fremstillingen av både kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark. På samme tid økte populariteten til sosialhistoriens nedenfra-perspektiv på historiske hendelser. Nedenfra-perspektivet åpnet mulighetene for å inkludere personlige opplevelser, følelser, drama og traumer i langt større grad enn hva de tidligere overordnede fremstillingene hadde tillatt.

²⁹ Larsen, "Innledning", 26–28.

³⁰ Winter, *Remembering War*, 5.

Vanlige menneskers opplevelser, erfaringer og holdninger fikk større oppmerksomhet. Kritikerne som dukket opp i denne perioden var imidlertid spredt blant ulike retninger. Enkelte ville utvide den etablerte fortellingen ved å inkludere nye hendelser og aktører, mens andre var ute etter å erstatte den etablerte fortellingen med nye perspektiver. Det var med andre ord konkurranse både mellom etablerte og nye perspektiver, men også mellom de nye perspektivene.

Fra andre halvdel av 1980-tallet startet det jeg kaller for opposisjonsfasen. I denne perioden ble de nye perspektivene langt mer samstemte i sin kritikk mot den etablerte fortellingen. Å studere krigshendelsene nedenfra ble et sentralt kjennetegn ved måten felttoget og tvangsevakueringen ble fremstilt utover 1990-tallet, og frem til idag. Det var likevel ingen automatikk i at nedenfra-perspektivet på den nordnorske krigshistorien skulle bli så opposisjonelt eller få så mange tilhengere. En viktig forutsetning var at den traff en nerve i den nordnorske regionalismen. Utviklingen av den særegne nordnorske måten å iscenesette regionens krigshistorie henger nemlig tett sammen med fremveksten av en særegen landsdelsidentitet.

Nordnorsk identitetsmobilisering og -utvikling

Helt siden 1945 har det pågått en nordnorsk mobilisering. Det var likevel ikke snakk om noe nordnorsk opposisjon den første tiden etter krigen. Tvert imot, Hallvard Tjelmeland har betegnet de første etterkrigsårene som en «stordomstid» for nordnorsk integrasjonsregionalisme.³¹ Regionalisme må her forstås som kollektive holdninger, meninger og kultur som kommer til uttrykk i en avgrenset geografisk region.³² Fra det politiske sentrum, men også fra regionalt hold var det en uttalt ambisjon om å knytte Nord-Norge tettere til nasjonen.

Gjenreisningen av Finnmark og Nord-Troms var både et eksempel på ønsket om tettere integrasjon mellom sentrum og periferi, men den var også med på å forsterke den samlende integrasjonsprosessen fra sentralt og regionalt hold.³³ Før-

³¹ Hallvard Tjelmeland, "Region og regionalisme i nord," i *Utafor sporet?: idrett, identiteter og regionalisme i nord*, red. Helge Christian Pedersen og Eivind Å Skille (Vallset: Oplandske bokforl., 2016), 31.

³² Ola Goverud Andersson, "Utviklingen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og Nord-Russland i perioden 1972-2015: En komparativ historiografi" (Doktorgradsavhandling, UiT Norges arktiske universitet, 2019), 19.

³³ Tjelmeland, "Region og regionalisme i nord", 31–32.

krigstidens nordnorske forestillinger om at Nord-Norge representerte en utkant som hadde vært stemoderlig behandlet av sentrum forsvant i løpet av krigsårene, og nasjonen stod samlet om oppgavene som stod for tur i gjenreisningstiden etterpå. Tydeligst kom optimismen for et moderne og integrert Nord-Norge til uttrykk gjennom etableringen av Nord-Norgeplanen i 1951, en politisk og økonomisk satsning på landsdelen som skulle «skaffe nye og framtidsrettede arbeidsplasser innenfor industrien.»³⁴ Nord-Norgeplanen kulminerte med Landsdelsutvalget for Nord-Norge i 1974. Det var en «samlande politisk institusjon, eit resultat av fleire tiårs regional mobilisering og bygging av landselsidentitet.»³⁵

Landsdelsidentiteten stod etter hvert svært sterkt i Nord-Norge, også etter at flere fra 1970-tallet begynte å stille spørsmålstegn ved moderniseringsprosjektets konsekvenser for regionen. Ikke alle var like begeistret for at primærnæringene ble rasjonalisert, at arbeidsplassene ble færre, eller at urbaniseringen førte til større fraflytting fra Nord-Norge. At over 70 prosent av befolkningen i Nord-Norge stemte nei til norsk EF-medlemskap i 1972, var et tydelig eksempel både på hvor sterk og samlande den nordnorske identiteten hadde blitt, men også på at den nordnorske befolkningen ikke lenger stolte blindt på at sentralmakten var de beste til å bestemme over regionens fremtid.³⁶ En nordnorsk patriotisme gjorde seg stadig mer gjeldende utover 1970-tallet, og det spredte seg en økende motstand mot integreringsprosjektet.³⁷ Integrasjonsregionalismen opphørte å være «hegemonisk og samlande», og ble utover 1980-tallet avløst av det Tjelmeland kaller motstandsregionalisme.³⁸

På samme tid som motstandsregionalismen begynte å vokse frem, begynte nordnorske aktører å identifisere og synliggjøre nye og særegne trekk ved krigs- og okkupasjonsårene i Nord-Norge. Dette skjedde samtidig som den nasjonale grunnfortellingen møtte andre utfordrere til konkurranse, og i prosessen etablerte flere nordnorske aktører nye måter å fremstille regionens krigshistorie. Både integrasjons-

³⁴ Jan Einar Reiersen, "Tettstedet - bostedet for de fleste nordlendinger," i *Nordnorsk kulturhistorie*, red. Einar-Arne Drivenes, Marit Anne Hauan, og Helge A. Wold (Oslo: Gyldendal, 1994), 150–151.

³⁵ Tjelmeland, "Region og regionalisme i nord", 33.

³⁶ Tjelmeland, "Region og regionalisme i nord", 33.

³⁷ Tjelmeland, "Region og regionalisme i nord", 34.

³⁸ Tjelmeland, "Region og regionalisme i nord", 33.

og motstandsregionalismen sammenfalt i tid med integrasjons- og konkurransefasen i den nordnorske krigshistoriens livsløp. De konkurrerende perspektivene på krigshistorien fortsatte å følge samme takt som regionalismen også da den gikk i retning av det Tjelmeland kaller konkurranseregionalisme.³⁹

Tjelmeland hevder at konkurranseregionalismen førte til at «betydninga av territorial avgrensning og dermed også av kollektive identitetar [ble] mindre viktig.»⁴⁰ Han hevder at landsdelsidentiteten forvitret og ble erstattet av andre kollektive identiteter. I denne studien vil jeg argumentere for at et slikt bilde krever en viss nyansering. Selv om det utvilsomt er riktig at det finnes flere kollektive identiteter i Nord-Norge er det, som vi skal se senere, flere tilfeller av det Avishai Margalit kaller *thick relations* innad og mellom disse interregionale kollektivene. Thick relations er sterke identitetskjennemerker som gjør fellesskapsfølelsen i en sosial gruppe svært sterk. Margalit hevder at felles erfaringer, opplevelser og minner er det som skaper thick relations.⁴¹

På tross av ulike kollektive identiteter har det vokst frem en særegen nordnorsk identitet som har sterke forbindelser til måten regionens krigshistorie fremstilles. Sammenhengen mellom krigshistorien og den regionale identitetsmobiliseringen er et perspektiv som ikke tidligere har blitt studert på samme måte som det gjøres i denne studien.

Tidligere forskning

Kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark har vært gjenstand for en lang rekke studier, og det finnes et hundretalls bøker om hver av de to hendelsene. Omfanget av litteratur er enormt, og kampene ved Narvik har blant annet blitt betegnet som «den grundigst studerte operasjonen av hele krigen.»⁴² Også tvangsevakueringen av Finnmark er fremdeles idag tema for en lang rekke bøker.⁴³ Selv om litteraturen er

³⁹ Tjelmeland, "Region og regionalisme i nord", 35.

⁴⁰ Tjelmeland, "Region og regionalisme i nord", 35.

⁴¹ Avishai Margalit, *The Ethics of Memory*, (Cambridge: Harvard University Press, 2004). 8.

⁴² Karl Rommetveit, *Narvik 1940: five-nation war in the high north*, (Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1991). 65. "the most completely researched operation of the war". Min oversettelse.

⁴³ Av de nyeste utgivelsene, se for eksempel Olsen, *Jevnet med jorden: brenningen av Finnmark og Nord-Troms 1944*; Jaklin, *Brent jord*; Arvid Petterson, *Fortiet fortid: tragedien Norge aldri forsto: tvangsevakuering og*

omfangsrik, er det et påfallende fellestrekk ved de fleste av bøkene om både felttoget og tvangsevakueringen at det som oftest er forfattere uten historievitenskapelig utdanning som står bak dem.⁴⁴ Det i seg selv er ikke i utgangspunktet noen diskvalifiserende egenskap for dette prosjektet, selv om det av og til kreves et skarpt og kildekritisk blikk i lesningen av dem. Slike ikke-akademiske fremstillinger gir nemlig, ettersom de ikke er like bundet til den samme grad av vitenskapelighet som akademisk historieskriving, ofte et mer eksplisitt uttrykk for ulike synspunkter på den nordnorske fortellingen om krigsårene på det tidspunktet boka kom ut.

Når det gjelder den akademiske historieskrivingen har den ikke viet like mye oppmerksomhet til begivenhetene i seg selv, men som regel studert og beskrevet dem som deler i et større strategisk bilde. Det tok også forholdsvis lang tid før Universitetet i Tromsø begynte med omfattende og koordinert forskning på Nord-Norges krigshistorie. I perioden fra 1975–1999 ble det kun avlagt fem hovedfags- og mastergradsoppgaver som omhandlet krigen.⁴⁵ Selv om antallet masteroppgaver ikke gir noe entydig bilde, gir de en pekepinn på hvor forskningsinteressene og satsningsområdene ved Norges nordligste universitet lå i denne perioden. Siden 2000-tallet har både forskningsinnsatsen og tallet på masteroppgaver med krigsrelatert tematikk økt betraktelig.⁴⁶

På et mer generelt nivå har derimot andre verdenskrig vært viet mye akademisk interesse i norsk historieforskning. I denne sammenhengen blir det for omfattende å engang beskrive hovedtrekkene ved norsk okkupasjonshistorieforskning. I og med at denne studien handler om hvordan krigsårene har blitt iscenesatt i løpet av etterkrigstiden, vil jeg derfor i stedet understreke at jeg på ingen måte er den første til å gjøre en studie som undersøker hvordan krigsårene har blitt fremstilt.

overvintring i Nord-Troms og Finnmark 1944-1945 (Hammerfest: Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms, 2008).

⁴⁴ For eksempler angående felttoget ved Narvik, se for eksempel Jaklin, *Kampen om Narvik*, og Jan P. Pettersen, *Kampen om historien: Narvikfelttoget 1940: myter, sannheter, fortellinger*, K-dokumentar (Harstad: Forl. Kristiansen, 2017).

⁴⁵ Andersson, "Utviklingen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og Nord-Russland", 68–69.

⁴⁶ Andersson, "Utviklingen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og Nord-Russland", 69.

En av pionerene på feltet var Anne Eriksen, som i 1995 ga ut boka *Det var noe annet under krigen*.⁴⁷ Eriksen studerte hvordan erfaringene fra krigsårene ble bearbejdet av de som opplevde dem, og hun hevdet at andre verdenskrig har spilt en sentral rolle i den norske identitetskonstruksjonen. I 1999 kom antologien *I krigens kjølvann* ut på Universitetsforlaget. Den var redigert av Stein Ugelvik Larsen og var et resultat av flere seminarer mellom norske okkupasjonshistorikere om nyere forskning på andre verdenskrigs historie.⁴⁸ Med bidrag fra en lang rekke forskere ble okkupasjonshistorien presentert med beskrivelser av utvalgte temaer. Boka ga et tydelig omriss av hvordan den nasjonale grunnfortellingen har tatt form og utviklet seg gjennom etterkrigstiden, men den dokumenterte også at nye perspektiver har blitt stadig mer sentrale i forskningssammenheng.

Susanne Maerz studerte okkupasjonshistoriens utvikling i sin doktorgrad fra 2008, og beskrev krigens betydning for konstruksjonen av den norske nasjonale identiteten. Hennes avhandling ble opprinnelig skrevet på tysk, men hovedtrekkene ble publisert som en artikkel i *Nytt norsk tidsskrift* i 2007, før avhandlingen ble oversatt til norsk og utgitt som bok under tittelen *Okkupasjonstidens lange skygger* i 2010.⁴⁹ Synne Corell leverte i 2009 sin doktorgradsavhandling om hvordan okkupasjonshistorien har blitt fremstilt i et utvalg oversiktsverk ment for et bredt publikum, og selv om hun bruker begrepet nasjonalnarrativ, skildrer også hun trekk ved utviklingen til den nasjonale grunnfortellingen.⁵⁰ Under tittelen *Krigens ettertid*, ble også hennes avhandling publisert som bok året etter.⁵¹ I 2011 kom antologien *Fortiden i nåtiden* ut på Universitetsforlaget. Boka var redigert av Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen, og dreier seg om hvordan okkupasjonshistorien iscenesettes i samfunnet idag, men skildrer også hvilke prosesser som er med på å forme samfunnets fortelling om fortiden.⁵²

⁴⁷ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*.

⁴⁸ Stein Ugelvik Larsen, red., *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid* (Oslo: Universitetsforl., 1999).

⁴⁹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*.

⁵⁰ Synne Corell, "Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norske historiebøker" (Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2009).

⁵¹ Synne Corell, "Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norske historiebøker", (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010).

⁵² Trond Risto Nilssen og Claudia Lenz, *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie* (Oslo: Universitetsforl., 2011).

Selv om alle disse bøkene tilbyr nyttige perspektiver på hvordan krigshendelsene har blitt fremstilt i og av det norske samfunnet gjennom etterkrigstiden, og ikke minst hvordan den nasjonale grunnfortellingen har utviklet seg, er det ingen av dem som kan forklare utviklingen av den særegne *nordnorske* fortellingen om krigen og krigshistorien. I det hele tatt er det svært få som har studert hvordan de nordnorske krigsbegivenhetene har blitt iscenesatt over lengre tid. Det finnes imidlertid enkelte unntak. Steinar Aas er den forskeren som har jobbet mest med temaet, og han har skrevet flere artikler som handler om de kollektive minnene om kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark.⁵³ Av andre viktige forskningsbidrag er mastergradsoppgavene til Jørn W. Ruud, Trond Sæten og Magnar Svendsen fra henholdsvis 2008, 2011 og 2015.⁵⁴

Sæten legger stor vekt på hvordan hendelsene i Nord-Norge har blitt fremstilt i norske lærebøker for historiefaget i den videregående skolen, og han stiller spørsmålsteget ved påstanden om at den nordnorske krigshistorien er underkommunisert. Han forklarer likevel ikke hvordan eller hvorfor påstanden står så sterkt idag. Ruud skildrer utviklingen til fortellingen om tvangsevakueringen med et bredere utvalg av kildemateriale, men han forklarer ikke årsakene til at nordnorsk krigshistorie ofte fremstilles med så mange tilfeller av kritiske undertoner. Svendsen undersøker et utvalg av Kjell Fjørtofts bøker, og berører sentrale elementer i endringsprosessene som fortellingen om den siste krigsvinteren i Finnmark ble utsatt for på midten av 1980-tallet. Svendsen undersøker imidlertid kun denne delen av den nordnorske krigshistoriens livsløp, og han studerer ikke de andre aktørene som var aktive på samme tid.

⁵³ Se blant annet Steinar Aas, "Minnepolitikk i endring: minnekulturen i og rundt Narvik 1940", i *Flerstemte minner*, red. Alexandre Desingué, Ketil Knutsen, og Ann Elisabeth Laukfoss Hansen (Stavanger: Hertervig akademisk forlag, 2010); Steinar Aas, "Norwegian and Soviet/Russian World War II Memory Policy During the Cold War and the Post-Soviet Years," *Acta Borealia* 29, nr. 2 (2012).

⁵⁴ Jørn W. Ruud, "Erindringen om andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms" (Masteroppgave, Mastergradsoppgave ved Universitetet i Bergen, 2008); Trond Sæten, "«Det er altså en form for nedvurdering?» hvordan framstilles andre verdenskrig i Nord-Norge i skolebøker for gymnas og videregående skole?" (Mastergradsoppgave ved UiT Norges arktiske universitet, 2011); Magnar Svendsen, "Helst mot urolig vær: historieforståelse og historiebruk i Kjell Fjørtofts Lille-Moskva og Vi fikk vår frihet" (Mastergradsoppgave ved UiT Norges arktiske universitet, 2015). Bjørn Knutsen er også verdt å nevne, han har skrevet om erindringen av krigsfangene i Norge, og berører nordnorske trekk i varierende grad. Se Bjørn Knutsen, "Erindringen omkring de østeuropeiske krigsfangene i Norge: en drøfting av realhistorie versus erindringshistorie med vekt på historisk bevissthet og kollektiv erindring" (Hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Bergen, 2001).

Denne studien nyanserer bildet av en hegemonisk nasjonal grunnfortelling, både i historiografisk forstand, men ikke minst også som merkelapp på de kollektive minnene om andre verdenskrig i Nord-Norge. Jeg ønsker ikke å ta for gitt at det *har* vært en nasjonal grunnfortelling, og jeg vil argumentere for å tenke nytt når det kommer til spørsmålet om hva som har formet de kollektive minnene om den nordnorske krigshistorien. Som det vil komme fram i de følgende kapitlene har det vært ulike og av og til konkurrerende interesser i aktivitet gjennom hele etterkrigstiden.

Kilder

Det har vært forskjellige prosesser som på ulike tidspunkt har bidratt til fortellingens utvikling. Derfor består det empiriske grunnlaget for denne studien av mye forskjellig materiale, og hvert av kapitlene bygger ofte på ulike kilder. For kapitlene som dekker integrasjonsfasen har jeg lagt stor vekt på arkiv-, og avismateriale som kan belyse hvordan hendelsene i Narvik og Finnmark ble iscenesatt i minnemarkeringer de første årene etter at krigen var over. I kapitlene om konkurransefasen har litteratur vært en sentral kilde for å undersøke hvordan nye aktører vektla nye perspektiver. Kildematerialet for kapitlene som beskriver opposisjonsfasen består for en stor del av materiale som belyser hvordan to kontroverser bidro til å prege den senere iscenesettelsen av hendelsene.

Foruten bøker, aviser og annen litteratur har arkivmateriale spilt en vesentlig rolle. På Riksarkivet i Oslo har jeg undersøkt arkiver etter Utenriks- og Forsvarsdepartementet, Forsvaret, 6. divisjon, Distriktskommando Finnmark, Forsvarets overkommando og Forsvarets krigshistoriske avdeling – forløperen til Institutt for forsvarsstudier. Dette materialet har belyst mange ulike perspektiver på fremstillingen av felttoget og tvangsevakueringen.

Også utenfor Riksarkivets lokaler har jeg studert viktig materiale. På Universitetsbiblioteket i Tromsø har jeg undersøkt Kjell Fjørtofts privatarkiv, og i Utenriksdepartementets lokaler i Oslo har jeg studert materiale knyttet til minnemarkeringer som inkluderte utenlandske deltakere. Ved Universitetsbiblioteket i Tromsø har jeg også undersøkt mikrofilmkopier av de nordnorske avisene *Fremover*,

Ofotens tidende, Harstad tidende, Nordlys og Lofotposten. Fra Narviksenteret har jeg fått tilgang til museets arkivmateriale knyttet til minnemarkeringer i Narvik. Og fra kolleger ved AHR har jeg fått kildemateriale fra britiske arkiver, men også fra Kirke- og Undervisningsdepartementet. Dette har vært viktige supplement til beskrivelsene og analysene.

En lang rekke andre kilder har vært digitalt tilgjengelige. Nasjonalbibliotekets nettsider har vært viktig for å finne frem til litteratur og annet materiale som ellers ville vært vanskelig tilgjengelig. Fra medieovervåkingstjenesten Retriever, og fra Nasjonalbibliotekets digitale avisarkiv har jeg hatt mulighet til å søke i lokale, regionale og nasjonale aviser fra 1945 og frem til idag. Det har vært et stort savn at kildematerialet fra Narvik kommune ikke har latt seg oppdrive. Jeg har fått bekreftet at kommunen hadde et innholdsrikt arkiv med materiale tilknyttet planlegging og arrangering av de mange minneseremoniene som har vært avholdt i byen. I forbindelse med oppussing av Rådhuset i Narvik mellom 2015 og 2017, ble kommunens arkiv hastig pakket ned og sendt til Arkiv i Nordland i Bodø (AiN). AiN har på min forespørsel undersøkt materialet fra kommunen, men har ikke kunnet finne frem til de aktuelle boksene. Materialet fra kommunen er, hvis det ikke allerede er ødelagt eller kastet, uansett kommet på avveie. I kildene fra Narviksenteret har det likevel vært mulig å finne frem til noe materiale som belyser kommunens arbeid.

Et annet stort savn er at jeg ikke har fått innsyn i arkivet etter det såkalte Historikerprosjektet som ble nedsatt av Forsvarsdepartementet i 2011 for å undersøke norsk medaljedekorasjonspraksis. Gjentatte innsynsforespørsler har blitt avslått, og det siste analysekapitlet i denne studien – som handler om nettopp medaljedekorasjonssaken – er derfor i hovedsak basert på hvordan utvalgets rapport og konklusjon ble tatt imot. Jeg er klar over at det finnes en lang rekke andre arkiver og mye annet kildemateriale som jeg ikke har undersøkt. Av hensyn til tid og gjennomførbarhet har det vært nødvendig å gjøre avgrensninger. Jeg har ønsket å gi et overordnet bilde av den nordnorske fortellingens utvikling, og mener at det kildematerialet jeg har studert gir nettopp det.

Den største utfordringen ved det empiriske materialet har vært å bedømme hvilke kilder som, og om de i det hele tatt, kan bevise at noe eller noen *har hatt* effekt

for hvordan hendelsene i Narvik og Finnmark ble iscenesatt. Nesten ingen dokumenter bærer formuleringer som rettferdiggjør en påstand om at en gitt fremstillingsmåte var et resultat av noens vilje. At Utenriksdepartementet støttet opprettelsen av Frigjøringsmonumentet i Kirkenes betyr for eksempel ikke automatisk at norske myndigheter *ville* tone ned sivilbefolkningens påkjenninger under tvangsevakueringen. At myndighetene sendte statsråder til minnemarkeringer i Finnmark det ene året, men ikke ved neste anledning, betyr likevel *noe*. Analysene, vurderingene og konklusjonene av hva slike ting betydde for utviklingen av fortellingen, er utelukkende mine egne, men de er basert på inngående studier og sammenstilling av kildematerialet og tilgjengelig litteratur.

Avhandlingens oppbygging

Denne studien er kronologisk strukturert i tre bolker. Hver bolk dekker hver sin fase i fortellingens utvikling. Den første bolken dekker integrasjonsfasen fra 1945 til 1965. Kapitlene i denne bolken handler om hvordan de nordnorske krigshendelsene ble iscenesatt umiddelbart etter frigjøringen av Norge, og hvordan fortellingen ble konstruert. Kapitlene undersøker særlig hvordan minnemarkeringene i denne perioden både sprang ut fra fortellingen om hendelsene, samtidig som de var med på å forsterke den tematiske strukturen i fortellingen. Kapitlene berører også årsakene til at motstandskamp kom til å bli så dominerende og hegemonisk i den nasjonale iscenesettelsen av krigsårene, og hvilke konsekvenser det fikk for fortellingene om Narvik og Finnmark.

Den neste bolken dekker konkurransefasen i perioden fra 1965 til 1985. I denne perioden kom det nye perspektiver til i fortellingen. Selv om det er likhetstrekk kom endringene først og tydeligst til syne i fremstillingen av den siste krigsvinteren i Finnmark. Kapitlene skildrer minnemarkeringenes betydning for opprettholdelsen av de etablerte fortellingene, men viser også hvordan nye perspektiver utfordret den eksisterende fremstillingsmåten. Kapitlene i denne bolken legger vekt på hvordan de nye perspektivene kom til uttrykk, blant annet i bøker og øvrig litteratur.

Den siste bolken utforsker hva som skjedde med fortellingene da de ble gjenstand for store kontroverser. Kapittel 7 undersøker hva som skjedde under og etter

den såkalte Eitinger-saken i 1988, mens kapittel 8 konsentrerer seg om medaljedekorasjonssaken i 2017. Det var i denne perioden at den særegne nordnorske fremstillingsmåten virkelig kom til uttrykk. Begge kapitlene viser også hva nordnorske aktører gjorde for å iscenesette kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren som glemte og underkommuniserte begivenheter.

Så langt har jeg brukt en del forskjellige begreper og betegnelser om selve studieobjektet for dette prosjektet – *fortellingene* om de nordnorske krigshendelsene. For å klargjøre hvordan fortellingsbegrepet brukes i dette prosjektet er det først nødvendig å forstå de teoretiske perspektivene som har inspirert denne studien.

Kapittel 2: Teoretiske og metodiske refleksjoner

Et grunnleggende premiss i dette prosjektet er at sosiale fellesskap er i stand til å dele en felles fortelling om fortidige hendelser. Ordene *andre verdenskrig i Nord-Norge* vekker noen umiddelbare assosiasjoner. Jeg mener at de assosiasjonene som gjøres ikke er vilkårlig, men at årsakene til at fortellingen iscenesettes på den ene måten, og ikke på den andre, kan forklares.

Meningsfellesskap, tankekollektiv, et «sett felles praksiser», en paradigmatiske referanseramme er mulige betegnelser på en sosial fortelling om fortiden.⁵⁵ Et mer teoretisk fundert, og oftere anvendt begrep er *kollektive minner*. Det var sosiologen Maurice Halbwachs som allerede på 1920-tallet lanserte begrepet som en betegnelse på dette fenomenet. Halbwachs mente at det å minne er avhengig av sosiale strukturer, og at kollektive minner er «rekonstruksjoner av fortiden i lys av nåtiden.»⁵⁶ Foruten å erklære at det å minne er en sosial aktivitet, la han grunnlaget for å studere kollektive minner som en kulturell overføringspraksis. Han blir av mange ansett for å være opphavspersonen til forskningsfeltet som idag kalles minnestudier.⁵⁷

I dette kapitlet skal jeg skissere de teoretiske perspektivene jeg har brukt for å studere den sosiale iscenesettelsen av fortellingene om kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark. Først skal jeg kort beskrive samspillet mellom minne og historie, deretter hvordan forskningsfeltet minnestudier har inspirert flere av perspektivene på hva en sosial, kollektiv – og ikke utelukkende nedskrevet – fortelling er for noe. I neste omgang vil jeg forklare hvorfor jeg foretrekker å bruke begrepet sosial fortelling fremfor kollektivt minne. Avslutningsvis vil jeg gjøre rede for de teoretiske perspektivene som har inspirert den analytiske fremgangsmåten for å studere den sosiale fortellingens livsløp.

⁵⁵ Begrepet *tankefellesskap* stammer fra Ludwik Fleck, *Uppkomsten og utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: inledning till läran om tankestil och tankekollektiv* (Stockholm: Symposium, 1998); Thomas S. Kuhn, *Vitenskapelige revolusjoners struktur, The structure of scientific revolutions* (Oslo: Spartacus, 1996), 51.

⁵⁶ Astrid Erll og Sara B. Young, *Memory in culture* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 14; Sarah Gensburger, "Halbwachs' studies in collective memory: A founding text for contemporary 'memory studies'?", *Journal of Classical Sociology* 16, nr. 4 (2016), 400; Lewis Coser, "The revival of the sociology of culture: The case of collective memory", *Official Journal of the Eastern Sociological Society* 7, nr. 2 (1992), 372.

⁵⁷ Erll og Young, *Memory in culture*, 14–15; Gensburger, "Halbwachs' studies in collective memory: A founding text for contemporary 'memory studies'?", 397–399.

Minne og historie

Det tok lang tid før Halbwachs' ideer slo igjennom i internasjonal forskning. Det er først de siste to-tre tiårene at man kan snakke om at *minnestudier* er i ferd med å bli et selvstendig forskningsfelt.⁵⁸ Begrepet *minne* har imidlertid lenge vært viktig innen humaniora og samfunnsvitenskap.⁵⁹ Det gjelder også i historievitenskapen. Selv om minne og historie har nære forbindelser, er det først de siste tiårene at historikere har gjort minner til gjenstand for historiske studier. Det illustrerer at det de siste årene har blitt vanskeligere å trekke kategoriske skillelinjer mellom de to måtene å bearbeide fortiden.⁶⁰

Historiefaget har beveget seg vekk fra den positivistiske troen på at historikere kan fremstille «hvordan det egentlig var» i fortiden.⁶¹ Historikerens samtidskontekst vil forme hans eller hennes opplevelse av hva som er viktig ved kildematerialet, og dermed også hans eller hennes fortolkning av både kildene og begivenheten som studeres.⁶² Dette perspektivet på historie var en medvirkende årsak til at sosialhistorie, eller det som også kalles for historie nedenfra, ble stadig mer populært i Norge fra slutten av 1960-tallet.

At noe ble fremhevet og noe annet skyggelagt ble anerkjent å være resultater av historikerens arbeidsmåte. Historikerens samtidskontekst, institusjonelle og geografiske tilhørighet, alder og kjønn ville være med på å forme hans eller hennes opplevelse av hva som var viktig ved kildematerialet, og dermed også fremstillingen av det som har skjedd.⁶³ Den ene historikerens produkt er bare én av mange mulige rekonstruksjoner av *det som skjedde* i fortiden. Med en viss sikkerhet kan én enkelt historiker mene noe om hva som faktisk skjedde, men idag er det svært få som med hånden på hjertet vil argumentere for at deres fortelling, utvalg, avgrensning og

⁵⁸ Anamaria Dutceac Segesten og Jenny Wüstenberg, "Memory studies: The state of an emergent field", *Memory Studies* 10, nr. 4 (2017), 6–8, 12–14.

⁵⁹ Susannah Radstone, "Working with memory: an introduction", i *Memory and methodology*, red. Susannah Radstone (Oxford: Berg, 2000), 1.

⁶⁰ Geoffrey Cubitt, *History and Memory* (Manchester: Manchester, GBR: Manchester University Press, 2007), 26, 28, 30–39.

⁶¹ Sitatet er av det som anses å være historievitenskapens opphavsmann, Leopold von Ranke, her hentet fra Georg G. Iggers, *Historiography in the twentieth century: from scientific objectivity to the postmodern challenge* (Middletown, Conn: Wesleyan University Press, 2005), 25; Erlil og Young, *Memory in culture*, 5; White, *Metahistory*, 283.

⁶² Paul Ricœur, *Time and narrative: 1*, vol. 1 (Chicago: University of Chicago Press, 1984), 65.

⁶³ Ricœur, *Time and narrative: 1*, 1, 65.

vektlegging av kilder er den eneste riktige. Andre narrative strukturer vil alltid være tilgjengelige for andre forskere.

Selv om den individuelle historikerens personlige forutsetninger er viktige for den fortellingen han eller hun skriver, er det ingen banebrytende nyhet at det finnes utgangspunkt som er, eller har vært mer dominerende enn andre. Det kan delvis forklares ved å se på historie som en paradigmatisk vitenskap. Verdier og forskningsinteresser spres mellom forskere som har sammenfallende interesser. Historikere har kulturell, sosial og (ofte) institusjonell tilhørighet som former deres opplevelse og forståelse av hva som er viktig å studere. Og på tross av at et paradigme ikke er formalisert i et sett regler eller normer, hindrer ikke det at «et paradigme kan styre forskningen.»⁶⁴

De fleste dominerende fortellinger om fortiden blir likevel moderert, utfylt, utfordret, revidert og av og til diskreditert med tiden. Den nasjonale grunnfortellingen om krigen i Norge er intet unntak.⁶⁵ Selv om mangfoldet av fortellinger om den samme fortidige begivenheten kan være tematisk sprikende og variert, er resultatet ofte at de bygger ut et flerstemt narrativ som sammenfaller med paradigmets historiske virkelighet.⁶⁶

Fra 1970-tallet var det et oppbrudd for ideen om at man kunne skrive sann, ren og objektiv historie, og historikere tok i stedet til å erkjenne at både historikeren og objektivitet er situert i en tid, rom og kontekst som vil være med å prege hans eller hennes rekonstruksjon av fortiden.⁶⁷ Skillelinjene mellom historie og minne var etterhvert ikke lenger like sterke – begge deler ble anerkjent å være påvirket av en

⁶⁴ Kuhn, *Vitenskapelige revolusjoners struktur*, 51.

⁶⁵ Blant annet har det som tidligere var sensitive temaer, som kommunistisk motstandskamp, nordmenn i tjeneste for Nazi-Tyskland og rettsoppgjøret etter krigen blitt viet omfattende forskningsinnsats. Se blant annet Corell, "The solidity of a national narrative," 109 – 112; Larsen, "Innledning", 17 – 22; Johs Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: rettsoppgjøret etter okkupasjonen* (Oslo: Tanum-Norli, 1979), 257–260.

⁶⁶ Karl R. Popper, *The logic of scientific discovery*, Logik der Forschung (London: Routledge, 2002), 60.

⁶⁷ Begrepet objektivitet er omdiskutert i vitenskapsteori. Idag er det få vitenskapsteoretikere som antar at objektivitet kan eksistere uten menneskelig inngripen. Samir Okasha, *Philosophy of science: a very short introduction*, 2nd ed. utg., vol. 67, Very short introductions (Oxford University Press, 2016), 72 – 78. Objektivitet er ifølge Donna Haraway situert i et kollektiv som anerkjenner at det er fakta. Donna Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies* 14, nr. 3 (1988), 576.

større kontekst der sosiale fellesskap spiller en rolle. Denne utviklingen har gjort at begrepet *minne* etter hvert har fått en svært sentral plass også i historievitenskapen.

Også i Norge har bruken av begrepet *minne* lange tradisjoner. Asbjørnsen og Moe kan ses som tidlige pionerer i å bruke muntlige minner som kildemateriale.⁶⁸ Ettersom industrialiseringen satte fart fra starten av 1900-tallet, oppstod det en økende interesse for å samle inn, og ta vare på minnene om det som hadde vært før.⁶⁹ Muntlig kildemateriale fikk forholdsvis tidlig også en sentral plass i norsk historievitenskap. Edvard Bull brukte blant annet muntlig kildemateriale i sine beskrivelser av arbeiderbevegelsen på 1950-tallet.⁷⁰ Sosialhistoriens økende popularitet på 1970-tallet gjorde muntlige kilder enda mer legitime i historievitenskapelige studier.⁷¹ I nyere tid har blant andre Anne Eriksen studert norske folkeminner fra andre verdenskrig, og hun hevder at krigen har en sentral plass i det hun kaller norsk *kollektivtradisjon*.⁷²

Minner som akademisk forskningsobjekt

Fra rundt 1990-tallet nærmest eksploderte bruken av begrepet *minne* i vitenskapelig forskning, ikke bare i historievitenskapen. Astrid Erll forklarer årsaken til den eksplosive interessen for fagfeltet minnestudier med tre faktorer. For det første sammenfaller tidspunktet med bortgangen av generasjonen som opplevde andre verdenskrig. Menneskene som hadde individuelle og personlige minner om det som hadde skjedd var i ferd med å bli borte, og uten «øyevitner til historien, blir samfunnet avhengig av media-støttede midler for å minnes».⁷³ Minnene om fortiden gikk fra å være kommunikative, der en som opplevde hendelsen *forteller* om den til noen som ikke opplevde den, til å bli kulturelt. Kulturelt minne trenger, ifølge Erll, andre midler for kommunikasjon, som for eksempel media, tv, film, litteratur, men også monumenter og statuer.⁷⁴

⁶⁸ Ingar Kaldal, *Minner som prosesser: i sosial- og kulturhistorie* (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2016), 25.

⁶⁹ Kaldal, *Minner som prosesser: i sosial- og kulturhistorie*, 39–48.

⁷⁰ Edvard Bull, *Fra sagbruk og høvleri* (Oslo: Tiden, 1955).

⁷¹ Kaldal, *Minner som prosesser: i sosial- og kulturhistorie*, 25–36, 48–57.

⁷² Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 14–20.

⁷³ Erll og Young, *Memory in culture*, 4. “Whithout the eyewitnesses to history, societies are dependent on media-supported forms of remembrance.” Min oversettelse.

⁷⁴ Erll og Young, *Memory in culture*, 4.

For det andre peker Erll på utviklingen innen media- og datateknologi som en viktig faktor til at begrepet *minne* har blitt så viktig. Lagringskapasiteten til moderne datamaskiner, servere, og smart-telefoner – for ikke å snakke om internett generelt – overgår den til en hvilken som helst arkivbygning. Det har gjort at internett «raskt [har] blitt en form for globalt mega-arkiv.»⁷⁵ Den enorme lagringskapasiteten har medført en vanskelig utsilingsprosess, for minner på en harddisk er, ifølge Erll, «død kunnskap».⁷⁶ Utvelgelsen av hva som er verdt å ta vare på, hva som er minneverdig når vi har et så enormt grunnlagsmateriale, har blitt vanskeligere. De prosessene som ligger bak denne utvelgelsen har derfor fått større oppmerksomhet fra forskningsmiljøer over hele verden.⁷⁷

Den tredje årsaken henger sammen med de nevnte endringene i historievitenskapen. Den språklige vendingen har bidratt til en ny type kildekritiske spørsmål og nye vitenskapsteoretiske refleksjoner omkring forholdet mellom historie og fortelling.⁷⁸ Det er idag problematisk å si at historikere kan *gjengi* en historisk sannhet ved å studere kildene, og de fleste anerkjenner at historikeren tillegger kildene et plott og en struktur som er formet av han eller henne selv.⁷⁹ Plottet og fortellingen er betinget av forfatterens personlige forutsetninger samt hans eller hennes egen samtid.⁸⁰ På toppen av alt dette kommer, ifølge Erll, de realhistoriske hendelsene: Sovjetunionens fall sammenfalt i tid med kollapsen av *grand narratives* i historievitenskapen. Ny kunnskap om de mangfoldige måtene å tolke fortiden på har bidratt til å øke interessen for å studere *minner* som ett av flere utgangspunkt.⁸¹

Den store interessen for minnestudier har satt sine spor i Norge også. Da Norges forskningsråd i 2008 evaluerte historievitenskapen i Norge, kommenterte det følgende:

⁷⁵ Erll og Young, *Memory in culture*, 4. "The internet has rapidly become a kind of global mega-archive." Min oversettelse.

⁷⁶ Erll og Young, *Memory in culture*, 4. "dead knowledge". Min oversettelse.

⁷⁷ Erll og Young, *Memory in culture*, 4–5.

⁷⁸ Narve Fulsås, "Historie og forteljing", *Nytt Norsk Tidsskrift* 22, nr. 3 (2005), 287.

⁷⁹ Stefán Snævarr, *Vitenskapsfilosofi for humaniora: en kritisk innføring* (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2017), 266–269.

⁸⁰ Hayden White, "Introduction: Historical Fiction, Fictional History, and Historical Reality", *Rethinking History* 9, nr. 2–3 (2005), 151; White, *Metahistory*, 283; Mehdi Ghasemi, "Revisiting History in Hayden White's Philosophy", *SAGE Open* 4, nr. 3 (2014), 2; Erll og Young, *Memory in culture*, 5.

⁸¹ Erll og Young, *Memory in culture*, 4–5.

I løpet av 2000-tallet kan man tale om en markert forskyvning *fra* historie *mot* minne som nøkkelord i analysen av det fortidige. Denne forskyvningen har funnet sted uten stor debatt eller kritiske spørsmål om bruk av minnebegrepet og dets rolle i historieforskningen. Muligens hadde en mer selvkritisk holdning vært på sin plass?⁸²

I de følgende sidene skal jeg forsøke å ikke bare innta en kritisk holdning til minnebegrepet, men også tydeliggjøre hvordan perspektiver fra minnestudier har inspirert blikket på de nordnorske *fortellingene* om kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark.

Kollektive minner

Hva er kollektive minner? Innenfor det forskningsfeltet som idag kalles minnestudier opererer det forskere fra et vidt spekter av fagdisipliner.⁸³ Omfanget av teoretiske og metodiske tilnærminger til *minne* som et studieobjekt er enormt. Det er likevel bred enighet om at minne er «ustabilt, plastisk, syntetisk og kontinuerlig rekonstruert».⁸⁴ Selv om mange innen minnestudier opererer med andre begreper, som f. eks. kulturelt, politisk eller sosialt minne, er Halbwachs ideer fremdeles viktige for begrepets innhold.⁸⁵ Kollektivt minne er like fullt et komplekst begrep. Wulf Kansteiner beskriver det på denne måten:

Kollektivt minne er ikke historie, selv om det kan være lagd av lignende materiale. Det er et kollektivt fenomen, men det manifesterer seg i individuelle handlinger og utsagn. Det kan omhandle fjerne historiske og sosiale begivenheter som ligger langt tilbake i tid, men det privilegerer ofte samtidige interesser. Det er like mye et resultat av bevisst manipulering som ubevisst absorpsjon og det er alltid mediert.⁸⁶

⁸² Bo Stråth mfl., "Evaluering av norsk historiefaglig forskning: Bortensfor nasjonen i tid og rom: fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning", red. Divisjon for vitenskap (Oslo: Norges forskningsråd, 2008), 21.

⁸³ I minnestudier opererer det forskere fra psykologi, nevrologi, medisin og andre som studerer minne som kognitivt fenomen, men også fra fagretninger som studerer det som sosialt, kollektivt og kulturelt slik som antropologi, sosiologi, samfunnsvitenskap – i tillegg til historie. Erll og Young, *Memory in culture*, 1–6.

⁸⁴ Winter, *Remembering War*, 4. "unstable, plastic, synthetic and repeatedly reshaped". Min oversettelse.

⁸⁵ For en grundigere gjennomgang av Halbwachs minnebegrep, se f.eks. Cubitt, *History and Memory*, 154–171.

⁸⁶ Wulf Kansteiner, "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies", *History and Theory* 41, no. 2 (2002). 180. "Collective memory is not history, though it is sometimes made from similar material. It is a collective phenomenon but it only manifests itself in the actions and statements of

Videre mener Kansteiner at «minnestudier åpner en mulighet til å anerkjenne at historiske representasjoner er forhandlet, selektive, samtidsorienterte og relative, men samtidig insistere på at erfaringene de reflekterer ikke kan manipuleres vilkårlig.»⁸⁷ Geoffrey Cubitt har et liknende, men like vidt begrep: «[M]inne er ikke et objekt, men et konsept – en mental kategori vi bruker for å gi mening til komplekse og flyktige aspekter ved menneskelig oppførsel og erfaring.»⁸⁸

Aleida Assmann opererer med et noe mer konkretisert begrep som hun kaller *kulturelt minne*. Det består av et aktivt og et passivt element, og refererer til de ting som samfunnet bevisst velger å opprettholde som viktige og vitale elementer for fellesskapet. Det passive elementet er det grunnlagsmaterialet som finnes bevart som informasjon og kunnskap i biblioteker, museer og arkiver. Aktivt kulturelt minne er det som blir iscenesatt gjennom spesifikke praksiser og institusjoner for å bevare utvalgte elementer fra fortiden mot den «dominerende tendensen til forrâtnelse og forglemmelse.»⁸⁹

Assmann hevder at aktivt kulturelt minne innebærer å *formidle* elementer fra fortiden – det handler om å *gjøre* noe fortidig til noe samtidig. For eksempel hevder hun at monumenter viderefører historiske begivenheter, og at utstillinger og dramatiseringer kan skape forlenget oppmerksomhet for kanoniserte fortidige begivenheter.⁹⁰ I spillet mellom forglemmelse og fortidsbearbeidelse har kulturelt minne derfor en «innebygd kapasitet for pågående endring, innovasjon, transformasjon og rekonfigurasjon.»⁹¹ Kollektive minner er derfor ikke «ferdige eller avsluttede produkter, men [...] noe som skjer og har skjedd, i prosesser.»⁹² Hvordan kan man

individuals. It can take hold of historically and socially remote events but it often privileges the interests of the contemporary. It is as much a result of conscious manipulation as unconscious absorption and it is always mediated.” Min oversettelse.

⁸⁷ Kansteiner, "Finding Meaning in Memory", 195. "Memory studies offer an opportunity to acknowledge that historical representations are negotiated, selected, present-oriented, and relative, while insisting that the experiences they reflect cannot be manipulated at will." Min oversettelse.

⁸⁸ Cubitt, *History and Memory*, 6. "memory is not an object, but a concept – a mental category that we make use of in making sense of complex and elusive aspects of human behaviour and experience." Min oversettelse.

⁸⁹ Aleida Assmann, "Memory, Individual and Collective", i *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, red. Goodin, Robert E. og Charles Tilly (Oxford: Oxford University Press, 2006), 221. "dominant tendency of decay and general oblivion." Min oversettelse.

⁹⁰ Assmann, "Memory, Individual and Collective", 221.

⁹¹ Assmann, "Memory, Individual and Collective", 221. "inbuilt capacity for ongoing changes, innovations, transformations and reconfigurations." Min oversettelse.

⁹² Kaldal, *Minner som prosesser: i sosial- og kulturhistorie*, 11.

studere det som foregår i disse prosessene, og hvordan kan man identifisere deltakerne i dem?

Det sosiokulturelle samfunnet som Assmann her skisserer konturene til, de menneskene som ivaretar utvalgte elementer fra fortiden, må være til stede for at vi i det hele tatt kan snakke om minne som en *kollektiv* størrelse.⁹³ Det er nemlig *noen* som minnes noe. Det er noen mennesker som *gjør* noe for å knytte fortiden til nåtiden. For å forstå hva de minnes må man studere det de *gjør*. Jay Winter hevder at kollektivt minne «skapes av handling».⁹⁴ Et eksempel på en slik handling er *å fortelle*. De som på en eller annen måte forteller om fortiden i nåtiden er de menneskene som jeg i denne studien vil betegne som minneaktører. Begrepet låner inspirasjon fra Winter som hevder at «sosiale agenter» er en forutsetning for kollektivt minne.⁹⁵

Jeg finner det imidlertid problematisk å bruke agent-begrepet fordi det på norsk impliserer av at noen har operert etter en agenda, noe som betyr at denne agendaen må ha eksistert. Problemet med agent-begrepet er at ingen tekster, bøker eller annet materiale jeg har undersøkt i dette prosjektet kan dokumentere at noen på noe tidspunkt *har hatt* en agenda. Det kan godt hende noen har hatt ønsker, interesser og ambisjoner for hvordan krigsårene bør iscenesettes, fremstilles og formidles, og hva som bør vektlegges og skyggelegges, men det kan ikke bevises. Å betegne dem som agenter medfører ikke bare en overdrivelse av deres definisjonsmakt, men forutsetter også at noen *har hatt* definisjonsmakt. Jeg ønsker at spørsmålet om hvem som har fått definisjonsmakt, og ikke minst hvorfor de har fått det, skal være empiriske spørsmål. Derfor foretrekker jeg å betegne enhver som på en eller annen måte *gjør* eller har gjort noe for å ivareta elementer fra fortiden som en *minneaktør*.

Verbet å ivareta understreker et sentralt poeng: Det å sette noe i rampelyset, å reise en statue eller et minnesmerke, eller å fremstille fortidige begivenheter på en annen måte, illustrerer at det å minnes krever handling. I denne studien er kollektive minner derfor forstått som produkter av sosial samhandling og interaksjon – et resultat av praktiske handlinger som noen har gjort. Det er ved å betrakte disse handlingene

⁹³ Erll og Young, *Memory in culture*, 9.

⁹⁴ Winter, *Remembering War*, 178. "it is created by action". Min oversettelse

⁹⁵ Winter, *Remembering War*, 136. "social agents". Min oversettelse.

som deler eller stemmer i en *sosial fortelling* at det er mulig å studere et sosialt fellesskaps iscenesettelse av fortiden.

Minne eller fortelling?

Som begrepet kollektivt minne er også sosial fortelling et heterogent begrep. For å operasjonalisere og konkretisere at denne studien tar høyde for ulike aktørers rolle i konstruksjonen av fortellinger om fortidige hendelser, foretrekker jeg å bruke begrepet sosial fortelling. Begrepet er inspirert av teorier fra minnestudier, men også fra forskningsfeltet vitenskap- og teknologistudier, et felt jeg straks skal vende tilbake til. Både kollektivt minne og fortidsbearbeidelse – en annen mulig betegnelse på dette fenomenet – er begreper som signaliserer et ferdig produkt. Med sosial fortelling vil jeg understreke at blikket skal rettes mot den kontinuerlige produksjonen av fortellingen. En fortelling er ikke utelukkende noe man finner i kun én bok eller på kun ett sted. En fortelling kan bestå av flere narrativ som til sammen bygger ut en flerstemt fortelling. Verken den nordnorske fortellingen nå, eller den nasjonale grunnfortellingen da, er produktet av kun én fortellerstemme, én bok eller kun bøker. I stedet er det snakk om summen av en lang rekke stemmer som snakker om det samme.

Kollektivt minne er dessuten et omstridt begrep i forskningslitteraturen. Jay Winter mener at kollektivt minne «kan bety nærmest allting eller ingenting».⁹⁶ Han foreslår i stedet å bruke *collective remembrance*. Rememberance lar seg vanskelig oversette til norsk, og selv om det på engelsk er klassifisert som et substantiv signaliserer begrepet en handling. Winter bruker begrepet om en gruppe mennesker «som kommer sammen i offentlighet for å snakke eller skrive eller fortolke fortiden på en lang rekke ulike måter.»⁹⁷ Winter understreker at begrepet peker «på tid og sted og fremfor alt, på beviser, på spor som muliggjør en forståelse av hva grupper med mennesker prøver å gjøre når de handler i offentlighet for å mane frem fortiden.»⁹⁸

⁹⁶ Winter, *Remembering War*, 276. “can mean virtually anything or nothing”. Min oversettelse.

⁹⁷ Winter, *Remembering War*, 276. “which come together in public to speak or write or interpret the past in a host of different ways.” Min oversettelse

⁹⁸ Winter, *Remembering War*, 5. “it points to time and place and above all, to evidence, to traces enabling us to understand what groups of people try to do when they act in public to conjure up the past.” Min oversettelse.

En annen sentral utfordring ved minnebegrepet er at det på norsk er så nært forbundet med hukommelse. Minnebegrepet signaliserer at noen husker, har tenkt, og kanskje mest av alt følt noe om de nordnorske krigshendelsene. Som historiker har jeg ingen forutsetninger for å kunne studere personlige minner, fortolkninger, holdninger, erindringer, følelser eller andre kognitive prosesser. Det er kun i tilfeller der slike ting har kommet til uttrykk at det er mulig å studere dem. Fokuset i dette prosjektet er derfor det ulike minneaktører *gjør* for å iscenesette en felles, kollektiv og sosial fortelling om fortiden.

Jeg mener at sosial fortelling er en treffende beskrivelse av hva som studeres i dette prosjektet – nemlig handlingene som ulike aktører har gjort for å rekonstruere en versjon av det som skjedde. Kollektivt minne og sosial fortelling, slik jeg bruker begrepet, er likevel nært beslektet, spesielt fordi begge deler krever at noen plotter fortidige begivenheter inn i en meningsfull sammenheng. Allerede her vil jeg presisere at fortellinger om fortidige hendelser kan konstrueres på ulike måter. Når jeg bruker begrepet *konstruksjon* mener jeg ikke annet enn at fremstillingen er resultatet av en jobb noen har gjort. Det har vært helt vanlige mennesker involvert – mennesker som har gjort helt konkrete og studerbare handlinger.

Disse handlingene kan for eksempel være å velge å fremheve én hendelse, ett perspektiv, eller én persons opplevelser, men det medfører alltid at noe annet ikke blir vektlagt. I en fortelling om andre verdenskrig *kan* man legge vekt på nesten hva som helst – de store operasjonene, soldaten, sivilpersonen, nasjoner, regioner eller lokale hendelser. Selv om mulighetene i utgangspunktet nesten er uendelige må noe tones opp og noe annet tones ned for å gjøre fortellingen sammenhengende og meningsfull. Det som fremheves og skyggelegges – bestanddelene i fortellingen – er det jeg gjennom denne studien vil betegne som plottkomponenter. Plottkomponentene kan justeres høyere eller lavere, og hvordan de tones i forhold til hverandre vil bestemme hvilken fortelling som tar form.

For å forklare plottkomponentene og deres betydning for fortellingen bedre, kan det være nyttig å se for seg et miksebord. Når man skal spille inn en låt i et studio gis de forskjellige instrumentene en merkelapp på separate spor på miksebordet. Volumet på hvert spor kan justeres. Skrur man vokalen opp, vil instrumentene komme mer

bakgrunnen, og skruer man bassen helt ned, vil den ikke høres. Alle justeringene på miksebordet vil påvirke hva som høres når lyden kommer ut av høyttaleren.

Plottkomponentene har den samme funksjonen, men også den samme justerbarheten, i en fortelling. Skyver man plottkomponentet *motstandskamp* frem på miksebordet, og toner ned *kollaborasjon*, vil man få en fortelling om motstandskamp. Vektlegger man ofre, og ikke gir heltene volum, vil man få en offerfortelling. Når plottkomponentene er ferdig justert sitter man igjen med en plottstruktur som kan resonneres hos andre aktører, men den kan like gjerne fremprovosere andre aktører til å fremstille den samme begivenheten ved å vektlegge andre plottkomponenter. Fortellingen er med andre ord en dynamisk størrelse som hele tiden *kan* justeres.

At fortellingen er dynamisk og formbar betyr selvfølgelig ikke at den sosiale fortellingen er et produkt av fiksjon. Forbindelsen til de faktiske hendelsene er svært sterk, men hvordan *det som skjedde* blir iscenesatt, og hvilke plottkomponenter som vektlegges, er et resultat av prosesser som foregår *etter* at begivenhetene fant sted. For å finne svar på hvorfor fortellingen har blitt som den har blitt må man identifisere hva som har blitt vektlagt, hvem som har gjort det, og ikke minst konsekvensene av at de har vektlagt noe, og ikke noe annet.

Selv om minnestudier gir mange nyttige perspektiver på hva en sosial fortelling er for noe, er det imidlertid noe jeg savner. Kansteiner, Cubitt, Assmann, Winter og mange andre forskere innen minnestudier er enige om at kollektive minner har et performativt aspekt. Det er imidlertid få som konkretiserer *hvem* og *hva* man må studere når man skal undersøke hvorfor kun noe, og ikke noe annet, får plass i fortellingen. Hvem må studeres for å forklare hvordan og hvorfor fortellingen har endret seg? Fortiden kan tross alt plottes og narrativiseres på mange forskjellige måter, så hvordan kan man studere hvorfor én plottstruktur vinner over mange andre mulige måter å iscenesette fortiden?

Teoretiske verktøy

I minnestudier finnes det ikke noe teoretisert begrep om *hvem* det er som forteller, konstruerer, endrer og rekonfigurerer fortellinger om fortiden. Selv om enkelte minneforskere bruker begreper som *agent*, *memory agent*, eller *memory entrepreneurs*,

er det få som sier hvem de er, eller hvordan de kan identifiseres og studeres.⁹⁹ I minnestudier er det altså ikke noe begrep som operasjonaliserer hva og hvem som inngår i *kollektivet*, heller ikke hvordan det kan studeres. Kollektivet i kollektive minner er for en stor del uforklart. For å gjøre en kronologisk undersøkelse av livsløpet til fortellingene om de nordnorske krigshendelsene, og for å kunne studere endringer i fortellingene over tid, har jeg formulert noen krav til utvelgelsen av teoretiske perspektiver.

Kriterium 1: Teorien må gjøre det mulig å identifisere aktørene og deres effekter på fortellingen

Det første kriteriet til teorien er at den må gjøre det mulig å identifisere og studere de aktørene som har formet fortellingen. For å kunne studere aktørene som deltar i konstruksjonen av fortellingen, låner jeg inspirasjon fra et forskningsfelt der aktører ikke bare anses å være avgjørende, men som også tilbyr en analytisk metode for å studere dem.

I vitenskap- og teknologistudier er det en tommelfingerregel at dersom ««noe» [har] betydning for et utfall, [må] dette «noe» identifiseres».¹⁰⁰ Forskere innenfor denne fagretningen legger vekt på at det sosiale samfunnet spiller en vesentlig rolle i å forme vitenskapelig kunnskap. Tilhengere av denne fagretningen vil ikke akseptere at natur og kultur er to adskilte størrelser, men hevder at de glir inn i hverandre og konstruerer virkeligheten.

For å studere hvordan et vitenskapelig faktum blir til, har Bruno Latour lansert en tilsynelatende enkel leveregel – *follow the actors* – følg aktørene.¹⁰¹ Selv om denne regelen er ganske enkel, er den assosiert med en teoriretning som ofte blir ansett som kontroversiell. Aktørnettverksteori, eller *actor network theory* (ANT) er et sentralt, men ofte misforstått begrep i vitenskap- og teknologistudier. Et av de viktigste prinsippene i denne teorien er at man ikke diskuterer om et faktum faktisk er et faktum, men at man i stedet konsentrerer seg om det arbeidet og jobben som

⁹⁹ Gensburger, "Halbwachs' studies in collective memory", 397.

¹⁰⁰ Tomas Moe Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn: en introduksjon til STS* (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2015), 24.

¹⁰¹ Bruno Latour, *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*, Clarendon lectures in management studies (Oxford: Oxford University Press, 2005), 12.

vitenskapsmenn og -kvinner har gjort for overbevise andre om at de har funnet et faktum. Innenfor aktørnettverksteori vendes blikket til relasjonene mellom aktører. Fokuset rettes dermed til det helt konkrete arbeidet som gjøres av helt konkrete mennesker. Det er arbeidet og etableringen av faktumet som skal stå i fokus for studiene.

For å forklare hvorfor noe blir vitenskap og noe ikke blir det, må man studere det som foregår i nettverkene som forskere danner, og man må studere hvordan aktører innruller nye aktører og tilhengere til sitt nettverk. Dermed kan man *forklare* seieren til et vitenskapelig faktum med et bredere empirisk grunnlag enn å hevde at det seiret fordi det viste seg å være sant. Aktører, tekst, dokumenter og andre forsøk på å overbevise andre og innrullere dem til sitt nettverk er selve kildegrunlaget for studiene. *Det sosiale* er dermed ikke lenger en uforklarlig størrelse som passivt aksepterer nye vitenskapelige faktum uten videre, men et nettverk av aktører som snakker sammen, som arbeider mot sammenfallende målsetninger og som har de samme interessene.

Disse perspektivene fra vitenskap- og teknologistudier, og aktørnettverksteori, gjør det mulig å se på historie og minne som overlappende faktorer, samtidig som de gjør det mulig å erklære at *det sosiale* spiller en avgjørende rolle i konstruksjonen av sosiale fortellinger om fortiden. Jeg mener man ikke kan overse prosessene som har ført til at vi aksepterer én fortelling om fortiden for å være mest sannferdig når det like gjerne, og til stadighet hevdes at det både kunne og burde vært annerledes. Et sosialt fellesskaps iscenesettelse av fortiden er ikke noe man snubler over, «en form for sannhet som ligger ett eller annet sted der ute i virkeligheten».¹⁰² Fortellingen er aldri et speilbilde av det som skjedde i fortiden. Ved å studere hvordan aktører har arbeidet, hva de har sagt og gjort i sine forsøk på å overbevise andre om at deres fremstilling er den riktige, kan man analysere hvordan sosiale fortellinger konstrueres og endres.

Det kan være kontroversielt å hevde – slik Bruno Latour gjør – at konstruksjonen av et vitenskapelig faktum er en så sosial og så «kollektiv prosess at en

¹⁰² Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn*, 41.

isolert person bare kan bygge drømmer, påstander og følelser, men ikke fakta.»¹⁰³ Å hevde at det ligger prosesser bak konstruksjonen av kollektive fortellinger burde ikke være på langt nær så kontroversielt. I en sosial fortelling er den meningsbærende rekonstruksjonen av *det som skjedde* noe som gjøres av *noe(n)*, og verken dette noe eller disse noen kan overses hvis man skal gjøre en historisk undersøkelse av en sosial fortelling om fortidige begivenheter.

For min del handler et slikt ANT-inspirert perspektiv om å ikke ta for gitt at samfunnet uten videre aksepterer én rekonstruksjon av felttoget og tvangsevakueringen som sant, men at det alltid ligger arbeid bak konstruksjonen og spredningen av fortellingen om dem, og at aktørene i disse konstruksjonsprosessene både kan og må studeres.

Kriterium 2: Teorien må gjøre det mulig å ta høyde for kontekst, tidsfaktor og konstallasjoner

Det andre kriteriet til teorien er at den må gjøre det mulig spore utviklingen til den nordnorske fortellingen *over tid*. Dette henger sammen med det første kravet for når aktører er erklært å være essensielle, må jeg ha et teoretisk perspektiv som gjør det mulig å studere hva som skjer med fortellingen når nye aktører dukker opp i eksisterende nettverk, eller når det oppstår konkurrerende nettverk. Hvem er aktørene som oppnår en posisjon til å definere den sosiale fortellingen om fortiden? Hvordan oppnår noen den posisjonen, og ikke minst, hvordan og hvorfor mister de den?

Igjen latt meg inspirere av vitenskap- og teknologistudier og aktørnettverksteori. Michel Callon er en av nestorene i denne teoriretningen, og han argumenterer for å konsentrere undersøkelsene om det aktørene *gjør*.¹⁰⁴ Ved å rette fokuset på hva aktørene gjør blir dette noe, *det sosiale kollektivet*, ikke lenger betraktet som en «ekstern faktor, men en fullverdig og sammenlenket del av et nettverk i stadig

¹⁰³ Bruno Latour, *Science in action: how to follow scientists and engineers through society* (Milton Keynes: Open University Press, 1987), 41. "collective process that an isolated person builds only dreams, claims and feelings, not facts." Min oversettelse.

¹⁰⁴ Michel Callon, "Some Elements for a Sociology of Translation: The Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay", *The Sociological Review* 32, nr. 1 (1984), 221–224.

endring.»¹⁰⁵ Et grunnleggende konsept i aktørnettverksteori er at definisjonsmakt aldri er gitt på forhånd.¹⁰⁶ Det er ingen automatikk i at aktørene lar seg innrullere i nettverket. De må overbevises.

Det arbeidet som gjøres for å mobilisere partnere, for å etablere et nettverk, er det som innen vitenskap- og teknologistudier kalles for translasjon. Translasjon kan ha dobbel betydning, men begge er like gode metaforer for det arbeidet som kreves for å oppnå definisjonsmakt. Translasjon betyr å oversette. På den ene siden betyr det å sette over verdier, interesser, resultater og løsninger fra én aktør til andre. På den andre siden handler det om å oversette sine funn og argumenter til et språk som resonnerer hos mottakeren, slik at han eller hun lar seg friste til å være enig. Suksessen til et vitenskapelig faktum er, etter denne teoriretningen, et resultat av at noen har mediert og overført verdier, resultater og interesser på en måte som gjør at de sammenfaller med interessene til andre aktører.¹⁰⁷ Når translasjonsarbeidet lykkes, «leder det ikke bare til enighet og samhandling mellom dem som oppfatter at de arbeider mot samme mål, men det kan også lede til at noen oppnår kontroll over situasjonen.»¹⁰⁸ På den måten kan noen aktører stå sterkere enn andre og «settes i en posisjon til å avgjøre hva som er både viktig, riktig og sant.»¹⁰⁹

Aktørnettverksteori tilbyr med andre ord perspektiver som gjør det mulig å studere den sosiale fortellingen som et nettverk i stadig endring. Å studere utvidelsen av nettverket, konkurransen om definisjonsmakt og innrulleringen av nye aktører som et resultat av translasjon gir også en konkret fremgangsmåte som gjør det mulig å ta høyde for konteksten som denne konkurransen foregår i. Endringer i konteksten som konkurransen utspiller seg i, vil prege de ulike måtene aktørene forsøker å innrullere hverandre.¹¹⁰

I dette prosjektet betrakter jeg aktørnettverksteori som en metodisk og teoretisk optikk som jeg bruker i undersøkelsene av kildematerialet og i analysene og

¹⁰⁵ Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn*, 24.

¹⁰⁶ Callon, "Some Elements for a Sociology of Translation", 200–201.

¹⁰⁷ Latour, *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*, 41.

¹⁰⁸ Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn*, 75.

¹⁰⁹ Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn*, 75.

¹¹⁰ Kristin Asdal, "Contexts in Action - And the Future of the Past in STS", *Science, Technology, & Human Values* 37, nr. 4 (2012), 397.

vurderingene av fortellingens livsløp. Elementer fra denne teoriretningen har inspirert hvordan jeg har undersøkt utviklingen til den sosiale fortellingen om felttoget og tvangsevakueringen. Fortellingen som kollektivet iscenesetter når det rekonstruerer fortidige hendelser er med et slikt perspektiv ikke lenger noe som må tas for gitt, det er i stedet resultatet av helt konkrete handlinger gjort av helt konkrete aktører som kan identifiseres og studeres. Aktørnettverksteori gjør det mulig å *identifisere* de ulike minneaktørene som har vært i arbeid, og det gjør det mulig å studere hva de har gjort for å overbevise andre, også over tid og i ulike kontekster.

Ikke minst tilbyr et slikt aktørnettverksteori-inspirert perspektiv en handgripelig måte å studere hvordan og hvorfor noen har oppnådd definisjonsmakt. Et slikt perspektiv gjør det mulig å ta seg inn i de «historiske og praktiske arbeidsprosesser» der fortellingen har blitt konstruert.¹¹¹ Helt til slutt konkretiserer et slikt perspektiv det empiriske materialet for å studere den sosiale fortellingens utvikling – minneaktørens utsagn, handlinger, valg av narrative strukturer, og arbeid er det som står i fokus. Også enhver minneaktørs produkter, enten det er bøker, tekster, aviskronikker eller internettkommentarer, vil være empirisk materiale som dokumenterer hvilket arbeid de har gjort.

Kriterium 3: Teorien må være sensitiv for at minnesteder både kan være formet av den sosiale fortellingen, men også vice versa

Pierre Nora har understreket at kollektive minner om fortiden frembringes og iscenesettes ved det han kaller *lieux memoire*, et minnested.¹¹² Nora hevder at minnestedet blir et forbindelsesledd mellom samfunnets fortid og nåtid. Det er ofte mest nærliggende å tenke på et minnested som et fysisk og materielt sted der det gjerne er reist et minnesmerke. Det å reise en statue, en bauta eller en minneplakett er tydelige eksempler på at noen har et ønske og en vilje til å minnes. På et eller annet tidspunkt har den hendelsen som monumentet refererer til, hatt betydning for de menneskene som reiste det. Det å kunne forankre en fortelling i slike materialiteter

¹¹¹ Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn*, 73.

¹¹² Pierre Nora og Lawrence D. Kritzman, *Realms of memory: rethinking the French past: Vol. 1: Conflicts and divisions*, vol. Vol. 1 (New York: Columbia University Press, 1996), xvii.

spiller en viktig rolle for at fortellingen kan gå fra å være individuell til å bli sosial, kulturell og kollektiv.¹¹³ På denne måten er minnesteedet formet av den sosiale fortellingen.

Statuer, monumenter og bautaer er likevel ikke utelukkende statiske produkter av en gruppe mennesker som deler en sosial fortelling. Innen minnestudier anses materielle ting – monumenter, statuer og ruiner, for å nevne kun noen få – som sentrale produsenter i konstruksjonen av en kollektive minner.¹¹⁴ I kraft av sin materialitet har statuer og monumenter produktivitet for hvordan fortiden iscenesettes, og de kan forme fortellingen som minnesteedet refererer til.

Dynamikken i materielle tings påvirkningskraft kan illustreres ved museet. Et museum, uansett hvor statisk utstillingen måtte være, *kan* iscenesette fortiden på flere måter, og utformingen av utstillingen er i stand til å påvirke de som besøker museet på forskjellige måter. Minneseremonier og jubileumsmarkeringer er også gode eksempler på at materielle ting *brukes* av det minnende samfunnet, men den praktiske avviklingen av seremonien er aldri bestemt for evig tid. Forskjellige plottkomponenter kan vektlegges ved det samme monumentet.

Minnemarkeringer er like lite som den sosiale fortellingen i seg selv kausalt betinget av fortiden. De må også betraktes som en seremoniell måte å gi legitimitet til den sosiale fortellingen, samtidig som de er legitimert av dem. Ian Hacking har brukt begrepet *looping effect* for forklare denne rekursive spiralbevegelsen. Han hevder at mennesker som blir «klassifisert på en spesiell måte har en tendens til å samsvare og vokse inn i den måten de blir klassifisert.»¹¹⁵ Hvis man overfører en slik tankegang på minnemarkeringer kan man si at måten den fortidige hendelsen iscenesettes under markeringen også er med på å produsere fortellingen om hendelsen. På den måten

¹¹³ For en nærmere forklaring av hvordan minner kan gå fra å være individuelle, se Assmann, "Memory, Individual and Collective", For mer om materielle tings betydning for kollektive minner, se Andreas Huyssen, "Monument and Memory in a Postmodern Age", *The Yale Journal of Criticism* 6, nr. 2 (1993).

¹¹⁴ For nærmere informasjon om monumenters betydning i minnestudier, se f.eks. Huyssen, "Monument and Memory in a Postmodern Age"; Andreas Huyssen, "Monumental Seduction", *New German Critique*, nr. 69 (1996); Andreas Huyssen, "Nostalgia for Ruins", *Grey Room*, nr. 23 (2006).

¹¹⁵ Ian Hacking, *Rewriting the soul: multiple personality and the sciences of memory* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995), 21. "People classified in a certain way tend to conform to or to grow into the ways that they are described". Min oversettelse.

formes det symbolske minnestedet i aktørens bilde, samtidig som minnestedet former aktørens sosiale fortelling om det minnestedet refererer til.

Det er med andre ord et spenningsfelt i begrepet minnested. Som minnesmerke eller statue er det både materielt og fysisk, samtidig som det kan være immaterielt og symbolsk. Fortellingene om kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark er for eksempel uløselig knyttet til stedene Narvik og Finnmark. Selv slike geografiske steder kan være bærere av meningsinnhold. Leiv Sem poengterer at det «fysiske landskapets topografi og ontologi garanterer faktisitet, det tilbyr oppleveling, det er ei kilde til kunnskap om narrativet og det situerer narrativet i livsverda.»¹¹⁶ Han mener minnestedet på den måten får «ein annan ontologisk status og verdi.»¹¹⁷ Når minnestedet ikke alltid er manifestert i handgripelige materialiteter, inntar minnestedet en symbolsk funksjon. Symbolbetydningen av slike minnesteder er langt mer formbare og sensitive for endringer enn statuer og monumenter, og minnestedene kan fylles med ulikt innhold av ulike aktører til ulik tid. Når minneaktørens nettverk endres, endres også minnestedets symbolbetydning.

Det tredje kravet til teorien er at den må gjøre det mulig å studere minnesteder som dynamiske og formbare størrelser. I tillegg må teorien gjøre det mulig å studere selv materielle minnesteder både som produkt og produsent av den sosiale fortellingen. Også her har jeg latt meg inspirere av aktørnettverksteori. Aktørnettverksteori insisterer nemlig på at materielle ting *betyr* noe, og at de derfor må inkluderes i studiene.¹¹⁸ Dette perspektivet gjør det mulig å inkludere materialiteter i analysen, samtidig som det gjør det mulig å studere materialiteters effekter uten å gi opphavspersonen evig definisjonsmakt over den. På samme måte som krigsbegivenheter, kan også andre materialiteter som bøker, tekster og dokumenter settes i nye sammenhenger av nye aktører. Et perspektiv som dette innebærer at selv om minnestedet ikke kan fortelle noe, kan det likevel ha effekter for hvordan fortellingen blir iscenesatt.

¹¹⁶ Leiv Sem, "Norske slagmarker", i *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*, red. Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen (Oslo: Universitetsforlaget, 2011), 92.

¹¹⁷ Sem, "Norske slagmarker", 92.

¹¹⁸ Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn*, 67.

Aktørnettverksteori åpner derfor for å studere samfunnets iscenesettelse av fortiden som et pågående arbeid der ulike minneaktører forsøker å innrullere hverandre til sine nettverk. Gjennom sine handlinger og utsagn arbeider de for å styrke eller svekke ett plottkomponent i sin felles sosiale fortelling, samtidig som de kan bygge opp eller ned ett annet. Til slutt åpner et slikt perspektiv for å analysere materialiteters effekter på selvstendige vilkår, ikke utelukkende som produkter av en opphavsperson.

Strategiske nedslagsfelt på tidslinja

Et nøkkelbegrep som har hjulpet meg å finne frem til de nedslagsfeltene på tidslinja der det har skjedd noe med fortellingen, er translasjon. I translasjonsmodellen veier aktørenes *arbeid* tyngre enn om deres utsagn gjenspeiler den korrekte historiske virkeligheten.¹¹⁹ Å bruke translasjonsmodellen innebærer å gjøre «en stegvis beskrivelse av ulike faser vitenskapere eller teknologiutviklere [eller minneaktører, min merknad] forserer på veien [...] mot suksess.»¹²⁰ I translasjonsmodellen heter det at uansett hvor genial en oppfinnelse måtte være, har den «ingen betydning før den forflyttes ut i verden og tas i bruk», og denne «forflytningen skjer ikke uten hjelp.»¹²¹

Det samme gjelder en ‘genial’ fremstilling av fortidige hendelser. Du kan mene så mye du vil om felttoget og tvangsevakueringens plass i den norske krigshistorien, men uansett hvor mye du måtte ønske å formidle begivenhetene som noe annet enn de er idag, er det ingen garanti for at du får det som du vil. Det er ikke alltid samsvar mellom den sosiale fortellingens fremstilling og det som faktisk skjedde, men det betyr ikke umiddelbart at en historiker eller andre kan korrigere folks holdning: «Enkelte kan være så sikre på at de har rett, og historikere som sier noe annet – uansett hvilke beviser de legger frem – tar feil.»¹²² Det nytter ikke alltid å argumentere med at sannheten egentlig er annerledes.

Sentrale nedslagsfelt i denne studien er derfor tilfeller der ulike minneaktører har tatt opp konkurransen mot det dominerende narrative. Ved å undersøke hvordan

¹¹⁹ Latour, *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*, 41.

¹²⁰ Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn*, 76.

¹²¹ Skjølsvold, *Vitenskap, teknologi og samfunn*, 78.

¹²² Winter, *Remembering War*, 5. “they are certain that they have the story right, and historians who say otherwise – whatever the evidence they produce – are wrong.” Min oversettelse.

de har plottet begivenhetene, hvilke narrative strukturer som har vært brukt, og hvilke grep forfattere og andre minneaktører har gjort, kan man få innsyn i arbeidet med å innrullere støttespillere til sitt nettverk.

Et første eksempel på et sted der ulike aktørers syn på fortiden møtes til konkurranse er ved tidspunkt der noen har etablert et minneste, eller avholdt en minnemarkering. Der kan man studere hva ulike aktører har sagt og gjort for å relatere sin egen samtid til fortiden. Ved slike anledninger vil det gjennom undersøkelser og analyser av kildemateriale, være mulig å identifisere minneaktører, narrative strukturer og vektlegging av plottkomponenter. Minnemarkeringer, og spesielt jubileum, er viktige vinduer inn til prosesser der samfunnet iscenesatte sin fortid. Hva som ble vektlagt, hvem som var tilstede, hva som ble sagt i taler, og hvordan markeringen ble opplevd av de som bevitnet den, gir innsyn i den sosiale fortellingen på det tidspunktet markeringen ble avholdt. Minnemarkeringer gir dermed et bilde av hvordan plottkomponentene er justert på det aktuelle tidspunktet.

Et annet sted der den sosiale fortellingen lar seg studere, er der en hvilken som helst rekonstruksjon av krigsbegivenhetene, eller mening om dem, kommer til uttrykk. Det kan dreie seg om en bokutgivelse, en avisreportasje, en kronikk, eller en kommentar på et internettforum. Det er imidlertid ikke alle disse som representerer like gode og potente eksempler. En kommentar på et lukket internettforum når sjelden ut til de store massene, og en bok som ikke utfordrer den eksisterende fremstillingsmåten vil sjelden føre til debatt.

Debatt er derfor et viktig stikkord. Når det skjer noe som fører til debatt, vil det ofte dukke opp en rekke andre meningsytringer, og de ulike fremstillingsmåtene bryter overflaten for alvor. Debatten gjør det mulig å identifisere de ulike minneaktørene, men den er også et trykkammer der plottkomponentene kan komme under press fra nye og gamle aktører, perspektiver og strukturer. Debatt og kontrovers er med andre ord hendelser som utfordrer dominerende og tatt for gitt kunnskap. Selv om det ofte er lettest å studere eksemplene som *har* ført til debatt, er også fravær av debatt en sentral del av denne studien. Ingen endring, og ingen debatt – der plottkomponentenes justering *ikke* har blitt utfordret – representerer tilfeller der fortellingen har vært institusjonalisert eller arkivert. Dette var særlig tilfellet i de første tiårene etter krigen.

I denne perioden var det bred enighet om hva som hadde skjedd, betydningen av det, og hva som var viktig å inkludere i den sosiale fortellingen.

Et tredje sted der den kollektive fortellingen bryter overflaten og lar seg studere, er der samfunnsmessige prosesser bryter inn og får betydning for den sosiale fortellingen og iscenesettelsen av fortiden. Det kan for eksempel være sikkerhetspolitiske endringer eller offentlige diskusjoner som det ikke er åpenbart at skulle få effekter for iscenesettelsen av krigshendelsene. Det er viktig å understreke at det er ingen som på forhånd besitter egenskaper som garanterer at man uten videre kan endre folks iscenesettelse av fortiden. Dermed er strengt tatt hvem som helst, som har sagt og gjort noe relatert til felttoget og tvangsevakueringen, potensielle minneaktører. For å finne svar på hvorfor noen oppnådde en posisjon til å endre og forme den sosiale fortellingen, og ikke noen andre, må man studere det arbeidet de gjorde. Det er de praktiske tingene minneaktørene har gjort som belyser hvordan de *fikk* påvirkningskraft. Samtidig er det minneaktørenes arbeid, utsagn og handlinger som bidrar til å fylle minnestedene med meningsinnhold.

Bolk I: Integrasjon

Selv om krigsårene hadde artet seg svært forskjellig for ulike mennesker på ulike steder, tok det raskt etter krigen form en bred konsensus om at det i okkupasjonsårene alltid hadde vært tydelige skillelinjer mellom de gode og onde.¹²³ Det nasjonale fellesskapet var rammeverket for de første fremstillingene om krigsårene.¹²⁴ Som tilfellet var i flere tysk-okkuperte land i Vest-Europa, ble motstandskamp også mest vektlagt i Norge i perioden mellom 1945–1965.¹²⁵

Hvordan ble de første fortellingene om krigen konstruert? Hvorfor ble de som de ble, og hvordan ble de nordnorske krigsbegivenhetene iscenesatt? Dette er de gjennomgående problemstillingene for de to kapitlene i denne bolken. Litteratur har vært en sentral del av undersøkelsene. I bøkene som kom ut de første årene etter krigen var det en nøktern og usentimental fremstillingsmåte som gjorde at verken helter, skurker eller ofre ble vektlagt i særlig grad. Selv om de første bøkene var viktige for å sette tonen for det som skulle bli den nasjonale grunnfortellingen, er de mange minnemarkeringene i denne perioden også illustrerende eksempler på hvordan seremoniene både var et produkt av grunnfortellingen, men samtidig bidro til å gi den ytterligere legitimitet.

Gjennom størsteparten av integrasjonsfasen dannet den kalde krigen et spenningsfullt bakteppe. For både Narvik og Finnmarks vedkommende var det små antydninger til at fortellingene først ble forsøkt fremstilt annerledes enn resultatet ble mot slutten av perioden. Fellesnevneren for disse første regionale iscenesettelsene var at de ble lansert før den kalde krigen virkelig hadde dratt seg til. Kort tid etterpå så det sikkerhetspolitiske bildet helt annerledes ut og andre plottkomponenter ble viktigere. Dermed ble det sjelden noen større kontroverser om hvordan hendelsene ble iscenesatt. Den nasjonale grunnfortellingen som tok form i denne perioden ble, blant annet på grunn av selvforsterkende minnesmarkeringer og den kalde krigen, svært motstandsdyktig for ytre og indre press.

¹²³ Steinar Aas, *Narviks historie 1: Byen, banen og bolaget*, vol. I (Narvik: Stiftelsen Narviks historieverk, 2001), 494.

¹²⁴ Patrick Finney, *Remembering the road to World War Two: international history, national identity, collective memory* (London: Routledge, 2011), 13.

¹²⁵ Lagrou, *The legacy of Nazi occupation: patriotic memory and national recovery in Western Europe, 1945-1965*, 2.

Kapittel 3: Narvik 1940 – et symbol på norsk motstandskamp

I utgangspunktet skulle det være mulig å fremstille kampene ved Narvik som et nasjonalt helteepos om den norske motstandskampen under andre verdenskrig i Norge. Kampene ved Narvik fra 9. april til 8. juni 1940 var unike i norsk sammenheng. Ingen andre steder hadde norske styrker klart å drive offensive operasjoner mot tyskerne i samme omfang. Ingen andre norske avdelinger hadde kjempet så lenge eller så fremgangsrikt som de i 6. divisjon. Og ingen andre steder hadde den allierte hjelpen vært like vellykket som ved Narvik. På nær sagt alle områder skilte kampene ved Narvik seg ut fra operasjonene ellers i landet. Det var riktignok problematisk å forsone den ydmykende overgivelsen av byen og tapet av Elvegårdsmoen den 9. april med den fremgangsrike offensiven noen dager senere, men *felttoget* ved Narvik var et suksessrikt unntak fra kampene ellers i Norge.

I 1945 fantes det et potensiale til å gjøre felttoget ved Narvik til en sentral heltefortelling om det norske Forsvarets militære motstandskamp. Noen spede forsøk på å heroisere de nordnorske soldatene ble gjort, men ved starten av 1960-tallet var det 9. april og gjenerobringen av byen den 28. mai 1940 som var de sentrale plottkomponentene i fortellingen om det som hadde skjedd. Det som hadde foregått i tiden *mellom* 9. april og 28. mai havnet i skyggen. 6. divisjons felttog havnet utenfor rampelyset under jubileumsmarkeringene, mens Storbritannias, Frankrikes og Polens innsats ble stadig mer vektlagt i denne perioden. Hvordan ble fortellingen om Narvik 1940 til? Hvorfor ble 9. april og gjenerobringen av byen den 28. mai 1940 de viktigste plottkomponentene? Var det på noe tidspunkt i denne perioden noe misnøye mot fremstillingen av krigshendelsene i Narvik?

I dette kapitlet vil jeg vise hvordan krigshendelsene i Narvik ble iscenesatt de første tiårene etter krigen. Som det vil komme frem på de følgende sidene, ble Narvik tidlig sentralt for nasjonale minneaktører, men av andre grunner enn innsatsen til de nordnorske soldatene i 6. divisjon.

Bakgrunn

Allerede før krigen var over kunne man se de første spirene til plottkomponentene som skulle komme til å dominere fremstillingen av kampene ved Narvik. De første bøkene om felttoget i Norge ble publisert mens krigen enda pågikk. Herman K. Lehmkuhl, medlem i den norske London-regjeringens informasjonskontor, skrev to bøker om det tyske angrepet på Norge. I 1943 var han den første til å forklare fremgangen ved Narvik med at de nordnorske soldatene hadde vært mobilisert til nøytralitetsvakt i flere måneder før tyskerne angrep landet, og at de derfor var bedre forberedt på krigen.¹²⁶ I 1944 ga Otto Munthe-Kaas ut boka *The Campaign in Northern Norway*. Munthe-Kaas hadde vært sjef for IR 16 – den norske avdelingen som rykket frem gjennom fjellområdene mot svenskegrensa – under felttoget ved Narvik. Senere ble han tilknyttet den norske eksilregjeringens informasjonskontor i USA. I likhet med Lehmkuhl beskrev også han fremgangen ved Narvik som et resultat av uforstyrret mobilisering og nøytralitetsvakt. Også han hevdet at 6. divisjon derfor i stor grad var forberedt på krigen.¹²⁷

Både Lehmkuhl og Munthe-Kaas' bøker var utgitt av den norske regjeringens informasjonskontor. Bøkene var skrevet på engelsk og myntet på et britisk publikum. De representerte forsøk på å trekke linjer mellom kampene i Norge i 1940 og eksilregjeringens videre kamp mot Nazi-Tyskland. Begges bøker forsøkte å fremstille Norge som en fullverdig partner blant de allierte.¹²⁸ Det gjaldt å informere både de allierte og verdensopinionen om at Norge utvilsomt og alltid hadde vært på de alliertes side. Derfor ble også innsatsen til de norske soldatene fremstilt med noe mer patriotisme enn tilfellet var for beskrivelsene etter krigen.¹²⁹ Denne fremstillingsmåten ble nemlig kortvarig.

Da krigen var over i 1945 var det langt mer enn noen måneder med væpnede kamper som skulle bearbeides. Fem års okkupasjon skulle også integreres i den sosiale

¹²⁶ Herman K. Lehmkuhl, *Hitler attacks Norway* (Montreal: Royal Norwegian Government's Information Office, 1943), 82. "It was the first time in many generations", stated General Fleischer "in any case the first time in the north, that a Norwegian army had gone into the attack". Min oversettelse.

¹²⁷ Otto Munthe-Kaas, *The Campaign in Northern Norway* (Washington D.C.: The Royal Norwegian Information Service, 1944), 10, 15.

¹²⁸ Sigmund Skard, *Bøker om Norges kamp* (The Royal Norwegian Information Service, 1945), 15.

¹²⁹ Otto Munthe-Kaas, "Northern Norway's Battle", *Field Artillery Journal* (1944), 477, 480.

fortellingen om det som hadde skjedd. Selv om de militære operasjonene i Norge i 1940 var et utvetydig eksempel på norsk motstand, var det den illegale motstandskampen under okkupasjonen som senere ble mest vektlagt. Av årsaker som vil bli nærmere beskrevet i dette kapitlet, ble resultatet at de militære operasjonene i 1940 ble preget av en svært nøktern fremstillingsmåte også i litteraturen. Det var ingen «store og sterke ord hverken i den ene eller den annen retning».¹³⁰ Felittoget ble iscenesatt og fremstilt som startskuddet for den organiserte motstandskampen, ikke som selvstendig plottkomponent.¹³¹

Tilløp til heroisering

Hendelsene som hadde utspilt seg i og rundt Narvik våren 1940 hadde satt dype spor på lokalt plan.¹³² Det hadde også preget de som deltok i operasjonene, og allerede i de første bøkene som kom ut etter krigen var over kan man se at det tidlig var enkelte plottkomponenter som ble vektlagt mer enn andre. De første bøkene om kampene ved Narvik var Arne D. Dahls *Med Alta bataljon mot tyskerne* fra 1945, og Odd Lindbäck-Larsens *6. Divisjon* fra året etter. Dahl hadde vært sjef for Alta bataljon under felittoget, og Lindbäck-Larsen hadde vært general Carl Gustav Fleischers stabssjef. Begge bøkene var i tråd med hovedtendensen i den umiddelbare krigslitteraturen at den var «refererende, til en viss grad heroiserende, men i svært liten grad nyanserende.»¹³³ Ett av virkemidlene begge forfatterne brukte for å fremheve sine sentrale plottkomponenter var å tydeliggjøre og understreke de mange utfordringene som stod foran 6. divisjons vei mot gjenerobringen av Narvik.

Den første utfordringen 6. divisjon og dens avdelinger, befal og soldater måtte overkomme, ble av Dahl og Lindbäck-Larsen fremstilt å være den norske nøytralitetspolitikken som helt siden første verdenskrig hadde ligget til grunn for norsk forsvarspolitik. Dahl ga tydelig uttrykk for en frustrerende bitterhet over nøytralitetspolitikken, som han hevdet hadde redusert Forsvaret til et «dilettantisk

¹³⁰ Johannes Schjøtz, "Krigen i Norge 1940 og studiet av den", *Norsk militært tidsskrift* 118, nr. 2 (1948), 51.

¹³¹ Trygve Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940* red. Forsvarets krigshistoriske avdeling, vol. II, *Krigen i Norge 1940* (Oslo: Gyldendal, 1965), 319; Munthe-Kaas, "Northern Norway's Battle", 480.

¹³² Aas, "Minneapolis i endring", 77.

¹³³ Finn Stenstad, *Narvik, krigen, litteraturen* (Stamsund: Orkana forl., 1999), 23.

lavmål.»¹³⁴ Noen få ganger kom Dahls frustrasjon mer tydelig til syne. Mens Alta bataljon var stasjonert i Kirkenes på nøytralitetsvakt ble bataljonen nektet å drive vinterøvelser, noe Dahl kommenterte på følgende måte: «Det var jo også å vente. Det var ennå – noen måneder før krigen brøt inn over oss – ytterst få som trodde at Norge ville bli blandet inn. Vi var så langt unna og så fredelige, – vi hadde jo proklamert for hele verden, at vi var «nøytrale»!»¹³⁵ Den åpenbare ironien i sitatet understreket hva han selv mente om beslutningen, og da Dahl senere fikk vite at Norge hadde blitt angrepet kommenterte han «Nå, tyskerne hadde ikke latt seg imponere av [vår] nøytralitetserklæring.»¹³⁶ Disse sitatene viser hvordan Dahl kritiserte regjeringens prioriteringer i tiden før krigsutbruddet, samtidig som han la grunnlaget for å fremheve 6.divisjons besluttsomhet i tiden etterpå.

I likhet med Dahl var også Lindbäck-Larsen oppgitt over at de norske myndighetene ikke var oppmerksomme på Nord-Norges forsvarspolitiske utfordringer. Tydelige spor av bitterhet kom til syne i hans beskrivelser av arbeidet med å få politikerne til å gjøre det han mente var nødvendige tiltak for å ruste Norge til krig: «Det følelsesmiljø vi levde i, svingte mellom hat og likegyldighet.»¹³⁷ Selv om myndighetene startet med å bevilge mer penger i 1936, møtte det aldri nivået som Lindbäck-Larsen mente var nødvendig. Flere krav om opprustning av det han kalte «vårt mishandlede forsvar» ble meddelt myndighetene, men Lindbäck-Larsen mente kravene ble «lettsindig behandlet.»¹³⁸ Han kunne ikke «unngå å føle noen mistillit til myndighetenes evne til å bedømme virkningene av sine militære beslutninger.»¹³⁹

Ved å bruke mye plass på å kritisere nøytralitetspolitikken gjorde Dahl og Lindbäck-Larsen et viktig narrativt grep. Begge understreket at Forsvaret i Nord-Norge i 1940 strengt tatt ikke hadde vært i stand til å løse sine oppgaver i utgangspunktet. De erklærte implisitt at fremgangen ved Narvik derfor ikke kunne forklares av Forsvaret alene. De forutsatte begge noe ekstraordinært, noe utover de

¹³⁴ A. D. Dahl, *Med Alta bataljon mot tyskerne* (Oslo: Aschehoug, 1945), 11.

¹³⁵ Dahl, *Med Alta bataljon mot tyskerne*, 27. Kursivert i originalen

¹³⁶ Dahl, *Med Alta bataljon mot tyskerne*, 35.

¹³⁷ Odd Lindbäck-Larsen, *6. divisjon* (Oslo: Gyldendal, 1946), 12.

¹³⁸ Lindbäck-Larsen, *6. divisjon*, 13.

¹³⁹ Lindbäck-Larsen, *6. divisjon*, 21.

forklaringene som nøytralitetsvakt, trening og ordnet mobilisering kunne gi. Begge fremstilte nøytralitetspolitikken som et eksempel på at myndighetene ikke var oppmerksomme på faren for at Norge skulle komme under angrep.¹⁴⁰ De la dermed ansvaret for nederlaget på noen andre, nemlig den norske regjeringen. På den måten la de grunnlaget for å fremheve 6. divisjons handlekraft som en motpol til regjeringens ubesluttsomhet de første timene og dagene etter det tyske angrepet.

Selv om både Dahl og Lindbäck-Larsen understreket at nøytralitetsvakten hadde vært viktig, var det ingen av dem som fremstilte den som tilstrekkelige forberedelser for det felttoget 6. divisjon måtte utkjempe.¹⁴¹ Hvordan forklarte de at felttoget ved Narvik hadde vært så fremgangsrikt når de begge hadde brukt vesentlig plass på å understreke hvor dårlig rustet forsvaret var i Nord-Norge? Svaret er at både Dahl og Lindbäck-Larsen fremstilte de nordnorske soldatene som den viktigste forklaringen på fremgangen. For begge forfatterne var det de nordnorske soldatene som utgjorde det viktigste plottkomponentet.

Verken Dahl eller Lindbäck-Larsen var eksplisitte i sin heroisering av de nordnorske soldatene. Et illustrerende eksempel på hvor tilslørt heroiseringen var, er da Lindbäck-Larsen hevdet at en av de største utfordringene med forsvarsordningen var at det ikke fantes nok kvalifisert befall i divisjonen. Dette hadde han bekymret seg mye over før krigsutbruddet, men etter krigen mente han at «De yngste fenriker og sersjanter var våre sikreste folk. Det var sjelden noe tøv med nervene der.»¹⁴² Aldri var det snakk om åpenbar skryt av soldatene. Det nærmeste man kommer hos Lindbäck-Larsen er når han beskrev roen til soldatene da de møtte opp ved mobiliseringsplassen: «Det var ingen dramatiske scener å se i forbindelse med mobiliseringen. Den hadde det samme preg som senere karakteriserte hele krigen – bildet av rolige menn som selvsagt og besluttsomt gikk til sin gjerning.»¹⁴³

Dahl, på sin side, hadde i sitt forord skrevet at boka

¹⁴⁰ Selv om det er en seiglivet påstand at regjeringen reagerte for seint på den tyske invasjonen, hevder blant andre Tom Kristiansen at den «raske avgjørelsen [om å ta opp kampen] tyder både på at regjeringen hadde et gjennomtenkt standpunkt, og at den var samstemt.» Se Tom Kristiansen, *Otto Ruge: hærføreren* (Oslo: Aschehoug, 2019), 15, 14–17.

¹⁴¹ Dahl, *Med Alta bataljon mot tyskerne*, 22–24; Lindbäck-Larsen, *6. divisjon*, 17.

¹⁴² Lindbäck-Larsen, *6. divisjon*, 17.

¹⁴³ Lindbäck-Larsen, *6. divisjon*, 51.

først og fremst blitt til som et ønske om å yte en hyllest til Alta bataljons befal og soldater, som med utilstrekkelig øvelse og dårlig utstyrt med våpen og ammunisjon sultet, frøs og sloss i 2 måneder i snø, sludd og søle mot verdens best øvede og best utstyrte soldater; som i 1½ måned var i forreste linje dag og natt uten avløsning, og som i denne tiden skaffet seg slik respekt hos sine motstandere at tyskerne i senere beretninger har meddelt verden at Alta bataljon var en «eliteavdeling som bestod av kadetter og befelselever».¹⁴⁴

Det er illustrerende for den nøkternheten som preget Dahls fremstilling, at selv når han skryter av sine soldater gjør han det ved å referere til *tyskernes* omtale av Alta bataljon. Likevel er det i begges fremstillinger vanskelig å få øye på at suksessen var et resultat av noe som helst annet enn de nordnorske soldatenes innsats. Den norske regjeringens forsvarspolitik fikk ikke annet enn kritikk. Nøytralitetsvakten ble fremstilt som viktig, men mangelfull.¹⁴⁵ Til slutt var det heller ingenting i verken Dahl eller Lindbäck-Larsens bøker som ga grunn til å forestille seg at de allierte hadde ytt nordmennene noe nevneverdig hjelp.

Fraværet av de allierte

Selv om alliertes innsats ved Narvik var avgjørende for 6. divisjons felttog, var det også mye bitterhet over britenes disposisjoner under felttoget ved Narvik.¹⁴⁶

Bitterheten over de alliertes beslutninger og holdninger til sine norske allierte ble gjenspeilet i at den britiske, polske og franske innsatsen knapt ble nevnt i Dahl og Lindbäck-Larsens beretninger. I Dahls bok er de allierte så vidt beskrevet i det hele tatt. Det viktigste unntaket er beskrivelsen av hvordan Alta bataljon ble beskyttet av fransk artilleri etter å ha klatret opp og sikret seg gode stillinger i et fjellområde øst for Bjerkvik: «Det hendte vel at noen brukte parlamentariske uttrykk. Og jeg er redd at flere ord unnslopp oss, da vi fikk rede på at vi var blitt beskyttet av våre egne allierte, som i tåken hadde tatt oss for tyskere.»¹⁴⁷ Aldri i Dahls beretning får leseren inntrykk

¹⁴⁴ Dahl, *Med Alta bataljon mot tyskerne*, 7.

¹⁴⁵ Også general Fleischer hadde selv understreket at nøytralitetsvakten hadde stor betydning: Soldatene «blev avdelinger som kunne brukes i krig». Likevel virker det som Fleischer ikke brukte nøytralitetsvakten som en forklaring på fremgangen ved Narvik, men snarere som en forklaring på at mobiliseringen kunne skje så fort. Se Carl Gustav Fleischer, *Efterlatte papirer* (Tønsberg: Tønsbergs aktietrykkeris forl.: i kommisjon hos Thorleif Landberg, 1947), 16–21.

¹⁴⁶ Kristiansen, *Otto Ruge: hærføreren*, 78–79, 81–84, 93.

¹⁴⁷ Dahl, *Med Alta bataljon mot tyskerne*, 109.

av at den allierte innsatsen var til særlig hjelp for de norske styrkene, i alle fall ikke for Alta bataljon.

Lindbäck-Larsen, som riktignok hadde stabssjefsansvar og større grad av forbindelse med de allierte, ofret dem noe mer plass. Likevel var det mer kritikk enn ros han ga de allierte, og det er påfallende at han knapt nevner noe om den britiske marinens innsats 10. og 13. april.¹⁴⁸ Etter å ha sett de britiske troppene på en tur til Harstad den 14. april, fikk han «inntrykk av at den engelske styrke ikke hadde noe klart oppdrag» og kommenterte at «Vi fikk altså stole på oss selv.»¹⁴⁹

Hos Lindbäck-Larsen kunne man også se antydninger til mer utilslørt kritikk. Mye av den britiske innsatsen hadde blitt dirigert til Sør-Hålogaland for å hindre at tyskerne kunne rykke nordover til Narvik fra Trøndelag, men i sine beskrivelser av forsøkene på å forhindre en fullstendig kollaps i Sør-Hålogaland, gav Lindbäck-Larsen tydelig uttrykk for at han opplevde den britiske innsatsen som svært mangelfull. Han skrev at «Vi hadde mottatt våre allierte med glede og forventning. [...] Men etter hvert begynte vi å synes at [de allierte] ytelsene hadde en tendens til å få en noe ensidig karakter, og våre erfaringer om det taktiske samarbeid, [...] var ikke tilfredsstillende.»¹⁵⁰

Lindbäck-Larsen kommenterte at «Det ser imidlertid ikke ut til at de allierte har synderlig interesse for denne oppgave.»¹⁵¹ Han beskrev også hvordan han «ønsket at vi hadde en av våre bataljoner i Narvikavsnittet der nede!»¹⁵² Også dette var kritikk mot den allierte innsatsen, og ga inntrykk av at han mente de norske soldatene ville være bedre i stand til å sikre stillingene i Sør-Hålogaland enn det britene var. Det *var* norske avdelinger i Sør-Hålogaland, men ved å understreke behovet for en bataljon var *Narvikavsnittet*, fremhevet Lindbäck-Larsen nok en gang innsatsen til soldatene ved Narvik.

Det såreste punktet for både Dahl og Lindbäck-Larsen var at de allierte ikke informerte nordmennene om planene om å trekke seg ut fra Norge. Da Lindbäck-

¹⁴⁸ Lindbäck-Larsen, 6. divisjon, 38.

¹⁴⁹ Lindbäck-Larsen, 6. divisjon, 61.

¹⁵⁰ Lindbäck-Larsen, 6. divisjon, 112.

¹⁵¹ Lindbäck-Larsen, 6. divisjon, 113.

¹⁵² Lindbäck-Larsen, 6. divisjon, 117.

Larsen fikk vite at de allierte planla å evakuere Nord-Norge, mente han at det var «ydmykende å fastslå at vi var blitt holdt utenfor en hel uke, og bittert at kanskje uerstattelig tid derved var gått tapt.»¹⁵³

Til syvende og sist var det de nordnorske soldater og befal som, etter Dahl og Lindbäck-Larsens syn, hadde vært den aller viktigste forklaringen på fremgangen ved Narvik. For dem, selv sentrale deltakere i felttoget, ble fremgangen ved Narvikfronten mer enn noe annet fremstilt som et resultat av de nordnorske soldatenes dyktighet, disiplin, offervilje og mot. Selv om det ikke kan slås fast at Dahl og Lindbäck-Larsen bevisst forsøkte å gjøre de nordnorske soldatene til det viktigste plottkomponentet i fortellingen om Narvik 1940, representerte begge bøker en måte å fremstille hendelsene som *kunne* ha blitt realisert. På tross av hvor mye Dahl og Lindbäck-Larsen måtte ha ment at soldatene skulle dominere fortellingen om Narvik 1940, gikk det kun kort tid før andre plottkomponenter utfordret 6. divisjons plass i fortellingen.

Narvikdagen 1946

Krigshandlingene ved Narvik skapte, ifølge Steinar Aas, en lokal «bevissthet om byen i begivenhetenes sentrum».¹⁵⁴ Narvik hadde vært åsted for en begivenhet av internasjonale dimensjoner under krigen, og det resonerte godt i byens selvbilde der den utenlandske skipstrafikken gjorde Narvik til en viktig internasjonal havn. I de første etterkrigsårene fortsatte byen å være sentrum, men da i første omgang for en lang rekke minneseremonier med sterkt innslag av utenlandske deltakere. Sommeren 1945 var en eneste lang feiring. I slutten av juni hadde britiske veteraner kommet til Narvik ombord på jageren Hotspur – som hadde deltatt i sjøslaget ved Narvik den 10. april 1940 – for å legge ned kranser på krigskirkegårdene i Ballangen, Håkvik og Narvik.¹⁵⁵ I slutten av juli hadde kronprins Olav besøkt byen til «øredøvende jubel».¹⁵⁶ Krigen satte preg på byens selvbilde i mange tiår fremover.

¹⁵³ Lindbäck-Larsen, *6. divisjon*, 164.

¹⁵⁴ Aas, *Byen, banen og bolaget*, I, 500.

¹⁵⁵ Nils A. Ytreberg, *Narviks historie: 2: Fra første verdenskrig til våre dager* (Narvik: Narvik kommune, 1954), 395.

¹⁵⁶ Ytreberg, *Narviks historie*, 395.

I forbindelse med seksårsjubileet for gjenerobringen av byen 28. mai 1940, ble det avholdt en storstilt markering. Samtidig skulle det første krigsmonumentet reises i Narvik. Det skulle være et minnesmerke over franske soldater som mistet livet under gjenerobringen av byen. Monumentet skulle stå på Ornes, stedet der franske og norske styrker hadde gått i land for å frigjøre byen.¹⁵⁷ I fem dager lå franske, engelske og norske krigsskip på havna. Mannskapene fra skipene, den franske og britiske ambassadøren, og en rekke norske og allierte offiserer «satte sitt preg på byen.»¹⁵⁸

Den borgerlige lokalavisa i Narvik, *Ofotens tidende*, erklærte at «Narvik står igjen foran noen begivenhetsrike dager, påny vil byen vår stå i midtpunktet for publikums interesse, ikke bare i vårt distrikt og i vårt eget land, men også utenfor Norges grenser.»¹⁵⁹ *Fremover*, arbeiderbevegelsens lokalavis, viet markeringen en noe lengre kommentar som ga tydelige inntrykk av stoltheten over å være åsted for en så høytidelig begivenhet, i fortid og i nåtid:

Når en tenker på krigen i 1940, så er det Narvik en hovedsakelig tenker på, det var på Narvik-avsnittet de vesentligste kamper foregikk. Og det var også Narvik som den eneste plass i Norge hvor en kunne peke på en ypperlig seier over tyskerne. Gjenerobringen av Narvik, som skjedde med norsk, fransk og engelsk hjelp den 28. mai, var en begivenhet som ble kunngjort overalt i verden. Narvik fikk mer enn noensinne internasjonalt ry. For det norske folk var det et lyspunkt som ga oss håp om «at det går å beseire nazismen». Narvik vil atter i noen dager stå i brennpunktet for begivenhetene ved de store [minne]arrangementer [...]. I 4 dager vil veteranene atter besette byen – og vi håper gleden også denne gang blir stor [...].¹⁶⁰

Den franske generalen fra seks år tidligere, Antoine Bethouart, Arne D. Dahl og en rekke norske offiserer fra kampene skulle delta i den seremonielle avdukingen av minnesmerket på Ornes, kransenedleggelse ved krigskirkegården, dekorering av veteraner på torget i byen, og utflukter til Bjørnfjell, Gratangen og Øyjord.¹⁶¹

¹⁵⁷ *Fremover*, «Minnestein skal reises på Orneshaugen», 3.5.1946. Avisartiklene på denne tiden var sjelden kreditert en journalist. Derfor er avistittelen ført opp først. Der det er mulig å finne journalist, er denne ført opp først.

¹⁵⁸ Ytreberg, *Narviks historie*, 398.

¹⁵⁹ *Ofotens tidende*, «Ettårsdagen for Narviks gjenerobring», 23.5.1946.

¹⁶⁰ *Fremover*, «Storstilet feiring av Narvikdagen 28.mai», 24.5.1946.

¹⁶¹ *Fremover*, «Storstilet feiring av Narvikdagen 28.mai», 24.5.1946.

Allerede i 1946 var det tydelig at gjenerobringen og de alliertes innsats utgjorde et helt sentralt plottkomponent i fortellingen om det som hadde skjedd seks år tidligere. Det var stor stolthet knyttet til å ha vært åsted for det som ble erklært å ha vært en «verdenshistorisk begivenhet.»¹⁶² Ikke minst var det tydelig at Narvik tidlig ble fremstilt som et symboltungt eksempel på at det hadde nyttet å ta opp kampen. *Avisa Fremover* skrev at

For vårt folk hadde kampene i Norge helt fra 9. april vært heroisk motstandsvilje og personlig offer, men samtidig en sammenhengende rekke av store og små nederlag. [...] Det ble hendingene her [i Narvik] som kom til å holde motet oppe også andre steder og som ytterligere ansporet til motstand mot overfallsmennene.¹⁶³

Også *Ofotens tidende* var enige: «Begivenhetene hernord la spiren til den endelige seier – den gav troen på at voldsmakten kunne slås og tilintetgjøres.»¹⁶⁴ Allerede ett år etter frigjøringen av Norge ble gjenerobringen av Narvik fremstilt som en viktig forutsetning for etableringen av den norske motstandskampen.

Det store og høytidelige arrangementet i 1946 var primært rettet til minne om gjenerobringen av byen, og ikke minst den allierte innsatsen under kampene ved Narvik. Likevel dryppet det oppmerksomhet på det som hadde skjedd forut for 28. mai. *Ofotens tidende* skrev blant annet at «Sammen med sjefene på «Eidsvold» og «Norge», som også tok opp den ulike kamp mot overmakten, reddet major Omdal den norske våpenære.»¹⁶⁵

Avisa viet en lengre artikkel om hvordan major Sigurd Omdal hadde bløffet med seg 200 soldater ut av Narvik – etter at forsvarssjefen i Narvik, Konrad Sundlo, hadde overgitt byen. I artikkelen ble det kommentert at «Oberstløytnant Omdals innsats under krigen i Nord-Norge i 1940 kan stå som et strålende eksempel på uforferdethet, mot og handlekraft, som varmt beundres».¹⁶⁶ Også Ivar Hyldmo, sjefen for II/IR 13 – den norske avdelingen som deltok i gjenerobringen av Narvik – ble gitt

¹⁶² *Fremover*, «Velkommen befriere», 27.5.1946.

¹⁶³ *Fremover*, «Velkommen befriere», 27.5.1946.

¹⁶⁴ *Ofotens tidende*, «Da skjebnen skrev historie omkring Narvik by», 28.5.1946.

¹⁶⁵ *Ofotens tidende*, «Da skjebnen skrev historie omkring Narvik by», 28.5.1946.

¹⁶⁶ *Ofotens tidende*, «Da skjebnen skrev historie omkring Narvik by», 28.5.1946.

en liknende form for hyllest i avisene denne dagen: «Hyldmos tapre befal og soldater, som han selv foregikk med et strålende eksempel, hadde under hele sin lange kamp fra Salangsdalen til Narvik om lag 25 falne og 80 sårede, derav halvdelen ved inntakelsen av Narvik – en forbausende lav tapsprosent.»¹⁶⁷

Slike utsagn bidro til å fremheve at kampene ved Narvik hadde vært viktige eksempler på at det hadde nyttet å ta opp kampen mot tyskerne og 6. divisjons innsats hadde tilsynelatende en viktig plass i fortellingen. Da minnesteinen over de franske falne ble avduket, holdt ordfører Alfred Nilsen en tale der han både takket de allierte for deres innsats seks år tidligere, men også satte ord på hvor sentralt gjenerobringen av byen var i den sosiale fortellingen om hendelsene som hadde utspilt seg i byen:

Da vår by i fjor vår for annen gang og endelig ble befridd for nazistenes jernhel kunne det heldigvis skje i fredelige former. Derfor vil Narviks første befrielse, det som skjedde idag her på dette sted for 6 år siden komme til å stå for oss Narvikfolk som det største som hendte vår by i denne krigen. Og vår takknemlighet for friheten og freden vil for oss alltid rettes mot dem som deltok her. [...] [F]or de kommende slekter i denne by og for alle dem som gjennom tidene besøker oss skal dette synlige minne om de heltegjerninger som ble øvet her den 28. mai 1940 stå og lyse.¹⁶⁸

Narvikdagen i mai 1946 var en storstilt markering som varslet at krigen kom til i å bli «et sentralt element i Narviks identitetskonstruksjon», og noe som fikk «virkninger for byens identitet og sjølbilde i mange år etterpå.»¹⁶⁹ Det var imidlertid helt fra starten av klart at det var gjenerobringen 28. mai 1940 som var omdreiningspunktet i fortellingen.

Norske ønsker om å fremheve Fleischer og Forsvarets innsats

I forbindelse med feiringen av Narvikdagen hadde *Ofotens tidende* kommentert at det ikke var planer for en seremoni til minne for general Fleischer, 6. divisjons øverste sjef under felttoget ved Narvik: «Nettopp denne mann betød så meget for at Narvik

¹⁶⁷ *Ofotens tidende*, «Da skjebnen skrev historie omkring Narvik by», 28.5.1946.

¹⁶⁸ *Fremover*, «Narvikdagen», 29.5.1946.

¹⁶⁹ Aas, *Byen, banen og bolaget*, I, 500.

virkelig kunne bli gjenerobret, at vi skulle synes det rimelig at iallfall de norske offiserer og mannskaper [...] minnes generalen ved en høytidelighet.»¹⁷⁰

Lindbäck-Larsen hadde i forordet til *6. divisjon* erklært at boka var et vitnesbyrd om Fleischers «kjærlighet til sin gjerning, til sin divisjon og til sitt land – og også til Nord-Norge og den nordnorske soldat.»¹⁷¹ Munthe-Kaas hadde i 1944 også erklært at han hadde skrevet *The Campaign in Northern Norway* for å «minnes den enestående militære leder».¹⁷² General Fleischer hadde en helt unik plass i den lokale fortellingen om Narvik 1940.¹⁷³ Det var et sterkt lokalt engasjement for å hedre Fleischers innsats, og i 1946 pågikk det private innsamlingsaksjoner i Narvik, Bodø, Tromsø, Svolvær, Harstad og Mosjøen for å reise et minnesmerke over ham. Planen var opprinnelig at det kun skulle samles inn penger til ett minnesmerke. Plasseringen av det var imidlertid ikke avgjort, og det var uenighet om hvor det passet best. Fra Tromsø mente man at det burde stå ved Lapphaugen. Arne D. Dahl uttalte at han «synes det er riktigst at general Fleischer får sitt minnesmerke i Narvik».¹⁷⁴ Harstad Tidende mente på sin side at «minnesmerket hans skal stå der han hadde sitt virke før han drog i kamp på nordnorsk jord» – altså i Harstad.¹⁷⁵

For å komme til enighet om hvor monumentet skulle stå, sendte lederen av Tromsøs innsamlingsaksjon, landbrukssekretær i Troms fylke, Reidar Sollie, et brev til Forsvarets krigshistoriske avdeling (FKA) for en uttalelse.¹⁷⁶ Johannes Schiøtz, sjefen for FKA, hadde ingen prinsipielle innvendinger mot at monumentet skulle reises på Lapphaugen, men han mente Narvik var et bedre egnet sted. Der kunne det nemlig «bidra til at Narvik 9/4 1940 kan tre noe i bakgrunnen og til at Fleischers og Hyldmos navn i noen grad kan overskygge Sundlos – en fordel for forsvarstanken og for vårt forsvarsvesen».¹⁷⁷ Det skulle ta enda to år før det ble noe av realiseringen av monumentet til minne om Fleischer.

¹⁷⁰ *Ofotens tidende*, «General Fleischer», leder, 25.5.1946.

¹⁷¹ Lindbäck-Larsen, *6. divisjon*, 7.

¹⁷² Munthe-Kaas, *The Campaign in Northern Norway*, 3.

¹⁷³ Aas, "Minnepolitikk i endring", 84.

¹⁷⁴ *Fremover*, «På historisk grunn», 1.6.1946.

¹⁷⁵ Harstad Tidende, «General Fleischers minne», 10.5.1946.

¹⁷⁶ Sollie til Schiøtz, 11.6.1946, Riksarkivet, Forsvaret, Forsvarets krigshistoriske avdeling (referanse RAFA-2017 på Riksarkivet), Serie D, stykke L0031 (heretter RA/RAFA-2017/D/L0031.)

¹⁷⁷ Schiøtz til Sollie, 15.6.1946, RA/RAFA-2017/D/L0031.

Parallelt med innsamlingsaksjonene hadde FKA tilsynelatende bitt seg merke i at den norske innsatsen under gjenerobringen av Narvik hadde kommet i skyggen under Narvikdagen i mai 1946. Schiøtz erklærte at det var Hyldmos bataljon som hadde «reddet situasjonen i en meget kritisk halvtime. Jeg ser meget gjerne at den norske innsats ved Narvik [...] kommer tydelig frem. [...] [J]eg knurrer litt ved tanken på at Frankrike vil usurpere seieren for seg! Det er dog først og fremst vår seier.»¹⁷⁸ Det var ikke bare fokuset på franskmennenes innsats som gjorde at FKA kom til å etablere seg som en tydelig minneaktør med ambisjoner om å fremheve den norske innsatsen under kampene ved Narvik.

I 1947 ga *The London Gazette* ut Lord Corks rapport over kampene ved Narvik. Cork hadde ført kommandoen over den britiske flåten under kampene ved Narvik i 1940, men han hadde følt seg dårlig behandlet i den britiske fremstillingen av innsatsen.¹⁷⁹ Nå ville han gi ut sin rapport for å stille seg selv i bedre lys. Rapporten inneholdt imidlertid «enkelte passasjer som kanskje ikke er veldig akseptable for norske myndigheter».¹⁸⁰ Den ble derfor redigert, og setninger og formuleringer som kunne virke støtende på nordmennene ble fjernet.¹⁸¹ Likevel vakte den oppsikt i norske forsvarskretser. Ragnvald Roscher Nielsen som hadde tilhørt Forsvarets overkommando under krigen, og som hadde ført kommandoen over de norske styrkene i Sør-Hålogaland etter at felttoget i Sør-Norge ble innstilt, skrev i et brev til FKA at Corks rapport ga «inntrykk av at felttoget i Nord-Norge ble ført uten norske tropper. For våre avdelinger på Narvik-fronten må dette føles som ikke så lite av en hån.»¹⁸² Forsvaret var med andre ord oppmerksomme på behovet for å ikke la den norske innsatsen ved Narvik komme i skyggen av de allierte.

Innsamlingsaksjonene for å få reist et monument til minne om general Fleischer pågikk over flere år, og i 1948 ble det holdt møte i Harstad der plasseringen ble forsøkt avgjort. Det var ingen representanter fra Narvik tilstede under møtet, og «derfor måtte

¹⁷⁸ Schiøtz til Sollie, 15.6.1946, RA/RAFA-2017/D/L0031.

¹⁷⁹ Minutes, 21.7.1946, TNA, FO 371/56332. Copy of despatch by Admiral of the Fleet the Earl of Cork and Orrery on the Norway campaign of 1940. (heretter, TNA, FO 371/56332).

¹⁸⁰ Minutes, 21.7.1946, TNA, FO 371/56332. "certain passages which might not be very acceptable to the Norwegian authorities". Min oversettelse.

¹⁸¹ Minutes, 21.7.1946, TNA, FO 371/56332.

¹⁸² Roscher Nielsen til FKA, 31.5.1948, RAFA-2017/Y/Yb/L0138/610.

en se seg nødsaget til å utelukke Narvik fra å stemme i saka.»¹⁸³ Det ble likevel «livlig debatt» da det ble stemt over forslagene, og til slutt stod det likt mellom Narvik og Harstad. Løsningen på saken ble at det skulle reises et «hovedmonument i Harstad, og en stein med en minneplate i Narvik og på Lapphaugen».¹⁸⁴

FKA og Forsvaret hadde allerede signalisert et ønske om at den franske og britiske innsatsen under gjenerobringen og felttoget ikke måtte overskygge den norske. Det var kanskje grunnen til at Narvik kommune etter hvert fikk gjennomslag hos Distriktskommando Nord-Norge for å få reist et eget minnesmerke over Fleischer, rett ved siden av monumentet til minne om de falne franske soldatene.¹⁸⁵ Monumentet ble reist til tiårsmarkeringen 28. mai 1950, og var et minne om den «store krigshelt og hans nasjonale martyrdom».¹⁸⁶ Det representerte et forsøk på å sidestille den norske og franske innsatsen som plottkomponenter i fortellingen om gjenerobringen av byen.

At Fleischer-monumentet ble reist på det som etter hvert ble kalt Veteranplassen, illustrerte også at gjenerobringen av Narvik ble iscenesatt som høydepunktet under kampene ved Narvik. Det hadde flere årsaker. For det første fikk den lokale stoltheten plass. Nordnorske soldater hadde vært med på å gjøre gjenerobringen mulig, og hadde attpåtil deltatt i det symboltunge høydepunktet under kampene i Nord-Norge, om ikke i hele Norge. For det andre var gjenerobringen fra et militært perspektiv både et slående symbol på hva Forsvaret i Norge hadde vært i stand til, men også et eksempel på at det hadde nyttet å forsvare seg. Det var få andre slike eksempler i norsk sammenheng. For det tredje symboliserte gjenerobringen ikke minst et viktig eksempel på at den allierte innsatsen hadde ført frem. Hvis man klarte å ignorere at tyskerne aldri ble fullstendig slått, var det strengt tatt ingen tapere ved Narvik.¹⁸⁷ At det nyttet å ta opp kampen, og at allierte ville hjelpe, ble i løpet av noen år svært viktige elementer for nasjonale minneaktører som skulle komme til å sette sitt preg på fortellingen om det som hadde skjedd ved Narvik.

¹⁸³ Harstad tidende, «Hovedmonument over general Fleischer skal reises i Harstad», 9.1.1948.

¹⁸⁴ Harstad tidende, «Hovedmonument over general Fleischer skal reises i Harstad», 9.1.1948.

¹⁸⁵ Aas, "Minnepolitikk i endring", 83.

¹⁸⁶ Aas, "Minnepolitikk i endring", 86.

¹⁸⁷ O. K. Grimnes, *Narvik 1940: et europeisk felttog på norsk jord* (Oslo: Forsvarets pressetjeneste, 1975), 39.

Rammene for en integrerende fortelling

Fortellingen om det som hadde skjedd ved Narvik dreide de neste årene tydeligere i retning mot å konsentrere seg om gjenerobringen av byen, og det allierte perspektivet ble enda viktigere i årene som fulgte. Beundringen og heroiseringen av de nordnorske soldatene ble mindre synlig i seremonier og markeringer utover 1950- og 1960-tallet, selv om den ikke forsvant. En viktig forklaring på hvorfor 6. divisjons felttog gradvis mistet noe av rampelyset, var Forsvarets erkjennelse av egne svakheter under krigen i Norge. Etter undersøkelseskommissjonene fra 1945 og 1946 ble det fra et militært perspektiv like vanskelig å heroisere fremgang som å kritisere nederlag.

Allerede i 1945 besluttet Stortinget å nedsette en kommisjon som skulle undersøke hvordan Norges sivile myndigheter hadde handtert tiden før og etter det tyske angrepet. Særlig viktig var spørsmålene om noen hadde opptrådt kritikkverdig da meldingene om tyskernes angrep begynte å signalisere alvorlig fare. Kommisjonen leverte sin innstilling til Stortinget i 1946, og ifølge Hans Fredrik Dahl var det mange «som ventet riksrett, da vurderingene lå på bordet.»¹⁸⁸ Kommisjonens innstilling reiste skarp kritikk mot forsvars-, sikkerhets-, og utenrikspolitikken i årene før krigsutbruddet, og den kritiserte flere regjeringsmedlemmer for deres ubeslutsomhet i den umiddelbare tiden før og etter det tyske angrepet.¹⁸⁹ I 1948 sluttet Stortinget seg «til mange, kanskje egentlig de fleste av Undersøkelseskomiteens vurderinger.»¹⁹⁰

Likevel ble det ikke aktuelt å reise riksrettstiltale mot noen. Hans Fredrik Dahl forklarer årsaken med at man ved å reise tiltale ville overlesse Lagtinget i arbeid, og Stortinget ville dermed være satt ut av spill mens den vanskelige gjenreisningen skulle begynne. Selv om både statsminister Johan Nygaardsvold og utenriksminister Halvdan Koht ønsket å bli stilt for riksrett, endte det med en konsensus om at regjeringen i 1940 hadde vært ubeslutsom.¹⁹¹ Det rettslige ansvaret uteble for regjeringens vedkommende.

¹⁸⁸ Hans Fredrik Dahl, Gustav Heiberg, og Helge Sivertsen, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945* (Oslo: Familieforl., 2010), iv.

¹⁸⁹ Gustav Heiberg mfl., *Innstilling fra undersøkelseskommissjonen av 1945*, vol. 1 (Oslo: Aschehoug, 1946), 102–112.

¹⁹⁰ Dahl, Heiberg, og Sivertsen, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945*, iv.

¹⁹¹ Harald Berntsen, *I malstrømmen: Johan Nygaardsvold 1879-1952* (Oslo: Aschehoug, 1991), 715–716; Sigmund Skard, *Mennesket Halvdan Koht* (Samlaget, 1982), 225–226.

At det ikke ble tatt ut tiltale mot noen i landets politiske ledelse signaliserte at man var villige til å legge bak seg selv de mest kontroversielle spørsmålene om hva som hadde skjedd i den mest kaotiske tiden etter det tyske angrepet. Stortingspresident C. J. Hambro oppsummerte situasjonen i sitt innlegg under debatten da protokollkomiteens innstilling ble diskutert: ««De gjorde så godt de kunne. Deri ligger deres forsvar. Deri ligger også deres dom»». ¹⁹² At selv Konrad Sundlo, sjefen for forsvaret i Narvik, ble frikjent for å ha overgitt byen til tyskerne uten å forsøke å ta opp kampen illustrerte at denne holdningen også preget vurderingen av militærets innsats.

Sundlos handlinger var ansett som høyst kritikkverdige i tiden etter krigen, og hans beslutning om å overgi byen har vakt stor interesse også i nyere tid. Asbjørn Jaklin har blant annet reist spørsmålet om hvorfor han ikke ble dømt for landssvik for å ha overgitt byen. Han hevder det ikke kunne være tvil om at Sundlo bevisst hadde forrådt landet. ¹⁹³ Sundlo ble dømt for landssvik, men for forhold han begikk under okkupasjonen. At overgivelsen av Narvik ikke førte til domfellelse hadde trolig sammenheng med at retten hadde tilstrekkelige beviser for å få ham dømt uten å ta stilling til hans handlinger 9. april 1940. Dessuten var det mange andre norske offiserer som hadde overgitt seg selv, og hele avdelinger, uten å ta opp kampen. Å domfelle Sundlo ville føre til at man måtte trekke i tvil beslutninger til andre offiserer som kanskje hadde forsømt sin plikt, men som hadde holdt seg på den riktige siden under resten av okkupasjonen.

Sundlo-saken illustrerer at selv om man hadde handlet klanderverdig i 1940, ble det, sett med 1948-øyne, på mange måter tilgitt av hensyn til gjenreisning og arbeidet for å forberede Norge på fredstid. Selv om det ikke ble noe oppgjør med den norske politikken som ble ført før krigsutbruddet, fikk Undersøkelseskomisjonens innstilling enorm betydning for norsk forsvars-, sikkerhets-, og utenrikspolitikk i tiden etter. Aldri mer 9. april ble mantraet for det som var i ferd med å utvikle seg til å bli den nasjonale grunnfortellingen om andre verdenskrig i Norge.

¹⁹² Dahl, Heiberg, og Sivertsen, *Innstilling fra Undersøkelseskomisjonen av 1945*, iv.

¹⁹³ Jaklin, *Kampen om Narvik*, 381–390.

Ettersom felttoget i Norge hadde vært preget av nederlag, ble det besluttet at også Forvaret skulle granskes.¹⁹⁴ Den militære undersøkelseskommisjon ble nedsatt i 1946, og leverte sin rapport i 1950. Selv om kommisjonens rapport var hemmeligholdt satte den preg på hvordan det norske Forsvaret vurderte sin egen innsats under felttoget i Norge. Kanskje enda viktigere var hvordan Forsvaret vurderte hvem som satt med ansvaret for at den militære motstanden hadde vært så mangelfull: «Kommisjonen har hatt åpent øye for at meget av det som i 1940 fortrinnsvis fortonet seg som svikt på militært hold, skyldtes ting som statsmaktene og samfunnet i det hele må bære ansvaret for.»¹⁹⁵ I korte trekk, og satt ytterst på spissen, anså ikke Forsvaret seg selv ansvarlig for det militære nederlaget under felttoget i Norge. Det ble erklært å i hovedsak skyldes manglende politisk vilje til å forsvare landet i tilfelle krig:

Den stilling landets styresmakter på forhånd hadde inntatt til landets militærpolitiske forhold var også uklar. Det ble stadig framholdt at Norge under enhver omstendighet skulle holde seg nøytralt. Vi skulle ikke komme med i krigen. Det kunne lett lede til den oppfatning at forsvaret skulle innskrenke seg til nærmest formell avvisning av enkeltstående nøytralitetskrenkelser. Noen klar uttalelse om at kampen i tilfelle av et overfall skulle tas opp med alle til rådighet stående midler forelå ikke fra ansvarlig hold, og de mangelfulle forholdsregler som ble tatt i tiden etter krigsutbruddet i september 1939 tydet nærmest på det motsatte. I tiden umiddelbart etter overfallet 9. april 1940 var heller ikke statsmaktens stilling klar. Når det ikke ble erklært alminnelig mobilisering, måtte det skape tvil om regjeringen virkelig ville oppta kamp.¹⁹⁶

På bakgrunn av de to kommisjonenes innstilling, vokste det raskt frem en konsensus om at verken ris eller ros kunne ses isolert sett. FKA var tidlig ute med å erklære at avdelingens oppgave inn i etterkrigstiden var å dokumentere og beskrive militærets innsats i 1940. Johannes Schiøtz uttalte at avdelingen skulle gi «sin vurdering av begivenhetene» og «prøve å gi en mest mulig nøktern og objektiv skildring av

¹⁹⁴ I et forsøk på å knytte London-regjeringen og den voksende hjemmefronten tettere sammen, hadde regjeringen i 1943 tatt initiativ til å granske «militære disposisjoner under felttoget i 1940» så snart krigen var over. Se Olav Riste, "Rapport fra den militære undersøkelseskommisjon av 1946, avgitt mai 1950, med introduksjon av Olav Riste", i *Norges offentlige utredninger (tidsskrift: trykt utg.)* (Oslo: Universitetsforlaget, 1979), 7–8.

¹⁹⁵ Ottar Strømme, *Rapport fra den Militære undersøkelseskommisjon av 1946*, vol. 1 (Oslo: Oktober, 1978), 26.

¹⁹⁶ Strømme, *Rapport fra den Militære undersøkelseskommisjon av 1946*, 1, 40.

operasjonene uten store og sterke ord hverken i den ene eller den annen retning».¹⁹⁷ Han erklærte at «vi plikter å være meget forsiktige med å dømme de feiltagelser som selvfølgelig fant sted 9. april og de nærmeste dager.»¹⁹⁸

Der kritikk kanskje var berettiget måtte man ta hensyn til at situasjonen hadde vært uklar og uoversiktlig. Der man kanskje ville gi heder, kunne man ikke ignorere at andre offiserer, av de samme hensynene, hadde valgt å overgi seg eller trekke seg tilbake. Det lå en nøktern og usentimental forståelse for både nederlag og fremgang i fortellingene om militærets innsats under felttoget i Norge.

Allerede i 1947 hadde denne holdningen kommet til uttrykk i det ambisiøse trebinds bokverket *Norges krig*. Bokserien skulle være det første «verk som vil gi en samlet oversikt over Norges krig fra 1940 til 1945» og var ment for et allment publikum.¹⁹⁹ Det første bindet kom ut i 1947, og hadde riktignok ikke noe med FKAs eget bokprosjekt å gjøre. Generalmajor Ragnvald Roscher Nielsen skrev kapitlet om felttoget i Norge.

I Niensens flere hundre sider lange kapittel om felttoget i Norge var han ikke på langt nær like heroiserende som Dahl og Lindbäck-Larsen hadde vært årene i forveien. Det var likevel flere likheter. Om samarbeidet med de allierte, eller mangelen av det, gjorde Nielsen et poeng av at «[a]vtalen var at britene ikke skulle ta aktivt del i selve angrepet.»²⁰⁰ Fremgangen under felttoget ble dermed fremdeles fremstilt som å ha vært *norske* operasjoner. Det var imidlertid mer forståelse for de alliertes (mangel på) oppdrag hos Nielsen, enn hos Dahl og Lindbäck-Larsen.²⁰¹ Det var langt mindre åpenbar kritikk selv om det var stikk.²⁰²

Det er likevel på siste side i Niensens beskrivelser av felttoget i nord, da han satt det i sammenheng med felttoget i Sør-Norge, at man kan tydeligst kunne se antydninger til hvordan felttoget ved Narvik ble iscenesatt, nemlig som et eksempel på hvordan det kunne og burde gått i Sør-Norge:

¹⁹⁷ Schiøtz, "Krigen i Norge 1940 og studiet av den", 51.

¹⁹⁸ Schiøtz, "Krigen i Norge 1940 og studiet av den", 51.

¹⁹⁹ Sverre Steen, *Norges krig 1940-1945: I*, vol. 1 (Oslo: Gyldendal, 1947), 7.

²⁰⁰ R. Roscher Nielsen, "Krigen i Norge April - Juni 1940", i *Norges krig*, red. Sverre Steen (Oslo: Gyldendal, 1947), 394.

²⁰¹ Nielsen, "Krigen i Norge April - Juni 1940", 403.

²⁰² Nielsen, "Krigen i Norge April - Juni 1940", 411.

Felttoget i Nord-Norge viser hva den norske hæren i 1940 virkelig var verd, når den fikk høve til å slåss under noenlunde «normale» forhold. Dette er militært sett noe av det mest interessante og lærerike ved hele felttoget. En annen viktig ting er den erfaring vi fikk høste når det gjelder krig sammen med allierte. Alliert krigføring har sine vansker, særlig når styrkene ikke står under felles kommando. Dette fikk vi erfare; det var mange og bitre skuffelser.²⁰³

At felttoget i Nord-Norge ble erklært å være et eksempel på hva den norske hæren i 1940 virkelig var i stand til, reduserte deler av heroismen til de nordnorske soldatene, i alle fall slik Dahl og Lindbäck-Larsen hadde presentert dem. De utfordringene som Dahl og Lindbäck-Larsen hadde brukt for å fremheve de nordnorske soldatenes innsats, var ikke like utfordrende i Nielsens fremstilling. Nielsen forutsatte heller ikke noe ekstraordinært for å forklare hvorfor 6. divisjon hadde klart seg så godt – alle forutsetninger for en offensiv krig var oppfylt. Mobiliseringen hadde fått foregå uforstyrret, og soldatene og befal hadde tre måneder nøytralitetsvakt og trening bak seg. Implisitt kunne man dermed få inntrykk av at fremgangen på Narvikfronten bare skulle mangle.²⁰⁴

Det var ingen store ord verken den ene eller andre veien i Nielsens fremstilling. *Norges krig* representerte starten på en fremstillingsmåte der kampene i Norge i 1940, uansett hvor de ble utkjempet, ble iscenesatt som et uttrykk for norsk motstandsvilje.²⁰⁵ Johannes Schiøtz var en av de første som gjorde det poenget eksplisitt da han skrev en bokomtale av Nielsens kapittel:

Vi leser om hvorledes kampen ble tatt opp rundt om i landet – i større og mindre grupper – mer eller mindre regulært – inntil man måtte bøye seg for overmakten og gi opp den ulike kamp. Det var folket som sådant som reiste seg til strid mot angriperen, hvorved grunnlaget ble lagt for den senere seige motstand i okkupasjonsårene. Dette blir hovedinntrykket av fremstillingen. Og dette hovedinntrykk er korrekt.²⁰⁶

²⁰³ Nielsen, "Krigen i Norge April - Juni 1940", 452.

²⁰⁴ Nielsen, "Krigen i Norge April - Juni 1940", 452.

²⁰⁵ Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*, II, 319.

²⁰⁶ Johannes Schiøtz, "Bøker", *Norsk militært tidsskrift* 118, nr. 9 (1948), 445.

Å understreke at Norge ikke hadde overgitt seg, slik de fleste vest-europeiske landene i 1940 hadde gjort, men i stedet tatt opp kampen for å forsvare seg, ble et ledd i å bevare den «nasjonale selvaktelsen».²⁰⁷ Motstandskamp var i ferd med å bli et viktigere plottkomponent enn de norske soldatenes innsats.

En annen medvirkende årsak til at de nordnorske soldatene ble mindre synlig i fortellingen om Narvik – og til at de allierte ble desto mer fremtredende – hang sammen med nye trusselbilder ved begynnelsen av den kalde krigen. Frem til 1947 var det knapt utenrikspolitiske debatter i Stortinget, og den politiske enigheten om å stå som en brobygger mellom Sovjetunionen og USA preget de første årene etter verdenskrigen.²⁰⁸ Det tok tid før et nytt trusselbilde begynte å danne seg i Norge, men fra vinteren 1948 ble Sovjetunionen opplevd som stadig mer truende. I det nye trusselbildet var kampene ved Narvik, og de andre militære operasjonene i Norge under krigen, viktige lærepenger for det norske Forsvaret og for norske politikere.²⁰⁹ Parolen om aldri mer 9. april illustrerte at tiden var kommet for en mer aktiv norsk alliansepolitikk.

I 1949 signerte Norge Atlanterhavspakten. Krigen hadde ettertrykkelig demonstrert hvor sårbart Norge var, landet kunne ikke forvente å stå på sidelinjen i fremtidige konflikter. Norge lå ikke lenger i periferien, men midt mellom øst og vest. Når Norge ikke hadde hatt kapasitet til å stå imot Tyskland under verdenskrigen, var de fleste norske politikere på det rene med at Norge heller ikke ville være i stand til å forsvare seg mot et potensielt sovjetisk angrep. I alle fall ikke uten hjelp fra allierte.²¹⁰

Den forsvarspolitiske omleggingen betød at det norske Forsvaret erkjente sine svakheter, men også at man måtte sikre seg garantier for at de allierte faktisk ville komme Norge til unnsetning hvis det skulle bli behov for det. Den kalde krigen, og de forsvarspolitiske hensynene som fulgte i kjølvannet av NATO-medlemskapet, fikk effekter for hvordan kampene ved Narvik 1940 ble fremstilt. De alliertes innsats hadde allerede en sentral posisjon under minnesmarkeringene, men gjennom 1950-tallet ble

²⁰⁷ Kristiansen, *Otto Ruge: hærføreren*, 135–138.

²⁰⁸ Sven G. Holtsmark, "Kapittel 11: Brobygging og sovjetiske framstøt", i *Naboer i frykt og forventning*, red. Sven G. Holtsmark (Oslo: Pax, 2015), 281.

²⁰⁹ Sven G. Holtsmark, "Kapittel 12: Veien mot Atlanterhavspakten", i *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917 - 2014*, red. Sven G. Holtsmark (Oslo: Pax, 2015), 307.

²¹⁰ Kjetil Skogrand, *Alliert i krig og fred* (Eide, 2004), 157.

det enda mer tydelig. Det har ikke latt seg dokumentere at det lå noen overordnet plan bak det, men fra et sikkerhetspolitisk ståsted var det nok formålstjenlig å trekke frem det eneste tilfellet i løpet av våren 1940 at den allierte hjelpen faktisk hadde vært hjelpsom.

Symbol på norsk motstandskamp og alliert seier

Inn i 1950-årene var det to plottkomponenter som kjennetegnet den sosiale fortellingen om Narvik 1940. Det ene var at Narvik, som de andre militære operasjonene under felttoget i Norge, ble fremstilt som et uttrykk for den norske motstandsånden – det hadde nyttet å ta opp kampen. Det andre kjennetegnet var vektleggingen av de alliertes innsats. Felles for disse to var at gjenerobringen av byen markerte høydepunktet: Å ta opp kampen med alliert hjelp hadde resultert i gjenerobringen av Narvik. Dette var det overordnede rammeverket for hvordan Narvik 1940 ble iscenesatt de første årene etter krigen. Ingenting ved disse hovedtrekkene ekskluderte i utgangspunktet 6. divisjons soldater fra å være en del av fortellingen. Snarere tvert imot, soldatene kunne enkelt kobles på fortellingen, og hadde på mange måter også gjenerobringen som høydepunkt. Det ville imidlertid kreve arbeid. Der motstand og alliert hjelp ble vektlagt av Forsvaret og regjeringen, manglet det minneaktører som fremhevet de nordnorske soldatenes innsats som et selvstendig plottkomponent.

Det er illustrerende for de alliertes plass i fortellingen at *Ofotens tidende* den 11. og 13. april 1950 presenterte to artikler som omhandlet de *britiske* sjøslagene på Ofotfjorden, og ikke skrev noe særlig om det som hadde skjedd med de norske panserskipene Norge og Eidsvold den 9. april.²¹¹ Mer interessant er en artikkel av Lindbäck-Larsen som stod på trykk i avisa 13. april 1950. Han hevdet at til

tross for at panserskipene var senket, byen tatt og omkring 1000 norske soldater var fanget, syntes vi likevel vi hadde fravristet den uvennlige krigslykke en liten seier i siste omgang. Vi hadde tross alt greidd å skape en front. Endelig var vi kommet i gang.²¹²

²¹¹ *Ofotens tidende*, «Sjøslaget 10. april 1940», 11.4.1950; «Sjøslaget 13. april 1940», 13.4.1950.

²¹² Lindbäck-Larsen, «Scener fra dramaet om Narvik for 10 år siden», *Fremover*, 13.4.1950.

Til slutt skrev han at «Alt dette var innledningen til den 28. mai – da norske tropper hadde presset seg fram til Bjerkvik og sammen med franske tropper gikk over Rombaken for annen gang, stormet fjellet øst for Narvik – og besatte byen. Revansje for 9. april.»²¹³ Dette var et tydelig eksempel på hvordan soldatenes innsats ved Narvik kunne kobles på motstandsfortellingen. Likevel illustrerer det først og fremst at Lindbäck-Larsen, som noen få år tidligere hadde fremhevet de nordnorske soldatenes innsats, nå hadde latt seg innrullere i en annen plottstruktur. Det som hadde skjedd i tiden mellom 9. april og gjenerobringen av Narvik var i ferd med å få en mindre synlig plass i den sosiale fortellingen.

Fra lokalt hold ble også gjenerobringens betydning gjentatte ganger fremhevet, og i forbindelse med 10-årsmarkeringen 28. mai 1950, betegnet *Fremover* gjenerobringen som et «dramatisk klimaks under kampene her nord», og understreket at «denne seier [hadde] stor symbolsk betydning.»²¹⁴ Symbolbetydningen av det som hadde skjedd i byen fikk etter hvert utslag i et monument der «målet ofte var å mobilisere forsvarsvilje og –evne.»²¹⁵ I 1953 ble det avduket et monument til minne om de falne fra Norge og Eidsvold. Sjøforsvaret var initiativtaker og arrangør under avdukingen som foregikk 12. april. Over 300 marinegaster og fem norske krigsskip besøkte Narvik. Ca. 5000 mennesker møtte frem for å overvære avdukingen. Ifølge Steinar Aas var markeringa preget av mantraet om «å ikkje glømma 9. april 1940 [...] av forsvarspolitiske grunnar.»²¹⁶ Minnesmerket var en påminnelse om at man måtte være klare til å forsvare seg, og hadde en tydelig referanse til Norges medlemskap i NATO.²¹⁷

Da krigens slutt ble minnet i «enkle og verdige former» 8. mai 1955 ble seremonien avholdt ved minnesmerket over Eidsvold og Norge.²¹⁸ Ordføreren i Narvik, Sverre Øvergaard, gav i sin tale uttrykk for at det var i ferd med å vokse frem

²¹³ Lindbäck-Larsen, «Scener fra dramaet om Narvik for 10 år siden», *Fremover*, 13.4.1950.

²¹⁴ *Fremover*, «Et 10-årsminne», 27.5.1950.

²¹⁵ Aas, "Minnepolitikk i endring", 91.

²¹⁶ Aas, "Minnepolitikk i endring", 83.

²¹⁷ Aas, "Minnepolitikk i endring", 83.

²¹⁸ *Fremover*, «Narviks plass i krigshistorien preget frigjøringsjubileet», 9.5.1955.

en mer merkbar stolthet over det som hadde skjedd i Narvik. Han uttalte at Narvik var «den eneste byen som opplevet å bli besatt, befridd og okkupert igjen», men han føyde samtidig til at 9. april i Narvik hadde hatt sentral betydning for den nasjonale motstandskampen.²¹⁹

Sjokkene fra «Norge» og «Eidsvold» vekket i våre innerste vesen en varm kjensle at Narvik og Norge var ett. Fra 9. april 1940 gir landets historie og også Narviks historie bud om de mange som av kjærlighet til landet tok kampen opp mot vold og tyranni.²²⁰

Dette er illustrerende eksempler på at de plottkomponentene som allerede hadde fått en sentral plass ikke ble utfordret, men heller innrullerte lokale minneaktører.

Grunnfortellingen klarte å innrullere nok støttespillere og sikret seg slik oppslutning at det ikke fantes grobunn for misnøye mot den. Narvik 1940 symboliserte imidlertid også mer enn at motstand hadde nyttet. Ikke bare for Norge, men også for de allierte som ikke hadde mange andre lyspunkter å vise til fra 1940, symboliserte hendelsen en seier.

Det allierte plottkomponentet tar over

I begynnelsen av 1960-tallet var det høyspenning i den kalde krigen, og supermaktene uenigheter ble mer og mer omfattende. I 1962 stod Cuba-krisa i fare for å utløse atomkrig.²²¹ Norge ble også et konfliktområde mellom USA og Sovjetunionen, i alle fall for en kort periode etter at et amerikansk U2-spionfly ble skutt ned over Sovjetunionen. Piloten overlevde og det ble klart at flyet hadde vært på vei til Bodø. Norske myndigheter hadde i årene i forveien vært klar over, og gitt tillatelse til at CIA kunne bruke norske flybaser for å drive etterretning, men hadde alltid krevd at norske flystasjoner ikke skulle være involvert i spionasjetokt over sovjetisk luftrom.²²² At det nedskutte flyet hadde hatt Bodø som mål var ukjent for regjeringen, men utløste like fullt sovjetiske trusler om «behørig mottiltak».²²³ Norge protesterte overfor USA

²¹⁹ *Fremover*, ««La oss stå vakt om friheten», 9.5.1955.

²²⁰ *Fremover*, ««La oss stå vakt om friheten», 9.5.1955.

²²¹ Stian Bones, "Kaittel 15: Kriseår og regional avspenning", i *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917-2014*, red. Sven G. Holtsmark (Oslo: Pax, 2015), 390.

²²² Bones, "Kriseår og regional avspenning", 391.

²²³ Bones, "Kriseår og regional avspenning", 392.

og hevdet CIA hadde begått et alvorlig tillitsbrudd ved å trosse Norges krav om flybasenes bruk, men de neste par årene var det økt spenning i forholdet mellom Norge og Sovjetunionen.

Det økte spenningsnivået, i den kalde krigen og i forholdet mellom Norge og Sovjetunionen, fikk indirekte effekter for iscenesettelsen av minneseremoniene i Narvik under markeringene i 1960. Lærdommene fra krigstiden *ble* sett i sammenheng med NATO: «Hadde vi den gang hatt en demokratisk blokk med en tilstrekkelig styrke, kunne utvilsomt det Ragnarokk verden ble kastet ut i [...] vært unngått. Dette er bakgrunnen for at vi idag er med i det nordatlantiske forsvarssamarbeid», skrev *Fremover* på lederplass 9. april.²²⁴ Avisa hevdet til slutt at «et NATO den gang kunne hindret en krig.»²²⁵

Også regjeringen så behov for å hedre de allierte i den nye situasjonen. I januar 1960 hadde den norske regjeringen tatt initiativet til en «enkel, men verdig» markering av de alliertes innsats under kampene ved Narvik.²²⁶ Selv om invitasjonen til de allierte kan ses som et ledd i å demonstrere samholdet i alliansen, hadde Norge også invitert en delegasjon fra polske regjeringen. Polen tilhørte østblokken, men det var ikke derfor regjeringen var «redd det kunne bli hendelser i Narvik».²²⁷ Norge fant det vanskelig å vurdere om regjeringen også skulle invitere polske emigranter som ikke tilhørte det nå kommunistiske Polen, men som hadde deltatt i kampene ved Narvik. Invitasjonen til Polen signaliserte regjeringens ønske om å opprettholde en kritisk dialog med østblokken, og man kan ikke se bort fra at Norge ønsket å bruke markeringen i Narvik for å demonstrere velvilje overfor Sovjetunionen. For Norge var det ikke et spørsmål *om* man skulle invitere Polen, det var mer et spørsmål om hvordan man skulle forholde seg til polakker i eksil som kunne tenkes å være interessert i å delta i markeringen.

²²⁴ *Fremover*, «9. april», leder, 9.4.1960.

²²⁵ *Fremover*, «Om å minnes», 2. 4.1960, Leder.

²²⁶ Britiske ambassaden i Oslo (heretter Britamb) til Foreign Office i London (heretter FO), 28.1.1960, The National Archives, London, serie FO 371, mappe 180181 25th anniversary of Battle of Narvik (heretter TNA FO 371/180181); Note fra regjeringen til FO, 27.1.1960, TNA FO 371/180181.

²²⁷ Britamb til FO, 28.1.1960, TNA FO 371/180181. "afraid that there might be incidents in Narvik". Min oversettelse.

Regjeringen forhørte seg om polske emigranter kunne delta i den britiske delegasjonen, men britene «kunne ikke se hvorfor emigréorganisasjonene skulle være tilstede kun under vår ledelse.»²²⁸ Blant de britiske ambassadene i Europa var det snakk om å forsøke å overtale Norge til å droppe invitasjonen til Polen, og særlig fra Paris ble det sagt at man ville bli «lettet om det ble droppet.»²²⁹ Norges europeiske allierte ville helst ikke ha polsk deltakelse i det hele tatt. At Norge likevel inviterte Polen, var et symboltungt uttrykk for ønsket om en kritisk dialog, men også et standpunkt vis-a-vis sterke NATO-land. Etersom den norske regjeringen allerede hadde sendt invitasjoner til Polen, bestemte britene seg for å unngå å prøve å overtale Norge. Storbritannia var ikke «utelukkende fornøyd med dette prosjektet» og ville helst at «nordmennene avlyste hele arrangementet.»²³⁰

I det britiske forsvarsdepartementet var det imidlertid større optimisme over den norske invitasjonen, såfremt eventuelle polske emigranter ikke var en del av den offisielle britiske delegasjonen.²³¹ Etter en del diskusjon, og etter at Frankrike og Polen hadde akseptert den norske invitasjonen, takket også Storbritannia ja.²³²

Norske, franske, britiske og polske delegasjoner deltok i en rekke seremonier 27.–29. mai 1960 i Narvik. I *Ofotens tidende* vakte det imidlertid stor overraskelse over at det skulle komme en polsk delegasjon til byen for å delta i seremonien. På lederplass noen dager før seremoniene, hevdet avisa at «Det «offisielle» Polen har ingen politisk eller moralsk rett til å være tilstede ved minnehøytidelighetene ved Narvik. De vil komme som forrædere mot den sak deres landsmenn kjempet og falt for i 1940.»²³³ *Ofotens tidende* var en borgerlig avis og delte ikke regjeringens interesse for dialog med østblokken. En stor del av den borgerlige blokken gikk på denne tiden inn for linjen om kompromissløs oppdemming.

²²⁸ Britamb til FO, 4.2.1960, TNA FO 371/180181. “did not see why the émigré organisations should appear only under our sponsorship”. Min oversettelse.

²²⁹ McAlpine til O’Neill og Thomson, 9.2.1960 TNA FO 371/180181. “relieved if it were dropped». Min oversettelse.

²³⁰ «20th anniversary celebrations in Narvik», udatert, TNA FO 371/180181. “altogether happy about this project»; «the Norwegians called the whole thing off”. Min oversettelse

²³¹ Ward til McAlpine, 9.3.1960, TNA FO 371/180181.

²³² FO til Britamb, 17.3.1960, TNA FO 371/180181.

²³³ *Ofotens tidende*, «Uanstendig uforstand», leder, 25.5.1960.

Spørsmålet om den polske delegasjonens deltakelse hadde blitt diskutert på Stortinget. Senterpartiet hevdet at det var «mest naturlig ikke å holde noen minnehøytidelighet» og *Ofotens tidende* mente at «Forestillingen i Narvik bør avblåses, eller invitasjonene til regjeringen i Warszawa bør trekkes tilbake.»²³⁴ Utenriksminister Halvard Langes innlegg på Stortinget gir grunn til å tro at invitasjonen til Polen var et bevisst uttrykk for regjeringens ønske om å opprettholde en form for dialog med østblokken. Han understreket at sju av de ti i den polske delegasjonen var veteraner fra kampene ved Narvik, og at arrangementet ville gå som planlagt.²³⁵

På lederplass i avisene på jubileumsdagen var det nok en gang tydelig at det var stor stolthet knyttet til det som hadde skjedd ved Narvik, og det var fremdeles åpenbart at Narvik hadde representert noe særegent i norsk sammenheng våren 1940 – for igjen ble symbolverdien av gjenerobringen av byen iscenesatt som en triumf. Denne gangen var det likevel enda tydeligere at det ble fremstilt som en triumf for de allierte:

For nøyaktig 20 år siden fløy Narviks navn over førstesidene i verdenspressen. I en mørk fase av verdenskrigen ga kommunikeene fra Narvik-fronten de første lyspunkter for de allierte som kjempet en fortvilet kamp mot tyskernes krigsmakt. Ved Narvik hentet Hitlers tropper seg sitt første nederlag i verdenskrigen, og Narviks navn ble for alltid risset inn i verdenskrigens historie.²³⁶

Narvik 1940 ble her i stor grad fremstilt som en viktig episode i verdenskrigen, som et første viktig steg mot de godes seier i kampen mot det onde. Den norske justisministeren, Jens Haugland, var offisielt vertskap for anledningen. I sin tale understreket han at de som hadde mistet livet, ikke hadde ofret seg «forgjeves for frihetens sak. De tok opp kampen mot en overmektig fiende og mistet alt i denne kampen. I dag skal vi stanse opp ved disse idealer som de skapte. De har skapt samholdets ide og kameratskapet.»²³⁷ Her satte Haugland, på vegne av regjeringen, ord på hvor godt de allierte passet inn i den eksisterende fortellingen om hvor viktig det

²³⁴ *Ofotens tidende*, «Minnet om kampene i Nord-Norge 1940»; «Uanstendig uforstand», leder, 25.5.1960.

²³⁵ *Ofotens tidende*, «Minnet om kampene i Nord-Norge 1940».

²³⁶ *Fremover*, «Svaret fra 1940», 28.5.1960, leder.

²³⁷ *Fremover*, «Narvikveteranene bærer byens navn i sine hjerter», 30.5.1960.

hadde vært å ta opp kampen. Det var et symboltungt uttrykk for en nasjonal anerkjennelse til de alliertes betydning under krigen, og noe han gjentok under middagen for de inviterte gjestene: «Jeg vil ved denne anledning få uttrykke vårt folks takk til de tapre soldater som kom oss til unnsetning i 1940.»²³⁸

I den britiske ambassadørens rapport til Foreign Office etter markeringen, ble det uttrykt stor tilfredshet over tilstelningen i Narvik. Ambassadøren skrev at Haugland hadde understreket at gjenerobringen av Narvik hadde «spesiell betydning» fordi den hadde illustrert at tyskerne kunne overvinnes «med hjelp fra Norges allierte.»²³⁹ Ambassadøren kommenterte deretter at «Jeg tror at denne tanken hos Mr. Haugland konsist uttrykker hva nordmennene føler om Narvik-kampanjen og hvorfor de gikk gjennom slikt trøbbel for å feire årsdagen for dens gjenerobring.»²⁴⁰ Gjenerobringen av Narvik hadde blitt det ubestridt viktigste plottkomponentet, og alliert innsats overskygget de militære operasjonene som hadde utspilt seg *før* 28. mai 1940.

De nordnorske soldatenes stilltiende tilstedeværelse

Selv om de norske avdelingene som hadde kjempet i felttoget ved Narvik ikke ble viet særlig oppmerksomhet under de offisielle minneseremoniene, utgjorde de likevel plottkomponenter i fortellingen. Senere på sommeren 1960, selv om de vanlige markeringene for lengst var gjennomført, skulle 100 veteraner fra Alta bataljon «besøke de slagmarker hvor bataljonen kjempet så tappert mot tyskerne i vårdagene i 1940.»²⁴¹ Arne D. Dahl skulle delta i avdukingen av en minneplakket over bataljonens innsats i Gratangen. I *Fremovers* omtale av markeringen noen dager senere stod det:

I en innberetning til Kongen skrev general Fleischer at Alta bataljon kunne sammenlignes med berømte avdelinger i andre lands hærer. Soldatene hadde 48 dagers rekruttskole. Deres første «repetisjonsøvelse» ble slaget om Gratangen. Mot

²³⁸ *Fremover*, «Slaget om Narvik ble symbolet på folkets vilje til frihet», 30.5.1960.

²³⁹ Britamb til FO, 8.6.1960, TNA FO 371/180181, «special significance», «with the help of Norway's allies»

²⁴⁰ Britamb til FO, 8.6.1960, TNA FO 371/180181, «I think that this thought of Mr. Haugland expresses succinctly what the Norwegians feel about the Narvik campaign and why they went to such trouble to celebrate the anniversary of its recapture».

²⁴¹ *Fremover*, «100 veteraner fra Alta bataljon til Gratangen», 1.7.1960.

seg hadde de soldater med opptil to års tjenestetid, soldater som kom fra et seierrikt felttog i Polen. Likevel erobret Alta bataljon Gratangen tilbake 28. april 1940, ledet av daværende oberstløytnant, nå generalmajor Arne Dahl. I går avduket generalen en minneplate på Fjellhøgda gård på det stedet hvor man kom da bygda ble erobret fra tyskerne.²⁴²

Til *Fremover* sa Dahl at han hadde «drevet karene ekstra hardt» før avreisen fra Alta i 1940, og at «Jeg mener at dette reddet livet for mange av karene under kampene senere».²⁴³ Dahl malte her et heroisk bilde av bataljonens innsats i Gratangen 20 år tidligere. I sin tale sa han at «Gjenerobringen av Gratangen ble det første lyspunktet i det allierte felttoget og var innledningen til de operasjoner som skulle føre til gjenerobringen av Narvik.»²⁴⁴ Bevisst eller ubevisst, utsagnet representerte et forsøk på å synliggjøre Alta bataljons innsats i forbindelse med nettopp gjenerobringen av Narvik, og ikke i seg selv. Det illustrerer at også Dahl hadde latt seg innrullere i en fremstilling der gjenerobringen av byen var det viktigste plottkomponentet.

5. juli presenterte *Fremover* et intervju med den nylig pensjonerte major Nils Hundstad som hadde førte kommandoen over I/IR16 i 1940. Han uttalte at

Når vi tenker på det dårlige utstyr, de sviktende sambandsmidler og store forsyningsvanskeligheter vi hadde under dette felttoget, er det imponerende hvordan soldatene holdt ut. Det ble nokså ensidig kost, smør, brød, kaffe og hermetiske fiskeboller og som vitamintilskudd hermetisk torskerogn som vi hadde små eller ingen muligheter til å få varmet opp. En primus på 800 mann gir ikke store muligheter. Vi frøs og sultet, men ga ikke opp.²⁴⁵

Slike artikler var med på å opprettholde de nordnorske soldatenes stilltiende posisjon i fortellingen om Narvik 1940. De ble ikke heroisert, men på ingen måte fremstilt som glemt. Ikke minst symboliserte disse artiklene et spenningsfelt i fortellingen. Narvik ønsket å feire, markere og minnes det som hadde skjedd i og rundt byen, men også å fremstille det som en verdenshistorisk begivenhet.

Selv om det verdenshistoriske perspektivet var viktigst ved begynnelsen av sekstitallet, ble 6. divisjons felttog på mange måter institusjonalisert ved åpningen av

²⁴² *Fremover*, «Alta bataljon laget krigshistorie under kampene ved Narvik i 1940», 11.7.1960.

²⁴³ *Fremover*, «Alta bataljon laget krigshistorie under kampene ved Narvik i 1940», 11.7.1960.

²⁴⁴ *Fremover*, «Alta bataljon laget krigshistorie under kampene ved Narvik i 1940», 11.7.1960.

²⁴⁵ *Fremover*, «Narvik-felttoget ga verdifull erfaring», 5.7.1960.

Røde kors krigsminnesmuseum i Narvik i 1964. Museet ble åpnet i midten av mars, og var resultatet av et initiativ fra Karen Borch-Johnsen. Året i forveien hadde Borch-Johnsen uttalt at museet skulle omhandle kampene ved Narvik, og det skulle stilles ut «uniformerte dukker» i norske, tyske, franske og engelske uniformer.²⁴⁶ Soldatene skulle med andre ord være det sentrale plottkomponentet i museets utstilling. Da det åpnet året etter kommenterte *Fremover* at museet ville bli «noe av en attraksjon for Narvik.»²⁴⁷ En sentral installasjon i museet var «et imponerende plastisk kart over krigsskueplassene i Narvik-området.»²⁴⁸ Knapper ved siden av det tredimensjonale kartet satte lys på punkter der det hadde vært trefninger slik at man kunne følge «operasjonenes gang fra 9. april til 28. mai».²⁴⁹ Det var en effektiv og visuell iscenesettelse av de sentrale krigshendelsene ved Narvik, men illustrerte også at de nordnorske soldatenes innsats var et sentralt plottkomponent i museets fremstilling av hendelsene.

Åpningen av krigsminnemuseet var det første av flere sporadiske tegn som varslet at gjenerobringen av byen ikke var det enerådende plottkomponentet i den sosiale fortellingen. I den neste perioden ble det flere slike tegn. Det skulle likevel ta lang tid før man kan snakke om at det verdenshistoriske perspektivet måtte vike for andre plottkomponenter.

²⁴⁶ *Fremover*, «Krigsmuseet», 8.6.1963

²⁴⁷ *Fremover*, «Krigsmuseet er ny attraksjon i Narvik», 13.3.1964.

²⁴⁸ *Fremover*, «Krigsmuseet er ny attraksjon i Narvik», 13.3.1964.

²⁴⁹ *Fremover*, «Krigsmuseet er ny attraksjon i Narvik», 13.3.1964.

Kapittel 4: *Frigjøringen* av Finnmark 1944–45

Da de tyske styrkene i Finnmark ble drevet på retrett av Sovjetunionens Røde armé høsten 1944 iverksatte de den brente jords taktikk. Nesten alt menneskehender hadde bygget fra Varanger til Lyngen ble brent, sprengt og ødelagt. Det skulle ikke være mulig for sovjetiske, norske eller allierte styrker å bruke Norges nordligste landsdel til å forfølge tyskerne videre vest- og sørover i Norge. Tyskerne besluttet også at sivilbefolkningen skulle deporteres. Cirka 50.000 mennesker ble tvunget til å forlate sine hus og hjem, mens cirka halvparten så mange trosset ordren om å evakuere.²⁵⁰ De som ikke ble tvangsevakuert ble tvunget til å oppholde seg skjult i gammer, fjellhytter, under hvelvede båter, og i ruinene av sine egne hjem. Der måtte de overvintre under magre kår i påvente av hjelp. Den kom først kom fra Sovjetunionen, og deretter fra norske styrker som ble overført fra Storbritannia til Øst-Finnmark.

I utgangspunktet var det mange tilgjengelige plottkomponenter i fortellingen om det som hadde skjedd i Finnmark og Nord-Troms den siste krigsvinteren, men det var raskt *frigjøringen* av Finnmark som ble det mest sentrale. Det viktigste for Finnmarks befolkning da krigen var over i 1945, var naturlig nok å gjenreise sine hjem, stable livet på beina igjen og heller se fremover enn bakover i tid. Gjenreisningen av landsdelen stod høyt på regjeringens politiske agenda i årene etter 1945. Selv i lang tid etter at gjenreisningen var fullført var det en annen, og tidvis ganske brysom årsak, til at til at den nordligste landsdelen stadig påkalte norske myndigheters oppmerksomhet. Det var Sovjetunionens Røde armé som hadde vært de første til å rykke inn i norsk territorium, og som hadde vært de første til å komme sivilbefolkningen til unnsetning.

I 1949 besluttet Norge å bli medlem i NATO og de som hadde vært frigjørere den siste krigsvinteren, ble i løpet av noen få år Norges fremste fiende. At Norge og Sovjetunionen stod på hver sin side i den kalde krigen fikk store konsekvenser for konstruksjonen av fortellingen om det som hadde i Finnmark. Hvordan handterte norske myndigheter spenningen som lå i at Sovjetunionen hadde vært frigjørere i den

²⁵⁰ Jaklin, *Brent jord*, 386.

nære fortid, og raskt etterpå var fremtidens eneste potensielle fiende? Hvilke konsekvenser fikk det for fortellingen om det som hadde skjedd?

Dette kapitlet studerer konstruksjonen av de første fortellingene om det som hadde skjedd i Finnmark høsten og vinteren 1944–45. Kildematerialet for dette kapitlet stammer i hovedsak fra Kirke- og undervisningsdepartementet og Utenriksdepartementet. Dette arkivmaterialet gir innblikk i prosessen med å opprette det første monumentet til minne om de sovjetiske styrkenes innsats, Frigjøringsmonumentet i Kirkenes. Det viser også hvordan norske myndigheter ble aktive og sentrale minneaktører som arbeidet for å iscenesette den siste krigsvinteren som en fortelling om *frigjøringen* av Finnmark.

De første fremstillingene

Selv om arbeidet med å reise Frigjøringsmonumentet ble startet i 1945 foregikk det parallelt en mer lokal bearbeiding av hendelsene. I den første boka om hendelsene i 1944-45, *Finnmark i flammer*, publisert allerede i 1949, kan man spore de første tegn til hvordan lokalbefolkningen selv fremstilte den dramatiske siste krigsvinteren. Boka var redigert av Berntine Ruud Hellesnes. Hun hadde arbeidet som lærer sørpå før krigen, men som kom til Finnmark i 1946. Det ødelagte landskapet gjorde «sterkt inntrykk på henne, og hun bestemte seg for å skrive bok om krigens herjinger i Finnmark.»²⁵¹ Boka ble utgitt i flere opplag og vakte «betydelig interesse blant folk.»²⁵²

Finnmark i flammer besto av en rekke enkeltfortellinger som Hellesnes hadde samlet inn. Enkelte av fortellingene var signert en forfatter, mens andre ikke var det. Det var en nøktern og usentimental bok, og allerede i forordet ble det erklært at det «har ikke passet bidragsyterne å slå på sentimentale og klynkende strenger. Det er også det riktige, for sentimentale og klynkende var ikke de rammede. De viste steil tross i alt de møtte og bøyde seg for tysk ordre bare hvor rømming eller annen utvei var tvert

²⁵¹ Dag F. Simonsen, «Berntine Ruud Hellesnes og «Finnmark i flammer»», Snejellet.no <https://snejellet.no/tana/berntine-ruud-hellesnes-og-finnmark-i-flammer/> Oppsøkt 29.1.2020.

²⁵² Dag F. Simonsen, «Berntine Ruud Hellesnes og «Finnmark i flammer»», Snejellet.no <https://snejellet.no/tana/berntine-ruud-hellesnes-og-finnmark-i-flammer/> Oppsøkt 29.1.2020.

stengt.»²⁵³ Det ble tidlig tydelig at finnmarkingene verken så på eller fremstilte seg selv som ofre. Tvert imot, finnmarkingene ble på de innledende sidene fremstilt som å være vant til harde kår, og det var tilsynelatende de naturgitte egenskapene i landsdelen som hadde satt befolkningen i stand til å mestre utfordringene som tyskerens ødeleggelse hadde medført. Naturen ble i boka presentert som selve forutsetningen for «finnmarksfolkets nøysomhet og kvalitet.»²⁵⁴ Finnmark var stedet «hvor seige livskrefter og ukuelig livsmot har båret generasjoner fram, ikke bare til det daglige brød – men også til en særpreget og egen kulturutfoldelse.»²⁵⁵ I *Finnmark i flammer* var det motstand som var det mest fremtredende plottkomponentet, ikke offerrollen. Blant andre Anne Eriksen har hevdet at det å trekke frem naturgitte forhold som en forklaring på nordmenns motstandsholdning overfor okkupasjonsmakten under krigen, var et fremtredende trekk i litteraturen fra den umiddelbare etterkrigstiden.²⁵⁶

De aller fleste av enkeltberetningene handlet om hvordan sivile forsøkte å stikke seg unna tvangsevakueringen. I flertallet av beretningene får man like fullt, men alltid implisitt inntrykk av hvordan befolkningen med en ro og utholdenhet som tilsynelatende bare finnmarkinger kunne ha, hadde mestret den siste krigsvinteren. Oppfinnsomhet, dristighet og livsvilje vektlegges tungt i de aller fleste av beretningene. Det er flere beskrivelser som viser at finnmarkingene ville gå svært langt for å unngå å bli tvangsevakuert. Ifølge en av tekstene i boka mente flertallet av finnmarkingene, selv de som befant seg nærmest på kamphandlingene i øst, at «det blir det samme om vi dør her i Sør-Varanger eller om vi skal dø av sult og kulde et sted borte i Nord-Varanger.»²⁵⁷ Evakuering var tilsynelatende lite aktuelt, selv om de var klare over at det ville komme til strid mellom sovjetiske og tyske styrker ganske så nært der de oppholdt seg. Slikt vitner om stort mot, og enda større vilje til å trosse tyskernes ordrer, noe som i seg selv plasserte finnmarkingene på riktig side i holdningskampen mot okkupasjonsregimet.

²⁵³ B. R. Hellesnes, *Finnmark i flammer: fortalt av den brente jords egne kvinner og menn* (Trondheim: F. Brun, 1949), 5.

²⁵⁴ Hellesnes, *Finnmark i flammer*, 11

²⁵⁵ Hellesnes, *Finnmark i flammer*, 9

²⁵⁶ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 70–72.

²⁵⁷ Hellesnes, *Finnmark i flammer*, 19

Riktignok valgte omtrent alle å ignorere oppfordringen om å la seg frivillig evakuere, fordi «[n]oe så fryktelig som avsviing av landsdelen klarte ingen å tenke seg.»²⁵⁸ Det var altså ikke utelukkende for å trosse tyskerne at mange forsøkte å unngå tvangsevakueringen. Etter at tyskerne hadde forlatt den raserte landsdelen var det likevel ingen tegn til at de som hadde unnslett tvangsevakueringen så på seg selv som ofre. Selv blant de som måtte leve i gruva ved Bjørnevatn utenfor Kirkenes var «[m]erkelig nok stemningen sorgløs» på tross av kummerlige kår og uvisshet.²⁵⁹ Det nøkterne og nesten følelsesløse narrative i boka, fremstilte huleboertilværelse og unndragelse fra evakueringen som finnmarkingenes uttrykk for motstandskamp.

Den nøkterne fremstillingsmåten i *Finnmark i flammer* gikk igjen i generalmajor Arne D. Dahls beskrivelser av frigjøringen av Finnmark i det tredje bindet av *Norges krig*. Dahl hadde ledet Alta bataljon mot tyskerne under felttoget ved Narvik i april-mai 1940. Etter at kampene var over tok han seg på eget initiativ til London. Høsten 1944 ble han utpekt til å lede Bergkompani 2, de første norske styrkene som ble sendt til de frigjorte områdene av Finnmark etter den sovjetiske innmarsjen. Han ble også leder for den norske militærmisjonen til Sovjetunionen, og det som senere ble Distriktskommando Finnmark (DKF).

Norges krig var myntet på et nasjonalt publikum, og det var store forskjeller fra *Finnmark i flammer*. Det viktigste plottkomponentet i Dahls fortelling var militærets innsats. Dahl var yrkesmilitær, og hans fremstilling av situasjonen handlet først og fremst om de norske styrkenes arbeid i den nedbrente landsdelen. Det overordnede fokus i Dahls fremstilling var ikke sivile, men heller de norske troppenes innsats og arbeid. I sirlig detalj beskrev han patruljevirkksomheten vestover, og trefninger med tyske soldater fikk mye plass.²⁶⁰

Kun implisitt får man et omriss av hvordan de sivile hadde det, blant annet gjennom hans korte beskrivelser av redningsaksjonene som ble iverksatt for å komme sivilbefolkningen til unnsetning: «Det lyktes disse [militære] ekspedisjoner å hjelpe til og til dels føre tilbake flere tusen mennesker, som ellers ville være kommet i en meget

²⁵⁸ Hellesnes, *Finnmark i flammer*, 29

²⁵⁹ Hellesnes, *Finnmark i flammer*, 58

²⁶⁰ Arne D. Dahl, "Frigjøringen av Finnmark", i *Norges krig*, red. Sverre Steen (Oslo: Gyldendal, 1950), 584.

vanskelig stilling.»²⁶¹ I den grad Dahl beskrev de sivile fremstod de som langt mer nødstilte enn i *Finnmark i flammer*. En annen viktig forskjell er at tyskerne og deres ødeleggelser ikke er i nærheten like mye synlig hos Dahl som i *Finnmark i flammer*. Dahls fremstilling var først og fremst en fortelling om de norske troppenes systematiske innsats for å berge de som enda ikke hadde kommet seg i sikkerhet, og handler mer enn noe annet om de norske *soldatenes* innsats for å fullføre frigjøringen av Finnmark.

Den nøkterne fremstillingsmåten som preget den første krigslitteraturen underslo dramaet, følelsene og traumene til sivilbefolkningen. Hvordan det som hadde skjedd ble fortalt over kjøkkenbordet med andre som hadde opplevd det er vanskelig å vite. Det er likevel mye som tyder på at generasjonen som hadde opplevd tvangsevakuering, brenning og frigjøring ikke snakket så mye om sine opplevelser de første tiårene. De fleste hadde lignende erfaringer og de følte ikke behov for hevde seg selv, verken som offer eller som helt. Dessuten stod det nye vanskelige oppgaver for tur under gjenreisningen. Til slutt var det nok for mange også snakk om traumer, noe de forsøkte å fortrenge eller glemme.²⁶²

Enda en grunn til at de dramatiske personlige følelsene ble underspilt, var at den ansvarlige tyske offiseren som hadde gjennomført ordren om tvangsevakuering og ødeleggelse, Lothar Rendulic, ble frikjent for krigsforbrytelser i Finnmark ved domstolen i Nürnberg.²⁶³ Retten fant at hans handlinger i Finnmark hadde vært militært nødvendige, og dermed innenfor rammene av hva folkeretten kunne tillate.²⁶⁴ Selv om han ble dømt for andre krigsforbrytelser kan det ha gjort det vanskelig å stille noen til ansvar for lidelsene som finnmarksbefolkningen ble påført. Uten en tydelig forbryter, er det vanskelig å legitimere offerrollen. Plottkomponentene offer, påkjenninger og lidelser ble uansett ikke vektlagt de første årene etter krigen.

Med fravær av en kollektiv referanseramme og minneaktører som arbeidet for å inkludere dramatikk, følelser og redsel, var det et stort potensiale for å vektlegge andre

²⁶¹ Dahl, "Frigjøringen av Finnmark", 579.

²⁶² For en grundigere beskrivelse av traume-perspektivet, se Øyvind Finne, "Krigen som aldri slutter: krigstraumer i et livstidsperspektiv: eksemplet Finnmark 1940-46", (Karasjok: Davvi girji, 2005).

²⁶³ For mer Rendulics tiltale og rettsak, se Jaklin, *Brent jord*, 349–362.

²⁶⁴ Knut Einar Eriksen og Terje Halvorsen, *Frigjøring*, red. Magne Skodvin, Norge i krig (Oslo: Aschehoug, 1987), 104.

plottkomponenter. Ikke bare resonnerte det nok bedre i befolkningens freds- og gjenreisningsoptimisme, både i Nord-Norge og resten av landet, men minneaktører som ville fremheve frigjøringen markerte seg tidlig. Uten konkurranse fra andre perspektiver var det lettere å minnes de som hadde frigjort Finnmark, enn de mange tusen sivile som hadde lidd under den siste krigsvinteren. Imidlertid oppstod det etter hvert utfordringer med å hylle frigjørerne når de, i takt med den Kalde krigens utvikling, ble fremtidens fiender.

Frigjøringsmonumentet i Kirkenes

I seg selv er opprettelsen av Frigjøringsmonumentet i Kirkenes unikt. At det ble opprettet monumenter til minne om den Røde armé utenfor Warszawa-paktlandene tilhørte sjeldenhetene. Det var like unikt at Sovjetunionen trakk seg ut av Øst-Finnmark. Foruten en handfull unntak beholdt Sovjetunionen de aller fleste landområder den Røde armé hadde okkupert under krigen. I Europa ble Sovjetunionen stående igjen i nær sagt alle områder der de rykket frem under andre verdenskrig. At Norge aktivt gikk inn for å reise et monument over den Røde armés innsats, vitner om store norske forventninger til et godt naboskap med Sovjetunionen. Det vitner også om at Norge tidlig delte Sovjetunionens interesse av å iscenesette den siste krigsvinteren som en frigjøring.

Planene om å reise et monument til minne om de falne sovjetiske soldater ved Kirkenes ble lagt frem av sovjetiske militære myndigheter allerede våren 1945.²⁶⁵ Distriktskommandoen i Finnmark uttalte da at de sovjetiske skissene «gjør et godt inntrykk.»²⁶⁶ Monumentet skulle være 13 meter høyt, men det er ingenting som tyder på at det fra starten av fantes betenkeligheter vedrørende utseendet fra norsk hold.²⁶⁷ Allerede i slutten av juli 1945 møttes norske og sovjetiske myndigheter i Kirkenes for å diskutere monumentet. Før møtet hadde den norske ambassaden i Moskva anbefalt at

²⁶⁵ Aas, "Norwegian and Soviet/Russian World War II Memory Policy During the Cold War and the Post-Soviet Years", 225.

²⁶⁶ DKF til FO II, 15.5.1945, Riksarkivet, Utenriksdepartementet (ref. S-2259 på Riksarkivet), serie DyD, stykke L10082, mappe Doss 8.6.15 Bd 1, (heretter RA/S-2259/Dyd/L10082/Doss 8.6.15 Bd. 1).

²⁶⁷ Aas, "Norwegian and Soviet/Russian World War II Memory Policy During the Cold War and the Post-Soviet Years", 226.

«man svarer russerne at nordmennene setter stor pris på den vakre tanken men at det i sin tid vil bli et norsk *privilegium* å sette opp et monument av den påtenkte art.»²⁶⁸

Da planene ble offentliggjort ble de mottatt «med like stor interesse av de norske som de sovjetrussiske myndigheter.»²⁶⁹ Kirke- og undervisningsminister Kaare Fostervold uttalte at de norske «sakkyndige er meget tilfredse med utkastet.»²⁷⁰ Billedhugger Stinius Fredriksen, som av norske myndigheter hadde fått oppdraget om å lage monumentet, uttalte at han «synes det ser meget bra ut.»²⁷¹

Den 18. juli 1945 var tomten til monumentet stukket ut og markert på Haganeshaugen i Kirkenes.²⁷² Etter avtalen skulle Sovjetunionen stå for planering av tomten og fundamenteringsarbeid, mens Norge skulle skaffe stein og bronsestatuen som skulle stå øverst på den høye sokkelen. De sovjetiske styrkene trakk seg imidlertid ut av Finnmark høsten 1945, uten å ha startet arbeidet på tomta.²⁷³ Planene om monumentet kunne stoppet der, men det var stor norsk interesse for å realisere det. Sør-Varanger kommune sa seg «villig til å påta seg utførelsen av det arbeide som russerne hadde ment å utføre.»²⁷⁴ Det norske Finansdepartementet hadde «ikke noe å innvende mot at det blir søkt samtykke [...] til straks å nytte ytterligere kr. 50.000 til oppføring av et monument for den røde arme i Kirkenes».²⁷⁵ Norge skulle ta alle kostnadene for hele monumentet og det skulle realiseres.

Deretter gikk det saktere. Finnmarksvinteren gjorde det det umulig å drive planeringsarbeid på tomta. Det var dessuten andre mer presserende oppgaver som gjorde at byggingen av monumentet måtte utsettes. Riktignok signerte Kirkedepartementet en avtale med Fredrikstad Granitkompani om levering av stein til

²⁶⁸ Vogt til Nygaardsvold, 2.7.1945, Riksarkivet, Kirke- og undervisningsdepartementet, 1. skolekontor D (ref. S-1021 på Riksarkivet), serie E Ej, stykke L0700, mappe 0004 Kirkenesmonumentet for frigjøringen (heretter RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004). Min kursivering.

²⁶⁹ «Befrielsesmonumentet i Kirkenes blir 11 meter høyt», VG 5.7.1945, RA/S-2259/Dyd/L10082/Doss 8.6.15 Bd.1.

²⁷⁰ «Befrielsesmonumentet i Kirkenes blir 11 meter høyt», VG 5.7.1945, RA/S-2259/Dyd/L10082, Doss 8.6.15 Bd. 1.

²⁷¹ «Befrielsesmonumentet i Kirkenes blir 11 meter høyt», VG 5.7.1945, RA/S-2259/Dyd/L10082/Doss 8.6.15 Bd.1.

²⁷² Blakstad til Lukin-Griega, 18.7.1945, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁷³ Devik til UD, 11.1.1946, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁷⁴ Kirkedepartementet til UD, 18.9.1946, RA/S-2259/Dyd/L10082/Doss 8.6.15 Bd.1.

²⁷⁵ Henriksen til Kirkedepartementet, 11.12.1945, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

monumentet i slutten av februar 1946.²⁷⁶ Det skjedde likevel ingenting med monumentet før i september 1947. Da informerte Stinius Fredriksen om at støpningen av bronsestatuen skulle være ferdig i løpet av senhøsten samme år. Statuen skulle være tre og halv meter høy, og det var fremdeles ingen uenigheter om utformingen av den.²⁷⁷ I september 1947 var det kun statuen som manglet for at arbeidet skulle bli ferdig, men det var estimert at det ville ta nærmere to år å fullføre den.²⁷⁸

Parallelt med arbeidet med frigjøringsmonumentet foregikk det store endringer i norsk sikkerhetspolitikk. I 1947 ble forholdet mellom USA og Sovjetunionen stadig mer anstrengt. Norge kom på grunn av sin «strategiske beliggenhet» i press mellom de to supermaktene.²⁷⁹ Norge forsøkte først å være brobygger mellom øst og vest, men de nye spenningene økte etter hvert bekymringen for Norges supermaktnabo.²⁸⁰

Et av spenningsmomentene dreide seg om Svalbard. I 1944 hadde Sovjetunionen foreslått at Norge og Sovjetunionen skulle dele ansvaret over Svalbard, mens Bjørnøya skulle havne under sovjetisk suverenitet. Kravet ble oppfattet med mistenksomhet på norsk side, men Norge viste stor vilje til å møte Sovjetunionen til forhandlinger. Det kom imidlertid ikke noe svar fra Sovjetunionen og saken skled ut. I 1947 luftet Sovjetunionen spørsmålet på nytt, men da hadde det skjedd store endringer. Stridens kjerne var om Norge skulle tillate sovjetisk militært nærvær på Svalbard. I 1947 konkluderte regjeringen med å avslå «å ta opp drøftelser av militær art om forsvaret av et område under norsk suverenitet med en enkelt annen statsmakt.»²⁸¹ Det kom senere ikke noe respons fra Sovjetunionen, og Sven Holtsmark mener det kan forklares med at sovjetiske myndigheter fryktet at ytterligere press på saken ville føre Norge enda nærmere vestmaktene.²⁸²

Svalbard-saken økte mistenksomheten overfor Sovjetunionen i enkelte norske politiske kretser, men det var også andre hendelser som førte Norge nærmere USA og

²⁷⁶ Kontrakt mellom Kirkedepartementet og A/S Fredrikstad Granitkompani, 24.2.1946, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁷⁷ Fredriksen til Kirkedepartementet, 15.9.1947. RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁷⁸ Blakstad til Kirkedepartementet, 3.9.1947; «Til meddelelse», 29.5.1948, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁷⁹ Holtsmark, "Brobygging og sovjetiske framstøt," 286.

²⁸⁰ Holtsmark, "Brobygging og sovjetiske framstøt," 284.

²⁸¹ Holtsmark, "Brobygging og sovjetiske framstøt," 296–302, 302.

²⁸² Holtsmark, "Brobygging og sovjetiske framstøt," 302.

vesten. Først signerte Storbritannia, Frankrike, og Benelux-landene en avtale om forsvarssamarbeid. Britene ville ha med de skandinaviske landene, noe som førte til reaksjoner fra Sovjetunionen. I 1948 signerte Finland en bilateral vennskap-, samarbeids-, og støttepakt med Sovjetunionen, og norske myndigheter fikk signaler om at Sovjetunionen ønsket det samme for Norge.²⁸³ Tidligere samme året hadde kommunistene ryddet opposisjonen unna i Tsjekkoslovakia.²⁸⁴ I Norge begynte Sovjetunionen å fremstå stadig mer som en trussel, og erfaringene fra verdenskrigen hadde tydelig demonstrert at Norge ville trenge hjelp dersom landet igjen skulle bli angrepet.

Etter at forsøkene på å få i stand en skandinavisk forsvarsallianse kollapset i 1949, sendte Norge forespørsler til Storbritannia og USA om de kunne gi en forpliktende garanti for at Norge ville motta hjelp i tilfelle krig. Kort tid etter ble Atlanterhavspakten realisert, og i april 1949, etter først å ha forsikret seg om at norsk medlemskap ikke ville fremprovosere sovjetiske reaksjoner, signerte Norge avtalen.²⁸⁵ På tross av norsk medlemskap i NATO forsøkte Norge fortsatt å balansere sin posisjon mellom supermaktene, noe den norske baseerklæringa var et tydelig uttrykk for.²⁸⁶ Det var fremdeles et mål om å opprettholde en viss grad av kommunikasjon med Sovjetunionen, samtidig som NATO sørget for å avskrekke potensielle sovjetiske ambisjoner overfor Norge. Det er ingenting i UD's arkiver som gir inntrykk av at NATO-medlemskapet endret synet på etableringen av Frigjøringsmonumentet i Kirkenes, men den kalde krigen fikk likevel effekter for det videre arbeidet.

Planene endres

Først i januar 1950 ble det bestilt transport til de over 90 tonn med granitt fra Fredrikstad til Kirkenes.²⁸⁷ Imidlertid hadde ikke billedhugger Fredriksen gitt de nødvendige skissene som granittkompaniet trengte for å gjøre ferdig steinene der det skulle hugges kranser og inskripsjoner. Granittkompaniet gav derfor beskjed om at

²⁸³ Holtsmark, "Veien mot Atlanterhavspakten", 305.

²⁸⁴ Holtsmark, "Veien mot Atlanterhavspakten", 305.

²⁸⁵ Holtsmark, "Veien mot Atlanterhavspakten", 305–313.

²⁸⁶ Holtsmark, "Veien mot Atlanterhavspakten", 313.

²⁸⁷ Forsyngsdepartementet til Kirkedepartementet, 21.1.1950, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

dersom «det er meningen at dette monument skal monteres i sommer, bør vi snarest få tekst og modeller fra billedhuggeren så vi kan gjøre de resterende 4 sten ferdig.»²⁸⁸ I starten av februar gav Utenriksdepartementet beskjed om at Fredriksen skulle kontakte den sovjetiske ambassaden for å få hjelp til å oversette et sitat av Stalin som skulle stå på monumentet.²⁸⁹ Det var for øvrig ingen som reagerte på at et sitat av Stalin skulle preges på monumentet.

Alt av planering og fundamentering på tomten for monumentet var ferdig i august 1950. Sør-Varanger kommune ville likevel «ikke påta seg monteringen» av verken steinene eller statuen.²⁹⁰ Med bakgrunn i de problemene som nå hadde gjort seg gjeldende, besluttet Kirkedepartementet at de siste fire steinene fra granittkompaniet i Fredrikstad skulle vente på Fredriksens skisser og at monteringen skulle settes på vent nok en gang.²⁹¹ Det var likeså greit, for først i januar 1951 var bronsestatuen ferdig støpt.²⁹² *Friheten*, partiavisa til Norges kommunistparti, kunne i februar 1951 rapportere om at avdukingen av statuen skulle skje i løpet av sommeren 1951.²⁹³ Ifølge avisa var det «sementmangel og mangel på arbeidskraft» som hadde medført forsinkelsene med monumentet.²⁹⁴ Først i slutten av mai 1951 ble bronsestatuen sendt nordover.²⁹⁵

Verken Utenriksdepartementet eller Kirke- og undervisningsdepartementets arkiv belyser noen interne forhandlinger eller diskusjoner om utformingen av monumentet før sommeren 1951. De sovjetiske skissene fra 1945 hadde blitt akseptert uten spørsmål om utseende, størrelse eller utforming. Det var først da utformingen av monumentet ble offentlig kjent i juni 1951 at det ble stilt spørsmål ved det. Morgenbladet skrev at monumentet skulle avbilde «en to og en halv meter høy russisk soldat med stengun som tramper på den overvunne tyske ørn».²⁹⁶ Morgenbladet

²⁸⁸ Fredrikstad Granitkompani til Kirkedepartementet, 3.2.1950, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁸⁹ Finne-Grønn til Kirkedepartementet, 6.2.1950, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁹⁰ Leiros til Kirkedepartementet, 4.7.1950, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁹¹ Kirkedepartementet til Fredrikstad Granitkompani, 15.7.1950, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁹² Leiros til Kirkedepartementet, 18.1.1951, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁹³ «Monumentet på Kirkenes ferdig på forsommeren», 22.2.1951, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁹⁴ «Monumentet på Kirkenes ferdig på forsommeren», 22.2.1951, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁹⁵ Pettersen til Kirkedepartementet, 24.5.1951, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁹⁶ Statuen skulle holde en russisk maskinpistol, men det virker som om stengun ble brukt som paraplybegrep for alle typer maskinpistoler. «Kjempemessig russisk monument i Kirkenes», Morgenbladet 14.6.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

kommenterte også at det «overdimensjonerte seiersmonumentet til ære for «den heltmodige røde armé» som det skal stå på sokkelen, forekommer mange å falle noe utenfor rammen av hva vi er vant til her i landet.»²⁹⁷

Den kalde krigen hadde for alvor gjort sitt inntog i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk, men også i det offentlige ordskiftet. Johan Scharffenberg skrev i Morgenbladet at de «fleste tyskere, uansett parti, vil føle et sånt minnesmerke som en fornærmelse.»²⁹⁸ Scharffenberg mente at den tyske ørnen som den sovjetiske statuen opprinnelig skulle trampe på, burde erstattes av et hakekors. Han trakk samtidig inn det nye forholdet Norge hadde fått til Sovjetunionen: «Den i 1945 trufne avtale mellom Norge og Sovjet-Russland om monumentet skyldtes den darådende innstilling. Senere er forholdet radikalt endret.»²⁹⁹ Vest-Tyskland hadde i mellomtiden besluttet å ta i bruk en variant av den tyske ørnen i sitt flagg, og Scharffenberg mente det var «kortsynt av den norske regjering å reise et monument som håner den tyske ørn» fordi «Tyskland vil igjen arbeide seg opp til stormakt.»³⁰⁰

Noen dager etter Scharffenbergs kritikk av det, ble monumentet tema for en regjeringskonferanse. Først da, og noe plutselig, ser det ut til at norske myndigheter mente at utformingen av monumentet ikke var forenelig med landets utenrikspolitikk. Det utløste norske beslutninger som fikk stor påvirkning for iscenesettelsen av den sovjetiske frigjøringen av Øst-Finnmark. Ett narrativt grep var regjeringens beslutning om at «den tyske ørn om mulig ble erstattet med hakekorset [...] eller eventuelt fjernet.»³⁰¹ I tillegg skulle størrelsen på monumentet nedjusteres. Til slutt ble det også bestemt at inskripsjonene på monumentet skulle endres. Det var opprinnelig meningen at den ene inskripsjonen skulle være en dagsbefaling av Josef Stalin. Sitatet lød:

Vi har ikke og kan ikke ha slike krigsmål som å tvinge vår vilje og vårt regime inn på de slaviske og andre trellbundne folk i Europa, som venter hjelp av oss. Vårt

²⁹⁷ «Kjempemessig russisk monument i Kirkenes», Morgenbladet 14.6.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

²⁹⁸ Johan Scharffenberg, «Hakekorset – ikke Riksørnen», Morgenbladet 14.6.1952, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

²⁹⁹ Johan Scharffenberg, «Hakekorset – ikke Riksørnen», Morgenbladet 14.6.1952, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

³⁰⁰ Johan Scharffenberg, «Hakekorset – ikke Riksørnen», Morgenbladet 14.6.1952, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

³⁰¹ Utenriksdepartementet til Kirkedepartementet, 23.6.1951, RA/S-1021/E/Ej/L0700/0004.

mål består i å hjelpe disse folk i deres frihetskamp mot Hitlertyrraniet og deretter overlate til dem selv å innrette seg helt fritt på sin jord slik som de vil.³⁰²

Den andre inskripsjonen skulle opprinnelig lyde: «Til den heltemodige Røde Arme som har frigjort Kirkenes fra de tyske fascistiske okkupanter den 25. oktober 1944.»³⁰³ Teksten på disse inskripsjonene ble drøftet av Utenriksdepartementet våren 1951. Departementet mente at «en enklere inskripsjon ville være mer passende» og foreslo å fjerne sitatet fra Stalin, og heller la følgende tekst stå på norsk og på russisk: «Til Sovjetsamveldets tapre soldater til minne om frigjøringen av Kirkenes 1944.»³⁰⁴ Dette var betydningsfulle endringer. Stalin skulle ikke ha noen plass på monumentet og minnesmerket skulle begrenses til å minne de som frigjorde *Kirkenes* som en isolert operasjon, ikke som en del av frigjøringen av Europa slik Stalins sitat ga inntrykk av. I tillegg skulle fiendens symboler, representert ved nazi-ørnen, heller ikke være synlige. UD tonte ned plottkomponentene Tysklands brutalitet og ødeleggelser i Finnmark. Samtidig ble frigjøringen erklært å ha begrenset seg til Kirkenes. En slik fortelling resonerte kanskje bedre i norsk sikkerhetspolitikk, men ikke hos Sovjetunionen.

Sovjetiske reaksjoner

Under tittelen «Seiersmonumentet blir «dempet ned»», skrev *VG* i slutten av august 1951 at «den tyske ørn som den russiske soldaten trækker på [er] tatt bort.»³⁰⁵ I utklippet av *VG*s notis, som ligger i UDs arkiv, har noen understreket «dempet ned» og med penn i margin kommentert at «[d]ette var et uheldig uttrykk».³⁰⁶ Det gir grunn til å tro at UD fryktet at endringene skulle vekke misnøye fra Sovjetunionen. Derfor var det nok ikke helt uventet da den norske ambassaden i Moskva, i midten av september 1951, rapporterte at den sovjetiske avisen *Izvestija* hadde publisert en artikkel med overskriften «Norske myndigheter håner sovjetiske soldaters minne».³⁰⁷

³⁰² Notat, 19.5.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³⁰³ Notat, 19.5.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³⁰⁴ «Monument til minne om frigjøringen av Finnmark», udatert, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³⁰⁵ «Seiersmonumentet blir «dempet ned»», *VG*, 23.8.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³⁰⁶ «Seiersmonumentet blir «dempet ned»», *VG*, 23.8.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³⁰⁷ Moskva til UD, 12.9.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

Ifølge artikkelen skulle de «ledende kretser i landet [helst se] at beslutningen om å reise minnesmerket ble glemt».³⁰⁸ Izvestija mente årsakene til endringene berodde på Norges allianse med USA og NATO, og at det var den kalde krigen som gjorde at Norge nå forsøkte å dempe ned viktigheten av, og dermed minnet om, Sovjetunionens innsats i Finnmark.³⁰⁹ Dette føyde seg, ifølge sovjetiske aviser, inn i rekken av andre tilfeller der norske myndigheter hånte minnet om Sovjetunionen: «Avisen omtaler de pietetsløse former som overføringen [av levningene av falne sovjetiske fanger i Norge] skjer under og hevder at myndighetene ønsker å viske ut minnene etter det norske folks frigjørere.»³¹⁰ Selv om monumentet ville være klart til avduking senhøsten 1951 mente departementet at det ville «neppe være heldig å foreta avdukingen akkurat nu når vi har striden om krigsgravene gående.»³¹¹

Striden om krigsgravene dreide seg om de sovjetiske krigsfangene som hadde omkommet, blitt drept, og gravlagt i Norge under verdenskrigen. Etter krigen hadde Norge og Sovjetunionen nedsatt en felles kommisjon som skulle kartlegge de sovjetiske krigsgravene i Norge. Kommisjonen ble nedsatt i 1946, men etter kort tid ble «russerne mistenkt for å bruke kommisjonens reiser som et påskudd til å besøke militære og industrielle anlegg.»³¹² De spredte gravstedene lå ofte i nærhet til norske forsvarsanlegg, og Norge fryktet at det kunne være et påskudd for sovjetisk etterretning å ta dem i nærmere øyesyn. I 1951, etter press fra blant annet forsvarsminister Jens Chr. Hauge, bestemte regjeringen seg for at de sovjetiske krigsfangene som var gravlagt spredt utover Nord-Norge, skulle samles og flyttes til en krigskirkegård på øya Tjøtta i Nordland.³¹³

Prosjektet ble kalt Operasjon asfalt, ettersom levningene skulle fraktes i asfaltsekker. Operasjonen førte til skarp kritikk fra Sovjetunionen, men også i Norge

³⁰⁸ Moskva til UD, 12.9.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³⁰⁹ Aas, "Norwegian and Soviet/Russian World War II Memory Policy During the Cold War and the Post-Soviet Years", 226.

³¹⁰ Moskva til UD, 12.9.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³¹¹ Notat, 8.10.1951, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³¹² Stian Bones mfl., "Kapittel 13: Kald krig", i *Naboer i frykt og forventning*, red. Sven G. Holtmark (Oslo: Pax, 2015), 339.

³¹³ Stian Bones mfl., "Kald krig", 339–340; Gaute Lund Rønnebu, "«En ualminnelig vemmelig sak» – Operasjon Asfalt 1951", *Heimen*, nr. 04 (2014), 345.

var det flere som var kritiske til måten den ble gjennomført.³¹⁴ Kommunistene i Norge hevdet at den norske regjeringen «ville legge et glemselens slør over de falne sovjetiske soldatene».³¹⁵ Ikke bare skulle levningene graves opp og flyttes, minnesmerkene som var reist ved de opprinnelige gravstedene skulle også fjernes. Likene ble gravd opp med gravemaskiner og ullteppene eller presenningene de var gravlagte i måtte av hygieniske årsaker brennes. I tillegg ble det ofte brukt sprengstoff for å fjerne minnesmerkene som var reist ved flere av gravstedene. Sovjetunionen «protesterte heftig» mot operasjonen og hevdet at hele prosessen var regelrett gravskjending.³¹⁶

Operasjonen var omdiskutert mens den pågikk, og har fortsatt å være kontroversiell. Den signaliserte en første test på hvordan Norge skulle forholde seg til at Sovjetunionen var allierte under verdenskrigen, men fiender i den kalde krigen. Steinar Aas hevder at norsk minnepolitikk overfor Sovjetunionen gikk fra «allianse til antagonisme» i denne perioden.³¹⁷ Stian Bones har imidlertid betegnet det som et «brudd på det som i et lengre perspektiv ble normalen», nemlig at myndighetene i tiden etter 1951 erkjente at Norge måtte inkludere den sovjetiske innsatsen som et sentralt plottkomponent i fortellingen om den felles kampen mot Tyskland for å bevare et levelig naboskap med Sovjetunionen.³¹⁸

Operasjon asphalt førte til at endringene på Frigjøringsmonumentet ble analysert på samme måte. Avisa *Friheten* var aggressive i sin kritikk av endringene på monumentet og hevdet monumentet ville være «lite tilfredsstillende» og «kunstnerisk meningsløst.»³¹⁹ Avisa var sterkt kritisk til at monumentet nå hadde blitt en politisk sak:

Som det nå er, står altså monumentet der ikke som et uttrykk for den naturlige takknemmelighet det norske folk føler for den krigsmakt som bar de tyngste

³¹⁴ Marianne Neerland Soleim, "Operasjon asphalt": kald krig om krigsgraver (Stamsund: Orkana akademisk, 2016), 8, 123–141.

³¹⁵ Stian Bones mfl., "Kald krig", 339.

³¹⁶ Soleim, "Operasjon asphalt", 141.

³¹⁷ Aas, "Norwegian and Soviet/Russian World War II Memory Policy During the Cold War and the Post-Soviet Years", 227.

³¹⁸ Stian Bones mfl., "Kald krig", 343.

³¹⁹ «Hvorfor er sovjet-monumentet på Kirkenes ennå ikke reist?», *Friheten*, 4.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

byrdene under krigen mot hitlerfascismen og som var den første til å frigjøre norsk territorium, men som en skamstøtte over den norske sosialdemokratiske regjering, som først bestemte å reise monumentet, men siden ga ordre om at det for all del ikke måtte virke sårende på de tyske imperialistene og som endelig ikke vet sin arme råd hvordan de skal får avduket det under sømmelige former uten samtidig å trække sine amerikanske overherrer for mye på tærne.³²⁰

Heller ikke kritikken fra Sovjetunionen avtok med det første. I slutten av mars 1952 hadde den sovjetiske avisa Literaturnaja Gazeta en lang artikkel om monumentet i Kirkenes. Avisen skrev at de russiske soldatene hadde «uselvisk og oppofrende» reddet sivilbefolkningen «fra den visse død ved å skaffe husly, mat og legehjelp.»³²¹ Det planlagte monumentet hadde blitt møtt med bred støtte, og selv kongen hadde, etter avisens utsagn, uttalt at «Sovjet-Samveldet [hadde] vært en avgjørende faktor i demokratiets kamp mot hitlerbarbariet.»³²² Endringen av monumentet hadde ifølge den russiske avisa blitt gjennomført fordi «de herskende i Norge innledet forhandlinger om Norges tilslutning til den aggressive nordatlantiske blokk.»³²³ Ifølge avisa var det den kalde krigen som hadde gjort at norske myndigheter nå gjorde skam på minnet om de sovjetiske soldatene:

Under ledelse av utenlandske militære eksperter var det flyplasser og ikke monumenter som ble gjort ferdig i Nord-Norge for amerikanske bombefly og dessuten flåtebasen, militærbrakker og strategiske veier. I samsvar med dette endret tonene seg i den norske borgerlige pressen. Mens de herskende kretser i Norge i de første årene etter krigen hadde lagt skjul på sitt fiendskap mot Sovjet-Samveldet og hadde talt om Samveldet som frigjøreren og den gode naboen, fikk stemmene nå en mer oppriktig klang.³²⁴

Med klare stikk til at de norske myndigheter løp amerikanernes ærend, mente avisa at inskripsjonene på monumentet hadde blitt endret «så den «ikke ble altfor provokatorisk» overfor Hitler-Tyskland. For ellers ville – Gud trøste oss – hitleristene

³²⁰ «Hvorfor er sovjet-monumentet på Kirkenes ennå ikke reist?», Friheten, 4.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³²¹ 230 Moskva til UD, 31.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³²² 230 Moskva til UD, 31.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³²³ 230 Moskva til UD, 31.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³²⁴ 230 Moskva til UD, 31.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

– ennå med våpen i hånd – og Bonns nyfascister bli fornærmet!»³²⁵ Fra Moskva kunne den norske ambassaden melde om at «de friserte rapportene om angivelig gravskjending gjorde inntrykk [på den jevne befolkning i Moskva].»³²⁶ Ambassaden kommenterte at det var «unektelig trist at den utsatte avsløring av minnesmerket i Kirkenes skal kunne gi påskudd til ny kritikk av de norske myndigheters opptreden.»³²⁷

Utenriksdepartementet svarte at utsettelsen av avdukingen ble gjort «[p]å grunn av de klimatiske forhold», at det ikke var forutsigbart å reise med fly til Kirkenes så sent på høsten. Departementet kommenterte imidlertid også at «[d]e politiske forhold [...] heller ikke [var] gunstige midt under pressekampanjen om de sovjetiske krigsgraver.»³²⁸

Avduking – etter sju år

Den 7. mai 1952 bestemte UD at det skulle holdes en offisiell lunsj for fire inviterte delegater fra den sovjetiske ambassaden, og at «de to lands nasjonalsanger» skulle spilles under den offisielle avdukingen av monumentet i Kirkenes.³²⁹

Gjennom sommeren 1952 ble det fart på planleggingen. Oppgaven med å være den øverste norske representant ved høytideligheten, falt på fylkesmann Peder Holt. Han hadde vært sentral for Finnmark både under krigen og gjenreisningen. Det ble aldri reist spørsmål om regjeringen skulle representeres på statsrådsnivå. I utkastet til talen som Holt skulle holde under avdukingen, stod det at «Gleden over frigjøringen var kanskje hos enkelte nordmenn blandet sammen en aldri så liten engstelse. Vi var gla vi var kvitt tyskerne, men ville de sovjetiske tropper som rykket inn i Sør-Varanger være befriere, eller var kanskje de også erobrere?»³³⁰ Dette gir tydelig inntrykk av den voksende sovjetskepsisen som hadde gjort seg gjeldende i Norge, men denne passasjen er strøket over med blyant i dokumentet som befinner seg i UDs arkiv. Det gir grunn

³²⁵ 230 Moskva til UD, 31.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³²⁶ 231 Moskva til UD, 31.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³²⁷ 231 Moskva til UD, 31.3.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³²⁸ 245 UD til Moskva, 8.4.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³²⁹ Notat, 8.5.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³³⁰ Råutkast, udatert, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

til å tro at Norge hadde lært av Operasjon asfalt. Regjeringen hadde innsett at den måtte anerkjenne den sovjetiske innsatsen i fortellingen.

Holt skulle etter utkastet å dømme, avslutte sin tale med å «be dere alle reise dere til ære for de tapre sovjetiske soldater som frigjorde Kirkenes i 1944», men også denne setningen var endret. Begrepet *frigjorde* er strøket over og erstattet med «falt i Kirkenes.»³³¹ Dette var enda et narrativt grep som illustrerte et siste forsøk på å distansere norsk minnepolitikk fra Sovjetunionen.

Etter sju år og mange utfordringer skulle endelig monumentet avdukes. Datoen, 8. juni 1952, hadde ingen som helst betydning for det som hadde skjedd i Finnmark åtte år tidligere. Under seremonien uttalte den sovjetiske ambassaderåden, Fjodor Mikhailov, at de sovjetiske soldatene «befridde Kirkenes og Finnmark for øvrig fra de fascistiske erobrere, og [...] la dermed grunnen til frigjøringen av hele Norge fra de tyske okkupantene.»³³² Plottkomponentet frigjøring ble tydelig fremhevet, og Mikhailov fremstilte det som om Sovjetunionen hadde befridd hele Finnmark. Han fortsatte med å poengtere at de sovjetiske militære ledere hadde vist «sin store respekt for det norske folkets suverene rettigheter og dets nasjonale og statlige tradisjoner» da kampene var over.³³³ Mikhailov understreket til slutt at Sovjetunionen aldri hadde hatt andre ambisjoner for Norge enn å frigjøre det: «Og da de tysk-fascistiske troppene var endelig knust, [...] og sovjettroppene hadde fullført sin frigjøringsmisjon i Norge, trakk de seg, i samsvar med ordre fra sovjetregjeringen, ut fra Deres land, som de var kommet til unnsetning i en tung tid.»³³⁴

Her fremstilte Mikhailov det som om Finnmarks frigjøring hadde vært et mål for Sovjetunionen. Saken var at den sovjetiske innmarsjen hadde blitt taktisk og strategisk nødvendig, og det hadde aldri vært noe mål i seg selv å frigjøre sivilbefolkningen i Finnmark. Sovjetiske soldater hadde heller aldri vært lenger vest enn Tana. Ved å legge så stor vekt på disse plottkomponentene fremstod Sovjetunionen som den ubestridte helten i fortellingen om det som hadde skjedd. Mikhailov avsluttet med å kommentere minnesmerket som nå ble avduket:

³³¹ Råutkast, udatert, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³³² Mikhailovs tale, 8.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³³³ Mikhailovs tale, 8.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³³⁴ Mikhailovs tale, 8.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

Tillat meg å uttrykke håpet om at dette minnesmerket, som er reist til ære for
Sovjetarmeens seier over fascismens mørke krefter, alltid vil minne om de djerve
sovjetsoldatene som heltemodig kjempet for så vel sitt eget, som for andre
frihetselskende folks frihet, mot de tyske erobrerne som slavebandt Europas
folk.³³⁵

Mikhailov uttalte også at «Da sovjetfolket seierrikt hadde avsluttet krigen og befridd
Europas folk fra det fascistiske slaveri, tok det fatt på sitt fredelige arbeid, og det løser
fremgangsrikt den historiske oppgave: å bygge det kommunistiske samfunn.»³³⁶
Setningen «seierrikt hadde avsluttet krigen og befridd» er understreket med rødt i en
oversettelse som ligger i Utenriksdepartementets arkiv.³³⁷ Det kan synes som UD
mente det var sterkt å påstå at Sovjetunionen hadde avsluttet krigen og befridd
Europas folk, men det viser også at UD ville ha en rolle i iscenesettelsen av
fortellingen. Ikke minst viser det at Sovjetunionens plottstruktur ikke var på linje med
den fortellingen norske myndigheter ønsket å etablere.

Dagen etter avdukingen hadde den sovjetiske avisa Pravda en sak om
markeringen. Artikkelen hadde «en relativt fremtredende plass» i avisa, ifølge den
norske ambassaden i Moskva.³³⁸ Avisen beskrev monumentets utforming samt hvordan
avdukingen hadde foregått. Saken inneholdt ingen stikk til den politiske situasjonen.
At statuen og monumentet hadde blitt endret, ble forbigått i stillhet denne gangen.³³⁹
Det virket som om Sovjetunionen hadde slått seg til ro med det nedskalerte
monumentet, og at de var tilfredse med minnehøytideligheten.

Avdukingen av Frigjøringsmonumentet hadde vært en suksess sett med norske
utenrikspolitiske øyne. Ikke bare hadde UD klart å gjennomføre den uten dramatikk og
misnøye fra sovjetisk hold, men departementet var i ferd med å lykkes med å
konstruere en fortelling om begivenheten som tilfredsstilte alle berørte parter.
Sovjetunionen kunne leve med det nedskalerte monumentet, kanskje nettopp fordi de
ble fremstilt som frigjørere, og Norge hadde sikret at fortellingen ikke inneholdt for
mye anti-tysk symbolikk. Norske myndigheters eneste ankepunkt mot fortellingen var

³³⁵ Mikhailovs tale, 8.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³³⁶ Mikhailovs tale, 8.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³³⁷ Mikhailovs tale, 8.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³³⁸ Notat, 13.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³³⁹ Notat, 13.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

at den tillot Sovjetunionen å fremstille seg selv i et utilslørt heroisk lys. Nettopp derfor ble Kirkenes i mange år under den kalde krigen et arnested for norsk minnepolitikk overfor Sovjetunionen.

I etterkant av seremonien i Kirkens hadde byråsjef i UD, Eirik Andreas Colban rapportert at den lokale representanten for Norsk-Sovjetrussisk samband, og medlem av Sør-Varanger kommunes formannskap, tidligere ordfører Gotfred Hølvold, to ganger hadde forsøkt å manøvrere seg inn i programmet med en tale. En gang under kransenedleggingen, og senere under middagen. Begge gangene ble han stoppet.³⁴⁰ Hølvold kom likevel til orde etter middagen, «hvor han endte med å utbringe en skål for den sovjetiske armé.»³⁴¹ Formuleringene i Colbans rapport gir tydelig inntrykk av at UD ikke satte nevneverdig pris på organisasjonen Hølvold representerte, men det ble ikke siste gang Norsk-Sovjetrussisk Samband skulle skape hodebry for UD.

Året etter ble krigskirkegården på Tjøtta avduket i en langt mer omfattende og høytidelig seremoni. Utenriksminister Halvard Lange var tilstede, og i sin tale erklærte han på mange måter hvordan Norge iscenesatte Sovjetunionens innsats under krigen: «Måtte minnet om dem alle – nordmenn og sovjet-russere – som i den *felles strid* ga sitt liv på slagmarkene eller under forfølgelse bak frontlinjene, for all framtid bli en kilde til forståelse og vennskap mellom våre to folk.»³⁴² Norske myndigheter hadde funnet en delikat balansegang mellom hyllest av og skepsis overfor Sovjetunionen.

Tiårsmarkeringen i 1954

Ved første halvdel av 1950-tallet var det en tendens til tøvær i den kalde krigen. I 1955 fikk det markant betydning for Norges forhold til Sovjetunionen, og statsminister Gerhardsen besøkte Moskva samme år.³⁴³ Året før, nesten nøyaktig to år etter avdukingen av monumentet i Kirkenes, fikk Utenriksdepartementet et brev fra Norsk-sovjetrussisk samband. Organisasjonen forespurte «om det fra offisielt norsk hold vil

³⁴⁰ Colbans notat, 16.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³⁴¹ Colbans notat, 16.6.1952, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15, Bd. II.

³⁴² Stian Bones mfl., "Kald krig", 343. Min kursivering.

³⁴³ Gerhardsens besøk vakte stor debatt i Norge. Se Stian Bones, "Med viten og vilje", *Nytt Norsk Tidsskrift* 23, nr. 3 (2006).

bli gjort noe for å feire minnet om frigjøringen av Finnmark.»³⁴⁴ Etter sambandets syn var «[d]enne betydningsfulle begivenhet [...] ennå levende i de fleste norske sinn, særlig naturligvis i Nord-Norge, og Norsk-sovjetrussisk samband anser det derfor for å være en av dets viktigste oppgaver i år å bidra til at minnet blir feiret på en verdig måte.»³⁴⁵ Sambandet syntes det var rimelig at norske myndigheter skulle ta seg av oppgaven. Formannskapet i Sør-Varanger kommune hadde fått den samme forespørselen, men kommunen erklærte at «et eventuelt arrangement bør legges opp av Statens organer.»³⁴⁶ Det finnes ikke noe i UD's arkiv som gir grunn til å tro at departementet ønsket å unngå feiringen av 10-årsdagen for Finnmarks frigjøring, men det finnes heller ingen kilder som peker i retning av at det allerede var planer om å gjennomføre noen minnemarkering.

Det kan tenkes at UD følte seg presset til å arrangere seremonien fordi fraværet av offisielle norske representanter ville gi støtte til dem, i Norge og i Sovjetunionen, som mente at Norge ønsket å ta avstand fra stormakten i øst. En annen mulig årsak er at UD ville bruke anledningen til å justere ned Sovjetunionens heroiske posisjon i fortellingen, og at den norske innsatsen skulle fremheves på samme måte som den sovjetiske. Uansett ble det med andre ord en nødvendighet for UD å ta en aktiv rolle i feiringen av frigjøringen av Finnmark. Om det ikke hadde vært klart to år tidligere, ble det denne gangen enda tydeligere at fortellingen om den siste krigsvinteren hadde nettopp *frigjøringen* som omdreiningspunkt.

I august 1954 bestemte regjeringen at det skulle arrangeres «en høytidelighet i Kirkenes den 24. oktober 1954 til minne om frigjøringen av Finnmark for 10 år siden», og en invitasjon gikk ut til den sovjetiske ambassaden.³⁴⁷ Den sovjetiske ambassadøren, Gregorgij Arkadjev, tok velvillig imot invitasjonen, og betegnet arrangementet som et ««positivt initiativ»». ³⁴⁸ *Friheten* publiserte noen dager senere en pressemelding fra den sovjetiske ambassaden i Norge, om at Vladimir Sjerbakov,

³⁴⁴ Norsk-sovjetrussisk samband til UD, 13.7.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁴⁵ Norsk-sovjetrussisk samband til UD, 13.7.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁴⁶ Sør-Varanger kommune til UD, 6.8.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁴⁷ Aide-Memoire 26.8.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁴⁸ Notat, 26.8.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

«øverstkommanderende for sovjettroppene som *befridde Norge*», skulle delta i den sovjetiske delegasjonen.³⁴⁹ UD kommenterte oppslaget, og sa at *Friheten*

i sin nidkjærhet har forbedret ambassadens melding, idet avisen uttaler at delegasjonen bl. a. kom til å omfatte [...] Sjerbakov «øverstkommanderende for sovjettroppene som befridde Norge». Ambassaden [den sovjetiske] gikk ikke lenger enn til å omtale generalen som øverstkommanderende for de tropper som befridde Nord-Norge. I Utenriksdepartementets kommuniké er general Sjerbakov betegnet som øverstkommanderende sovjettropper som *rykket inn* i Finnmark.³⁵⁰

Kommentaren om *Frihetens* notis illustrerer at UD fortsatt var påpasselige med måten Sovjetunionens innsats ble fremstilt, men også at departementet ikke ville overlate til andre aktører å definere fortellingen.

Norske fremstøt i fortellingen

Opplevelsen av at UD's fortellerstemme ble utfordret kan ha vært bakgrunnen for en artikkel Peder Holt skrev om det forestående jubileet. Holt, som i 1954 hadde blitt fiskeriminister, publiserte artikkelen i flere aviser, blant annet i *Finnmarken*.³⁵¹

Teksten ble i forkant av publisering også sendt til UD. Den åpnet med å erklære at jubileet «som Finnmark fylke kan «feire» i disse dager har ikke noe sidestykke i norsk historie.»³⁵² Holt la stor vekt på ødeleggelsene som tyskerne hadde gjennomført: «[h]vis det noen gang er berettiget å bruke uttrykket «bar bunn» må det være i dette tilfelle.»³⁵³ Holt skrev utfyllende om sitt eget arbeid med å opprette siviladministrasjonen etter frigjøringen, men han adresserte også jubileet: «Nu når en har fått det hele på 10 års avstand ser en bedre hvilken strålende innsats som ble levert fra befolkningens side.»³⁵⁴ Holt var innom samarbeidet med Sovjetunionen ved et par anledninger, men hans artikkel dreide seg hovedsakelig om gjenopprettelsen av norsk

³⁴⁹ «Ø.K for sovjettroppene som befridde Nord-Norge», *Friheten*, 13.9.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I. Min kursivering.

³⁵⁰ Notat, 13.9.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I. Min kursivering

³⁵¹ Peder Holt, «10 år siden Finnmark ble «slettet ut av kartet», *Finnmarken*, 22.10.1954.

³⁵² Notat, 14.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁵³ Notat, 14.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁵⁴ Notat, 14.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

siviladministrasjon i tiden *etter* den sovjetiske innmarsjen i Finnmark. På den måten understreket han Norge *også* hadde gjort en avgjørende innsats i Finnmark.

Hvorvidt Holts artikkel representerte et bevisst forsøk på å ta kontrollen over fortellingen om det som hadde skjedd i Finnmark, er ikke mulig å dokumentere. Det er imidlertid et eksempel på nok et narrativt grep for å hindre at Norges innsats under frigjøringen ikke skulle havne i skyggen av den sovjetiske innsatsen. Sovjetunionen var imidlertid svært interesserte i å beholde sin betydning. Under markeringen holdt den sovjetiske ambassadøren en tale der han malte et heroisk bilde av de sovjetiske troppene:

I 1944 feide sovjettropper fra den karelske front Nord-Norge ren for okkupanter. Sovjetarmeen rykket inn på Norges territorium som en *frigjøringsarme* og da den hadde utført den oppgave som var pålagt den, nemlig å tilintetgjøre hitlerarmeene i Nord-Norge, trakk den seg øyeblikkelig ut av norsk område. [...] I dag når vi feirer denne minneverdige dato – 10 årsdagen for Nord-Norges frigjøring fra den tyske fascisme, og lykkeønsker Nord-Norges befolkning med denne høytidsdag, bøyer vi oss samtidig for de helter som falt i kampen for Nord-Norges frigjøring. [...] Måtte vårt møte idag, viet 10 års dagen for Nord-Norges frigjøring av Sovjetarmeen, som er vennligsinnnet overfor Norges folk, bidra til å opprettholde freden, styrke og utvikle de gode naboforhold mellom Sovjet-Unionen og Norge.³⁵⁵

Oppdraget med å være den norske regjeringens representant hadde falt på justisminister Gustav Sjaastad. Det var for øvrig første og eneste gang under den kalde krigen at en norsk statsråd deltok under en slik minnemarkering i Kirkenes.³⁵⁶ Sjaastad fremhevet og understreket at frigjøringen ikke utelukkende var et resultat av de sovjetiske styrkenes innsats, men at norske avdelinger også hadde deltatt: «Lenge hadde sovjetiske og norske styrker kjempet for den samme sak: Nå *kjempet* de også på samme front.»³⁵⁷ Ifølge avisa *Nordlys* hadde Sjaastad også poengtert at det var norske tropper som «trengte videre vestover og brakte resten av Finnmark under norsk

³⁵⁵ Notat, 19.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I. Min kursivering.

³⁵⁶ Markeringene i 1959, 1964 og 1969 er mer utførlig beskrevet senere i denne studien. Under markeringene 1974, 1979, og 1984 var regjeringen representert av en statssekretær, mens markeringen i 1989 ble arrangert uten regjeringens deltakelse. Se følgende artikler fra *Sør-Varanger avis*, «Jubileumsmiddag for 100 gjester på Kirkenes Turisthotell», 29.10.1974; «Frigjøringen i 1944 minnet», 30.10.1979; «I fred og vennskap», 27.10.1984; «Jubileum med dans og krans» 28.10.1989.

³⁵⁷ Sjaastads tale, 24.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I. Min kursivering.

kontroll.»³⁵⁸ Dette var et tydelig grep som illustrerte at norske myndigheter var bevisste med å fremheve plottkomponentet norsk innsats. Til slutt avsluttet statsråden med at «Det er vårt inderlige ønske at det også i fremtiden må herske gode naboforhold, forståelse og fred.»³⁵⁹

Ved å understreke håpet om at Norge og Sovjetunionen også i fremtiden skulle eksistere fredelig som gode naboer, oppsummerte Sjaastad fortellingen om den siste krigsvinteren i Finnmark: Norge var takknemlig for de sovjetiske frigjørernes innsats, men ville fremheve at norske myndigheter og soldater hadde vært med på frigjøringen. Utenriksdepartementet hadde konstruert en sosial fortelling om det som hadde skjedd i Finnmark. En viktig forutsetning for at den ble som den ble, var at den fokuserte på håpet om fred i en usikker fremtid. Kirkenes, og markeringene ved frigjøringsmonumentet, ble en arena for å praktisere en reservert og kritisk dialog med Sovjetunionen.

At Sovjetunionen var tilfredse med hvordan frigjøringen ble fremstilt under markeringen, fikk UD signaler om gjennom rapporter fra av sovjetiske avisers dekning av seremonien. Og i motsetning til forrige gang Norge hadde justert fortellingen, var det denne gangen mindre kritikk fra sovjetisk hold. Kransnaja Zvezda, det sovjetiske forsvarsministeriets organ, skrev at de «sovjetiske troppers uselviske hjelp til den stedlige befolkning utløste en varm takknemlighet hos Nord-Norges befolkning og hele det norske folk.»³⁶⁰ Avisa kunne også melde om at den norske regjeringen i 1944 hadde meddelt at «Befrielsen av Nord-Norge vil bli hilst med glede og entusiasme av hele det norske folk, og den vil føre til en videre styrkelse av vennskapet mellom våre land.»³⁶¹ «Feiringen av den bemerkelsesverdige dato – 10 årssdagen for befrielsen av Nord-Norge av sovjetiske tropper – tjener utvilsomt til å utvikle videre de vennskapelige forbindelser mellom Norge og Sovjet-Samveldet», skrev avisa.³⁶² Den sovjetiske delegasjonen som hadde deltatt i seremonien i Kirkenes hadde «vært meget tilfreds med besøket».³⁶³ Det gikk bare noen få år før UD igjen måtte arrangere en

³⁵⁸ *Nordlys*, «Verdig feiring», 25.10.1954.

³⁵⁹ Sjaastads tale, 24.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁶⁰ Moskva til UD, 26.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁶¹ Moskva til UD, 26.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁶² Moskva til UD, 26.10.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁶³ Moskva til UD, 2.11.1954, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

minneseremoni i Kirkenes, og også i 1959 var det flere tegn til at Norge ville fremheve den norske innsatsen på samme måte som den sovjetiske.

Fortellingen befestes

I slutten av juli 1959 fikk UD igjen en forespørsel om å arrangere en minneseremoni i Kirkenes, men denne gangen kom den direkte fra den sovjetiske ambassaden.³⁶⁴

Allerede tidligere på året hadde den sovjetiske ambassaden forespurt om norske myndigheter hadde planer for å markere 15-årsjubileet for frigjøringen av Finnmark. Det ble erklært at «regjeringens oppfatning [er] at man ikke kunne unnlate å delta i en slik fellesfeiring, men at alle arrangementer i den anledning måtte foregå i mest mulig beskjedne former og avvikles på lokalt plan».³⁶⁵ Fylkesmannen i Finnmark ble orientert om at man fra «norsk side har [...] erklært seg villig til å delta i en slik feiring men samtidig understreket at den bør avvikles i noenlunde beskjedne former».³⁶⁶

Formuleringene gir inntrykk av en viss motvilje mot å arrangere enda en seremoniell markering i Kirkenes, med de viser også at UD var tilfredse med den fortellingen de hadde etablert fem år tidligere. Peder Holt hadde returnert til stillingen som fylkesmann i Finnmark og dro til Oslo for å diskutere arrangementet med UD.³⁶⁷

Under møtet mellom UD og Holt i september 1959, ble det fastholdt at markeringen skulle være lokal. Det ble også bestemt at det skulle sendes en statssekretær fra UD eller forsvarsdepartementet til markeringen i Kirkenes, som skulle finne sted 25. oktober 1959. Utover utveksling av delegasjoner som i forbindelse med arrangementet skulle besøke hverandres land, skulle markeringen inneholde en «middag på Kirkenes og bekransning av monument over falne sovjetiske borgere.»³⁶⁸

Det ble også erklært at det «er viktig å unngå at feiringen i Kirkenes får en sterk anti-tysk karakter. I de taler som holdes fra norsk side, bør derfor hovedvekten legges på utbyggingen av samarbeidet i nord i fremtiden, med understrekning av de spesielle

³⁶⁴ Notat, 30.7.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁶⁵ Notat, 30.7.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁶⁶ UD til Fylkesmannen i Finnmark, 7.8.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁶⁷ Holt til UD, 12.8.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁶⁸ Notat, 4.9.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

norske ønskemål i den forbindelse.»³⁶⁹ Fra departementets side var målet å understreke den norske innsatsen under frigjøringen og gjenreisningen, akseptere at man måtte hedre Sovjetunionens innsats, men samtidig tone ned den anti-tyske retorikken. I instruksene Holt fikk fra UD var det klart at Norge «finner det naturlig at feiringen ikke bare får karakter av en minnehøytid, men at den også blir en demonstrasjon av det gode naboforhold.»³⁷⁰ Den sovjetiske ambassadøren sa i møtet med Holt at «de foreløpige norske planer synes meget gode.»³⁷¹

Statsminister Einar Gerhardsen hadde «uttrykt ønske om at statssekretæren i Utenriksdepartementet eller i Forsvarsdepartementet skulle representere Regjeringen ved feiringen».³⁷² Det var aldri spørsmål om å sende statsråder. Den kalde krigen var inne i en fase med høyt spenningsnivå, men oppslutningen til å opprettholde den kritiske dialogen med østblokken var fremdeles sterk. Valget falt på statssekretær Erik Himle fra forsvarsdepartementet.³⁷³ I sin tale under markeringen takket Himle «de sovjetiske troppers tapre innsats for den felles sak.»³⁷⁴ Himle hadde fått instruksjoner om å fremheve det gode naboskapet mellom Norge og Sovjetunionen, og han gjorde det ved å poengtere sovjettroppenes selvpoffrelse:

Den forsiktighet som de sovjetiske tropper framviste, når det gjaldt ikke å støte norske rettigheter og følelser, vakte alminnelig respekt. Selv idag fortelles det til eksempel om hvorledes de russiske tropper den gang for 15 år siden innkvarterte seg ute i sine telt og unnlot å gjøre bruk av de få privathus som ennå sto igjen her.³⁷⁵

Himle brakte også inn sivile perspektiver i større grad enn tidligere ved å understreke at «livsviljen, motet og tiltakslysten hos befolkningen [i Finnmark] var ikke ødelagt» på tross av tyskernes herjinger.³⁷⁶ Det var planlagt at den sovjetiske delegasjonen skulle gjøre en rundreise i Finnmark, og Himle kommenterte at Norge «gleder oss til å

³⁶⁹ Notat, 4.9.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁷⁰ UD til Holt, 8.9.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁷¹ Notat, 11.9.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. I.

³⁷² Notat, 19.10.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. II.

³⁷³ UD til Sovjetiske ambassaden i Oslo, 10.10.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. II.

³⁷⁴ Utkast til Himles tale, udatert, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. II.

³⁷⁵ Utkast til Himles tale, udatert, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. II.

³⁷⁶ Utkast til Himles tale, udatert, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. II. Understreket i originalen.

vise delegasjonen hva vi har bygget opp i løpet av disse 15 årene.»³⁷⁷ Dette bidro til å synliggjøre finnmarkingenes opplevelser, men illustrerer også at Norge ville vise frem hva norske myndigheter hadde fått til etter krigen.

Markeringen fikk oppmerksomhet i sovjetiske aviser, men den norske ambassaden i Moskva kommenterte at oppslagene var «fri for polemikk i forbindelse med dagens politiske spørsmål.»³⁷⁸ I UD's rapporter fra markeringen stod det at «Feiringen ble ikke utnyttet for politiske formål, utover det at det ble demonstrert fredelig innstilling og godt naboskap. Politiske stridsspørsmål ble ikke tatt opp i noen av de offisielle taler.»³⁷⁹ I tillegg ble det understreket at talene under markeringen «hadde mindre anti-tysk karakter enn ved tiårsjubileet.»³⁸⁰ Da Peder Holt returnerte til Norge etter å ha ledet den norske delegasjonen til Sovjetunionen hadde Pravda skrevet at det hadde gjort særlig inntrykk på Holt «å se Sovjet-menneskenes varme hjertelighet, deres brennende ønske om vennskap med det norske folk.»³⁸¹ Fortellingen om frigjøringen av Finnmark hadde fått fornøyet tillit.

Frigjøringsperspektivet forsterkes

I juni 1964 var det roligere spenningsnivå i den kalde krigen. Cuba-krisen to år tidligere hadde demonstrert behovet for edruelig dialog mellom supermaktene. Mellom Norge og Sovjetunionen foregikk det flere samarbeidsprosjekter på begge sidene av grensen i Øst-Finnmark. At Nikita Khrusjtsjov besøkte Norge i 1964 illustrerer at forholdet var svært godt. Samme år utløste likevel norsk-sovjetrussisk samband hodebry for UD. I et brev til departementet skrev formannen i sambandet, Knut Eidsvold, at «Vi tror det ville være riktig, spesielt sett i sammenheng med den siste tids gunstige utvikling av forbindelsene mellom våre to land om norske myndigheter tok initiativet til en markering av 20-årsdagen for befrielsen av Finnmark.»³⁸² Sambandet ønsket i tillegg at regjeringen skulle invitere til et «besøk av sovjetiske

³⁷⁷ *Finnmarken*, «Vinterkulde over minnehøytideligheten», 27.10.1959.

³⁷⁸ Moskva til UD, 30.10.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. II.

³⁷⁹ Notat til politisk kontor, 4.11.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. II.

³⁸⁰ Notat til politisk kontor, 4.11.1959, RA/S-2259/Dz/L0484/Doss 8.6.15B, Bd. II.

³⁸¹ Moskva til UD, 2.9.1960, Utenriksdepartementets arkiv, Doss 8.6.15B, mappe III 1960–1969 (heretter UD/Doss 8.6.15B/III).

³⁸² Sambandet til UD, 20.6.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

marinefartøyer [...] til de viktigste steder i Finnmark».³⁸³ Helt nederst på brevet stod det at sambandet hadde sendt en kopi av brevet til den sovjetiske ambassaden i Oslo. Ved siden av denne opplysningen hadde noen i UD notert «NB!»³⁸⁴ Heller ikke denne gang er det noe som tyder på at norske myndigheter allerede hadde planer om å arrangere en seremoni i Kirkenes før Sambandets brev.

I lys av Sambandets initiativ ble det erklært at det burde legges planer for et felles «norsk-sovjetisk arrangement».³⁸⁵ UD ville opprinnelig gjennomføre en mindre seremoni enn fem år tidligere, men advarte om at det kunne virke «påfallende for russerne» i og med at det var planlagt å gjennomføre en markering med britisk og fransk deltakelse i Narvik året etter.³⁸⁶ Likevel ville UD «i størst mulig utstrekning [...] unngå ekstra foranstaltninger.»³⁸⁷ Når det gjaldt spørsmålet om et sovjetisk flåtebesøk mente UD at det kunne gi uheldige spekulasjoner.³⁸⁸ Dermed fant UD tilbake til planene for forrige markering. 20-årsdagen for Finnmarks frigjøring skulle skje langs de samme linjene som fem år tidligere. Bekransning av Frigjøringsmonumentet, middag, invitasjon til sovjetiske ambassadøren og en «representant for Regjeringen, f. eks. sjefen for Hæren».³⁸⁹

I begynnelsen av august ble den sovjetiske ambassaden orientert om planene.³⁹⁰ Det ble til slutt enighet om at den sovjetiske marinen skulle gjøre et flåtebesøk, men det skulle skje i Trondheim og ikke i Nord-Norge.³⁹¹ Sovjetunionen ytret ønske om å gjøre det mulig for den sovjetiske delegasjonen å besøke andre steder i Finnmark i forbindelse med markeringen, og UD anbefalte at ordføreren i Sør-Varanger skulle forsøke «å imøtekomme det sovjetiske ønske».³⁹² Det ble også erklært at «for å understreke jubileets lokale karakter anser Utenriksdepartementet det som ønskelig at Fylkesmannen står som innbyder og vert ved middagen på Kirkenes».³⁹³ Dette var

³⁸³ Sambandet til UD, 20.6.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁸⁴ Sambandet til UD, 20.6.1964, UD, Doss 8.6.15B III 1900–1969.

³⁸⁵ Notat, 27.7.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁸⁶ Notat, 27.7.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁸⁷ Notat, 27.7.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁸⁸ Notat, 27.7.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁸⁹ Forslag til markering av 20-årsdagen for frigjøringen av Finnmark, 31.7.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁹⁰ Notat, 3.8.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁹¹ UD til Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, 5.8.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁹² UD til Fylkesmannen i Finnmark, 21.8.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁹³ UD til Fylkesmannen i Finnmark, 24.9.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

eksempler på at UD forsøkte å tone ned Sovjetunionens betydning for frigjøringen av *Nord-Norge*. UD hadde tidligere fremhevet den norske innsatsen høsten og vinteren 1944–45, og denne gangen gjorde departementet grep for å understreke at den sovjetiske frigjøringen hadde begrenset seg til Kirkenesområdet.

Sjefen for Hæren, Paal Frisvold, skulle representere regjeringen. I sin tale understreket han det gode forholdet som hadde preget norske og sovjetiske myndigheter i tiden etter frigjøringen, men han la også stor vekt på gjenreisningen.

Med ukuelig livsvilje gikk de [finnmarkingene] straks i gang med å bygge opp igjen sine hjem på de gamle og fra naturens side ofte ugjestmilde steder. Så snart det ble mulig, ble omfattende gjenreisningsplaner satt i verk. I dag er denne del av vår land ikke bare for lengst gjenoppbygget, men har vokst og utviklet seg til et langt høyere nivå enn før, både økonomisk og kulturelt, samtidig som folketallet også har økt betraktelig.³⁹⁴

Frisvold avsluttet sin tale med å peke på behovet for å opprettholde en dialog med Sovjetunionen:

Vi vil håpe at også denne minnedagen må medvirke til ytterligere å styrke det gode naboskap og utvikle samkvemmet mellom våre to folk. De menneskelige lidelser og de store ofre som dette monument minner oss om, forplikter oss samtidig til stadig å gjøre hva vi kan for å fremme forståelse, fordragelighet og respekt mellom folkene.³⁹⁵

Til forskjell fra de tidligere anledningene var det mindre i Frisvolds tale om det som hadde skjedd den siste krigsvinteren. Det var nesten ingen referanser til tyskernes materielle ødeleggelser. UDs beslutning om at arrangementet burde ta sikte på å «demonstrere norsk vilje til og interesse for å bygge ut forbindelsene over grensen» hadde ført frem.³⁹⁶

Selve markeringen «ble avviklet etter programmet og i taler fra begge sider ble det gitt uttrykk for det gode forhold som hersker mellom de to lands nordlige områder.

³⁹⁴ Utkast til Sjefen for Hærens tale ved det sovjetiske krigsminnesmerke på Kirkenes, 18.9.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁹⁵ Utkast til Sjefen for Hærens tale ved det sovjetiske krigsminnesmerke på Kirkenes, 18.9.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁹⁶ UD til Fylkesmannen i Finnmark, 21.9.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

Fra sovjetisk side fremkom det ikke noe av spesiell interesse.»³⁹⁷ Sovjetunionen hadde vært fornøyd med markeringen, og UD mente den hadde vært vellykket.³⁹⁸

Konkurrerende norske perspektiver

I litteraturen ble det også gjort forsøk på å understreke og forsterke de historiske linjene i det gode nabolskapet mellom Norge og Sovjetunionen. Etter Cubakrisa var den kalde krigen var inne i en periode med *detente*, og spenningsnivået mellom øst og vest var lavere enn i tiåret før. I Norge førte det til mer diskusjon om hvordan man skulle forholde seg til Sovjetunionen. Skillelinjene i diskusjonen gikk langs linjene «kompromissløs oppdemming», og «kritisk dialog».³⁹⁹ Etter Khrusjtsjovs besøk i Norge i 1964 var det enda større optimisme knyttet til Norges forhold til Sovjetunionen.⁴⁰⁰

Det var i den gryende optimismen og det lave spenningsnivået i den kalde krigen, at Just Lippe gav ut boka *Finnmark fritt* på forlaget Ny Dag i 1964. Lippe hadde vært et sentralt medlem i Norges kommunistparti i mange år før krigen. I 1941, etter å ha vært internert i Sverige, kom han seg til England hvor han ble offiser i de norske styrkene. Han fulgte med til Finnmark i 1944 som sikkerhetsoffiser og tolk for Distriktskommando Finnmark og Den norske militærmisjonen til Sovjetunionen.⁴⁰¹ Etter krigen, mens han fremdeles hadde sete i NKPs sentralstyre, arbeidet Lippe som journalist for kommunistpartiets avis *Friheten*.⁴⁰² Foruten Lippes eget kapittel, bestod boka av beretninger fra sovjetiske soldater og offiserer som hadde deltatt i kampene i og omkring Kirkenes høsten 1944.

Lippe presenterte et heroisk bilde av «den gigantiske kampen som Sovjetunionens folk og den sovjetiske armé førte for å knuse Hitlerfascismen under den annen verdenskrig».⁴⁰³ Han la stor vekt på samarbeidet mellom den sovjetiske og

³⁹⁷ Notat, 28.10.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁹⁸ UD til Fylkesmannen i Finnmark, 12.11.1964, UD/Doss 8.6.15B/III.

³⁹⁹ Stian Bones, Aleksej Komarov, og Hallvard Tjelmeland, "Kapittel 14: Tøvær", i *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917-2014*, red. Sven G. Holtmark (Oslo: Pax, 2015), 353.

⁴⁰⁰ Bones, "Kriseår og regional avspenning", 401–402.

⁴⁰¹ Just Lippe, red., *Finnmark fritt!: erindringer fra frigjøringskampene mot Hitler-armeen i nord* (Oslo: Ny Dag, 1964), 5.

⁴⁰² «Just Lippe», *Store norske leksikon*, sist endret 14.2.2009, https://snl.no/Just_Lippe

⁴⁰³ Lippe, *Finnmark fritt!*, 5.

den norske regjeringen, og gjentatte ganger understreket han Sovjetunionens velvillighet til at norske tropper skulle delta i frigjøringen. Han hevdet at de norske «militære styrker gjorde [...] en stor innsats», men at «[h]elt avgjørende for denne norske innsats var det varme vennskap og det tillitsfulle samarbeid som alle nordmenn hadde med sin store allierte Sovjetunionen, og den hjelp som ble ytt av sovjetarmeen i denne harde tiden.»⁴⁰⁴ Ikke minst la Lippe stor vekt på den norske regjeringens optimisme og begeistring for de sovjetiske troppenes frigjøring av Finnmark:

Utenriksminister Trygve Lie opplyser at de rapporter som etter hvert er kommet inn fra de forskjellige myndigheter som har hatt med russerne å gjøre, fullt ut bekrefter at de sovjetiske militære myndigheter ikke bare har opptrådt helt korrekt, men har ytt befolkningen store tjenester, og at forholdet mellom troppene og befolkningen har vært meget godt og preget av gjensidig sympati.⁴⁰⁵

Det var ikke banebrytende å vektlegge den sovjetiske frigjøringen av Norge. Gjennom de foregående minnemarkeringene hadde norske myndigheter anerkjent at Sovjetunionen hadde vært avgjørende for frigjøringen, og representanter for norske myndigheter hadde lagt ned kranser til minne om falne sovjetiske soldater ved seremonier i Kirkenes siden 1952. Det var likevel nytt at denne begivenheten ble presentert fra et sovjetisk perspektiv. De øvrige artiklene i *Finnmark fritt* var nemlig skrevet av sovjetiske offiserer som hadde deltatt i kampene i Øst-Finnmark. I flere av de russiske artiklene ble det hevdet at «Befolkningen i Kirkenes møtte sovjettroppene med begeistring», og at de «taler med takknemlighet om sovjettroppenes frigjøringsmisjon».⁴⁰⁶ Det ble også hevdet at den velkomsten de sovjetiske troppene hadde fått i Øst-Finnmark hadde satt spor: «For oss som deltok i de begivenhetene, gjør det godt å lese slike ord.»⁴⁰⁷

Selv om norske myndigheter alltid anerkjente at Sovjetunionen hadde spilt en helt sentral rolle under frigjøringen, var det som regel alltid et poeng i de norske talene ved slike høytideligheter å understreke det *norske* arbeidet med å komme sivilbefolkningen til unnsetning. *Finnmark fritt* var dermed et uttrykk for at det fantes

⁴⁰⁴ Lippe, *Finnmark fritt!*, 18.

⁴⁰⁵ Lippe, *Finnmark fritt!*, 19.

⁴⁰⁶ Lippe, *Finnmark fritt!*, 32, 33.

⁴⁰⁷ Lippe, *Finnmark fritt!*, 33.

andre norske minneaktører som forfektet et annerledes syn enn det norske myndigheter gjorde.

Boka var en påminnelse om at det ikke bare var nordmenn som hadde vært helter i krigens siste fase. Sovjetunionen hadde også en rettmessig plass i fortellingen. Selv om begge de ulike nettverkene av minneaktører hadde *frigjøringen* som det viktigste plottkomponentet, illustrerte det at det fremdeles var en konkurranse om å definere den sosiale fortellingen om det som hadde skjedd. I den neste fasen skulle konkurransen tilspisses, men fra 1970-tallet var det en annen gruppe med minneaktører som skulle bli de fremste utfordrerne til den etablerte fortellingen.

Oppsummering bolk I

I perioden mellom 1945–1965 ble krigshendelsene i Nord-Norge integrert i en større fortelling. Integrasjonen foregikk ved at norske myndigheter inntok rollen som minneaktør. De nasjonale minneaktørene måtte ta stilling både til de heroiske og problematiske sidene ved krigsårene. Forsøkene på integrere både heroiske og problematiske sider resulterte i en utpreget nøkternhet i fremstillingsmåten. Kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark ble viet atskillig oppmerksomhet av norske myndigheter, men det var de allierte som ble fremstilt som den viktigste faktoren for at Narvik ble gjenerobret i 1940. De nordnorske soldatenes innsats havnet dermed i skyggen. Frigjøringen av Finnmark ble på sin side påvirket av myndighetenes hensyn til Sovjetunionen. Der kom nøkternheten til uttrykk ved at Sovjetunionens innsats ble dempet ned. Når Sovjetunionen ikke ble fremstilt som de ultimate heltene i fortellingen, åpnet det for å fremstille norske soldater som like viktige faktorer for frigjøringen av Finnmark. Så lenge fortellingen dreide seg om spørsmålet om heltestatus ble det ikke viet oppmerksomhet til de som hadde lidd under den siste krigsvinteren.

I integrasjonsfasen fantes det få reelle utfordrere til de dominerende perspektivene på det som hadde skjedd i Narvik og Finnmark. Fraværet av drama, følelser og lidelser var en viktig forutsetning for suksessen til den fremstillingen som norske myndigheter konstruerte i denne perioden. I den neste bolken skal vi se hva som skjedde da det dukket opp minneaktører som tok til orde for å vektlegge andre sider ved det som hadde skjedd under kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark.

Bolk II: Konkurransen

I 1962 var verden på randen av en ødeleggende atomkrig. Cubakrisa markerte høydepunktet i den kalde krigen, men i tiden etterpå var forholdet mellom supermaktene USA og Sovjetunionen preget av avspenning. Detente-perioden vedvarte med så sjeldne tilfeller av konflikter at Geir Lundestad i 1982 fremstilte det nærmest som om den kalde krigen hadde sluttet i begynnelsen av sekstiårene.⁴⁰⁸ Avspenningspolitikken ble definitivt avløst av Sovjetunionens invasjon av Afghanistan i 1979, og konfliktnivåene mellom øst og vest medførte at «den kalde krigen var kommet tilbake».⁴⁰⁹ I 1985 ble Mikhail Gorbatsjov president i Sovjetunionen, og kort tid etter gikk spenningsnivået i den kalde krigen ned.

De storpolitiske endringene som skjedde i løpet av de tjue årene som kapitlene i denne bolken dekker, fikk store konsekvenser for de sosiale fortellingene om felttoget ved Narvik og tvangsevakueringen av Finnmark. Samtidig foregikk det store endringer i Norge. I 1961 mistet Arbeiderpartiet stortingsflertallet de hadde nytt godt av siden 1945. Det skjedde på et tidspunkt da den offentlige samtalen ble mer åpen, og det dukket opp nye strømninger, perspektiver og aktører også i den norske okkupasjonshistorien. I Nord-Norge vokste det frem en stolt identitet som ikke lenger stolte blindt på sentralmaktas politiske ambisjoner for landsdelen.

I okkupasjonshistorien ble den etablerte grunnfortellingen utfordret av nye forskere og forfattere, og flere av dem mente at den hadde skyggelagt viktige begivenheter under krigen. Nye sider ved krigsårene ble undersøkt og belyst, og fortellingene ble tilført nye nyanser. Ikke sjeldent førte slikt nybrottsarbeid til kontroverser som i sin tur ga inntrykk av at det var en konkurranse om å få frem sannheten. I konkurransen om å innrullere tilhengere til sine fremstillinger gikk enkelte minneaktører så langt som å hevde at den etablerte fortellingens angivelige opphavsmenn hadde holdt sannheten skjult. Gjennom perioden ble det stadig mer legitimt å hevde at fokuset på motstandskamp hadde undertrykt andre perspektiver enn de som passet inn i den etablerte fortellingen.

⁴⁰⁸ Geir Lundestad, "Kalde krigen", i *Pax leksikon*, red. Hans Fredrik Dahl, mfl. (Oslo: Pax, 1982), 308–310.

⁴⁰⁹ Geir Lundestad og Lars Holm-Hansen, *Øst, vest, nord, sør: hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945* (Oslo: Universitetsforl., 2010), 101.

Kapittel 5: Seierssymbolet Narvik

Helt siden 1945 hadde de alliertes innsats vært et av de mest sentrale plottkomponentene i den sosiale fortellingen om kampene ved Narvik. Sammen med gjenerobringen av Narvik i seg selv, og dens symbolbetydning for den organiserte norske motstandskampen, var dette de bærende elementene i fortellingen som gjentatte ganger ble iscenesatt under minnemarkeringene frem til 1965. Minneseremoniene med store allierte delegasjoner, ministre, ambassadører og militært personell var med på å gi ytterligere legitimitet til den fortellingen de var et produkt av. Narvik 1940 ble viet mye høytidelig og offisiell oppmerksomhet, også i årene frem mot 1985. Det dukket likevel opp nye perspektiver i fortellingen om det som hadde skjedd i og rundt byen.

Fremstillingen av de væpnede kampene i Norge gikk lenge klar av utfordrende nye perspektiver som kom mer og mer frem i okkupasjonshistorieforskningen i denne perioden. En av årsakene var at det stod sterke minneaktører bak opprettholdelsen av felttogets betydning. Forsvaret var en av de viktigste aktørene som gjentatte ganger poengterte Narviks symbolbetydning for den norske forsvarsviljen. En annen viktig faktor var den sikkerhetspolitiske situasjonen under den kalde krigen. Det ble nær sagt naturlig å hedre de allierte.

Foruten noen få, små og uforløste innvendinger mot måten Narvik 1940 ble fremstilt, fortsatte gjenerobringen av byen å dominere den sosiale fortellingen fra 1960- og helt inn i 1980-årene. De mange minnemarkeringene i denne og den foregående perioden hadde forsterket de alliertes plass i fortellingen, samtidig som de bidro til å understreke viktigheten av dem. Likevel var det gjennom hele perioden sporadiske tegn på at noe var i ferd med å endre seg. Helt mot slutten av perioden dukket det også opp nye plottkomponenter som åpnet for å stille nye og mer kritiske spørsmål om hvordan hendelsen ble fremstilt.

Hvordan utviklet fortellingen om Narvik 1940 seg i perioden fra 1965 til 1985? Hva gjorde at fortellingen lenge var så stabil, og hvorfor kunne man mot slutten av perioden se tegn til at nye plottkomponenter dukket opp? Dette kapitlet belyser på den ene siden hvordan den etablerte fortellingen maktet å sikre sin posisjon, og på den andre siden illustrerer det hva som skjedde da nye aktører begynte å vektlegge nye plottkomponenter.

Narvik som symbol på norsk forsvarsvilje

I 1965 hadde det gått 25 år siden krigsutbruddet. I Narvik hadde en ny generasjon vokst opp uten å oppleve verken krig eller gjenreisning. Generasjonskløften satte preg på årets jubileumsmarkeringer. Først ut var et større minnearrangement den 9. april. Samme dag skrev *Fremover* at Norge ble «bokstavelig talt tatt på sengen» av et «dristig gjennomført kup» og kastet ut i en krig mot en «veltrenet og velsmurt krigsmaskin». ⁴¹⁰ De norske styrkene, hevdet avisa, «hadde liten trening, dårlig utstyr, og mildt sagt var vel ledelsen heller ikke mye å skryte av.» ⁴¹¹ *Fremover* understreket imidlertid at det var nettopp dette som hadde utløst motstandsviljen i det norske folk: «Pasifister grep til våpen, militærnekte trakk i uniform. Midt i ulykken ble den forkjetrede forsvarsviljen en levende realitet.» ⁴¹²

Sitatet er et illustrerende eksempel på hovedtrekkene i den etablerte fortellingens fremstilling av hva 9. april hadde betydd for den norske motstandskampen. 9. april var det beste eksemplet på hvor galt det kunne gå, men også den utløsende årsaken til det norske folks iboende motstandsvilje, og etableringen av den organiserte motstandsbevegelsen. ⁴¹³ Forsvaret hadde tidligere understreket Narviks symbolbetydning, og også denne gangen var det et uttalt mål fra Forsvarets side at markeringen skulle «fremme forsvarsånden og forsvarsviljen i landsdelen.» ⁴¹⁴

Tilstede under markeringen var kontreadmiral og sjef for Nord-Norges sjøforvarskommando, Thore Holthe. Han uttalte at «Vi står her i ærbødighet og minnes de menn som viste veien for oss». ⁴¹⁵ Ordføreren i Narvik, Sverre Øvergaard, trakk frem at det hadde vært «inderlig sorg for dem som måtte gi sitt liv», men han understreket i samme vending at senkningen av panserskipene hadde gitt «stimulans til ikke å gi opp i kampen mot tyranniet.» ⁴¹⁶ Narvik kommune holdt senere på dagen en mottakelse for de tilreisende deltakerne i markeringen. Her erklærte admiral Holthe at

⁴¹⁰ Leder, «Vårt 9.april-kompleks», *Fremover*, 9.4.1965.

⁴¹¹ Leder, «Vårt 9.april-kompleks», *Fremover*, 9.4.1965.

⁴¹² Leder, «Vårt 9.april-kompleks», *Fremover*, 9.4.1965.

⁴¹³ Kristiansen, *Otto Ruge: hærføreren*, 9–10.

⁴¹⁴ Arrangementskomiteen for 25-årsjubileet til DKN, 18.3.1965, RA/RAFA-2017/D/L0023/0002.

⁴¹⁵ Ukjent forfatter, «25 år etter», *Fremover* 10.4.1965.

⁴¹⁶ Ukjent forfatter, «25 år etter», *Fremover* 10.4.1965.

Narvik har fått en sentral plass i vår krigshistorie [...] Vi har ingen grunn til å feire 9. april med glede, men det som skjedde senere viste at det lot seg gjøre å bekjempe tyranniet. Det var i kampene om Narvik at de allierte vant sine første seire i den andre verdenskrig, og dette ble av veldig betydning.⁴¹⁷

Han spurte så retorisk om «Har det noen hensikt å minnes noe som skjedde for 25 år siden, å mane fram fortiden og fortape seg i det som skjedde da?»⁴¹⁸ Holthe trakk deretter linjene inn i fredstiden: Han sa at det var mer enn panserskipene som hadde blitt senket 25 år tidligere, «Med dem brøt også vårt håp om fred.»⁴¹⁹ Han uttalte til slutt at «Vi i uniform skal være stolte over å stå vakt over vår fred. Lykkes vi, har vi innfridd vår forpliktelse – også overfor de som ikke fikk oppleve å se frihetens fane folde seg ut. Da kan de falne fra Norge og Eidsvold hvile i fred. Deres offer har likevel hatt en mening.»⁴²⁰ Holthes tale var på en ene siden en betegnende for hvordan den sosiale fortellingen om Narvik 1940 var i 1965, men den var også med på å forsterke byens symbolstatus for forsvarsånden som et bærende plottkomponent i fortellingen.

De alliertes 9. april

De allierte ble som regel vektlagt under 28. mai-markeringene, men i 1965 ble den britiske marinens innsats ved Narvik viet en egen seremoni den 10. april. Det var den norske regjeringen som stod bak initiativet til å invitere til et britisk flåtebesøk for å hedre den britiske innsatsen ved Narvik spesielt, og Norge generelt.⁴²¹ Den norske regjeringens invitasjon er et eksempel på at norske myndigheter tok høyde for internasjonale hensyn i iscenesettelsen av fortellingen om det som hadde skjedd ved Narvik.

I strålende vær besøkte representanter for den britiske marinen og veteraner krigskirkegårdene i Narvik, Håkvik og Ballangen, hvor det på sistnevnte sted hadde vært en stemning «som på nasjonaldagen.»⁴²² Den britiske jageren Tiger hadde skutt

⁴¹⁷ Ukjent forfatter, «Det var en kostbar ære Narvik vant i 1940», *Fremover*, 10.4.1965.

⁴¹⁸ Ukjent forfatter, «Krig bedre enn fred på fiendens betingelser», *Fremover*, 12.4.1965.

⁴¹⁹ Ukjent forfatter, «Krig bedre enn fred på fiendens betingelser», *Fremover*, 12.4.1965.

⁴²⁰ Ukjent forfatter, «Krig bedre enn fred på fiendens betingelser», *Fremover*, 12.4.1965.

⁴²¹ Britamb til FO, 14.4.1965, TNA FO 371/180181.

⁴²² Ukjent forfatter, «Kampene i Ofotfjorden vakkert minnet lørdag», *Fremover* 12.4.1965.

salutt og en «rekke fremstående norske militære var tilstede.»⁴²³ Norske og britiske marinegaster hadde paradert gjennom Narviks gater og bekranset minnesmerkene over de falne på Narvik gravlund. I Ballangen hadde ordføreren sagt at det var en «stor begivenhet å stå ansikt til ansikt med så mange personligheter som på en slik ærefull måte sto side om side med våre egne styrker i vår tunge kamp for 25 år siden.»⁴²⁴ Den tidligere britiske admiral Whitworth, som hadde ført kommandoen over slagskipet Warspite i 1940, takket for at Ballangen kommune «hadde gjort det til en tradisjon å minnes de britiske falne, og for all den ære som var blitt vist dem ved besøket.»⁴²⁵

I den britiske ambassadørens rapport til Foreign Office, skrev han at selv om «nordmennene foretrakk å holde separate seremonier for å minnes 25-årsdagen for det tyske angrepet på Norge, samarbeidet de godt i planleggingen av de britiske seremoniene.»⁴²⁶ Markeringen i Ballangen hadde gjort stort inntrykk på britene, og ambassadøren betegnet den som «den mest minneverdige av alle de forskjellige seremoniene.»⁴²⁷ I oppsummeringen av arrangementet skrev ambassadøren at «suksessen ved feiringene er bevist ved det faktum at den britiske marine var like velkommen i Narvik den 10. april 1965, som dens forgjengere var den 10. april 1940.»⁴²⁸

De to markeringene 9. og 10. april 1965 var tydelige eksempler på Forsvarets rolle som minneaktør i fortellingen om krigshendelsene i Narvik. Markeringene illustrerte også at plottkomponentene *alliert innsats* og *symbol på forsvarsvilje* gikk hand i hand. Også fra sivilt hold ble byens symbolstatus understreket noen dager senere. I midten av april ankom Kong Olav Narvik for å legge ned kranser ved de norske, britiske, franske og polske krigsgravene.⁴²⁹ Under middagen som ble arrangert

⁴²³ Ukjent forfatter, «Kampene i Ofotfjorden vakkert minnet lørdag», *Fremover* 12.4.1965.

⁴²⁴ Ukjent forfatter, «Kampene i Ofotfjorden vakkert minnet lørdag», *Fremover* 12.4.1965.

⁴²⁵ Ukjent forfatter, «Kampene i Ofotfjorden vakkert minnet lørdag», *Fremover* 12.4.1965.

⁴²⁶ Britamb til FO, 14.4.1965, TNA FO 371/180181. «[T]he Norwegians preferred to hold seperate ceremonies, to commemorate the 25th anniversary of the German invasion of Norway, they co-operated closely in all the arrangements for the British ceremonies.” Min oversettelse.

⁴²⁷ Britamb til FO, 14.4.1965, TNA FO 371/180181. “[M]ost memorable of the various ceremonies”. Min oversettelse.

⁴²⁸ Britamb til FO, 14.4.1965 TNA FO 371/180181. «The success of the celebrations is proven by the fact that the Royal Navy were as welcome in Narvik on 10 April, 1965, as their predecessors were on 10 April, 1940.” Min oversettelse.

⁴²⁹ Ukjent forfatter, «Kongen bekranser norske og allierte krigsgraver i Narvik», *Fremover* 13.4.1965.

i forbindelse med kongens besøk, sa ordfører Sverre Øvergaard at «Kongens besøk i Narvik nå, 25 år etter angrepet på Norge, understreker den store verdi innsatsen fra panserskipene Norge og Eidsvold hadde. Den fasthet som der ble vist for å verne vårt land har sikret disse menn varme beundrere, og de inntar en stor plass i Narvikfolks hjerter». ⁴³⁰

Øvergaard understreket også at «Med få våpen ble det i det hele vårt land utkjempet en tapper kamp, for de første tunge slag utløste en sammenbitt besluttsomhet til aktiv og passiv motstand mot inntrengerne.» ⁴³¹ Kong Olav sa i sin tale at Narvik var «et av hovedobjektene, og vel den by som i den tiden var best kjent utenfor landets grenser. Dens betydning sto klart for alle». ⁴³² Uten å gjøre det eksplisitt bidro kongen til å ytterligere befeste hendelsene i Narvik som en utløsende årsak til motstandskampen, men også til å anerkjenne byens betydning og plass i den norske krigshistorien.

Det hadde helt siden 1946 vært et tomrom mellom 9. april og 28. mai. Det som hadde skjedd i mellomtiden, nemlig 6. divisjons militære operasjoner under kampene ved Narvik, fikk lite oppmerksomhet under markeringene. Soldatenes innsats var en viktig del av den sosiale fortellingen, men de var underordnet de allierte så lenge fortellingen dreide seg om gjenerobringen. Det er ikke mulig å dokumentere at det eksisterte noe misnøye mot at de nordnorske soldatenes kamper ikke fikk den samme type anerkjennelsen som hendelsene 9. april og 28. mai 1940. De storstilte besøkene og høytidelige seremoniene med representanter fra høyt offisielt hold ble opplevd som mer enn tilstrekkelig anerkjennelse til det som hadde skjedd ved Narvik under krigen. Det var med andre ord bred oppslutning om de dominerende plottkomponentene i den etablerte fortellingen.

Innimellom var det likevel små tegn som kunne tyde på at noe var i gjære. På lederplass på frigjøringsdagen den 8. mai 1965 kommenterte *Fremover* at «for vår tids ungdom er krigen, okkupasjonstiden og frigjøringen bare historie – ja, det er sågar historie som det blir svært dårlig orientert om i vårt skoleverk.» ⁴³³ Dette kan ha vært

⁴³⁰ Ukjent forfatter, «Kong Olav fikk hilsen fra krigsveteranene», *Fremover*, 20.4.1965.

⁴³¹ Ukjent forfatter, «Kong Olav fikk hilsen fra krigsveteranene», *Fremover*, 20.4.1965.

⁴³² Ukjent forfatter, «Kong Olav fikk hilsen fra krigsveteranene», *Fremover*, 20.4.1965.

⁴³³ Leder, «Dagen blant dage», *Fremover*, 8.5.1965.

tilløp til kritikk, men er det uklart om det i så fall var rettet mot at krigen generelt, eller krigshendelsene ved Narvik fikk for liten plass i skoleverket. Det er også vanskelig å finne svar på det spørsmålet, for det tok lang tid før det igjen dukket opp lignende innvendinger mot fremstillingen av det som hadde utspilt seg ved Narvik.

At den etablerte fortellingen stod så sterkt var ikke utelukkende et resultat av de sterke minneaktørene, men hadde også sammenheng med den stoltheten som narvikfolk fikk bekreftet over å være et seierssymbol for de allierte. At en gate i Lyon hadde blitt døpt Rue de Narvik, «til minne om den innsats franske tropper gjorde under kampen om Narvik», og at en Place de Narvik allerede eksisterte i Paris, bidro til å styrke den allerede dominerende tendensen til å betrakte Narvik som et åsted for en verdenshistorisk begivenhet.⁴³⁴ Det eksisterte ikke grobunn for kritiske perspektiver.

1965 var på mange måter et unntak fra normalen når det kom til minnemarkeringer i Narvik. For det første hadde den britiske innsatsen fått en egen seremoni i forbindelse med 9. april, og for det andre ble gjenerobringen av byen for en gangs skyld markert i mindre skala enn tidligere. 28. mai hadde tidligere vært den ubestridt største dagen, men dette året var det kun veteraner fra den norske avdelingen som hadde deltatt i gjenerobringen av byen, II IR 15, som hadde avholdt en «enkel høytidelighet ved krigsmonumentene på Orneshaugen».⁴³⁵ Likevel, markeringene 9. og 10. april viste ettertrykkelig at byens krigshistorie ble fremstilt som et eksempel på den norske motstandskampen og behovet for alliert innsats. Narvik hadde en helt sentral plass i den sosiale fortellingen om det tyske angrepet på Norge. Selv om 6. divisjons innsats for en stor del forsvant fra de offisielle minnemarkeringene fantes det andre aktører som holdt liv i fortellingen om de norske soldatenes kamper.

Operasjonene til lands i Nord-Norge

En årsak til at de militære operasjonene ved Narvik ikke ble opplevd som utilstrekkelig kommunisert under minnemarkeringene i denne perioden, var at felttoget ble ivaretatt av andre aktører. Røde kors krigsminnesmuseum i Narvik var ett av

⁴³⁴ Ukjent forfatter, «Lyon fikk lørdag sin Rue de Narvik», *Fremover* 10.5.1965.

⁴³⁵ Ukjent forfatter, «Veteraner minnes gjenerobringen av Narvik», 29.5.1965.

dem.⁴³⁶ To år etter åpningen av museet fikk felttoget plass i to bind av FKAs enorme bokverk *Krigen i Norge*. Bokserien dekket nær sagt hvert eneste sted der norske styrker hadde kjempet mot tyskerne, og man skal ikke underslå betydningen av at kampene ved Narvik fikk en plass i det som av mange ble fremstilt som Forsvarets offisielle versjon av kampene i 1940. I forbindelse med åpningen av krigsminnemuseet i Narvik hadde Karen Broch-Johnsen allerede i 1963 bedt om å få et eksemplar av den «nøktern[e] beretning om krigsoperasjonene i Nord-Norge» til museet.⁴³⁷ FKA hadde svart at «det er en selvfølge at boka i sin tid vil bli sendt til Krigsmuseet i Narvik.»⁴³⁸ To år senere var boka klar.

FKA hadde siden begynnelsen av sitt prosjekt med å dokumentere Forsvarets kamp i 1940, prøvd «å gi en mest mulig nøktern og objektiv skildring av operasjonene.⁴³⁹ Avdelingen hadde vært grunnleggere av den fremstillingsmåten som nøytraliserte både drama, bragder og nederlag under felttoget. Gjennom tolv foregående bind i bokserien *Krigen i Norge* hadde felttoget i hele landet blitt beskrevet sted for sted i den samme nøkterne stilen. Idag minner fremstillingsmåten mest om militærrapporter. I FKAs forord skrev sjefen for avdelingen, Bjørn Christophersen, at også de to bindene om felttoget ved Narvik strebet etter å «legge fram et fyldig materiale til belysing av krigens gang, uten å innlate seg på nærmere vurdering av de disposisjoner som ble truffet.»⁴⁴⁰

Også forfatteren av *Operasjonene til lands i Nord-Norge*, pensjonert generalmajor Trygve Sandvik, skrev at han «har ikke sett det som sin oppgave å vurdere og dømme om de disposisjoner som er truffet og deres gjennomføring».⁴⁴¹ I likhet med det meste av litteraturen om felttoget som var skrevet av tidligere deltakere i det, var også Sandvik tidlig ute med å erklære at den norske forsvarspolitikken hadde lagt store begrensninger på Forsvarets kapasiteter i årene før krigsutbruddet.⁴⁴² Han

⁴³⁶ Se kapittel 3. 80–81.

⁴³⁷ Nordland Røde kors til Sandvik, 23.3.1963.

⁴³⁸ Sandvik til Nordland Røde kors, 2.5.1963.

⁴³⁹ Schiøtz, "Krigen i Norge 1940 og studiet av den", 51.

⁴⁴⁰ Trygve Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*, red. Forsvarets krigshistoriske avdeling, vol. I, *Krigen i Norge 1940* (Oslo: Gyldendal, 1965), 13.

⁴⁴¹ Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*, I, 15.

⁴⁴² Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*, I, 17.

understreket i likhet, og med referanse til Roscher Nielsen, likevel at nøytralitetsvakten hadde vært uvurderlig trening, og en kritisk forutsetning for 6. divisjons fremgang: «Da avdelingene i Nord-Norge hadde fått summet seg litt, kunne de endog gå over til angrep – ikke dårlig gjort av en militshær som hadde vært sulteforet i årevis.»⁴⁴³ Dette var det nærmeste man kom heroisering i Sandviks bok, noe som illustrerer også den nøkterne fremstillingsmåten om det norske forsvarets kamp i 1940.

Operasjonene til lands i Nord-Norge er ingen lettlest bok, men den var i tråd med den samme fortellerstilen som lenge hadde preget FKAs beskrivelser av de militære operasjonene i Norge. Mot slutten av bind 2 erklærte Sandvik at «den væpnede innsats var en nødvendig forutsetning for den indre front som senere skulle tømres opp.»⁴⁴⁴ FKA iscenesatte dermed felttoget ved Narvik på samme måte som de militære operasjonene ellers i Norge, som et eksempel på den iboende norske motstandsviljen og en utløsende årsak til den organiserte motstandskampen under okkupasjonen.

Tilløp til kritikk?

Tre år senere ga Otto Munthe-Kaas ut boka *Krigen i Narvikavsnittet 1940*. Munthe-Kaas hadde under felttoget ved Narvik vært sjef for II/IR 16, en av to bataljoner som hadde deltatt i fremrykningen gjennom fjellområdene mot svenskegrensa. Bakgrunnen for boka var hans opplevelser fra et minnestevne på Setermoen hvor hadde han hørt og sett hvordan veteranene fra 6. divisjon snakket om felttoget. Han kommenterte at de fleste manglet «reell viten om den militær-politiske bakgrunn for tyskernes overfall på Norge.»⁴⁴⁵ Munthe-Kaas' bok representerte noe nytt på flere måter. For det første ble kampene fremstilt som en del av de alliertes planer i kampen mot Tyskland, både før, under og etter krigsutbruddet. For det andre varslet hans bruk av veteranbegrepet en introduksjon av et nytt plottkomponent i fortellingen om Narvik 1940. Munthe-Kaas skrev at

⁴⁴³ Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*, I, 70–72, 72..

⁴⁴⁴ Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*, II, 319.

⁴⁴⁵ O. Munthe-Kaas, *Krigen i Narvikavsnittet 1940: med kommentarer til operasjonene* (Oslo: Gyldendal, 1968), 7.

Veteranene mintes dog takknemlig at deres egen divisjon – i motsetning til de mer uheldigstilte divisjoner sønnenfor – var blitt forunt en stort sett uforstyrret mobilisering, og at derfor divisjonen kunne rykke ut i felten med organisasjonsmessig krigsoppsatte styrker. At disse gjennom det to måneder lange felttog hadde kjempet hederlig og ubeseiret i en resultatrik offensiv så de tilbake på med beskjeden stolthet. Med rette har de fortjent et minneskrift med et noenlunde helhetsbilde av krigshendelsene ikke bare i Narvikavsnittet[.]⁴⁴⁶

Beskjeden stolthet var nok beskrivende for de fleste som hadde deltatt i felttoget i Norge. Det var ingen som mente de hadde vært med på å gjøre heroisk og heltemodig innsats, ingen hadde behov for å gjøre krav på noen overordnet posisjon i fortellingen om det som hadde skjedd. Veteranene hadde i lang tid vært redusert til tilskuere under minnesmarkeringene i Narvik, og selv om de ikke sjelden hadde vært deltakere i dem, hadde de aldri stått som mottakere av den anerkjennelsen som ble utvist under de seremonielle høytidelighetene. Munthe-Kaas signaliserte at det var mulig for veteranene å entre rampelyset som et mer fremtredende plottkomponent i fortellingen.

Munthe-Kaas gjorde også en annen viktig justering av plottkomponentene. I forordet lanserte Munthe-Kaas et spørsmål som kan ha bidratt til å så spirene til en tanke om at den allierte innsatsen hadde fått overdreven oppmerksomhet i den kollektive fortellingen. Han skrev at norske aviser og sentrale politikere, i forbindelse med Winston Churchills død i 1965, hadde hyllet den britiske statsministerens betydning for Norge under krigen. «[F]or ikke å bli misforstått» mente Munthe-Kaas at Churchills «landsmenn kan [...] ikke hedre hans minne nok.»⁴⁴⁷ Likevel erklærte han at

For det norske folk – og kanskje særlig for befolkningen i Nord-Norge – tør spørsmålet om hedrende tiltak stille seg noe annerledes. Før det blir gjort, bør det for historiens og sannhetens skyld nøye og samvittighetsfullt gis en rettfærdig vurdering av den store brites betydning for Norges skjebne i 1940.⁴⁴⁸

Det Munthe-Kaas her egentlig gjorde, var å forsiktig stille spørsmål om Churchill hadde gjort det han kunne for å hjelpe Norge, eller om han som britisk statsminister

⁴⁴⁶ Munthe-Kaas, *Krigen i Narvikavsnittet*, 7.

⁴⁴⁷ Munthe-Kaas, *Krigen i Narvikavsnittet*, 8.

⁴⁴⁸ Munthe-Kaas, *Krigen i Narvikavsnittet*, 8–9.

måtte bære ansvaret for at felttoget ved Narvik hadde blitt avkortet før tyskerne ble slått. Munthe-Kaas gikk grundig til verks. Han presenterte allierte og tyske planer forut for det tyske angrepet på Narvik og Norge, og han satte dermed felttoget ved Narvik inn i en større militær og politisk sammenheng. Selv som en liten og avgrenset del av de alliertes kamp våren 1940, hevdet Munthe-Kaas implisitt at Narvik *kunne og burde* vært høyere prioritert.

Ved å beskrive 6. divisjons felttog som en del av den *allierte* krigføringen mot Tyskland våren 1940, åpnet Munthe-Kaas for å stille kritiske spørsmål til en rekke britiske avgjørelser. Han var også kritisk til britenes gjennomføring av felttoget, og antydte at uklare kommandoforhold hadde redusert mulighetene til å slå tyskerne ved Narvik.⁴⁴⁹ Mest av alt uttrykte Munthe-Kaas frustrasjon over britenes tilsynelatende overlegenhet overfor sine norske kolleger, og spesielt fraværet av alliert planlegging vakte irritasjon:

[D]ermed glapp den lovende mulighet til å skape en sterk landmilitær styrke under ledelse av den øverstkommanderende [...] general Fleischer. Et britisk tilbud om en slik kooperasjon ville vært et klokt trekk, og det kan ikke herske tvil om at 6. divisjons to feltbrigader sammen med 24. Guards Brigade under Fleischers ledelse ville hatt de beste chanser for et raskt gjennomført felttog med seierrikt resultat.⁴⁵⁰

Selv om det for en stor del fortsatt lå skjult mellom linjene, var dette langt tydeligere kritikk enn det som tidligere hadde kommet frem. Spesielt synlig var kritikken i beskrivelsen av de alliertes beslutning om å trekke seg ut av Norge:

Grunnen til at evakueringsordren skulle holdes hemmelig for Norges regjering og krigsledelse var at man på alliert, militært hold var redd for at den ellers ville bli røpet til fienden. Denne krenkende mistenksomhet og mistillit kunne nordmennene heve seg over, fordi krenkelsen både var ubegrunnet og ufortjent, men *det* at de uavvitende så å si ble latt i stikken av sine kampanner, vil de alltid måtte se som en skuffende lojalitetssvikt og som en handling med katastrofale følger for land og folk.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Munthe-Kaas, *Krigen i Narvikavsnittet*, 85–88.

⁴⁵⁰ Munthe-Kaas, *Krigen i Narvikavsnittet*, 129–130.

⁴⁵¹ Munthe-Kaas, *Krigen i Narvikavsnittet*, 204. Kursivert i originalen.

Munthe-Kaas kritiserte deretter den norske regjeringen for å ha latt seg binde til et taushetsløfte om å ikke meddele 6. divisjon om at de allierte skulle trekke seg ut: «Det er vanskelig å begripe at Den norske regjering lot seg binde til et taushetsløfte som den klart måtte forstå utelukkende skulle tjene de alliertes interesser og like klart ville motvirke eget lands frie eksistens.»⁴⁵² Utenriksminister Koht ble orientert om de alliertes evakueringsplaner 1. juni 1940. Hemmeligholdet ble begrunnet med at evakueringen av de allierte styrkene måtte kunne fullføres raskest og sikrest mulig, men slik Munthe-Kaas fremstilte det hadde norske myndigheter hadde hatt en mulighet til å motsette seg de alliertes planer. Han ignorerte dermed de alliertes strategiske interesser i den større verdenskrigen, nemlig å beskytte de britiske øyer.⁴⁵³

Hans argumenter om at den norske regjeringen svek nasjonens interesser ga uttrykk for et dypt nasjonalorientert perspektiv på både krigshandlingene og historien om dem. Han ga uttrykk for det Knut Einar Eriksen i en annen sammenheng har betegnet som en *nasjonalkonservativ* opposisjon.⁴⁵⁴ Dette perspektivet, der norske interesser veide tyngst selv om det krevde at man måtte ignorere hensynet til de allierte, dukket opp med ujevne mellomrom gjennom hele etterkrigstiden. Det hadde vært synlig i Dahl og Lindbäck-Larsens kritikk av den norske nøytralitetspolitikken, nå hos Munthe-Kaas, og senere i Torkel Hovlands biografi om general Fleischer i 2000.⁴⁵⁵

Munthe-Kaas gjorde med andre ord flere justeringer av plottkomponentene i fortellingen. Han justerte ned betydningen av den allierte innsatsen og kritiserte den norske regjeringen. Hans synspunkter vakte ikke umiddelbar tilslutning. I en anmeldelse av boka i *Norsk militært tidsskrift* ble Munthe-Kaas kritisert for sin påstand om at Churchill burde prioritert Narvik høyere i 1940: Anthon B. Nilsen skrev at «Som ansvarlig britisk statsmann hadde Churchill bare én retningslinje å følge: Det som tjente Storbritannias krigsmål. [...] Hjelp til Norge var riktig så lenge det tjente

⁴⁵² Munthe-Kaas, *Krigen i Narvikavsnittet*, 207.

⁴⁵³ Kristiansen, *Otto Ruge: hærføreren*, 92–99.

⁴⁵⁴ Knut Einar Eriksen, *Kald krig og internasjonalisering, 1949-1965* (Universitetsforl., 1997), 83–84.

⁴⁵⁵ Se Torkel Hovland, *General Carl Gustav Fleischer: storhet og fall* (Oslo: Aschehoug, 2000). Hovlands biografi er nærmere omtalt i kap. 8 i denne avhandlingen.

den sak Churchill kjempet for.»⁴⁵⁶ Kritikken mot britenes innsats ble her i stedet tolket som et eksempel på at allierte «operasjoner må være organisert og øvet på forhånd.»⁴⁵⁷ Det ble ikke noe større kontrovers av Munthe-Kaas' bok, men at hans poenger ble kritisert viser at det fantes ulike perspektiver på både det som hadde skjedd, og fortellingen om det.

Ved å så grundig beskrive 6. divisjons felttog, og samtidig plassere det i en alliert kontekst – og ikke minst ved å kritisere britene og den norske regjeringens beslutninger i felttogets avgjørende fase – la Munthe-Kaas likevel grunnlaget for å hevde at den *nordnorske* innsatsen hadde krav på større plass i fremstillingen av Narvik 1940. Skjult mellom linjene argumenterte Munthe-Kaas for at det kunne og burde vært annerledes: 6. divisjons felttog burde ha vært kronet med seier, og det kunne fått mer plass i fortellingen om det som hadde skjedd ved Narvik. Munthe-Kaas la dermed grunnlaget for å rette en kritisk pekefinger, ikke bare mot den norske regjeringens beslutning om å forlate landet, men også mot dens tilsynelatende overdrevne hyllest av de alliertes innsats og betydning. Det skulle likevel gå mange år før noen gjorde nytte av det mulighetsrommet Munthe-Kaas hadde åpnet.

Utvidelse av de etablerte perspektivene

I 1970 var det tretti år siden det tyske angrepet på Norge, og den dominerende tendensen til å belyse og vektlegge gjenerobringen av byen stod fremdeles sterkere som plottkomponent enn de militære kampene. Fra militært hold ble Narvik fremdeles iscenesatt som et symbol på norsk motstandsvilje, og byen ble fortsatt fremstilt som et symbol for de allierte. Det var imidlertid nytt at 8. mai i Narvik ble viet en så omfattende seremoni dette året. Tidligere ble datoen nærmest forbigått i stillhet mens Narvik ladet opp til en større feiring tjue dager senere. I 1970 var det derimot flere arrangementer i og rundt Narvik på frigjøringsdagen. Det var markeringer og kransenedleggelse ved byens mange monumenter. Soldater fra IR 16 og sjøforsvaret hadde holdt æresvakt under en storstilt og høytidelig markering på torget i byen.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Anth. B Nilsen, "Bokmelding", *Norsk militært tidsskrift* 139, nr. 3 (1969), 162.

⁴⁵⁷ Nilsen, "Bokmelding", 162.

⁴⁵⁸ Ukjent forfatter, «Fredsdagen i Narvik feiret i sommervarme», *Fremover* 8.5.1970.

Fremover kommenterte at markeringen «fikk et verdig og vakkert høydepunkt ved ettermiddagens møte på festplassen.»⁴⁵⁹

Samferdselsminister og tidligere motstandsmann, Håkon Kyllingmark, representerte regjeringen. I sin tale uttalte Kyllingmark at «Vi lærte oss noe i disse vanskelige årene: Noe er større enn våre personlige ønsker og krav, nemlig vårt land, vårt Norge. Seieren ga oss en sjanse til å arbeide videre for våre idealer. La denne dagen inspirere til å stå vakt om de verdier vår statsform gir.»⁴⁶⁰ General F. Zeiner Gundersen, øverstkommanderende for Nord-Norge, understreket byens betydning for motstandskampen – også inn i fremtiden:

Disse dagene gjorde Narvik kjent, både som by og som begrep. Narvik fikk et navn i Norges historie, men navnet ble også et frihetens begrep. Byen ble stående som symbol for to ting: At man må stå sammen, og at det nytter. Måtte senere slekter alltid ære byen og de begreper den står for. Da har de ikke kjempet forgjeves, og da blir de også æret, de som ga sitt liv i kampen for friheten.⁴⁶¹

Narvik var fremdeles et symbol på motstandsvilje og seier, i både norsk og alliert sammenheng. Den allierte sammenhengen var ikke veldig tydelig 8. mai, men kom tydeligere frem knappe tre uker seinere. *Fremover* skrev 28. mai at «Gjenerobringen av Narvik den 28. mai 1940 er blitt karakterisert som Hitler-Tysklands første store nederlag i den annen verdenskrig.»⁴⁶² Artikkelen var også det nærmeste man kom tegn til at oppmerksomheten i noe større grad ble viet til kamphandlingene som hadde utspilt seg utenfor byen. Den åpnet med å beskrive situasjonen på frontene i forkant av gjenerobringen, og understreket at de norske styrkene hadde lagt grunnlaget for operasjonen: «Fra Gratangen til Nygårdsfjellet hadde Alta bataljon, to bataljoner fra IR 16 og en fra IR 15 presset tyskerne bakover hver dag».⁴⁶³ Gjenerobringen i seg selv ble likevel fremstilt som en alliert seier.

I 1975 var det, selv om det var merkbart mindre stoff om krigen, fremdeles de allierte det dreide seg om. Den 10. mai stod det i en notis i *Fremover* at veteraner fra

⁴⁵⁹ Ukjent forfatter, «Verdig avslutning på frigjøringsjubileet», *Fremover*, 8.5.1970.

⁴⁶⁰ Ukjent forfatter, «Verdig avslutning på frigjøringsjubileet», *Fremover*, 8.5.1970.

⁴⁶¹ Ukjent forfatter, «Verdig avslutning på frigjøringsjubileet», *Fremover*, 8.5.1970.

⁴⁶² Knut Sletbakk, «30 år siden Narvik ble gjenerobret», *Fremover*, 28.5.1970.

⁴⁶³ Knut Sletbakk, «30 år siden Narvik ble gjenerobret», *Fremover*, 28.5.1970.

Narvik skulle representere Narvik kommune ved en minnekongress i Lyon i Frankrike. Veteranene var høytidelig invitert gjennom den norske ambassaden i Paris, og kommunen hadde besluttet at de skulle reise som offisielle representanter for kommunen.⁴⁶⁴ Et enda tydeligere eksempel på at de allierte fikk stadig mer oppmerksomhet, var at det i mai 1975 ble avholdt en «polsk-norsk» uke i Narvik. *Fremover* skrev at polsk TV ville følge arrangementene nøye: «Det blir to innslag fra Narvik, fra kransenedleggelsene i Narvik og Håkvik, og åpningen av Groms plass.»⁴⁶⁵ I samme notis kommenterte avisen at «når det gjelder norsk TV, er dessverre interessen ikke fullt så stor.»⁴⁶⁶ NRK skulle riktignok dekke avdukingen av minnstedet Groms plass, og det var planlagt et innslag på Dagsrevyen samme dag.⁴⁶⁷ At Polen fikk såpass mye oppmerksomhet bidro til å utvide det allierte plottkomponentet i fortellingen, men det representerte ikke noen utfordrer til de alliertes innsats som det viktigste elementet i fortellingen.

Selv om det var lite som tydet på at det allierte perspektivet ble opplevd utilfredsstillende den 28. mai 1975, var det tegn til at også den norske innsatsen ble fremhevet. *Fremover* skrev på lederplass at det var ved

Narvik [det] viste seg at det gikk an å hamle opp med tyskerne. Den britiske flåte feide tyskerne bort fra Ofotfjorden. De hypermoderne jagerne ble plukket ned en etter en, og på land maktet norske styrker å stanse fremmarsjen. Etter hvert kom man over på offensiven – og norske ungdommer med minimal utdannelse og trening gjennomførte et felttog som det står den aller største respekt av. Senere kom franske og polske tropper til hjelp [...] Nordmenn, franskmenn og polakker falt side om side i denne kampen, men tyskerne ble jaget ut.⁴⁶⁸

Selv om lederen la stor vekt på den allierte innsatsen, var det påfallende at det norske felttoget ble trukket frem på årsdagen for gjenerobringen. At de nordnorske soldatene ble fremstilt som utrente og dårlig utstyrt var på ingen måte noe nytt, men at avisa mente det stod så stor respekt av de nordnorske soldatenes innsats kan tolkes som et uttrykk for at de ble opplevd utilstrekkelig anerkjent. Det signaliserte at det eksisterte

⁴⁶⁴ Ukjent forfatter, «Narvik-veteraner skal samles i Lyon», 10.5.1975.

⁴⁶⁵ Ukjent forfatter, «Polsk TV følger den polsk-norske uken i Narvik», *Fremover* 28.5.1975.

⁴⁶⁶ Ukjent forfatter, «Polsk TV følger den polsk-norske uken i Narvik», *Fremover* 28.5.1975.

⁴⁶⁷ Ukjent forfatter, «Polsk TV følger den polsk-norske uken i Narvik», *Fremover* 28.5.1975.

⁴⁶⁸ Leder, «28. mai», *Fremover*, 28.5.1975

et mulighetsrom for å se på begivenhetene nedenfra, og at man kunne hevde at soldatenes innsats ikke fikk nok oppmerksomhet.

Allierte på tvers av jernteppet

Den 28. mai 1975 kommenterte *Fremover* minneseremoniene i en sikkerhetspolitisk sammenheng:

For de yngre generasjoner kan det virke som noe søkt nostalgi når slike begivenheter minnes. Men for en meget vesentlig del av Narviks voksne befolkning betyr hendingene i 1940 noe meget reellt. De fikk oppleve hva det betyr å miste friheten – på kroppen fikk de oppleve krigen i all sin gru, men også den gleden og moralske styrken det gir å se at det nytter å slåss. Erfaringen det har gitt, er at en må stå vakt om frihetene og betale kostnadene i form av et effektivt militært forsvar. Men for et lite land er det ikke nok å ha viljen og en viss evne – en må også ha venner og allierte blant land som bygger på noenlunde samme demokratiske prinsipper. Det er grunn til å hilse med glede at båndene til våre allierte fra 1940 holder. Minnene fra den gang bør fortsatt holdes levende.⁴⁶⁹

Det kan virke merkverdig at Polen, som nå var medlem i Warszawapakten, fikk såpass mye oppmerksomhet, men Norge hadde lenge vært tilhengere av å opprettholde en kritisk dialog med østblokken. Ikke minst hadde Norge siden starten av 1970-tallet arbeidet for europeisk avspenning, noe som samme år førte til Helsingfors-erklæringen.⁴⁷⁰ Den polsk-norske minnemarkeringen gjenspeilet både det lave spenningsnivået i den kalde krigen ved midten av 1970-tallet, men også at diplomatiske hensyn fikk utslag i norsk minnepolitikk. Det var en stor delegasjon fra Polen som besøkte Narvik i forbindelse med markeringen til minne om frigjøringen av byen 35 år tidligere. Hele 70 polakker deltok. De holdt minneseremonier ved de polske krigsgravene i Narvik og i Håkvik, og ordføreren i byen «og en del høytstående offiserer» deltok fra norsk side.⁴⁷¹ Den polske delegasjonen besøkte også krigsmuseet i Narvik, der tre polske veteraner overrakte gaver til museet. Den ene av dem hadde

⁴⁶⁹ Leder, «28. mai», *Fremover*, 28.5.1975.

⁴⁷⁰ Hallvard Tjelmeland, "Kapittel 18: Tyngdekraften fra Helsingfors", i *Naboer i frykt og forventning*, red. Sven G. Holtmark (Oslo: Pax, 2015), 467–469.

⁴⁷¹ Ukjent forfatter, «Polsk TV følger den polsk-norske uken i Narvik», *Fremover* 28.5.1975.

mottatt den høyeste polske tapperhetsmedaljen, som han festet til museets utstilte polske soldat.⁴⁷²

Over en hel side 28. mai presenterte *Fremover* en artikkel om de polske soldatenes innsats ved Narvik. Forfatteren, Krzysztof Strzelecki, beskrev kort alle slagene polske styrker hadde deltatt i, og hevdet at Narvik-felttoget «fikk betydning ikke bare for nordmenn og polakker, men for hele den antinazistiske koalisjon.»⁴⁷³

Høydepunktet under markeringen var avdukingen av minnesteedet Groms plass. Det ble innviet av den polske delegasjonens leder. Samtidig som sløret ble dratt av monumentet, ble det sluppet kranser over det stedet der den polske jageren Grom hadde blitt senket for 35 år siden. Foruten den 70 mann store polske delegasjonen deltok Narvik kommunes administrasjonsledelse og «en stor del skoleelever og andre skuelystne tilskuere».⁴⁷⁴ Monumentet var en stein med en minneplate, og det var kommunen som skulle sørge for stell og vedlikehold av plassen. Narviks ordfører, Edgar Sneve, sa i sin tale under avdukingen at

Disse tapre soldater som ble et offer for tyske bomber i vår felles frigjøringskamp, og dette skipet Grom står som et symbol for de som falt og aldri fikk komme hjem. For å hedre deres minne vil vi i dag innvie denne minnepark, og vi vil alltid sørge for at den kan fremstå som et verdig minne og at også kommende slekter i dyp respekt vil minnes de som ga alt, de ga sitt liv.⁴⁷⁵

Monumentet ble av lederen for den polske delegasjonen betegnet å være «et vitnesbyrd om at Narviks innbyggere har et godt minne om polakkene. Vi veteraner og det polske samfunn er takknemlig for det.»⁴⁷⁶

Veteranbegrepet

Den mest merkbare endringen i hvordan felttoget ble iscenesatt skjedde i løpet av 1970-årene. Tidligere hadde minneseremoniene i Narvik vært preget av å vie takknemlighet til de allierte *nasjonene*. Det var Storbritannia, Frankrike og Polen som

⁴⁷² Ukjent forfatter, «Polsk gaver til krigsmuseet», *Fremover* 28.5.1975.

⁴⁷³ Krzysztof Strzelecki, «Veien førte gjennom Narvik», *Fremover* 28.5.1975.

⁴⁷⁴ Ukjent forfatter, «Lå oss holde Grom i våre hjerter», *Fremover* 29.5.1975.

⁴⁷⁵ Ukjent forfatter, «Lå oss holde Grom i våre hjerter», *Fremover* 29.5.1975.

⁴⁷⁶ Ukjent forfatter, «Lå oss holde Grom i våre hjerter», *Fremover* 29.5.1975.

hadde kommet Norge og Narvik til hjelp. Fra 1970-årene begynte fokuset å skifte i retning mot veteranene som hadde kjempet i operasjonene ved Narvik. Veteran var i ferd med å bli en hedersbetegnelse, noe som signaliserte at nye perspektiver og plottkomponenter var i ferd med å gjøre seg gjeldende.

Veteranbegrepet hadde flere likheter med nedenfra-perspektivet, og åpnet for langt mer personlige beskrivelser og følelser enn det som hadde vært vanlig i de tidligere fremstillingene. Å ha ofret noe, enten sin psykiske eller fysiske helse eller livet, som følge av deltakelse i felttoget ved Narvik gjorde at veteranene fremstod som svært ærerike. De felles erfaringene og påkjenningene som veteranene hadde vært utsatt for styrket fellesskapet mellom dem. De inntok gradvis rollen som sannhetsvitner med en viktig historie å fortelle.

Fra et militært synspunkt var det likevel ikke helt enkelt å forene minnet om de som hadde nedlagt store offer med Narvikfelttogets etablerte betydning for forsvarsånden. I forbindelse med flyttingen av Fleischer-monumentet på Lapphaugen sendte sjefen for IR 16, Leiv Leknes, i 1975 et brev til 6. divisjon der han foreslo «at det i tilknytning til Fleischer-monumentet på Lapphaugen settes opp en minnetavle over falne fra hærens avdelinger».⁴⁷⁷ Tønne Huitfeldt, sjefen for 6. divisjon svarte at en minneplate over de falne ville «endre monumentets «ånd og symbol», som etter hans utsagn handlet om at «selv den tyske krigsmaskin lot seg stoppe.»⁴⁷⁸ Brevene gikk med kopi til Forsvarskommando Nord-Norge (FKN), som var enige med Huitfeldts vurdering, nemlig at en slik minneplate heller burde reises ved krigskirkegården i Narvik.⁴⁷⁹ FKNs uttalelse var et uttrykk for at Forsvaret ville hegne om felttogets symbolkraft – i fortid, nåtid og i fremtid. På samme tid illustrerte det at militæret ikke ville forkludre bildet av det fremgangsrike felttoget ved å blande inn hva det hadde kostet i menneskeliv.

Det var også andre tegn til at veteranbegrepet ble et synonym for æresskapende innsats. Ikke bare de som omkom under felttoget hadde ofret noe, men de gjenlevende veteranene ble også iscenesatt på nye måter på syttitallet. I juni 1978 markerte Alta bataljon 80-årsjubileum på Altagård. *Finnmark dagblad* hadde i april samme år

⁴⁷⁷ IR 16 til 6. divisjon, 10.2.1975, RAFA 2017/D/L0024/0002.

⁴⁷⁸ 6. divisjon til IR 16 og FKNN, 6.5.1975, RAFA 2017/D/L0024/0002.

⁴⁷⁹ FKNN til 6. divisjon og IR 16, 30.7.1975, RAFA 2017/D/L0024/0002.

skrevet at det skulle arrangeres en minneseremoni på Altagård, og at både bataljonens veteraner, og dens tidligere leder Arne D. Dahl skulle være tilstede. Avisen kommenterte i en bildetekst at Alta bataljon under Dahls ledelse «skrev historie med sin innsats på Narvik-fronten.»⁴⁸⁰ I forbindelse med markeringen skrev Dahl en lengre artikkel om sin tid som sjef for bataljonen.⁴⁸¹ Etter å ha kort fortalt om bataljonens historie frem mot verdenskrigen, kommentere Dahl regjeringens syn på militæret i mellomkrigstiden: «Noen innbitt kamp på liv og død om vår selvstendighet hvis vi ble angrepet, hadde hverken storting eller regjering lagt opp til. Og for vår uforberedthet fikk vi dyrt å svi.»⁴⁸² Her videreførte han sin kritikk mot Nygaardsvold-regjeringen. Vektleggingen av *soldatenes* innsats, og kritikken av myndighetenes prioriteringer, føyde seg inn i Munthe-Kaas' nasjonalorienterte perspektiv på krigen.

Ved å fremheve at bataljonen hadde fått gode skussmål gjorde han det mulig å stille spørsmål om bataljonen hadde fått sin fortjente anerkjennelse og plass i fortellingen om kampene ved Narvik:

[B]ataljonens opptreden fikk stor ros og megen hederlig omtale, da det hele var over. I London takket kong Haakon meg, og general Fleischer skrev en innstilling til Kongen hvor han foreslo at jeg som Alta bataljons sjef måtte bli dekorert med St. Olavs Orden og også tildeles en «tapperhetsmedalje». Han tenkte da på Krigskorset[.]⁴⁸³

Han skrev videre at Fleischer hadde uttalt at Alta bataljon kunne sammenlignes «med berømte avdelinger i andre lands hære», og Dahl kommenterte at han ikke ville at «denne ros fra vår gamle øverste sjef under krigens harde påkjenning, skal gå i graven med meg.»⁴⁸⁴ Dahls rosende ord til Alta bataljons veteraner, sammen med den storstilte markeringen på Altagård, utløste en voldsom Finnmarks-patriotisme hos *Altapostens* journalist Jan Smith-Novik. Samme dag som markeringen fant sted, 10. juni, skrev han følgende ingress:

⁴⁸⁰ Faksimile av *Finnmark dagblad* 14.4.1978, Riksarkivet, 6. divisjon, RA/RAFA-2526/D/De/L0350/0003.

⁴⁸¹ A.D. Dahl, «Altabataljonen i krig og fred», FD, 7.6.1978, RA/RAFA-2526/D/De/L0350/0003.

⁴⁸² Dahl, «Altabataljonen i krig og fred», FD, 7.6.1978, RA/RAFA-2526/D/De/L0350/0003.

⁴⁸³ Dahl, «Altabataljonen i krig og fred», FD, 7.6.1978, RA/RAFA-2526/D/De/L0350/0003.

⁴⁸⁴ Dahl, «Altabataljonen i krig og fred», FD, 7.6.1978, RA/RAFA-2526/D/De/L0350/0003.

Tyskernes første nederlag under 2. verdenskrig var på Narvikfronten i 1940. Da Narvik for en kort tid ble befridd, var Alta Bataljon med på denne operasjonen. Finnmark-soldatene gjorde en innsats som vakte beundring hos våre allierte, og som slo motstanderne med skrekk. Selv om soldatene fra Alta Bataljon – samer, småbrukersønner, gutter fra fiskerfamilier, skiferarbeidere og så videre – manglet militære tradisjoner, kunne de hevde seg mot en angriper som satte inn elite-soldater mot dem. Tyskerne lærte da også å regne bataljonens mannskaper som elite-soldater. Ofte ble Alta Bataljon nevnt når tyskerne snakket om djerve motstandere, og finnmarkingene ble senere sammenlignet med de franske fremmedlegionærer, de britiske commandos og de fryktede Gurkha-soldatene fra Nepal.⁴⁸⁵

Smith-Noviks beskrivelser var et tydelig eksempel på at Alta bataljons innsats ble fremhevet som et viktig plottkomponent i fortellingen om kampene ved Narvik. Også Dahl fremhevet bataljonens innsats. I sin «gripende» tale under markeringen på Altagård uttalte Dahl at det stod stor respekt av Alta bataljons soldater: «Det var profesjonelle soldater vi kjempet mot. Overmakten var hele tiden stor for Alta-bataljon og de andre norske styrkene, men vi tok det igjen på innsatsen og oppofrelsen hos den enkelte mann. Det var en ære å få være sjef for en slik avdeling som Alta bataljon var.»⁴⁸⁶

Ved å gjøre et poeng av hvor dyktige soldatene hadde vært, og ved å gi slik ros som Dahl gjorde, gjorde han det mulig å stille spørsmål om avdelingen hadde krav på en større plass i fortellingen om det som hadde skjedd ved Narvik. På samme måte som Munthe-Kaas ti år i forveien, bidro Dahl til å styrke fundamentet til en fortelling der de nordnorske soldatenes innsats *kunne* være det bærende plottkomponentet. Veteranene var på vei frem og inn i rampelyset, og dette bidro til å åpne for et nytt blikk på felttoget ved Narvik, nemlig et nedenfra-perspektiv.

⁴⁸⁵ Jan Smith-Novik, «Alta bataljon 80 år – og veteranene hedres», *Altaposten* 10.6.1978. RA/RAFA-2526/D/De/L0350/0003.

⁴⁸⁶ Arne s. Hestvik, «Stilig da Alta-bataljonen markerte sitt jubileum», FD, 12.6.1978, RA/RAFA-2526/D/De/L0350/0003.

Tydligere tegn på perspektivskifte

Selv om det fortsatt skulle ta noen år før nedenfra-perspektivet virkelig slo gjennom i fremstillingen av soldatenes innsats, dukket det opp i beskrivelser av sivilbefolkningens påkjenninger. I 1979 gav Albin Dalberg ut boka *Bjerkvik i flammer*. Boka var «en slags reportasjeroman» som handlet om en fiktiv hovedpersons opplevelser i Bjerkvik, og særlig om den allierte beskytningen under landgangen i bygda den 13. mai 1940.⁴⁸⁷ Allerede i forordet ble det hevdet at det hadde vært få bøker om «sivilfolkets fortvilte kamp» under krigen.⁴⁸⁸ Dalbergs fremstilling la vekt på følelser, frykt og usikkerhet fra de siviles perspektiv, og i beskrivelsen av landgangen i Bjerkvik bruker Dalberg intervjumateriale fra sivilpersoner som opplevde det.⁴⁸⁹ Nedenfra-perspektivet var påfallende, og representerte noe fundamentalt nytt i fortellingen om det som hadde skjedd ved Narvik under krigen. Likevel var det ikke noe som helst kritikk å spore i Dalbergs fremstilling. Han nevner ikke selv at det var britiske skip som satte Bjerkvik i brann, men gjengir Trygve Sandviks beskrivelse av operasjonen.⁴⁹⁰

Harry Westrheim som var sjef for NRK Nordland, og som året i forveien hadde skrevet om nettopp sivilbefolkningens påkjenninger under den siste krigsvinteren i Finnmark, skrev i en omtale på omslaget av *Bjerkvik i flammer* at

Jeg er glad for at en del av vår nære historie i Ofoten nå er samlet mellom disse permene. Det er skrevet mye om krigen i Narvik-området i 1940. Oberster og generaler og admiraler har skildret hvordan de har flyttet divisjon og regimenter og flåter. Men vi har savnet beretninger om det enkelte lille menneske som ble jaget og flyttet på. Våre foreldre, våre søsken og naboer.⁴⁹¹

Nedenfra-perspektivet *ble* opplevd som nytt og interessant, men det er også viktig å legge merke til at det dukket opp støy i fortellingen. Westrheim hevdet implisitt at fortellingen om det som hadde skjedd i Narvik ikke kunne eksistere med to like mye vektlagte plottkomponenter. Han kategoriserte den eksisterende litteraturen som en

⁴⁸⁷ Vidar Skoglund og Hans Fredrik Tverfjell, "Krigsutbruddet og motstandsarbeidet under siste krig", i *Årbok for Ofoten* ([S.l.]: Ofoten bygdeboknemnd, 1989), 84.

⁴⁸⁸ Albin Dalberg, *Bjerkvik i flammer* (Eget forlag, 1979), 4.

⁴⁸⁹ Dalberg, *Bjerkvik i flammer*, 61–80.

⁴⁹⁰ Dalberg, *Bjerkvik i flammer*, 56–57.

⁴⁹¹ Dalberg, *Bjerkvik i flammer*, bakre omslag.

motpol med skyggeleggende egenskaper. Det skapte et mulighetsrom for å lansere de nye plottkomponentene både som noe nytt, men også som noe som tidligere hadde vært fortiet. Når det kommer til krigshistorie er det lite som vekker så mye oppsikt og interesse som 'nye sider' ved krigen.

Det var flere tegn på at Dalbergs bok ble oppfattet som en kontrast til den etablerte fremstillingsmåten. I et leserinnlegg i *Fremover* skrev Thor Gravdahl at den tidligere litteraturen om krigen, gjennom etterkrigstiden, var blitt ført i pennen av «militære sakkyndige, av politikere, av historieforskere» og at fellestrekket ved disse fremstillingene var at de vektla de store linjene – det han kalte ««maskinkrigen»». ⁴⁹² Han mente Dalberg hadde gjort «ingen liten bragd [...] da han satte seg ned og gav en nøktern og menneskelig beretning». ⁴⁹³ I en omtale i *Nordlandsposten* skrev også Eivind Tverbakk at *Bjerkvik i flammer* representerte et brudd med litteraturen «skrevet av høye offiserer». ⁴⁹⁴ Slike utsagn varslet en økende interesse for andre perspektiver på hendelsene.

Ettersom litteraturen om Narvik 1940 ble fremstilt å i hovedsak ha vært skrevet av militære, åpnet *Bjerkvik i flammer* for å stille spørsmål om grunnfortellingens fremstilling av Narvik 1940 hadde skyggelagt de siviles opplevelser. Imidlertid gjorde verken Dalberg, Westrheim eller leserinnleggene noe forsøk på å rette kritikk, og det skulle enda gå år før noen grep muligheten. Dalbergs bok var likevel et uttrykk for en begynnende tendens til at den etablerte fortellingen ble assosiert med militæret.

Narvik 1940 – mer enn norsk krigshistorie

Nedenfra-perspektivet hadde så smått gjort seg gjeldende i litteraturen, men under markeringene var det fremdeles i 1980 tydelig at Narvik 1940 ble fremstilt som en helt avgjørende hendelse for de allierte. Markeringene fulgte i stor grad sitt vante spor. På lederplass 9. april 1980 skrev *Fremover* at

Narvik kom til å stå sentralt i *verdensbegivenhetene* våren 1940. Det er ikke til å unngå at alt det som skjedde den gang, sammen med erfaringene fra okkupasjonen,

⁴⁹² Thor Gravdahl, «Bjerkvik i flammer», *Fremover* 18.9.1979.

⁴⁹³ Thor Gravdahl, «Bjerkvik i flammer», *Fremover* 18.9.1979.

⁴⁹⁴ Eivind Tverbakk, «Redselsnatt i Bjerkvik», *Nordlandsposten*, 14.9.1979.

har brent seg inn – i sinnet hos de som opplevde det hele. En ting var å se materielle verdier og menneskeliv gå tapt, en annen erfaring var å bli vitne til hvordan rettssikkerhet, yringsfrihet og politisk og faglig organisasjonsfrihet bli tråkket under hel. Det er denne erfaring som ligger under vår utenrikspolitiske og sikkerhetspolitiske tenkning den dag i dag. Vi erfarte at det ikke er mulig å stå alene i en konflikt, og valgte side sammen med de krefter som står på noenlunde samme, demokratiske grunnlag.⁴⁹⁵

Et knapt halvt år tidligere hadde Sovjetunionen invadert Afghanistan, og den kalde krigen gikk inn i en ny høyspenningsfase.⁴⁹⁶ Det bidro til å synliggjøre at freden ikke kunne tas for gitt, og at man måtte ha forsikringer for å verne om friheten. Den nye kalde krigen dannet et spenningsfullt bakteppe for markeringene som fant sted i Narvik 9. april og 28. mai 1980. Om det var noen direkte sammenheng mellom spenningsnivået i den kalde krigen og den store markeringen av 28. mai er usikkert. Likevel var det ikke tvil om at de allierte var velkomne i Narvik, og at de ønsket å være tilstede. I tillegg til at den norske og franske statsminister skulle være med på markeringen, skulle den aldrende franske general Bethouart være med.⁴⁹⁷ Han hadde uttalt at han ville trosse alder og sykdom for å delta: «Skulle jeg dø under turen til Narvik, vil jeg gjerne bli begravd blant mine soldater på kirkegården i Taraldsvik.»⁴⁹⁸

Det var planlagt et stort arrangement i Narvik den 28. mai:

Med besøk av to statsministre, en forsvarsminister, og en minister for veteran-saker, sammen med en lang, lang rekke av notabiliteter av alle slag – Narvik står foran et omfangsrikt og krevende program ved markeringen av 40-årsdagen for den allierte frigjøring av byen under andre verdenskrig.⁴⁹⁹

Planen var at gjester fra Polen, Frankrike, Storbritannia og Norge skulle delta i seremonier ved «flest mulig av de steder som sto sentralt for franske, polske, britiske og norske soldater i mai-dagene 1940».⁵⁰⁰ Igjen er det verdt å merke seg at Polen ble invitert. Selv om Sovjetunionen hadde vist vilje til å ta i bruk militær makt for verne

⁴⁹⁵ Leder, «9.april – kompleks eller erfaring?», *Fremover*, 9.4.1980. Min kursivering.

⁴⁹⁶ Hallvard Tjelmeland, "Kapittel 20: Ny kald krig, nye fiendebilder", i *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917-2014*, red. Sven G. Holtsmark (Oslo: Pax, 2015), 501–505.

⁴⁹⁷ Einar Braathen, «Fortropp forbereder veteran-jubileet i Narvik 28. mai», *Fremover* 9.4.1980.

⁴⁹⁸ Ukjent forfatter, «Bethouart vil bli hos «sine» i Narvik», *Fremover* 9.4.1980.

⁴⁹⁹ Einar Braathen, «Omfattende program for frigjøringen av Narvik tar form», *Fremover*, 10.4.1980.

⁵⁰⁰ Einar Braathen, «Omfattende program for frigjøringen av Narvik tar form», *Fremover*, 10.4.1980.

om sine interesser i Afghanistan, var ønsket om å opprettholde en kritisk dialog fremdeles sterkt i Norge. Under markeringen skulle minnesmerket over de franske falne ved Ornes bekranses. Det hadde opprinnelig vært planlagt å kalle minnesteet for «General Bethouarts plass», men Bethouart hadde angivelig selv ment at «det var riktigere å knytte navnet til alle veteranene, så derfor ble hans forslag om «Veteranplassen» foretrukket.»⁵⁰¹ I en avisartikkel som beskrev det foreløpige programmet, var det tydelig at 28. mai 1980 kom til å vektlegge den allierte innsatsen.

Det eneste arrangementet man kan hevde var planlagt å minnes hendelsene forut for gjenerobringen kom fra alliert hold. En fransk alpejegerbataljon hadde uttrykt ønske om å gjennomføre en felles øvelse med norske styrker. Ønsket gikk ut på å gjøre landgang i Gratangsbotn og Narvik, og det skulle være en del av markeringen for 40-årsjubileet. Fra norsk side ble det imidlertid understreket at en slik øvelse, med landgang og paradering gjennom Narviks gater, enda måtte «betraktes som utgangsideer for den videre planleggingen.»⁵⁰²

I forbindelse med den storstilte markeringen den 28. mai 1980 ble FKA oppfordret av Forsvarets overkommando å utarbeide en «kort historikk» som skulle brukes i programfolderen til arrangementet.⁵⁰³ I FKAs korte tekst stod det at 6. divisjon hadde mobilisert på Setermoen, «og rykket så sydover og stanset den tyske fremmarsj.»⁵⁰⁴ Videre ble det erklært at «I dette området kunne nordmennene ta opp kampen med tyskerne under noget mere jevnbyrdige forhold enn ellers i landet.»⁵⁰⁵ Til slutt kommenterte FKA at

Selv om Narvikfelttoget endte med nederlag, fikk det dog sin store moralske betydning – i en tid hvor det ellers så svært mørkt ut. Navnet Narvik ble kjent over den hele verden, og tendte håp som først skulle bli innfridd etter fem lange år. For oss nordmenn står Narvik som et symbol på et håndslag fra vennligsinnede nasjoner, som vi minnes med takknemlighet.⁵⁰⁶

⁵⁰¹ Einar Braathen, «Omfattende program for frigjøringen av Narvik tar form», *Fremover*, 10.4.1980.

⁵⁰² Einar Braathen, «Fransk-norsk «landgang» i Gratangen og Narvik», *Fremover* 11.4.1980.

⁵⁰³ FOK til FKA, 12.3.1980, RA/RAFA-2017/D/L0024/0002.

⁵⁰⁴ FKA til FOK, 8.5.1980, RA/RAFA-2017/D/L0024/0002.

⁵⁰⁵ FKA til FOK, 8.5.1980, RA/RAFA-2017/D/L0024/0002

⁵⁰⁶ FKA til FOK, 8.5.1980, RA/RAFA-2017/D/L0024/0002

Dette var et sterkt og tydelig eksempel på at det stod sentrale minneaktører bak gjenerobringens plass i fortellingen. De alliertes betydning for Narvik og Norge ble ikke engang betvilt i fremstillinger der sivile liv hadde gått tapt som følge av allierte operasjoner. I en tre sider lang reportasje i *Fremover* den 10. mai 1980, skrev Albin Dalberg om det allierte bombardementet av Bjerkvik. Selv om operasjonen hadde kostet 17 mennesker livet, inneholdt artikkelen – på samme måte som boka hans – ingen kritikk mot operasjonen, de allierte, eller hvordan hendelsen ble fremstilt.⁵⁰⁷

På neste side publiserte *Fremover* en artikkel om den samme hendelsen, men skrevet av sin egen journalist. Aage Ulvik åpnet med å betegne bombingene av Bjerkvik som «et av de mest dramatiske minnene» fra 1940, og understreket at operasjonen «er blitt kalt både en seier og en tragedie.»⁵⁰⁸ Imidlertid handlet også denne artikkelen nærmest utelukkende om de alliertes operasjon, og foruten å kort nevne at flere sivile hadde mistet livet, ble operasjonene ved Bjerkvik fremstilt som nødvendige, «resultatrike [og] bemerkelsesverdige, fordi folk fra fem nasjoner deltok – nordmenn, briter, franskmenn, polakker og tyskere.»⁵⁰⁹ Mer enn å illustrere kompleksiteten i operasjonen, og ikke minst perspektivene på den, var Ulviks artikkel med på å understøtte at det var ved Narvik de allierte for første gang hadde klart å fremtvinge en seier.

Om det var den overveldende oppmerksomheten til de allierte, eller om nedenfra-perspektivet som gjorde utslaget er vanskelig å dokumentere, men i 1980 kan man for første gang se tydelige tegn til kritikk mot måten Narvik 1940 ble fremstilt på. På lederplass 27. mai, dagen før den storstilte markeringen, skrev *Fremover* at «Det er egentlig vanskelig å se at de begivenheter som utspant seg i og omkring Narvik den 28. mai for 40 år siden, har fått den plass i norsk krigshistorie de fortjener og har krav på. I forbindelse med krigen i Norge, er det ofte andre og mer perifere hendelser som fokuseres.»⁵¹⁰ Avisen mente at det bare var på

Narvik-fronten [man] klarte å organisere et samarbeid [mellom norske og allierte styrker]. Og bare her fikk det norske forsvar satt opp styrker som slo tyskerne.

⁵⁰⁷ Albin Dalberg, «Redselsnatta i Bjerkvik», *Fremover*, 10.5.1980.

⁵⁰⁸ Aage Ulvik, «Angrepet på Bjerkvik åpnet for gjenerobringen av Narvik», *Fremover* 10.5.1980.

⁵⁰⁹ Aage Ulvik, «Angrepet på Bjerkvik åpnet for gjenerobringen av Narvik», *Fremover* 10.5.1980.

⁵¹⁰ Leder, «28. mai – 40 år etter», *Fremover*, 27.5.1980.

Trass i at de var dårlig trenet og bevepnet, maktet de å føre en kamp som førte til gjenerobringen av Narvik. For første gang ble tyskere slått i den annen verdenskrig. [...] Betydningen av kampen om Narvik blir åpenbart forstått bedre andre steder i verden. Det vitner den kjensgjerning at Frankrikes statsminister kommer til Narvik sammen med en lang rekke veteraner. Vi er glad for at den norske statsminister også skal være til stede, og at han på forhånd så sterkt har betonet det perspektiv begivenhetene for 40 år siden må sees i. For et lite land som vårt, er det ikke mulig å stå alene.⁵¹¹

Slike påstander hadde aldri tidligere kommet så tydelig til uttrykk. 6. divisjons militære innsats og de nordnorske soldatenes kamper før selve gjenerobringen ble skjøvet frem som et plottkomponent i fortellingen. Dette kan gi inntrykk av at lokalbefolkningen i Narvik hadde begynt å se på krigens episoder som mer enn senkningen av panserskipene og gjenerobringen av byen. Kanskje begynte noen å undersøke særegenhetene ved Narvik, og oppdaget at de ikke kom særlig frem, verken i litteratur eller under markeringer. Kanskje bredte det seg en opplevelse av at tiden var inne for nye perspektiver i fortellingen om Narvik 1940?

De alliertes interesse av å fremheve sin innsats bidro kanskje også til overspille betydningen Narvik hadde hatt. Oppmerksomheten Narvik allerede hadde fått, ga ytterligere bekræftelse til at hendelsene var minnerike og betydningsfulle, men at fortellingen bestod av mer enn militærets kamp. Bjørn Bjørnsens bok *Narvik 1940*, som kom ut i 1980, representerte et forsøk på å fremstille hendelsen med andre perspektiver enn de som hadde dominert den etablerte fortellingen.⁵¹² En sped begynnelse på en holdning om at Narvik fortjente noe mer, var i emning.

40-årsmarkeringen fikk stor oppmerksomhet i *Fremover* den påfølgende dagen. Vel 400 utenlandske, og like mange norske veteraner hadde deltatt i markeringene på Ornes og Narvik gravlund hvor det hadde vært bekransning av minnesmerkene for de franske, norske, polske og britiske krigsgravene.⁵¹³ *Fremover* betegnet markeringen som «stilfull».⁵¹⁴ De gamle fanene til IR 15 og 16 hadde, «sammen med æresvakter fra

⁵¹¹ Leder, «28. mai – 40 år etter», *Fremover*, 27.5.1980.

⁵¹² Bjørn Bjørnsen, *Narvik 1940* (Oslo: Gyldendal, 1980).

⁵¹³ «De falne fikk veteranheder», *Fremover*, 29.5.1980.

⁵¹⁴ Bjarne Amundsen, Einar Braathen, Henry Arne Hansen, Harald Harnang, Ketil Haugland, «Et blikkstilte fredsminne», *Fremover*, 29.5.1980.

Befalsskolen for Infanteriet i Nord-Norge og fra 6. alpejeger-bataljon og fremmedlegionens musikkorps [dannet] en vakker ramme rundt minnehøytidelighetene.»⁵¹⁵ Avisen kommenterte også at nærværet til de mange krigsskipene utenfor Orneset hadde skapt «en historisk korrekt maritim dybde i det storslåtte bildet».⁵¹⁶

Veteranene representerte en materialitet som fremtvang nye måter å omtale det som hadde skjedd. Sjefen for 6. divisjon, generalmajor Egil Ingebrigtsen, hadde i sin tale under markeringen på Veteranplassen hevdet at det var «de menn som var med både forut for selve gjenerobringen og de som deltok under ilandstigningen på Ornes som drev datidens best trenede og utstyrte soldater tilbake.»⁵¹⁷ Videre sa han at «Tross stor og heltmodig innsats ved Lappaugen, Storebalak og Bjerkvik, vil det likevel være navnet Narvik som står klarest i vår bevissthet.»⁵¹⁸ Ved å understreke at man ikke kunne se gjenerobringen isolert, uten å ta med i betraktningen de forutgående kampene, ga Ingebrigtsen tydelig anerkjennelse til veteranene:

Det var dere, veteraner, som er til stede i dag og deres våpenbrødre som i dyp og råttens vårsnø i bratte skrenter og lier med til dels manglende eller dårlig utstyr i kamp mann mot mann tvang okkupantene tilbake. Det var dere veteraner og dere våpenbrødre som med heder og stolthet etterpå har kunnet si: «Jeg var med ved Narvik». Måtte deres eksempel på innsatsvilje, utholdenhet og plikttroskap være en stadig spore for alle dem som i dag i en tilsvarende situasjon ville måtte bære byrdene. [...] Måtte deres mot og offervilje være oss alle et evig forbilde og en stadig inspirasjon til selv å være forberedt på å yte alt.»⁵¹⁹

Ingebrigtsens tale var nok rettet mot alle veteranene, også de allierte som var til stede, men i og med at han understreket soldatenes dårlige utstyr, manglende trening og slitet i fjellene, bidro han til å fremheve og synliggjøre de nordnorske soldatenes plass i fortellingen. Også dette var et tegn på at fortellingen var i endring. Forsvaret hadde tidligere vært mest opptatt av å understreke gjenerobringen av Narvik som et uttrykk for den norske motstandsviljen. Ingebrigtsen fremhevet imidlertid veteranenes innsats

⁵¹⁵ Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «Narvik et symbol [...],», *Fremover* 29.5.1980.

⁵¹⁶ Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «Narvik et symbol [...],», *Fremover* 29.5.1980.

⁵¹⁷ Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «Narvik et symbol [...],», *Fremover* 29.5.1980.

⁵¹⁸ Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «Narvik et symbol [...],», *Fremover* 29.5.1980.

⁵¹⁹ Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «Narvik et symbol [...],», *Fremover* 29.5.1980.

som et viktig plottkomponent i fortellingen. Fortellingen om Narvik 1940 besto av mer enn de alliertes innsats og symbolbetydningen av gjenerobringen. Den handlet *også* om de som hadde slitt i fjellene.

Forsvarssjef Sverre Hamre valgte å understreke Narvik som symbol på seier for de allierte og som nederlag for Tyskland: «Felittoget her i Narvik var det første lyspunkt i en tid da alt så mørkt ut. Det viste at Hitlers krigsmaskin ikke var uovervinnelig.»⁵²⁰ Hamre la større vekt på de alliertes innsats enn Ingebrigtsen, selv om også han fokuserte på veteranene:

Våre polske franske og britiske venners innsats sammen med oss her oppe i nord skal aldri glemmes. De unge menn som ga sitt liv, døde ikke forgjeves, selv om seieren skulle komme på andre steder ved felles innsats og med nye store offer. Vår inderlige følelse av takknemlighet er like sterk i dag som den var den gang. Vi skylder dere og vi skylder hverandre å gjøre alt som står i vår makt for å bevare den friheten de døde for.⁵²¹

At Ingebrigtsen og Hamre valgte å vektlegge ulike plottkomponenter kan være et tegn på at det var i ferd med å bli tilført en geografisk dimensjon i fortellingen. Ingebrigtsen representerte 6. divisjon og Nord-Norge, mens Hamre representerte Forsvaret og Norge. Fra regionalt hold ble det opplevd mer riktig å trekke frem de nordnorske soldatene. Statsminister Oddvar Nordli så også saken i et mer overordnet perspektiv og la vekt på at «samarbeidet mellom Frankrike, Polen, Storbritannia og Norge som ble meislet sammen i 1940 og som er et viktig fundament i den sikkerhetspolitiske situasjonen i Europa også i dag.»⁵²² Også forsvarsminister Thorvald Stoltenberg understreket at «Vi har alle en klar forpliktelse overfor de som mistet sine liv å sørge for at historien fra 1940 ikke gjentar seg.»⁵²³

⁵²⁰ Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «Vi skylder de falne å bevare friheten», *Fremover* 29.5.1980.

⁵²¹ Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «Vi skylder de falne å bevare friheten», *Fremover* 29.5.1980.

⁵²² Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «Vi må bygge videre på samarbeidet fra krigen», *Fremover*, 29.5.1980.

⁵²³ Amundsen, Braathen, Hansen, Harnang, Haugland, «En forpliktelse å beskytte vår fred», *Fremover* 29.5.1980.

Markeringene i 1980 illustrerer at fortellingen om Narvik 1940 var i endring. Selv om det bærende plottkomponentet fremdeles var de alliertes innsats, var det tydelig tegn til at også andre perspektiver ble vesentlig mer vektlagt enn tidligere. Det var likevel sjeldne tilfeller av eksplisitt kritikk mot måten felttoget ble fremstilt under markeringene, og Narvik 1940 ble først og fremst iscenesatt som et brennpunkt i verdenskrigen.⁵²⁴

Den etablerte fortellingen under press

I 1978 ble rapporten til Den militære undersøkelseskommissjonen av 1946 utgitt av forlaget Oktober. Lars Borgersrud, under pseudonymet Ottar Strømme, skrev et kritisk forord der han blant annet forlangte at hele kommisjonens materiale måtte offentliggjøres. Borgersrud mente også at kommisjonen var altfor mild i å tildele skyld i tilfeller der ansvaret hvilte på offiserer høyere opp i rekkene, og uforholdsmessig streng der «militærledelsen eller andre øvrigheter» ikke ble kompromittert.⁵²⁵

Året etter ble hele rapporten offentliggjort som en av Norges offentlige utredninger (NOU). Om det var Borgersruds kritiske innledning året før som gjorde at Forsvarsdepartementet valgte å offentliggjøre hele rapporten har ikke latt seg dokumentere. I NOU-en var det Olav Riste som førte pennen i forordet. Riste var langt mer tilgivende overfor kommisjonens mildhet enn det Borgersrud var, og han mente oppgjøret hadde vært omfattende:

Det norske offiserskorpset var fåtallig, særlig innafor dei høgare grader med relativt sjølvstendig kommando og tilsvarende ansvar som granskinga naturleg nok måtte konsentrere seg om. I desse kategoriane fall slaget relativt hardt. Mellom anna kan vi konstatere at berre halvparten av felttogets norske divisjonssjefar kom frå det utan rettsleg tiltate eller forslag om rettsleg gransking.⁵²⁶

Borgersrud var imidlertid ikke enig i at oppgjøret hadde vært strengt nok, og i 1981 ga han ut boka «*Unngå å irritere fienden*». Der hevdet han at ordene i tittelen «bør bli stående som en påminnelse om hvordan store deler av denne forsvarskrigen egentlig

⁵²⁴ Se f. eks. Bjørnsen, *Narvik 1940*.

⁵²⁵ Strømme, *Rapport fra den Militære undersøkelseskommissjon av 1946*, 1, 20–22.

⁵²⁶ Riste, "NOU 1979:47", 18.

artet seg».⁵²⁷ Borgersrud var nemlig svært kritisk til hvordan det norske Forsvaret hadde handtert det tyske angrepet, men ikke minst også til hvordan militæret hadde skyggelagt de problematiske sidene ved felttoget. Blant annet kommenterte han hvordan Konrad Sundlo hadde blitt frifunnet for å ha overgitt Narvik uten å engang forsøke å ta opp kampen mot tyskerne, og han var svært kritisk til formuleringene som kommisjonen hadde brukt: «Etter krigen ble Sundlo frifunnet for beskyldningene om forræderi under landgangen i Narvik. Retten mente at hans handlinger var «beklagelige og alvorlige», men brukte likevel begrepet «uaktsomme forgåelser»».⁵²⁸

Også tragedien med Trønderbataljonen i Gratangen ble av Borgersrud erklært å være resultat av dårlig ledelse, og han var kritisk til at Undersøkelseskommisjonen hadde henlagt saken mot bataljonens sjef, løytnant Nils Bøckmann, fordi de godtok hans «påstand om at bataljonen måtte i hus for å hvile.»⁵²⁹ Også britene fikk unngjelde av Borgersrud. Om angrepet på Bjerkvik den 13. mai 1940 skrev han at det var en «skole i manglende ledelse» fra britisk side, og han kritiserte britenes «manglende interesse for å samarbeide med de norske styrkene, som nå tok hele presset fra de tyske styrkene».⁵³⁰

Forsvaret hadde vært en sentral minneaktør helt siden krigen. De hadde vært sentral for etableringen av fortellingen der felttoget ble fremstilt som å ha utløst den norske motstandsbevegelsen. Borgersrud satte søkelyset på de problematiske sidene ved felttoget i Norge, og forsøkte å tone ned Forsvarets innsats som plottkomponent i fortellingen om krigen i Norge i 1940. På den måten stilte han også spørsmål om hvordan den hendelsene hadde blitt fremstilt. Gjennom hans senere arbeid fortsatte han å sette søkelyset på hvordan den det han hevdet var utelatte, men viktige hendelser.⁵³¹

⁵²⁷ Lars Borgersrud, *"Unngå å irritere fienden": krigen i Norge 1940: eventyr og virkelighet* (Oslo: Oktober, 1981), 7.

⁵²⁸ Borgersrud, *"Unngå å irritere fienden"*, 153–154.

⁵²⁹ Borgersrud, *"Unngå å irritere fienden"*, 158.

⁵³⁰ Borgersrud, *"Unngå å irritere fienden"*, 159.

⁵³¹ Borgersrud arbeidet mye med de kommunistiske sabotasjegruppene i Norge under krigen, og han hevdet at gruppenes politiske overbevisning hadde ført til at de ble utelatt fra den nasjonalpatriotiske fortellingen som tok form etter krigen. Se f. eks. Lars Borgersrud, *Nødvendig innsats: sabotørene som skapte den aktive motstanden* (Oslo: Universitetsforl., 1997).

Et nedendra-perspektiv tar form

I 1983 ga Dag Skogheim og Harry Westrheim ut boka *Alarm. Krigen i Nordland*. Boka representerte første gang krigshandlingene ved Narvik ble presentert i en lett tilgjengelig dokumentarform. Det var også aller første gang nedendra-perspektivet ble brukt på de militære operasjonene. Albin Dalberg hadde tidligere skildret de siviles påkjenninger ved Bjerkvik, og Bjørn Bjørnsen hadde tre år tidligere delvis anvendt et nedendra-perspektiv på hendelsene i Narvik, men ingen av dem hadde beskrevet begivenhetene fra *soldatenes* perspektiv i særlig grad.⁵³² Westrheim, som skrev delen om kampene ved Narvik i boka, beskrev derimot kamphandlingene nærmest utelukkende fra soldatenes synsvinkel.

Westrheim gjenga dagbøker og øyevitneskildringer som bidro til å sette søkelyset på hvordan kamphandlingene hadde preget menneskene som deltok i dem. Leseren fikk dermed innblikk i hvordan felttoget hadde artet seg, og slitet soldatene hadde mestret.⁵³³ Dette var helt nye plottkomponenter. At de nordnorske soldatene ble fremstilt mer som sivilpersoner med våpen, enn som trent militært personell fikk frem personlige følelser og tilførte nye nyanser i fortellingen. Dette markerte et tydelig brudd mot den tidligere litteraturen. For der hadde soldatene, på grunn av nøytralitetsvakten, nærmest alltid blitt fremstilt som de best trente norske soldater under felttoget i Norge. I tillegg ble de britiske soldatene av Westrheim fremstilt som overlegne og arrogante, og det var tydelig at de ikke hadde deltatt i de militære operasjonene på land. Kampene ved Narvik hadde vært et *nordnorsk* felttog.⁵³⁴

I boka var det få kritiske undertoner, men i *Fremover* uttalte Harry Westrheim at boka representerte en «motvekt til den fagmilitære framstillingen av felttoget i Narvik».⁵³⁵ Han mente at man ved å anlegge et soldatperspektiv fikk frem «et langt mer helhetlig og riktig bilde av hendelsesforløpet.»⁵³⁶ Westrheim mente det var soldatene som ble utsatt for «hele det tragiske krigsdramaet, fra fornedrelse i form av

⁵³² Bjørnsen, *Narvik 1940*.

⁵³³ Harry Westrheim, "Narvik", i *Alarm: krigen i Nordland 1940*, red. Dag Skogheim og Harry Westrheim (Oslo: Tiden, 1984), 67–75.

⁵³⁴ Westrheim, "Narvik", 76–79.

⁵³⁵ Finn Stenstad, «Alarm er en motvekt til offisiell framstilling», *Fremover*, 1.12.1984.

⁵³⁶ Finn Stenstad, «Alarm er en motvekt til offisiell framstilling», *Fremover*, 1.12.1984.

sykdom, angst, lus, skit og til det store heltemot»⁵³⁷ Ved å hevde at den tidligere historien var fagmilitær, lanserte Westrheim her en tanke om at militæret hadde skrevet historien om felttoget. I og for seg var det noe sannhet i det. FKA hadde helt siden 1945 arbeidet med å dokumentere felttoget i Norge gjennom bokserien *Krigen i Norge*. Westrheim hevdet at man ved å bruke plottkomponentet *soldatenes innsats* fikk fram en ny fortelling, og at den ikke var forsonlig med den etablerte fortellingen.

Nedenfra-perspektivet og de nye plottkomponentene ble ikke umiddelbart applaudert. *Fremovers* journalist, Finn Stenstad, kommenterte at fremstillingen var «lettlest og populariserende, men det slår også negativt ut. Det blir det dramatiserte og litt for fargesprakende som fester seg.»⁵³⁸ Stenstad var imidlertid «ikke i den minste tvil» om at boka ville finne et publikum.⁵³⁹ Også i *Norsk militært tidsskrift* ble bokas perspektiver og fremstillingsmåte mottatt med blandede reaksjoner. Arne Haugan skrev at «krigshistorie er det jo ikke».⁵⁴⁰ Innvendingene mot det nye perspektivet på krigshendelsene i Narvik illustrerte både at det ville kreves noe spektakulært for å gi det bredere oppslutning, men også at den etablerte fortellingen stod sterkt ved midten av 1980-tallet.

Under minnemarkeringene i 1985 var det imidlertid tegn til endring. Fokuset var enda tydeligere rettet mot veteranene. Avisa *Fremover*, som gjentatte ganger tidligere hadde vært pådrivere for å understreke Narviks symbolbetydning for motstandskamp og de alliertes innsats, rettet nå i større grad oppmerksomheten mot de som hadde kjempet og deltatt i felttoget. Den 3. april 1985, i forbindelse med at *Fremover* skulle gjengi krigsdagboken til den tyske general Dietl dag for dag, skrev avisen at «I flere uker var Narvik den eneste krigsskueplass under den annen verdenskrig, og hele verdens interesse var rettet mot de dramatiske hendinger i Ofotfjorden og i fjellene omkring Narvik.»⁵⁴¹ Dette varslet at soldatene som hadde kjempet under felttoget skulle få større oppmerksomhet.

⁵³⁷ Finn Stenstad, «Alarm er en motvekt til offisiell framstilling», *Fremover*, 1.12.1984.

⁵³⁸ Finn Stenstad, «Lettlest og populariserende, men...», *Fremover*, 1.12.1984

⁵³⁹ Finn Stenstad, «Lettlest og populariserende, men...», *Fremover*, 1.12.1984

⁵⁴⁰ Arne Haugan, "Bokomtale", *Norsk militært tidsskrift* 15, nr. 10 (1986), 49.

⁵⁴¹ «Dietls krigsdagbok hver dag i Fremover», *Fremover* 3.4.1985.

Den 12. april 1985 var det planlagt et stort besøk av veteraner fra panserskipene Norge og Eidsvold. 54 veteraner fra Norge og Eidsvold skulle delta i en høytidelig markering: *Fremover* kommenterte at dette var «første gangen overlevende fra de to panserskipene samles slik i Narvik, og bare det er ingen liten begivenhet.»⁵⁴² Det var også første gangen veteranene ikke skulle være tilskuere under markeringen, denne gangen var det veteranene som skulle motta hyllest. Også veteranene opplevde markeringen som noe nytt. Veteranen Odd G. Larsen ble intervjuet i *Fremover* dagen etter, og han kommenterte at «Minnehøytideligheter har det vært tidligere, men ikke med så mange veteraner til stede.»⁵⁴³ Kong Olav deltok i markeringen og hans nærvær «kastet virkelig glans» over det som ble beskrevet som en «gripende høytidsstund som ingen vil glemme».⁵⁴⁴ Symbolbetydningen stod likevel fremdeles sterkt. Kong Olav sa i sin tale at «slaget på Narvik havn hadde også fått en spesiell plass i historien: – Et bilde av hendingen i Narvik gir også et bilde av den 2. verdenskrig og troen på egne krefter, motstand, stans, gjenerobring og til slutt seier.»⁵⁴⁵

I forbindelse med veteranbesøket hadde *Fremover* en sak om hva Narviks skoleungdom kunne om krigen og begivenhetene i Narvik: «Vi vet historieundervisningen legger stor vekt på verdenshistorien, men hva med lokalhistoriekunnskapene?»⁵⁴⁶ Elevene i klasse 3A ved Frydenlund videregående skole hadde gode kunnskaper: «De fleste hadde hørt dette av sine foreldre, mens noen var blitt kunnskaper rikere gjennom bøker og TV.»⁵⁴⁷ Det var sjøslagene de visste mest om, men de uttalte også at «Narvik var det eneste stedet i Norge der det foregikk organisert krigshandling over lengre tid», og at «Narvik var det sted der tyskerne fikk sitt første nederlag».⁵⁴⁸ En elev hadde også uttalt at «slaget på havna og senkningen av panserskipene Norge og Eidsvold er den hendelsen de fleste forbinder med Narvik.»⁵⁴⁹ Disse sitatene illustrerer både at hendelsene i Narvik fremdeles ble fremstilt innenfor rammen av den etablerte fortellingen. Spesielt eleven som uttalte at felttoget ved

⁵⁴² «Veteranene», *Fremover*, 12.4.1985.

⁵⁴³ Kurt Sandvik, «Dette er en stor dag for oss alle», *Fremover* 13.4.1985.

⁵⁴⁴ Forsiden, «Gripende minnestund», *Fremover*, 15.4.1985.

⁵⁴⁵ Kurt Sandvik, «De møttes for første gang etter krigen», *Fremover* 15.4.1985.

⁵⁴⁶ Kurt Sandvik, «De kunne sin lekse om Narvik og krigen», *Fremover*, 13.4.1985.

⁵⁴⁷ Kurt Sandvik, «De kunne sin lekse om Narvik og krigen», *Fremover*, 13.4.1985.

⁵⁴⁸ Kurt Sandvik, «De kunne sin lekse om Narvik og krigen», *Fremover*, 13.4.1985.

⁵⁴⁹ Kurt Sandvik, «De kunne sin lekse om Narvik og krigen», *Fremover*, 13.4.1985.

Narvik varte lengre enn noe annet sted i Norge, viser imidlertid at nye plottkomponenter var i ferd med å slå gjennom.

Nettopp hendelsene under selve felttoget fikk mye mer oppmerksomhet i *Fremover* dette året. Det hadde vært markeringer på Lappaugen nesten ved hvert jubileumsår, men aldri fikk disse så mye oppmerksomhet som 8. mai 1985. Da hadde *Fremover* en to-siders reportasje fra «en større minnehøytid» ved Fleischer-monumentet på Lappaugen.⁵⁵⁰ Til Lappaugen hadde veteraner fra 6. divisjon ankommet «for å minnes frigjøringen og generalen som ledet de norske styrkene da det tredje riket for første gang fikk kjenne blodsmaken i munnen.»⁵⁵¹ Oberst Asbjørn Lerheim hadde i sin tale sagt at «mange krigsveteraner nok fortsatt føler skuffelse over kapitulasjonen», men journalist Svenn A. Nielsen kommenterte at de hadde bidratt til en «solid seier».⁵⁵² Lerheim tilhørte Forsvaret, og hans poengtering av at soldatene ble skuffet over kapitulasjonen var et eksempel på at det fremdeles eksisterte minneaktører som var nasjonalorienterte i sin perspektiver, og som var kritiske til myndighetens prioriteringer og beslutninger i 1940.

Det som mer enn noe annet dette året ga uttrykk for endringene i fortellingen om Narvik 1940, var at gjenerobringen nærmest ble forbigått i stillhet. Forsvaret hadde avholdt en liten markering på veteranplassen, der sjefen på fregatten KNM Narvik, Torbjørn Romlund, hadde nedlagt krans ved Fleischer-monumentet og det franske minnesmerket. I *Fremover* ble saken viet et bilde og et kort avsnitt i spalten «Byrunden».⁵⁵³ Aldri før hadde en jubileumsmarkering for gjenerobringen av Narvik fått så lite omtale, og aldri før hadde den vært arrangert i så liten skala.

I perioden fra 1965–1985 hadde det skjedd mye med fortellingen om Narvik 1940. De sterkeste minneaktørene for å opprettholde den etablerte fortellingen var ikke like synlige, og flere nye perspektiver hadde kommet på banen. Tre år senere skulle Eitinger-rapporten føre til at de nye perspektivene ble langt mer opposisjonelle overfor den etablerte fortellingen.

⁵⁵⁰ «Fredsdagen skal markeres i dag», *Fremover* 8.5.1985.

⁵⁵¹ Svenn A. Nielsen, «Det må ikke skje om igjen», *Fremover* 9.5.1985.

⁵⁵² Svenn A. Nielsen, «Det må ikke skje om igjen», *Fremover* 9.5.1985.

⁵⁵³ Ukjent forfatter, «Byrunden» *Fremover*, 29.5.1985.

Kapittel 6: Fra frigjøring til tvangsevakuering

I tiden etter avdukingen av Frigjøringsmonumentet i Kirkenes i 1952, ble den siste krigsvinteren i Finnmark nærmest alltid fremstilt som en *frigjøring*. Den etablerte fortellingen anerkjente at det var Sovjetunionen som hadde frigjort Øst-Finnmark, men den la også stor vekt på at norske soldater og myndigheter hadde arbeidet hardt for å fullføre den. Minnemarkeringene på 1950- og 1960-tallet hadde styrket disse plottkomponentene i fortellingen. 1970-tallet markerte flere vendepunkt som hadde betydning for fremstillingene om andre verdenskrig generelt, og frigjøringen av Finnmark spesielt. I løpet av et tiår ble det etter hvert store sprekker i den etablerte fremstillingen. Det kom nye perspektiver, aktører og forskere på banen. Samtidig var det å studere historie nedenfra, såkalt sosialhistorie, en tendens som økte i popularitet. Vanlige folks opplevelser, erfaringer og følelser under store historiske begivenheter fascinerte både forskere og publikum.

Ettersom flere forfattere begynte å undersøke hendelsene i Finnmark fra vanlige folks synsvinkel, ble det stadig tydeligere at den etablerte fortellingen *ikke* vektla dette plottkomponentet. På 1980-tallet begynte det å dukke opp aktører som var uttalt kritiske til den tidligere fremstillingen av frigjøringen av Finnmark. Ikke bare hevdet de at den skyggela viktige sannheter, de hevdet også at det var bevisst, og de hevdet de kunne forklare hvorfor sivilsamfunnets påkjenninger angivelig hadde blitt ignorert. Med nye plottkomponenter og nye perspektiver begynte nye nordnorske minneaktører å konkurrere mot den fortellingen som norske myndigheter hadde etablert i den foregående fasen.

Hvordan ble den nordnorske fortellingen om *tvangsevakueringen* av Finnmark konstruert? Hvorfor ble de regionale minneaktørene så kritisk til den etablerte fremstillingen? Dette kapitlet undersøker et utvalg minneaktører som tok i bruk nye perspektiver og vektla nye plottkomponenter. Måten de iscenesatte hendelsene i Finnmark 1944–45 la grunnlaget for den kritikken som ble kjennetegnet ved den regionale fortellingen som for alvor brøt overflaten fra midten av 1980-tallet.

25-årsmarkeringen i 1969

Slutten av 1960-tallet var et unntak fra den generelle lavspenningstrenden som preget den kalde krigen i tiden etter Cuba-krisa. I 1968 hadde Sovjetunionen invadert Tsjekkoslovakia, og den høye spenningen satte preg på 25-årsjubileet for frigjøringen av Finnmark. UD ble i slutten av april 1969 nok en gang kontaktet av den sovjetiske ambassaden med forespørsel om å arrangere en minnehøytid i Kirkenes i forbindelse med 25-årsdagen for frigjøringen av Finnmark.⁵⁵⁴ Også denne gangen var departementet like uforberedt som de tidligere anledningene. UD kommenterte at det «er neppe til å unngå at 25-årsdagen for frigjøringen av Finnmark markeres ved en tilstelning i Kirkenes», og at det fra norsk side burde være «en viss offisiell norsk representasjon.»⁵⁵⁵ Likevel mente UD at spørsmålet om omfang og deltakelse i arrangementet burde være «begrenset til det som finnes påkrevet».⁵⁵⁶ Erfaringene fra de tidligere markeringene hadde tilsynelatende skapt et inntrykk av at de inneholdt for ensidig hyllest av Sovjetunionens innsats. Forsvarsstaben mente at 25-årsmarkeringen ville være «en god anledning til å minne om at også Norge deltok i kampene».⁵⁵⁷

Det var lange diskusjoner om hvem som skulle representere regjeringen, selv om det tidlig var klart at det heller ikke denne gangen var aktuelt med noen statsråd. UD ønsket at sjefen for Sør-Varanger bataljon, eller Distriktskommando Finnmark skulle være øverste norske representant. Mens diskusjonen om representasjon pågikk, begynte Sovjetunionen å bli utålmodige. Den sovjetiske ambassadøren, Sergej Romanovskij, ga beskjed om at han «ville være nødt til å rapportere hjem at man øyensynlig på norsk side stilte seg negativt [til en felles markering i Kirkenes] hvis han ikke snart fikk opplysninger om regjeringens holdning til spørsmålet.»⁵⁵⁸ Saken ble sendt til statsministerens kontor, og den 22. mai ble det bestemt at Fylkesmannen i Finnmark skulle være øverste sivile representant for Norge.⁵⁵⁹ Fra sovjetisk side ble det uttrykt en viss skuffelse siden man «hadde tenkt seg representasjon på høyere

⁵⁵⁴ Notat, 31.3.1969, UD/Doss 8.6.15B/III.

⁵⁵⁵ Notat, 31.3.1969, UD/Doss 8.6.15B/III.

⁵⁵⁶ Notat, 31.3.1969, UD/Doss 8.6.15B/III.

⁵⁵⁷ Notat, 31.3.1969, UD/Doss 8.6.15B/III.

⁵⁵⁸ Notat, 14.5.1969, UD/Doss 8.6.15B/III.

⁵⁵⁹ SMK til UD, 23.5.1969, UD/Doss 8.6.15B/III.

nivå» enn de tidligere markeringene.⁵⁶⁰ At UD besluttet å gjennomføre markeringen med såpass lav grad av representasjon var et ledd i å sørge for at Sovjetunionens betydning for frigjøringen av Finnmark ikke skulle få for mye oppmerksomhet.

Et annet viktig grep var regjeringens beslutning om at frigjøringen av resten av landet skulle markeres 8. mai 1970.⁵⁶¹ På den måten forsøkte myndighetene å sidestille frigjøringen av Finnmark med frigjøringen av resten av landet. Dermed ble det erklært at frigjøringen av Finnmark skulle ses som det første frigjorte område i *Norge*, ikke som en isolert hendelse. Dette var et viktig narrativt grep, det bidro til å skape forbindelse mellom den *norske* innsatsen i Finnmark, og frigjøringen av resten av Norge der alt hadde skjedd med regjeringens viten og vilje. Myndighetene ble med andre ord enda mer involvert i å fremheve den norske innsatsen.

I begynnelsen av juli ble den sovjetiske ambassaden informert om de norske planene. Sovjetunionen hadde ytret ønske om flåtebesøk og utveksling av delegasjoner, men UD hadde avslått flåtebesøket, i alle fall til Finnmark, og hevdet at delegasjonsutvekslingen ikke kunne finne sted i forbindelse med markeringen.⁵⁶² To dager senere skrev *Aftenposten* at Norge var «delvis avvisende til Sovjet-forslag» om markeringen i Kirkenes.⁵⁶³ *Aftenposten* hevdet også at man fra norsk regjeringshold «er lite lystne på å lage noe stort jubileum sammen med russerne nu så kort tid efter at Sovjet-Samveldet gikk i spissen for invasjonen i og okkupasjonen av Tsjekkoslovakia.»⁵⁶⁴ Til slutt nevnte *Aftenposten* at det fra norsk side var «gitt klar beskjed om at hverken generaler eller statsråder vil stille til noen høytidelighet ved side med russerne i Kirkenes, og den norske representasjon vil bli ivaretatt av fylkesmannen i Finnmark og sjefen for Finnmark landforsvar.»⁵⁶⁵

Aftenpostens kommentar vakte frustrasjon i UD.⁵⁶⁶ Departementet «beklaget artikkelen som inneholdt både forvrengninger og direkte feilaktige opplysninger» til

⁵⁶⁰ Notat, 30.5.1969, UD/Doss 8.6.15B/III.

⁵⁶¹ UD til FD 2.6.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁶² Notat, 7.7.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁶³ Faksimile av *Aftenpostens* morgengnummer 9.7.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁶⁴ Faksimile av *Aftenpostens* morgengnummer 9.7.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁶⁵ Faksimile av *Aftenpostens* morgengnummer 9.7.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁶⁶ Moskva til UD, 11.7.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

den sovjetiske ambassaden.⁵⁶⁷ For å korrigere inntrykket om at UD ville legge en demper på markeringen, sendte departementet ut en pressemelding der det ble understreket at arrangementet ville følge de samme linjer som forrige gang, og at regjeringen ville bli «representert ved fylkesmannen i Finnmark og en høyere offiser.»⁵⁶⁸ At det ikke skulle komme statsråder til markeringen ble dermed naturliggjort. Norge hadde ikke for vane å sende statsråder til frigjøringsjubileene i Kirkenes. Den sovjetiske ambassadøren var «meget tilfreds med forklaringen» han hadde fått fra departementet.⁵⁶⁹

Likevel var det spenning knyttet til hvordan sovjetiske myndigheter opplevde Norges beslutning om å gjennomføre arrangementet med såpass lav grad av representasjon. Så sent som i begynnelsen av september fremmet den sovjetiske ambassaden forslag om at den sovjetiske visestatsminister skulle delta, og ønsket at en norsk minister også skulle være tilstede. UD avslo forespørselen, men kommenterte at ambassadøren «var skuffet over at man ikke kunne benytte den anledningen som her ville tilby seg til å styrke forbindelsene».⁵⁷⁰ Departementets avslag kan tolkes som om det var sterke i troen på at den etablerte fortellingen tilfredsstilte Sovjetunionen, og at de ikke ville la høyere grad av representasjon forkludre fortellingen.

Markeringen foregikk som vanlig uten større oppstandelse, og fra ambassaden i Moskva ble det rapportert om at de russiske avisenes dekning av markeringen «er velvillige og uten utfall mot norsk politikk.»⁵⁷¹ I etterkant av markeringen skrev den norske ambassaden i Moskva at Utenriksdepartementet burde «innstille oss på å markere oktober-jubileer ganske regelmessig. Det er her en god mulighet til å skape og utnytte en naturlig goodwill hos våre naboer og det vil da etter hvert være mulig å få det hele i faste former.»⁵⁷² Departementet var enige, men av andre grunner. I en egen rapport om 25-årsmarkeringen ble det stilt spørsmål om jubileene i Kirkenes hadde preg av å være «en ensidig hyllest til Sovjetunionen.»⁵⁷³ UD mente det hadde

⁵⁶⁷ Notat, 9.7.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁶⁸ Pressemelding, 9.7.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁶⁹ Notat, 9.7.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁷⁰ Notat, 4.9.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁷¹ Moskva til UD, 31.10.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁷² Moskva til UD, 4.11.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

⁵⁷³ Notat, 18.11.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV.

sammenheng med at initiativet hver gang kom fra sovjetisk side, og at Sovjetunionen «på en måte «dyttet» feiringen på oss. Ved neste korsvei bør man fra norsk side ta et initiativ i god tid på forhånd og søke å få feiringen preget også av den innsats som ble gjort fra alliert og norsk side». ⁵⁷⁴ Den norske innsatsen for frigjøringen av Finnmark skulle ikke lenger komme i skyggen av den sovjetiske. Selv om norske myndigheter hadde erkjent at det var sentralt å fremheve den norske innsatsen under frigjøringen, gikk det kun kort tid før hele frigjøringsperspektivet ble utfordret.

Nye perspektiver på krigen i Finnmark

I 1970-årene fikk den norske krigshistoriens «stive historiebilde sine første sprekker», hevder Susanne Maerz. ⁵⁷⁵ Meningsforskjeller dukket opp, og nye sider ved krigen ble lyssatt og gjenstand for kritisk forskning. ⁵⁷⁶ Motstandskampen begynte å miste sin posisjon som det viktigste plottkomponentet i historiografien. Der det som regel var utdannede historikere som tok til orde for å fremheve plottkomponenter som ikke tidligere hadde vært vektlagt i historieforskningen, var det nordnorske forfattere uten faghistorisk bakgrunn som først tok i bruk nye perspektiver på krigshendelsene i Finnmark. De gikk nærmere inn på enkeltmenneskene som hadde opplevd krigen ved å anlegge et nedenfra-perspektiv. En av dem som var tidlig ute med å benytte dette perspektivet, var Hans Kristian Eriksen. Han ble senere en sentral aktør i nordnorsk kulturliv, og i 1979 ble han tildelt Troms fylkestings kulturpris. Ti år tidligere, i 1969, publiserte Eriksen boka *Partisaner i Finnmark*. Boka ble utgitt i flere opplag, og var den første boka om norske partisaners innsats i Finnmark.

Et hundretalls sivile nordmenn reiste fra Øst-Finnmark til Sovjetunionen under krigen. Der ble de vervet til partisaner og trent opp som hemmelige agenter. Senere ble de sendt tilbake Finnmark for drive etterretning og sabotasje mot tyskerne. Det er flere likhetstrekk mellom partisanene og de nordmenn som ble sendt fra Storbritannia til Norge med lignende oppdrag. Imidlertid er det også store forskjeller. Mens de engelsk-ledede operasjonene som regel ble gjennomført med den norske eksilregjeringens viten

⁵⁷⁴ Notat, 18.11.1969, UD/Doss 8.6.15B/IV. Understreket i originalen.

⁵⁷⁵ Maerz Susanne, "Okkupasjonstidens lange skygger", *Nytt Norsk Tidsskrift* 24, nr. 04 (2007), 368.

⁵⁷⁶ Larsen, "Innledning", 23–25.

og vilje, hadde norske myndigheter ingen oversikt eller kontroll over hvilke nordmenn som ble sendt fra Sovjetunionen eller hva de gjorde. Den kalde krigen og økt frykt for kommunismen førte etter verdenskrigen til at denne uvitenheten ble omgjort til mistenksomhet. Uten forbindelsene til London-regjeringen, noe nordmennene i britisk tjeneste nøt godt av, ble partisanene et tabuisert tema. Deres posisjon utenfor det nasjonale fellesskapet ble sementert gjennom flere avsløringer om at enkelte tidligere partisaner hadde fortsatt å spionere for Sovjetunionen inn i etterkrigstiden.⁵⁷⁷ Partisanene var derfor i lang tid et ikke-tema i norsk krigshistorie, både i den sosiale fortellingen, men også i historiografien.

Eriksen så det annerledes, og han åpnet boka med å erklære at historien om de norske partisanene var «et *kapittel* av den store krigens saga.»⁵⁷⁸ Eriksen brukte også andre årsaker for å forklare partisanenes fravær fra den etablerte fortellingen. Der nordmennene i britisk tjeneste hadde overlevd og returnert til et fritt Norge etter krigen, hadde de fleste av partisanene blitt drept i tjeneste. Derfor, mente Eriksen, «ligger mye av denne krigens historie i skygge.»⁵⁷⁹ Han la dermed grunnlaget for at hans beretning representerte noe helt nytt i historien om andre verdenskrig i Norge: «Ennå gjenstår mye før historien om Norges krig er komplett. Det er mitt håp at denne beretningen kan være et lite *bidrag* til denne historien.»⁵⁸⁰ Eriksen skulle altså ikke konkurrere mot den etablerte fortellingen, han ville utvide den ved å fremheve et nytt plottkomponent.

Høsten 1941 ble den første gruppen med sovjetiske partisaner sendt til Finnmark. I gruppen var det seks nordmenn. Læreren Rikard Lind fra Kiberg, hovedpersonen i Eriksens fremstilling, skulle holde dem oppdatert med opplysninger mens partisanene skulle holde seg skjult på Varangervidda for å drive rekognosering. Da partisanene ble angitt, og tyskerne satte i gang jakten på dem, besluttet Lind seg for å bli en del av gruppen.⁵⁸¹ Gjennom resten av boka beskrives partisanenes harde slit med å holde seg skjult. For å overleve måtte partisanene ta kontakt med

⁵⁷⁷ Bones, Komarov, og Tjelmeland, "Kapittel 14: Tøvær", 365–368.

⁵⁷⁸ Hans Kr. Eriksen, *Partisaner i Finnmark* (Oslo: Tiden, 1969), 9. Min kursivering

⁵⁷⁹ Eriksen, *Partisaner i Finnmark*, 9–10.

⁵⁸⁰ Eriksen, *Partisaner i Finnmark*, 10. Min kursivering.

⁵⁸¹ Eriksen, *Partisaner i Finnmark*, 25–40.

lokalbefolkningen. Og selv om det medførte stor risiko for de som bisto dem, fikk de livsviktig hjelp. På et tidspunkt skjulte en sivilperson fem partisaner under kjøkkengulvet mens tyskerne gjennomførte razzia i huset.⁵⁸²

Det var ved å beskrive sivilpersonene som direkte og indirekte bisto partisanene, at Eriksens bok bidro til å fremheve og underbygge finnmarkingenes motstandsvilje og –kamp. Han beskrev hendelsene nedenfra, fra synsvinkelen til de som hadde hjulpet partisanene. Slik fremhevet han på den ene siden finnmarkingenes offervilje og motstandskamp: Sivile finnmarkinger hadde gjort farlig motstand mot tyskerne også *før* den siste krigsvinteren. På den andre siden forsøkte boka, etter Eriksens eget utsagn, å supplere den store krigens saga ved å fremheve de norske partisanenes innsats.

Partisaner i Finnmark fikk ikke umiddelbart noen supplerende effekt på den eksisterende fortellingen. Partisanene hadde gått i tjeneste for Sovjetunionen, Norges fremste fiende under den kalde krigen. Selv om partisanene var agenter for en alliert stat, skulle det lite til å plassere dem i samme kategori som de kommunistiske motstandsorganisasjonene i Norge. Terje Halvorsen har hevdet at kommunistenes innsats har blitt fremstilt som «en slags brysom sand i motstandsmaskineriet.»⁵⁸³ At Eriksen hadde fulgt sivilisten Rikard Linds innsats for partisanenes sak, åpnet likevel muligheten for å se nærmere på vanlige folks påkjenninger og innsats. Det ble for alvor tydelig mot slutten av 1970-årene.

Perspektivutvidelser i den etablerte fortellingen

Selv om *Partisaner i Finnmark* varslet at sivil innsats kunne være et mer sentralt plottkomponent, tok det tid før nedenfra-perspektivet ble brukt av andre nordnorske minneaktører. I mellomtiden ble frigjørings-perspektivet styrket. I 1975 publiserte Forsvarets krigshistoriske avdeling (FKA) boka *Frigjøringen av Finnmark*. Den var skrevet av Harald Sandvik, som under krigen hadde vært i Hjemmefronten og senere offiser i kompani Linge.

⁵⁸² Eriksen, *Partisaner i Finnmark*, 81–85.

⁵⁸³ Terje Halvorsen, "Okkupasjonshistorien og de besværlige kommunistene", i *I krigens kjølvann*, red. Stein Ugelvik Larsen (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 60.

Frigjøringen av Finnmark var preget av den samme nøkterne og usentimentale fortellerstilen som FKA's øvrige bøker, og hendelsene ble beskrevet ovenfra.⁵⁸⁴ Fraværet av følelser hadde lenge preget dokumentarlitteraturen om krigen, men også den toneangivende første brede fremstillingen av okkupasjonen i *Norges krig*.⁵⁸⁵ Anne Eriksen har påpekt at denne fortellerstilen «er holdt i en svært så nøktern tone, ofte med sterk ironisk distanse til de dramatiske hendelsene.»⁵⁸⁶ Det var ingen ironisk distanse til hendelsene i *Frigjøringen av Finnmark*, for detaljnivået er påfallende. Imidlertid er dramatikken nesten helt fraværende. Boken, som minner mest om militærrapporter i bokform, handlet om de norske militære styrkenes arbeid og operasjoner i Finnmark under den siste krigsvinteren.

Den handler nærmest utelukkende om de norske soldatene i Bergkompani 2 og Polititroppene som kom til det frigjorte Finnmark høsten 1944. Nær sagt hver eneste operasjon, patrulje og ordre er sirlig beskrevet med et intenst detaljnivå. I tråd med den nøkterne fortellerstilen, er det veldig sjelden rom for malende beskrivelser eller følelser. Når det da en sjelden gang brukes beskrivende ord, er det som regel for å fremheve de vanskelige forholdene de norske *soldatene* måtte arbeide under.⁵⁸⁷ Det mest tydelige plottkomponentet i *Frigjøringen av Finnmark* var de norske soldatenes innsats.

Bokserien *Krigen i Norge* var et slags ensyklopedisk verk. Nær sagt alle operasjoner under felttoget i Norge, uansett hvilken varighet, intensitet, betydning og sted, hadde fått sin egen bok i den 13-binds lange bokserien. *Frigjøringen av Finnmark* var på mange måter FKA's anerkjennelse og understreking av norske soldaters innsats under frigjøringen av Finnmark. Boka trakk linjer mellom felttoget i 1940 og frigjøringen i 1945, og den synliggjorde det norske Forsvarets innsats gjennom *hele* krigen. Dermed representerte den kulminasjonen av Utenriksdepartementets forsøk på å understreke at Norge *også* hadde vært viktige for

⁵⁸⁴ Fra 1952 til 1971 publiserte FKA bokserien *Norge i krig 1940–1945*. Serien inneholdt 13 bøker om operasjonene på land i Norge. Bøkene var delt inn i geografiske områder, og noen av bøkene hadde flere bind. FKA hadde også utgitt 7 bind i en serie som het *Norges sjøkrig 1940-45*.

⁵⁸⁵ Stein Ugelvik Larsen hevder at disse «historieverkene [har] fungert som standardsettere». Se Larsen, "Innledning", 13.

⁵⁸⁶ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 62.

⁵⁸⁷ Harald Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark 1944-1945* (Oslo: Gyldendal, 1975), 153–155.

Finnmarks frigjøring. Æren for at Finnmark ble frigjort kunne ikke utelukkende tilskrives Sovjetunionen.

Begivenhetene i *Frigjøringen av Finnmark* var fremdeles beskrevet ovenfra, og fremstillingen passet, tilsiktet eller ikke, godt overens med frigjøringsperspektivet som hadde dominert fremstillingen av den siste krigsvinteren helt siden de første etterkrigsårene. På tross av en økende trend til at nordnorske forfattere betraktet den siste krigsvinteren i Finnmark med nye perspektiver og nye plottkomponenter, fantes det fremdeles aktører som arbeidet for opprettholde frigjøringen som det viktigste plottkomponentet. Interessen for å ytterligere utforske nedenfra-perspektivet på begivenhetene ble imidlertid stadig sterkere i Nord-Norge.

Nedenfra-perspektivet slår gjennom

En av de første som tydeligst tok i bruk nedenfra-perspektivet på den siste krigsvinteren i Finnmark, var Reidar Nielsen, redaktør i arbeiderpartiavisa *Nordlys*. I 1976 publiserte han boka *Folket i hulene: En beretning om de dramatiske hendene på Sørøya 1944/45*. Nielsen startet boka med en personlig anekdote, en fortelling som kanskje kan tjene som illustrasjon på hvordan den nye generasjonen finnmarkinger (gjen)oppdaget hva deres fedre og mødre hadde vært gjennom:

Minnelunder er ikke bare steder for sorg og minner om mennesker som har vandret bort. Hvis følelseevnen ikke er blitt forsteinet, kan en vandring blant grå og svarte steiner med værslitte inskripsjoner gi grunnlag for ettertanke. Og hvis øyeblikket er der, kan vandringen til og med være årsak til at man får et nytt perspektiv over gammel historie.⁵⁸⁸

Nielsen beskrev hvordan han hadde dratt kjensel på et navn på en gravstein på Tromsø gravlund. Det hadde gjort at en «halvglemt, muntlig overlevert historie fikk nytt liv, og gav støtet til nedskrivningen av de følgende sider om liv, død, systematiske meningsløsheter, undertrykkelse og vold, men også om menneskelige kvaliteter.»⁵⁸⁹ Nielsen understreket også et annet viktig poeng, nemlig at fortellinger om det de

⁵⁸⁸ Reidar Nielsen, *Folket i hulene: en beretning om de dramatiske hendene på Sørøya 1944/45* (Oslo: Tiden, 1976), 9.

⁵⁸⁹ Nielsen, *Folket i hulene*, 9.

voksne hadde opplevd, sjelden var tema i samtaler med andre. Kun unntaksvis ble de personlige opplevelsene gjenstand for selv muntlige fortellinger. Opplevelsene, og minnene om dem, hadde tilsynelatende ligget på is før de ble såpass bearbeidet at de fikk plass i fortellinger.

Folket i hulene handlet om de sivile på Sørøya, de som hadde rømt fra det Nielsen betegnet som noe av «det verste som skjedde i Norge under 2. verdenskrig.»⁵⁹⁰ Han plasserte sin egen beretning i kontrast til den etablerte fortellingen: «Dessverre bærer ikke den *offisielle norske historie* preg av det omfang som denne tragedien virkelig hadde. I altfor stor grad er denne delen av norsk krigshistorie forblitt ukjent stoff for de fleste.»⁵⁹¹

Dette var første gangen det ble formulert i klartekst at tvangsevakueringen og ødeleggelsene av Finnmark ble opplevd å ha vært utelatt fra den *offisielle* norske krigshistorien. At Nielsen brukte begrepet offisiell historie signaliserer også at den etablerte fortellingen allerede på 1970-tallet ble tolket som uløselig knyttet til norske myndigheter. Tidligere hadde andre forfattere ment at begivenhetene i Finnmark var viktige *bidrag* til den nasjonale fortellingen, men aldri hadde noen, slik Nielsen her gjorde det, så tydelig erklært at begivenhetene var glemt. Ikke bare var de, ifølge Nielsen, glemt – de var glemt av *noen*. Selv om Nielsen her plantet spirene til en kritikk mot den fortellingen som norske myndigheter hadde etablert, var han aldri kritisk til den.

Nielsens bok var i stedet en fremheving av plottkomponentet *tvangsevakueringen*. I *Folket i hulene* beskriver Nielsens de mange familiene og menneskene som stakk seg unna etter at ordren om evakuering ble gitt. Han nevner en lang rekke med navn, og forteller hvor de gjorde av seg og forholdene de levde under. Ikke minst beskriver han den nervepirrende angsten huleboerne følte for å bli innhentet av tyske patruljer som var sendt for å bringe inn de som hadde stukket seg unna evakuering. Dette er tydelige eksempler på hvordan Nielsen tonet ned *frigjøringen*, og i stedet la vekt på vanlige finnmarkingers opplevelser med et nedenfra-perspektiv.

⁵⁹⁰ Nielsen, *Folket i hulene*, 7.

⁵⁹¹ Nielsen, *Folket i hulene*, 7. Min kursivering.

Med Nielsens perspektiv tok det form en fortelling der sivilbefolkningens *påkjenninger* kunne være den røde tråden i fremstillingen. Imidlertid gjorde ikke Nielsen selv bruk av det mulighetsrommet han åpnet. Han skildret huleboernes store vanskeligheter og usikre tilværelse på en måte som bidro til å vektlegge huleboernes offervilje, snarere enn deres påkjenninger. Svært sjelden, kanskje aldri, får leseren inntrykk av at de sivile virkelig led på Sørøya. Gjennom hele Nielsens fremstilling, presenteres huleboerne ikke som ofre, men som helter. Med subtile virkemidler fremhever Nielsen innsatsen til de som stakk seg unna, og han gjør det ved å tone ned påkjenningene de var utsatt for. Turer med tunge bærer i bratt terreng, og den konstante nerven for å bli innhentet av tyskerne blir fremstilt nesten som hverdagskost for huleboerne – og etter forholdene ble det kanskje det.

Nielsen grep ikke den ganske åpenbare muligheten til å lage en offerfortelling om de fysiske og psykiske strabasene sørøyværingene utstod. I stedet for å lage en fortelling om hvor vanskelig, tungt, kaldt og slitsomt det var for huleboerne, viste han gjentatte ganger hvor godt de mestret disse forholdene. Det beste eksemplet er når Nielsen beskriver hvordan mange av rømlingene velvillig gikk inn i militære enheter da norske styrker kom til øya.⁵⁹² På Sørøya, i alle fall slik det fremstilles av Nielsen, var det minst like stort behov for uniformer, våpen og ammunisjon, som unnsetning.

En overordnet fremstilling nedenfra

Selv om Nielsen hadde lansert nedenfra-perspektivet på begivenhetene i Finnmark, var hans egen og Eriksens bok konsentrert om enkeltepisoder eller hendelser på et avgrenset sted. Det var Harry Westrheim som først beskrev hendelsene i hele Finnmark fra et nedenfra-perspektiv da han publiserte boka *Landet de brente* på Tiden forlag høsten 1978. Westrheim var journalist og sjef for NRK Nordland mellom 1969–1981. Før det hadde han vært sjef for NRK Finnmark. Han uttalte til *VG* at «Min intensjon har vært å samle og *utdype* historien, få fram menneskelige detaljer i denne katastrofen som vel er den største i Norge siden Svartedauden.»⁵⁹³

⁵⁹² Nielsen, *Folket i hulene*, 141–154.

⁵⁹³ Michael Grundt Spang, ««Største katastrofe siden svartedauden»», *VG*, 17.11.1978. Min kursivering.

Landet de brente åpnet med å beskrive hvordan Tyskland hadde kjørt seg fast på nordfronten, og satte dermed scenen for tvangsevakueringen og de påfølgende lidelsene for de som stakk seg unna og de som ble tvangsevakuert. Først etter nesten 60 sider får man virkelig inntrykk av nedenfra-perspektivet, men gjennom resten av boka var det påfallende. Westrheim ofret mye plass på å skildre omfanget av de materielle ødeleggelsene som tyskerne gjennomførte, og det virkelig nye i Westrheims bok var hvor nært leseren kom de siviles opplevelser og følelser. For eksempel var det et eget kapittel som gjenga dagbøker skrevet av barn tidlig i tenårene. Aldri før hadde hendelsene i Finnmark blitt presentert på en slik måte.⁵⁹⁴

Det var sjelden Westrheims egne meninger eller vurderinger kom til uttrykk, men de fleste av hendelsene han beskrev, illustrerte påkjenningene uten at forfatteren trengte å kommentere dem. En anmeldelse i *VG* gir grunn til å tro at han lyktes: «det skal godt gjøres å lese denne boka uten å bli rystet til sitt innerste.»⁵⁹⁵ Ikke minst også fordi Westrheim brukte så detaljerte skildringer for å beskrive sivilbefolkningens påkjenninger, lå det implisitt, men tydelig mellom linjene at de hadde vært ofre. Likevel rendyrket ikke Westrheim offerrollen som plottkomponent. Om enn i noen mindre grad enn Nielsen, bidro Westrheim til å understreke finnmarkingenes seige motstand- og livsvilje. I *Landet de brente* tilskrives finnmarkingene noe mer enn offerstatus, selv om det heller ikke var heltstatus. Westrheims ambisjon var, ifølge ham selv, ikke å «foreta noen sensasjonell endevending av historieskrivingen.»⁵⁹⁶

I et intervju i *VG* rettet Westrheim imidlertid oppmerksomhet til offerrollens potensiale for å utfordre frigjøringen som det viktigste plottkomponentet i fortellingen: «Egentlig er det forbausende lite det er skrevet og forsket om den forferdelige tragedien som rammet Finnmark og Nord-Troms da tyskerne flyktet for den russiske fremrykning, og brente alt etter seg.»⁵⁹⁷ Han spurte retorisk; «Er årsaken at det skjedde for langt fra Theatercaféen?», hvorpå han selv svarte; «Hadde dette hendt i de mer sentrale delene av Norge, hadde det inntatt en formidabel plass i vår historie».⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Harry Westrheim og forfatterlag Nordnorsk, *Landet de brente: tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944* (Bodø: Nordnorsk forfatterlag Tiden, 1978), 75–90.

⁵⁹⁵ Hasselknippe, «Krigens ansikt – i nord», *VG*, 12.12.1978.

⁵⁹⁶ Spang, ««Største katastrofe siden svartedauden»», *VG*, 17.11.1978.

⁵⁹⁷ Spang, ««Største katastrofe siden svartedauden»», *VG*, 17.11.1978.

⁵⁹⁸ Spang, ««Største katastrofe siden svartedauden»», *VG*, 17.11.1978.

På tross av påstanden om at *Landet de brente* ikke skulle tolkes som en kritikk, understreket Westrheims retoriske spørsmål at selv om *han* ikke var villig til det, *kunne* man argumentere for at den etablerte fortellingen hadde overskygget omfanget av opplevelser og hendelser i Nord-Norge. Westrheim ville imidlertid *ikke* være målbærer for slike argumenter; «Nei, Harry Westrheims eneste hensikt har vært å gi et *bidrag* til den sparsomme historieskriving og forskning om 1944-45 i nord.»⁵⁹⁹ Ikke bare hadde nedenfra-perspektivet på den siste krigsvinteren i Finnmark slått igjennom, Westrheim hadde satt søkelyset på muligheten til å også anlegge et offerperspektiv på begivenhetene.

Etableringen av en konkurrerende fortelling

Inn i 1980-årene gjorde «det seg gjeldende en merkbar endring» i forskningen på okkupasjonstiden.⁶⁰⁰ Hendelser, opplevelser og erfaringer som «tidligere hadde vært vitenskapelig neglisjert» ble nå i stadig større grad utforsket av «tredjegerasjonen av historikere».⁶⁰¹ Den etablerte fortellingen ble utvidet og hjemmefrontparadigmet i den ble svekket. Det skjedde spesielt ved at de mindre heroiske sidene ved okkupasjonstiden ble undersøkt og belyst av en ny generasjon krigshistorikere. For eksempel fikk de norske jødene større oppmerksomhet, men også nordmenns rolle i jødedeportasjonen ble utsatt for kritiske studier.⁶⁰²

Et viktig trekk ved denne fremhevingen av plottkomponenter som tidligere hadde falt utenfor den etablerte fortellingen, var «en forskyving i æresvurderingen.»⁶⁰³ Ole Kristian Grimnes hevder at det lenge var «aktørene i motstandskampen som fremsto som de mest ærefulle», men at «lidelse og offerstatus [har] blitt stadig mer æresskapende.»⁶⁰⁴ Man kan tidfeste begynnelsen på denne forskyvingen til 1980-tallet. Ofre kunne kanskje ikke bli helter, men omfanget av deres lidelser gjorde det mulig å betrakte dem som like ærefulle. Selv om det ikke var snakk om en fullstendig

⁵⁹⁹ Spang, ««Største katastrofe siden svartedauden»», *VG*, 17.11.1978. Min kursivering.

⁶⁰⁰ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, 154.

⁶⁰¹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, 155; Larsen, "Innledning", 25.

⁶⁰² Larsen, "Innledning", 25–26.

⁶⁰³ Ole Kristian Grimnes, "Hvor står okkupasjons-historien nå?", *Nytt norsk tidsskrift (trykt utg.)*. Årg. 26, nr 3-4 (200 (2009)), 483.

⁶⁰⁴ Grimnes, "Hvor står okkupasjons-historien nå?", 483.

revolusjon, mistet motstandskampen sin særstilling. Derfor ble det fra samme tidspunkt vanskelig å si at det fantes en *nasjonal* grunnfortelling lengre. En annen effekt av endringene i æresbegrepet, var at offerstatusen ikke nødvendigvis trengte å ha vært et resultat av hendelser under krigen. Offerrollen kunne – skulle det vise seg – være et resultat av hendelser *etter* krigen.

Den første som grep muligheten til å beskrive de nordnorske krigsbegivenhetene i et offerperspektiv, var Kjell Fjørtoft. Fjørtoft var journalist, forfatter og filmskaper, og en viktig bidragsyter i utviklingen av den nordnorske patriotismen. I 1983 hadde han allerede flere utgivelser bak seg, og de fleste omhandlet saker med et særegent nordnorsk preg.⁶⁰⁵ I juni 1983 ble han tildelt Troms fylkestings kulturpris, i 1984 ble han valgt til formann for Nordnorsk forfatterlag, en organisasjon som på mange måter var et produkt av den nordnorske regionalismen, og som samme år ble tildelt Fritt ord-prisen.⁶⁰⁶ Fjørtoft var ikke uinnvidd i den nordnorske krigshistorien. Som journalist hadde han dekket flere spionsaker der tidligere partisaner hadde blitt etterforsket og dømt for spionasje for Sovjetunionen.⁶⁰⁷

Fjørtofts første bok om begivenheter under krigen var *Dramaet på Arnøy* fra 1981.⁶⁰⁸ Der hadde Fjørtoft presentert tragedien som rammet et helt lokalsamfunn da tyskerne hadde rullet opp en partisangruppe på øya. To år senere publiserte han *Lille-Moskva: Den glemte krigen*. Også denne boka handlet om partisanene, men denne gangen i Øst-Finnmark. Selv om *Lille-Moskva* ikke var første gangen partisanenes innsats ble presentert i bokform, satte Fjørtoft partisanhistorien inn i en ny

⁶⁰⁵ Fjørtoft hadde vært en skikkelse i den nordnorske motstandsregionalismen fra 1970-tallet. Flere av Fjørtofts tidligere bøker handlet om natur og kultur i Nord-Norge.

⁶⁰⁶ Ludvig Solvang, «Kulturpris til Kjell Fjørtoft», *Fremover* 7.6.1983, Universitetsbiblioteket ved UiT, Tromsø, Privatarkiv nr. 6, boks 22, mappe 1983 (heretter UB/Privark 6/22/1983; Peder Johansen, «Kjell Fjørtoft ny forfatter-formann», Lofotposten, 3.4.1984, UB/Privark 6/22/1984 Avisutklipp, Fritt ord pris, kortfilm Lille-Moskva; Odd Sønvisen, «Stor hedersdag for nord-norske forfattere», *Nordlys*, 10.5.1984. UB/Privark 6/22/1984 Avisutklipp, Fritt ord pris, kortfilm Lille-Moskva

⁶⁰⁷ Fjørtoft dekket blant annet Bakfjord-saken for *Dagbladet*, se f. eks. Kjell Fjørtoft, «Overvåkningspolitiet visste alt om meg!», *Dagbladet*, 5.11.1968; Kjell Fjørtoft, «Fiskevær er gransket av hysj-hysj-politiet», *Dagbladet* 2.11.1968.

⁶⁰⁸ Kjell Fjørtoft, *Dramaet på Arnøy* (Oslo: Gyldendal, 1981).

sammenheng.⁶⁰⁹ Allerede i forordet kan man ane en kritikk mot den etablerte fortellingens behandling av partisanene:

[D]e blir ikke hilst som helter når de kommer tilbake til Norge. Slik som «Gutta på skauen». Eller Shetlandsgjengen og Lingekompaniet. Årsaken er å finne i det enkle faktum at partisanene kom fra Sovjet. Dermed ble de i stedet møtt av den militære etterretningstjenesten og overvåkningspolitiet som senere har fulgt hver enkelt med argusøyne opp gjennom alle år.⁶¹⁰

Fjørtofts gjennomgående påstand var at partisanene hadde gjort aktiv motstandskamp for Norge, men at deres innsats hadde blitt tilsidesatt og fortiet av norske myndigheter. Det var norske myndigheters overvåkning av partisanene *etter* krigen, som ifølge Fjørtoft hadde påført dem offerstatus. Han hevdet at det «blir for lett vint å hevde at når det rømmer over hundre personer fra Øst-Finnmark til Fiskerhalvøya i 1940 og 1941, så er hovedårsaken at de var kommunister.»⁶¹¹ I dette utsagnet lå det en påstand om at mange hadde flyktet til Sovjetunionen fordi de ville gjøre tjeneste for et fritt Norge, uavhengig av deres politiske overbevisning.

Fjørtoft beskrev deretter de norsk-tyske forhandlingene om å la norske soldater tjene som grensevakt mot Sovjetunionen frem til tyske styrker kunne overta vaktholdet. Beskrivelsen av disse forhandlingene ble presentert under kapitteloverskriften «Sovjet farligere enn tyskerne?».⁶¹² Forhandlingene endte med at norske soldater vokter grensen mot Sovjetunionen, i overenstemmelse med Tyskland, og under formell, men hemmeligholdt, tysk kommando. Noe kontroversielt konkluderte han derfor med at man «kunne tolke det som om de viktigste deler av det norske offiserskorpset så på russerne og Sovjet som langt farligere enn tyskerne som allerede hadde okkupert Norge.»⁶¹³ Fjørtoft brukte dermed norske myndigheters mangeårige russerfrykt som forklaring på hvorfor partisanene ikke tidligere hadde blitt

⁶⁰⁹ I tillegg til *Partisaner i Finnmark* skrev Hans Kristian Eriksen ny bok i 1972. Hans Kr. Eriksen, *Partisanenes død* (Tiden, 1972). Den dokumenterte partisanens innsats gjennom hele krigen, men var i likhet med hans forrige bok, lite kritisk til måten de tidligere hadde blitt fremstilt.

⁶¹⁰ Kjell Fjørtoft, *Lille-Moskva: den glemte krigen* (Oslo: Gyldendal, 1983), 11.

⁶¹¹ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 12.

⁶¹² Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 32–36.

⁶¹³ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 36.

viet oppmerksomhet i den etablerte fortellingen, og hvorfor de hadde blitt overvåket i etterkrigstiden.

Det er vanskelig å unngå å legge merke til Fjørtofts bitterhet over at partisanene, til tross for sin aktive motstandskamp for et fritt Norge, hadde blitt et ikke-tema i fortellingen om andre verdenskrig i Norge. Flere steder formulerte han seg som en slags talsperson på partisanenes vegne. Fjørtoft gjorde seg til en kritisk talsmann som indirekte hevdet at den etablerte fortellingen var urettferdig, urimelig – og dermed ukorrekt. Like mye som boka var et forsøk på å fremheve nye plottkomponenter, var *Lille-Moskva* også et forsøk på å justere ned betydningen av det som hadde vært den etablerte fortellingens viktigste elementer.

Myndighetene ansvarlige for fortellingen?

At det viktigste for norske myndigheter *ikke* var at partisanene hadde kjempet for Norge, ble selve fundamentet for Fjørtofts kritikk mot norske myndigheter. Han la til grunn at norske myndigheter ikke bare hadde vært delaktige i å overvåke partisanene, men også at myndighetene hadde utelatt dem fra den etablerte fortellingen. Fjørtoft la til grunn at myndighetene – og de som hadde etablert den nasjonale grunnfortellingen – egentlig var de samme. I *Lille-Moskva* var denne argumentasjonen skjult mellom linjene. De nye perspektivene Fjørtoft brukte, og ikke minst den åpenbare kritikken mot norske myndigheter, førte imidlertid til debatter der Fjørtofts argumenter og synspunkter kom klart og tydelig fram. Gjennom sin kritikk gjorde han den etablerte fortellingen til sin undertrykkende motstander.

Allerede før utgivelsen av *Lille-Moskva* hadde Fjørtoft skapt oppmerksomhet om sin kommende bok. Til *Finnmark dagblad* hadde han uttalt at «Den trakassering og systematiske overvåkning partisanene ble utsatt for etter krigen og helt fram til 1968 er den største skamplott vi har i hele Norges etterkrigshistorie», og at det var «klinkende klart at krigen i Finnmark ikke skjedde på den måten vi har fått vite at den skjedde.»⁶¹⁴ Dette var langt på vei åpenbare og direkte stikk mot den etablerte fortellingen. Han fremstilte dermed sin egen bok som en mer sannferdig fortelling. Fjørtoft hevdet

⁶¹⁴ Eyolf Steffensen, «Partisanene i Finnmark må få sin oppreisning», *Finnmark dagblad*, 9.4.1983. UB/Privark 6/22/1983.

nemlig at det var partisanene «som spilte hovedrollen i den *virkelige* krigen som fant sted i Finnmark», og at behandlingen partisanene hadde fått i etterkrigstiden var «den desidert skitneste delen av norsk etterkrigshistorie.»⁶¹⁵

De samme argumentene og påstandene fremmet Fjørtoft ved flere anledninger i forkant av bokutgivelsen. Da Gyldendal presenterte høstens kommende bøker, uttalte han at «den behandlingen [partisanene] fikk etter krigen er under enhver kritikk.»⁶¹⁶ Da han hevdet at *Lille-Moskva* «avdekker mange ting norske myndigheter tidligere har nektet har vært tilfelle», bidro det til å underbygge påstanden om at det hadde vært forbindelser mellom den etablerte fortellingen og myndighetene.⁶¹⁷

Det er vanskelig å vite om det lå en bevisst mediestrategi bak Fjørtofts kobling mellom den etablerte fortellingen og norske myndigheter. Han hadde lenge arbeidet som journalist og var trent i hvordan man skulle generere oppmerksomhet. Det kan likevel ha vært en genuin overbevisning, at han mente norske myndigheter faktisk hadde vært med på å bestemme hvordan krigshistorien skulle se ut. Fjørtoft var journalist, ikke historiker. Som journalister flest, jaktet han alltid en sannhet bak det han fikk høre. Mediestrategi eller ikke, Fjørtoft vant i alle fall oppmerksomhet, og i stor grad også tilslutning til sine argumenter. Ett eksempel er fra en anmeldelse av *Lille-Moskva* i *Dagbladet*, der Bjørn Bjørnsen kommenterte at boka representerte «utbrettingen av et av de mest dramatiske og minst kjente kapitler i vår okkupasjonshistorie».⁶¹⁸

Historikeren som myndighetenes forlengede arm

Det var ikke alle som mente at Fjørtofts perspektiver var anvendelige på fortellingen om partisanene. Blant andre Gunnar Pedersen i Tromsø delte ikke Fjørtofts syn om at partisanene var de som hadde gjort den viktigste innsatsen i Finnmark. Pedersen hadde noen år i forveien avlagt hovedfagsoppgave i historie om den militære motstanden i

⁶¹⁵ Steffensen, «Partisanene i Finnmark må få sin oppreisning», *Finnmark Dagblad*, 9.4.1983. UB, Priv.ark. 6, boks 22, mappe 1983. Min kursivering.

⁶¹⁶ Hans-Christian Vadseth, «Krig og skøyter på Gyldendals høstliste», *Sunnmørsposten* 21.9.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶¹⁷ Vadseth, «Krig og skøyter på Gyldendals høstliste», *Sunnmørsposten* 21.9.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶¹⁸ Bjørn Bjørnsen, «Fra en betent fortid», *Dagbladet*, 4.10.1983, UB/Privark 6/22/1983.

Troms ved Universitetet i Oslo.⁶¹⁹ I 1982 hadde han gitt ut en bok som i stor grad var basert på hans hovedoppgave.⁶²⁰ Nå fryktet Pedersen at Fjørtofts påstander i *Lille-Moskva* «ytterligere skal feste seg hos historisk interesserte som den fulle og hele sannhet om det som skjedde her nord i krigsårene».⁶²¹ Derfor følte han «et behov for å gi noen kritiske og korrigerende bemerkninger og opplysninger».⁶²²

Over halvannen side i *Nordlys* kommenterte Pedersen at *Lille-Moskva* brakte lite ny informasjon på banen, og han kritiserte Fjørtoft for å markedsføre boka som sensasjonell. Størsteparten av Pedersens kronikk var viet til å beskrive den britiske spionasjevirksomheten i Nord-Norge under krigen, noe han mente Fjørtoft hadde unnlatt å ta med. Pedersen mente at «det er høyst sannsynlig at disse [britiske] stasjonene sendte flere og viktigere meldinger om bl.a. «Tirpitz», det viktigste overvåkningsobjektet i hele Norge under krigen, enn de norsk-russiske radiogrupperne.»⁶²³

Debatten med Pedersen er et illustrerende eksempel på hvordan Fjørtoft arbeidet for å overbevise andre om at han hadde rett. I sitt motsvar mente Fjørtoft at Pedersen «i virkeligheten er ute etter å så tvil om de nordmenn som lot seg verve som partisaner av Sovjet i virkeligheten har gjort noen innsats overhodet».⁶²⁴ Han underbygget dette poenget i en lengre kronikk noen dager senere. Ifølge Fjørtoft hadde Pedersen hevdet «At så mange av de norsk-russiske agentene var villige til å gi tyskerne opplysninger som de visste var livsfarlige for deres kamerater, gir grunn til ettertanke og spekulasjon».⁶²⁵ Fjørtoft spurte retorisk om «lektor Gunnar Pedersen [vet] hvordan han selv ville oppført seg under tortur i en lignende situasjon?»⁶²⁶

⁶¹⁹ Gunnar Pedersen, "Militær motstand i Troms fylke 1940-1945" (Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1979).

⁶²⁰ Gunnar Pedersen, *Militær motstand i nord 1940-45: Jakten på Tirpitz, Arnøytragedien, operasjon MARTIN og SEPALS* (Tromsø: Universitetsforlaget, 1982).

⁶²¹ Gunnar Pedersen, «Hvor avslørende er egentlig Kjell Fjørtofts nye bok?», *Nordlys*, 21.10.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶²² Pedersen, «Hvor avslørende er egentlig Kjell Fjørtofts nye bok?», *Nordlys*, 21.10.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶²³ Pedersen, «Hvor avslørende er egentlig Kjell Fjørtofts nye bok?», *Nordlys*, 21.10.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶²⁴ Bjørn Erik Johannessen, «Kjell Fjørtoft tilbakeviser: «Fornøyelse å dokumenter at lektor Pedersen tar feil», *Nordlys*, 25.10.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶²⁵ Kjell Fjørtoft, «Nedvurderinger av partisanene», *Nordlys*, 5.11.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶²⁶ Fjørtoft, «Nedvurderinger av partisanene», *Nordlys*, 5.11.1983, UB/Privark 6/22/1983.

Fjørtoft anså «Pedersens utsagn som en grov nedvurdering av partisanenes innsats under krigen», og hevdet at Pedersen forsøkte «å heroisere innsatsen til dem som kjempet på britisk side.»⁶²⁷

Pedersen hadde skrevet hovedoppgave og bok om den militære motstanden som allerede hadde en prominent posisjon i den etablerte fortellingen, nemlig den som var organisert fra Storbritannia. I tillegg var Pedersen lektor, og representerte dermed også historikerne, en gruppe mennesker som, ifølge Fjørtoft, hadde neglisjert partisanene. Ved å hevde at Pedersen hadde forsøkt å bagatellisere partisanenes innsats, gav Fjørtoft inntrykk av at hans alternative fortelling ble forsøkt irttesatt av andre minneaktører. Fjørtoft fremstilte Pedersens kritikk som et eksempel på at han ble forsøkt tiet i hjel, akkurat som partisanene. Han gjorde seg selv til *underdog*, en David mot Goliat, en sannhetens mann mot en angivelig korrumpert maktelite.

Blant avisene på venstresiden i norsk politikk ble Fjørtofts påstander og alternative fortelling tatt godt imot. *Lille-Moskva* ble anmeldt i *Klassekampen* i slutten av oktober 1983. Anmelderen, Per Bangsund fra Tromsø, startet med å erklære at «Boka gir oss et høyst tiltrengt *korrektiv* til moderne norsk historieskriving», og «er det ei bok som uansett sjanger fortjener oppmerksomhet i høst, må det være denne.»⁶²⁸ Bangsund mente det var «opprørende» å lese hvordan «Partisanene ble kaldt og kynisk skjøvet ut i det ytterste mørket fordi de hadde samarbeidet med vår allierte under krigen.»⁶²⁹ Han avsluttet med å understreke at «Partisanene ble ofret på den kalde krigens alter», og ga honnør til «Kjell Fjørtoft som ved boka «Lille-Moskva» lar dette bli *offisielt*.»⁶³⁰

I et intervju med Norges kommunistiske parti sin avis *Friheten* noen uker etter utgivelsen av boka, beskrev Fjørtoft at han opplevde det som en konkurranse mellom ulike fortellinger. *Frihetens* journalist kommenterte at «Historikere har rykket ut mot boka hans i Tromsø-avisene, de mener senkinga av Tirpitz ved Tromsø i 1944 var viktigste krigsinnsats i Nord-Norge, av langt større betydning enn partisanenes

⁶²⁷ Fjørtoft, «Nedvurderinger av partisanene», *Nordlys*, 5.11.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶²⁸ Per Bangsund, «Den kalde krigs ofre», *Klassekampen* 28.10.1983, UB/Privark 6/22/1983. Min kursivering.

⁶²⁹ Bangsund, «Den kalde krigs ofre», *Klassekampen* 28.10.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶³⁰ Bangsund, «Den kalde krigs ofre», *Klassekampen* 28.10.1983, UB/Privark 6/22/1983. Min kursivering.

kamp.»⁶³¹ «[H]vorfor blir du møtt sånn?» spurte *Frihetens* journalist, hvorpå Fjørtoft lanserte følgende forklaring: «Jeg har som ikke-fagmann tråkket inn i historikernes sirkler med et annet syn. Da oppdager jeg en psykologisk mekanisme: De rotter seg sammen mot inntrengeren.»⁶³² Slike utsagn bidro til å skape en forestilling om at han var mer troverdig enn historikere. Dermed ga han også inntrykk av at hans fremstilling representerte et mer sannferdig alternativ til den etablerte fortellingen.

Selv om det ikke kan dokumenteres, er det mye som tyder på at Fjørtoft var bevisst på hvordan han kunne skape oppslutning til sine påstander. Han stod flere ganger frem i media og fortalte om arbeidet med boka. Blant annet uttalte han til *VG* at han, under arbeid med arkivmateriale, hadde opplevd at flere dokumenter hadde blitt fjernet fra mapper han tidligere hadde undersøkt. Fjørtoft var «overbevist om at folk fra «de hemmelige tjenester» ønsket å holde viktige dokumenter borte fra offentligheten.»⁶³³ Ved å direkte anklage norske overvåkningstjenester for å stå bak forsvinningen av materiale, underbygget Fjørtoft troverdigheten til sin påstand om at myndighetene også måtte ha hatt ansvar for den angivelige beslutningen om at partisanene skulle forties. Gjennom slike utsagn styrket Fjørtoft påstanden om at det fantes en offisiell norsk historie om andre verdenskrig, men også at aktørene som stod bak den hadde holdt sannheten om partisanenes innsats skjult for publikum.

I *Lille- Moskva*, men enda tydeligere i media, var det tydelig at Fjørtoft ikke bare ville supplere, men også utfordre den etablerte fortellingen. Gjennom å poengtere myndighetenes urimelighet overfor partisanene, bidro Fjørtoft til å legge grunnlaget for en konkurrerende fortelling om de nordnorske krigsbegivenhetene. Og han hadde planer om å utvide sin alternative fortelling til å handle om mer enn partisanene: «Realitetene om krigsdramaet i Finnmark vil bli lagt på bordet om få år. Det kan ikke holdes kjeft om dette lengre.»⁶³⁴

⁶³¹ Bjerke, «Partisanenes stemme», *Friheten*, 12.11.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶³² Bjerke, «Partisanenes stemme», *Friheten*, 12.11.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶³³ Johnsen, ««Hysjen tok dokumenter» *VG*, 21.11.1983, UB/Privark 6/22/1983.

⁶³⁴ «I krigens Nord-Norge», ukjent opphav, UB/Privark 6/22/1983.

Utvidelse av den konkurrerende fortellingen

Knappt ett år etter *Lille-Moskva* presenterte Fjørtoft en ny bok om krigsbegivenhetene i Nord-Norge. Denne gangen var det tvangsevakueringen, brenningen og ødeleggelsene i Finnmark som stod i fokus. Fjørtoft reiste spørsmål om hva det hadde kostet finnmarkingene å få friheten på en slik måte som de gjorde. *Vi fikk vår frihet* ble en suksess. Den solgte over 13.000 eksemplarer og vakte stor oppsikt og debatt.⁶³⁵ Tittelen var, ifølge Fjørtoft selv, ironisk ment: «Ironien ligger i at vi fikk vår frihet, men hvem av, og til hvilken pris?»⁶³⁶

Heller ikke i denne sammenhengen var Fjørtoft den første til å presentere hendelsene i Finnmark i et nedenfra-perspektiv. Imidlertid var det nytt at Fjørtoft så tydelig anla et offerperspektiv i sine beskrivelser. *Vi fikk vår frihet* var ingen heltefortelling, og det var ingen tvil om at det handlet om påkjenninger. Fjørtoft beskrev finnmarkingene som ofre for den tyske brutaliteten, ofre for de alliertes og de norske myndighetenes manglende forståelse for forholdene i Finnmark, og ikke minst som ofre for de norske soldatenes oppførsel. I sum hadde finnmarkingene *lidd* under tvangsevakueringen. Riktignok hadde de mestret sine lidelser på en måte tilsynelatende bare finnmarkinger kunne, men alle enkeltfortellingene bidro til å fremheve de fysiske og psykiske påkjenningene de hadde vært utsatt for. I hovedsak var det nazistene som hadde utløst finnmarkingenes lidelser, men heller ikke denne gangen var norske myndigheter, ifølge Fjørtoft, uten ansvar.

Fjørtoft la stor vekt på proklamasjonene fra Kong Haakon og statsminister Nygaardsvold høsten 1944, og hevdet de var «uhyre interessante når en vet hva som skjedde i Finnmark. De skapte nemlig på få måneder en bitterhet som mange finnmarkinger har tatt med seg i graven. Ennå førti år etterpå, er det ikke god tone å komme inn på problemstillingene som våre myndigheter i London den gang selv reiste.»⁶³⁷ Han hevdet at finnmarkingene hadde blitt gitt grunn til å forvente at norske styrker ville komme dem til unnsetning:

⁶³⁵ Svendsen, "Helst mot urolig vær", 3, 40, 50.

⁶³⁶ Svendsen, "Helst mot urolig vær", 44

⁶³⁷ Kjell Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet: Finnmark høsten 1944* (Oslo: Gyldendal, 1984), 72.

[D]a kongen og Nygaardsvolds proklamasjoner blir kjent, føler de fleste seg overbevist om at det bare kan være snakk om kort tid før hjelpen er der. Her ligger mye av årsaken til at omkring 20 000 finnmarkingen trosser Hitlers trussel om dødsstraff for den som unndrar seg evakueringen. Men virkeligheten var så annerledes. Finnmarkingene var, og ble, alene.⁶³⁸

Dette ble Fjørtofts drivende kritikk gjennom *Vi fikk vår frihet*. Fjørtoft argumenterte nemlig med at regjeringen, på det tidspunktet proklamasjonene ble kringkastet, visste at den visste at den ikke kunne sende de nødvendige styrker eller forsyninger til Finnmark.⁶³⁹ At norske styrker etter hvert kom til Finnmark, ble på ingen måte fremstilt som noen lettelse for de som var igjen: «Mange føler seg sviktet av London-regjeringen og de allierte.»⁶⁴⁰ Fjørtoft understreket at sivilbefolkningen hadde ventet hjelp *før* tyskerne rakk å rasere husene og hjemme deres. Da alt var ødelagt, fant de, ifølge Fjørtoft, ikke nevneverdig trøst i at det igjen var norske soldater å se blant ruinene. Finnmarkingene «var fremdeles alene, og de *følte* seg alene.»⁶⁴¹

Han la videre vekt på at finnmarkingene hadde overlevd og opplevd en fire år lang okkupasjon som ingen av de norske soldatene hadde kunnet forestille seg, og han hevdet at de viste liten interesse for å sette seg inn i situasjonen. Det førte til flere konflikter der Fjørtoft hevdet at de norske soldatene hadde påført de sivile enda mer lidelse. Særlig hardt gikk det ut over jentene som hadde pleid omgang med tyskerne:

De [norske soldatene] slo seg sammen i grupper på 5-6 soldater og satte i verk en slags privat vendetta, en vendetta som førte til at det i flere tilfeller ble begått blodig urett som ødela livet også for enkelte kvinner som aldri hadde vært sammen med tyskerne, men som var blitt oppgitt som «tysker-jenter» av forsmådde norske ungdommer.⁶⁴²

Deretter beskriver Fjørtoft hvordan en gruppe norske soldater, på brutalt vis hadde klippet av håret til en gift kvinne ved navn Liv:

⁶³⁸ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 73.

⁶³⁹ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 110–114. Olav Riste hadde imidlertid i 1979 dokumentert at den norske regjeringen i London hadde arbeidet hardt for å forsikre seg om at forsyninger og personell ble sendt i tilstrekkelig omfang, men at de allierte hadde vist liten interesse for prosjektet, se Olav Riste, "*London-regjeringa*": *Norge i krigsalliansen 1940-1945*, vol. II 1942-1945 Vegem heim (Oslo: Det Norske samlaget, 1979), 204–224.

⁶⁴⁰ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 118.

⁶⁴¹ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 119. Kursivert i originalen.

⁶⁴² Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 119.

Fire mann holder henne. Den femte tar frem en stor saks og setter den i det lange håret hennes. Hun hører soldatene le rått. Hun hører hvert klipp fra saksen som tordenskrall inne i hodet. Hårtjafsene fyker rundt henne. Soldaten som klipper tar inn i hårmanken med den ene hånden og trekker den brutalt til seg. Liv kjenner saksen skrense inn mot hodebunnen. Tårene spretter ut av øynene i smerte, og hun føler det som om hun blir kvalt av hånden som ligger over munnen. Plutselig slipper de henne. Hun sier sammen på steingulvet, hikster i krampegråt. Hva har de gjort med henne? – Jævla «tysker-tøs», hører hun en stemme si, langt, langt borte. Så løftes hun på beina igjen. Soldatene snakker sammen. Ler støyende. En hånd tar tak i kjolen og flerrer den opp sammen med brysteholderen så brystene faller ut. Utenfor står familien og venter, hjelpeløse overfor en slik overmakt. De har bare måttet la det skje. Liv er en knekket kvinne. Og hun har aldri pleid omgang med tyskerne.⁶⁴³

Ved å fremheve nordmennenes brutale oppførsel overfor sivilbefolkningen på denne måten, underbygget og fremhevet Fjørtoft finnmarkingenes offerrolle samtidig som han fremstilte de norske soldatene som overgripere. For å videre sette leseren i stand til å føle sympati med finnmarkingene, understreket Fjørtoft også den særegne situasjonen som hadde dominert Finnmark under okkupasjonen:

Hva skulle så folket i Sør-Varanger foreta seg? Demonstrere? Sette i gang sabotasjeaksjoner? Det ville være å be om enten å bli henrettet eller sendt til Tyskland. I de gjennomslitne forholdene med så mange tyskere ville de skyldige lett bli tatt. Og hvilken hensikt hadde vel det?⁶⁴⁴

Fjørtoft mente at omfanget av det tyske nærværet var helt unikt i Finnmark, og han hevdet at «de soldatene som kom over fra Skottland hadde ikke fått noen informasjon om forholdene i Finnmark.»⁶⁴⁵ På den måten befestet han finnmarkingenes offerrolle, samtidig som han, gjennom sine beskrivelser av soldatene i Bergkompaniet, fremstilte dem som medansvarlige for disse påkjeningene.

Et annet eksempel er når Fjørtoft beskriver en spottvise som soldater i 2. bergkompani hadde laget om sivilbefolkningen i Finnmark. Da sivile nordmenn vervet

⁶⁴³ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 120–121.

⁶⁴⁴ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 121.

⁶⁴⁵ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 121.

seg til tjeneste i kompaniet og fikk vite om viseteksten var det ifølge Fjørtoft, mange som «hadde mest lyst til å forlate tjenesten.»⁶⁴⁶ Ved en annen anledning hevdet Fjørtoft at en gruppe norske soldater skulle oppsøke en tysker-jente, men at hun hadde rømt vestover under tyskernes tilbaketrekning:

Men søsteren hennes er der. Hun er tolv år. Så kan de likevel hevne seg på familien som har «avlet» en tysker-jente. De voksne jages på dør. Tolvåringen som ikke forstår hva som foregår rundt henne, er alene med fem hevngjerrige soldater. Alle er edru. Mens de holder den gråtende jentungen, snauer de brutalt av henne håret med en saks. Småpiken sparker og vrir seg, men overmakten er for stor. Etterpå forlater soldatene huset. De har gjort «jobben» sin.⁶⁴⁷

Da saken ble kjent for troppsjefen ble det bestemt at den skulle dysses ned, hvorpå Fjørtoft kommenterte; «Slik var også en del av krigen i Finnmark.»⁶⁴⁸ Disse historiene om oppførselen til de norske soldatene etablerte en sympatisk forståelse for finnmarkingenes bitterhet mot den hjelpen som kom så alt for sent, og som i disse tilfellene kun ytterligere ydmyket finnmarkingene.

Offerrollen forutsetter en overgriper

Som ved forrige utgivelse, gikk Fjørtoft også denne gangen ut i media og påpekte hvem som hadde ansvar for de lidelsene han presenterte. Og også denne gangen ble myndighetene skyteskive. Til *Nordlys* hevdet Fjørtoft at «Folket i Finnmark ble lurt av sin egen regjering i London.»⁶⁴⁹ I en flere siders lang reportasje hevdet Fjørtoft blant annet at Quisling var mannen bak ideen om å tvangsevakuere befolkningen i Finnmark. Etersom Quisling ikke ble tiltalt for dette, mente Fjørtoft at «det er som om dette drama ikke har interessert domstolen».⁶⁵⁰ Videre uttalte han at «Det har gått opp for meg at vi praktisk talt ikke har visst noe særlig om hva som virkelig foregikk i

⁶⁴⁶ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 122.

⁶⁴⁷ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 124.

⁶⁴⁸ Fjørtoft, *Vi fikk vår frihet*, 124.

⁶⁴⁹ Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁵⁰ Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b.

Finnmark under krigens siste dager.»⁶⁵¹ Han videreførte også sin tidligere kritikk mot myndighetene og historikere:

Det er seierherrene som skriver historien. Derfor har det foreligget store mengder av hemmeligstemplet materiale, rapporter, dokumenter og notater. Når man så får tak i dette hemmelige materialet og sammenholder det med hva som fins i landssvikarkivet, og med tidligere kjent historie, får man fram et nytt bilde.⁶⁵²

I den samme reportasjen trakk Fjørtoft også frem de norske soldatenes oppførsel i Finnmark, og han hevdet at Bergkompaniets «vesentligste innsats blir represalier mot jenter fra Finnmark som har «innlatt seg med tyskerne».⁶⁵³ Han erklærte at han følte seg «forpliktet til å legge fram materialet som det er, uansett hva historikere og veteraner måtte mene.»⁶⁵⁴

Det var ikke bare Bergkompaniet som fikk unngjelde av Fjørtoft, også Londonregjeringen ble erklært å ha et ansvar for at finnmarkingene stod «med følelse av å være *forrådt av sine egne i London*».⁶⁵⁵ Han understreket at «finnmarkingene ble lurt på det groveste av regjeringen i London».⁶⁵⁶ Det var «med stor forskrekkelse jeg kan konstatere at Londonregjeringen sender ut parole på parole der de oppfordrer folk i Finnmark til å flykte til fjells, men samtidig vet at de ikke kan få sendt soldater av betydning til Finnmark, og heller ikke forsyninger til befolkningen».⁶⁵⁷ Ved å poengtere at myndighetene visste at de ikke kunne sende hjelp, forsterket han inntrykket av at de derfor hadde forsøkt å holde sannheten skjult.

En av de som ikke delte Fjørtofts syn på saken, var historiker Knut Einar Eriksen ved Universitetet i Tromsø. I et svar til *Nordlys*' reportasje om Fjørtofts kommende bok, kritiserte han Fjørtoft for å igjen presentere sine funn som sensasjonelle: «Tonene er kjente. På nytt skal Fjørtoft «korrigere den rådende historieoppfatning». [...] Fjørtoft skal fortelle oss «om hva som virkelig skjedde»».⁶⁵⁸

⁶⁵¹ Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁵² Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁵³ Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁵⁴ Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁵⁵ Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b. Min kursivering.

⁶⁵⁶ Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁵⁷ Odd Sønvisen, «Quisling brente Finnmark», *Nordlys* 22.9.1984. UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁵⁸ Knut Einar Eriksen, «Fjørtoft og Nordlys med gamle nyheter», *Nordlys*, 4.9.1984 (datoen er påført med det som trolig er Fjørtofts håndskrift. Saken ble publisert i *Nordlys* 26.9.1984). UB/Privark 6/22/1984b.

Eriksen var ikke negativ til at Fjørtoft omtalte krigshendelser i Nord-Norge, men han mente det var kritikkverdig at «Fjørtoft, med god hjelp av journalister, skaper det inntrykk av at han nytolker historien gjennom det som ble presentert i *Nordlys* sist lørdag. Det var en del nyttige opplysninger som ble gitt. Sensasjonelt var det ikke. Fjørtoft arbeider ikke i et historisk tomrom!»⁶⁵⁹

Likevel klarte Fjørtoft tilsynelatende å overbevise flere anmeldere og kommentatorer. Jan Christensen i *VG* uttalte at «Poengene står i kø i Kjell Fjørtofts siste bok om hvordan Den annen verdenskrig særlig rammet våre nordligste avkroker».⁶⁶⁰ Anmelderen kommenterte videre at «Raseringen av Finnmark høsten 1944 var verre enn vanlig krigsgalskap. Både tysk brutalitet og norsk svik var så mangedobbelt meningsløst at det nesten er i klasse med folkemord og bruk av barnesoldater.»⁶⁶¹ Deretter nevnte Christensen de viktigste tilfellene der finnmarkingene hadde blitt skuffet: De hadde blitt lovet hjelp av en regjering som visste at det ikke var mulig å sende hjelp, kun 280 norske soldater ble sendt, og når de ankom de «begikk [de] overgrep mot «tyskertøser», ofte på ugrunnet mistanke.»⁶⁶² Fjørtofts påstander var i ferd med å vinne terreng.

I Fjørtofts medieopptredender understreket han at *Vi fikk vår frihet* var en offerfortelling, «en slags anti-krigsbok. Det er en historie som er fylt av menneskelig tragedie og som forteller hvor fryktelig en krig er.»⁶⁶³ Fjørtoft fortsatte med å påstå at «De fleste bøker om dette har betraktet begivenhetene sørfra. Jeg har forsøkt å fremstille det slik finnmarkingen opplevde det.»⁶⁶⁴ I sum hadde det vært «mye mer brutalt enn man hittil har vært klar over.»⁶⁶⁵ Dermed slo Fjørtoft på enda en streng. Han hadde allerede anlagt et nedenfra-, offer- og tvangsevakueringsperspektiv, nå hevdet han at det trengtes nordnorske øyne for å få fram sannheten. Den nordnorske fortellingen om den siste krigsvinteren tok mer og mer form.

⁶⁵⁹ Eriksen, «Fjørtoft og *Nordlys* med gamle nyheter», *Nordlys*, 4.9.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶⁰ Jan Christensen, «Krigsgalskap», *VG*, 19.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶¹ Jan Christensen, «Krigsgalskap», *VG*, 19.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶² Jan Christensen, «Krigsgalskap», *VG*, 19.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶³ Odd Johan Holen, «Brutal og provoserende bok om krig og fred i Finnmark», *Bergens Tidende*, 16.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶⁴ Holen, «Brutal og provoserende bok om krig og fred i Finnmark», *Bergens Tidende*, 16.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶⁵ Holen, «Brutal og provoserende bok om krig og fred i Finnmark», *Bergens Tidende*, 16.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

Den konkurrerende fortellingen forutsatte en urett utover nazistenes ødeleggelser i Finnmark. Etter Fjørtofts syn var det myndighetenes angivelige beslutning om å fortie lidelsene som utgjorde denne ekstra uretten overfor finnmarksbefolkningen. Nok en gang kunne man se hvordan Fjørtoft gjorde norske myndigheter ansvarlige for den etablerte fortellingen. Han uttalte blant annet at det var «en fatal feil at Quisling ble henrettet så tidlig. Han burde ha vært konfrontert med sin medvirkning til at Finnmark ble tvangsevakuert og brent».⁶⁶⁶ Deretter uttalte han at «Det kan se ut som om [rettsaken mot Quisling] betraktet det som en bagatell.»⁶⁶⁷ Dette bidro til å forsterke et inntrykk om at myndighetene aldri hadde vært spesielt opptatt av det som hadde skjedd i Nord-Norge, og det synliggjorde behovet for en ny og konkurrerende fortelling.

Derfor ble det også viktig å vise til at den etablerte fortellingen ikke hadde vært riktig. Fjørtoft brukte Bergkompaniet som eksempel. Til *Bergens tidende* la Fjørtoft vekt på hvordan Bergkompaniet hadde oppført seg: «Det verste var «seierherrenes justis», de overgrep som ble begått av dem som var kommet for å hjelpe og befri».⁶⁶⁸ Også i *Klassekampen* la Fjørtoft vekt på den «jævlige oppførselen fra norske soldater mot sine egne», og han hevdet at «det har skapt ei bitterhet mellom folk i Finnmark som sit den dag i dag, og som mange bar med seg i grava.»⁶⁶⁹ *Klassekampens* journalist spurte om norske styrker egentlig kom med i frigjøringa av Finnmark, noe Fjørtoft besvarte på følgende måte: «I *offisiell norsk historie* heter det at 2. bergkompani saman med sovjetiske styrkar deltok i frigjeringa av Finnmark, men sjølv om nordmennene gjorde nytte for seg i ulike oppryddingsaksjonar var frigjeringa fullt og heilt den Røde Armes verk.»⁶⁷⁰ At Fjørtoft brukte begrepet *offisiell historie* gav i seg selv inntrykk av at myndighetene hadde vært delaktige i å utforme en etablerte fortellingen han nå opponerte mot. Dermed videreførte Fjørtoft argumentet om at den

⁶⁶⁶ Holen, «Brutal og provoserende bok om krig og fred i Finnmark», *Bergens tidende*, 16.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶⁷ Holen, «Brutal og provoserende bok om krig og fred i Finnmark», *Bergens tidende*, 16.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶⁸ Holen, «Brutal og provoserende bok om krig og fred i Finnmark», *Bergens tidende*, 16.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁶⁹ Roald Helgheim, «Det bitre Finnmark», *Klassekampen*, 16.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁷⁰ Helgheim, «Det bitre Finnmark», *Klassekampen*, 16.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b. Min kursivering.

etablerte fortellingen var konstruert av og med norske myndigheter, men også at dens bærende plottkomponenter bidro til å skyggelegge sannheten.

I en reportasje i avisa *Nordlands framtid* sa Fjørtoft at *Vi vikk vår frihet* «er et oppgjør med myter – uten helter.»⁶⁷¹ I den etablerte fortellingen var soldatene i Bergkompaniet heltene, men Fjørtoft hevdet at «Finnmarkingene ble redd for sine egne «beskyttere» – og hadde grunn til det. Dette har finnmarkingene måttet brenne inne med. Det er aldri kommet fram før – og det er grunnen til at jeg har tatt for meg disse sider ved vår historie.»⁶⁷² Fjørtoft hevdet også at «Det er en myte at norske militære styrker var avgjørende med på frigjøringen av Finnmark.»⁶⁷³ Om episoden der norske soldater hadde klippet håret av en tolv år gammel jente fordi søsteren hennes hadde innlatt seg med tyskerne, hevdet Fjørtoft at soldatene i tillegg hadde forgrepet seg på henne ved å stikke en istapp i underlivet hennes.⁶⁷⁴ Fjørtoft hadde valgt å utelate denne detaljen fra boka fordi «både forlaget og jeg fant det så sterkt at vi ville spare leserne for den.»⁶⁷⁵ At han i ettertid likevel valgte å presentere episoden for media, styrket inntrykket av at det var han som satt på den fulle og hele sannheten om hva som virkelig hadde skjedd. Dermed tydeliggjorde han behovet for en konkurrerende fremstilling av begivenhetene.

Det var flere som lot seg interessere av Fjørtofts opplysninger, og som lot seg innrullere i hans fortelling. En av dem var Alf R. Jacobsen. I en bokmelding i *Klassekampen* betegnet han *Vi fikk vår frihet* som en «spennende, av-glamourisert» fremstilling som ga «uhemma glede» å lese.⁶⁷⁶ Jacobsen applauderte Fjørtoft for å skildre «bitterheten og motløsheten som bredte seg blant folket i hulene», og betegnet boka som «et viktig bidrag til å avheroisere 2. bergkompanis ankomst til Kirkenes».⁶⁷⁷

⁶⁷¹ Larsen, «Fjørtoft dreper myter om frigjøringen av Finnmark», *Nordlands framtid*, 27.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁷² Ragnar Larsen, «Fjørtoft dreper myter om frigjøringen av Finnmark», *Nordlands framtid*, 27.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁷³ Larsen, «Fjørtoft dreper myter om frigjøringen av Finnmark», *Nordlands framtid*, 27.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁷⁴ Larsen, «Fjørtoft dreper myter om frigjøringen av Finnmark», *Nordlands framtid*, 27.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁷⁵ Kjell Fjørtoft, «Notat omkring frigjøringen av Finnmark», udatert, UB, Priv.ark. 6, boks 3, mappe 1985 Korrespondanse, avisartikler, notater m.m. angående søksmål etter utgivelsen av boka «Vi fikk vår frihet».

⁶⁷⁶ Alf R. Jacobsen, «Fjørtofts indian summer», *Klassekampen*, 27.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁷⁷ Alf R. Jacobsen, «Fjørtofts indian summer», *Klassekampen*, 27.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

Deretter ga Jacobsen sin utilslørte tilslutning til Fjørtofts prosjekt om å ta opp kampen med den etablerte fortellingen:

Det er sjølsagt alvorlig at Fjørtoft våger å rokke ved alment vedtatte sannheter. Blant oss innviede er det alment kjent at ingen makt i norsk åndsliv er råere og mere hensynsløs enn okkupasjonshistorikerne, det kobbel av mer og mindre begavete lektorer, amanuensiser og professorer som har gjort forspillet til 9. april, de tafatte krigshandlingene og okkupasjonen til levebrød, et revir som voktes mer nidkjært enn noen hankatt er i stand til. Det vil være å gå atskillig for langt å hevde at den brente jords taktikk blekner i forhold til de midler som den autoriserte historiker-mafiaen bruker for å verne sine spesialfelt mot uønskete inntrengere. Men høstens intense kamp om førsteretten til frittflytende arkivmateriale illustrerer at metodene er uten nåde. I nord har man hittil vært spart for 9.-april-mafiaen. Men de seinere år har det dukket opp en del lektorer, som åpenbart mener å ha enerett til krigen i nord, basert på forskerens hellige rett til de originale kildene. Så sterkt har en del av dem blitt provosert at de første rasende leserbrev forelå allerede før boka var i handelen. En sånn reaksjon er det all grunn til å gratulere Fjørtoft med.

«Medlidenhet med historiker-juntaen er ikke på sin plass.»⁶⁷⁸

Jacobsen posisjonerte seg her som en støttespiller for Fjørtoft, en aktør som hadde latt seg innrullere i hans fremstilling. I historiografisk forstand hadde den etablerte fortellingen allerede hadde vært utsatt for press i flere tiår, og det var ikke overraskende at det skulle finnes andre som delte Fjørtofts argumenter om at enkelte temaer hadde blitt utelatt fra den nasjonalpatriotiske fortellingen. Imidlertid er det illustrerende at Jacobsen så tydelig og klart tok Fjørtofts side i kampen mot *historikere*. Fjørtoft hadde hevdet at regionens virkelige historie hadde blitt skyggelagt fordi myndighetene ville dekke over sine forsømmelser. Han hadde etablert en plausibel forklaring som ble tatt på alvor, og som resonnererte hos stadig flere. Fjørtoft konstruerte et bilde av en enhetlig offisiell historie, og han betegnet den som skyggeleggende og uriktig.

Fjørtoft hevdet at mange finnmarkinger «har takket meg for boken», og at de «presiserer [...] at min fremstilling er identisk med de faktiske hendelser.»⁶⁷⁹ At finnmarkingene takket Fjørtofts for hans fremstilling betydde at også de hadde gitt sin

⁶⁷⁸ Alf R. Jacobsen, «Fjørtofts indian summer», *Klassekampen*, 27.10.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁷⁹ John Strandmo, «Trues på livet», *Avisa Tromsø*, 17.11.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

tillit til Fjørtofts alternative fortelling, at de støttet hans versjon. For det første illustrerer det at Fjørtoft var på god vei til å lykkes med å lage en særegen *nordnorsk* fortelling om tvangsevakueringen. For det andre viser det at finnmarkingene nå var i stand til å bearbeide sine traumer fra krigstiden. Det trenger ikke være noen sammenheng mellom de to tingene, for æresbegrepet var allerede i ferd med å omfatte de som hadde vært ofre under krigen. Det er likevel vanskelig å se for seg at ikke Fjørtofts bok, og den alternative fortellingen han etablerte, bidro til å akselerere finnmarkingenes erkjennelse av sin offerstatus under og etter krigen.

Den konkurrerende fortellingen blir forsøkt diskreditert

Fjørtoft hadde uttalt at «Enkelte soldater fra krigens dager føler seg tråkket på fordi jeg river ned myten om deres innsats», men han føyde til at «dette kan jeg til en viss grad forstå.»⁶⁸⁰ Det var neppe noen overraskelse at soldater i Bergkompaniet ble provosert over måten de ble framstilt i *Vi fikk vår frihet*. Bakgrunnen for veteranene fra Bergkompaniet sin frustrasjon hadde imidlertid ikke utelukkende bakgrunn i måten de var blitt fremstilt av Fjørtoft.

Bergkompaniet tilhørte nemlig, og på tross av Harald Sandviks detaljerte beskrivelser av dem, en av de gruppene fra krigen som ikke følte at deres innsats hadde fått sin fortjente anerkjennelse. Veteranene betegnet sin avdeling som «Det glemte kompani».⁶⁸¹ Soldatene mente de hadde havnet utenfor den nasjonalpatriotiske fortellingen. Bare kompaniets fire falne hadde fått krigsmedaljen post mortem. Enda et eksempel på at de stod utenfor, var at det «har budt på vanskeligheter for deltakerne å få krigspensjon».⁶⁸² Rikstrygdeverket delte nemlig ikke veteranenes syn om at de hadde vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger, slik loven om krigsskadeerstatning forutsatte.⁶⁸³

I 1981 hadde Krigsinvalidforbundet tatt initiativ til å få undersøkt om veteranene i Bergkompaniet hadde økt forekomst av sykdom eller tap av ervervsevne

⁶⁸⁰ John Strandmo, «Trues på livet», Avisa Tromsø, 17.11.1984, UB/Privark 6/22/1984b.

⁶⁸¹ Arve Lønnum mfl., *Det glemte kompani: 2. Bergkompani og frigjøringen av Finnmark* (Oslo: Krigsinvalidforbundet, 1983), 8.

⁶⁸² Lønnum mfl., *Det glemte kompani*, 8.

⁶⁸³ Krigsskadepensjonssaken er fyldigere beskrevet i kapittel 7.

som følge av sin innsats under frigjøringen av Finnmark.⁶⁸⁴ 63,9 prosent av de veteranene som hadde deltatt i undersøkelsen mente de hadde redusert helsetilstand på grunn av påkjenninger under krigen.⁶⁸⁵

Veteranene i Bergkompaniet hadde altså blitt erklært å ha vært utsatt for harde påkjenninger, selv om det er usikkert hvilket utslag undersøkelsen ga for tildeling av krigsskadepensjon. Det er heller ikke av betydning her. Hovedpoenget er at veteranene fra Bergkompaniet stod midt i en kamp for å få anerkjennelse for sin innsats, akkurat når Fjørtoft presenterte dem som overgripere.

Det begynte med at Harry Lindstrøm, en tidligere kaptein i kompaniet, sendte et brev til Fjørtoft i starten av november 1984, bare noen få uker etter at boka var lansert. Lindstrøm skrev at det var «meget sårende for soldatene i Bergkompani 2» å lese Fjørtofts bok.⁶⁸⁶ Boka inneholdt «så mange feil, uriktigheter og loddrett løgn at det er skandale».⁶⁸⁷ I det samme brevet ba Lindstrøm om svar på om Fjørtoft hadde vært medlem av Hirden, og om hans far hadde blitt dømt for økonomisk landssvik etter krigen.⁶⁸⁸

Fjørtoft svarte at hans far hadde vært motstandsmann under hele krigen og at han selv aldri hadde vært i «kontakt med verken Hird, NS eller andre organisasjoner den gang.»⁶⁸⁹ Han skrev også at han aldri hadde valgt de letteste veier, og at han «regner ikke med at den blir lett denne gang heller.»⁶⁹⁰ Bare noen dager senere sendte Lindstrøm et nytt brev. Lindstrøm skrev da at han ble «mer og mer rystet dersom du [Fjørtoft] fortsetter uimotsagt» med den offentlige kritikken av Bergkompaniet, og hevdet at det ville føre til at «soldatene i Bergkompani 2. sikkert [vil] få skylden for å ha nedbrent Finnmark.»⁶⁹¹

10. januar 1985 ble Fjørtoft klaget inn til Tromsø forliksråd av Lindstrøm. I sin klage anførte Lindstrøm at han som kaptein hadde til oppgave «å undersøke om det var

⁶⁸⁴ Lønnum mfl., *Det glemte kompani*, 8.

⁶⁸⁵ Lønnum mfl., *Det glemte kompani*, 123.

⁶⁸⁶ Lindstrøm til Fjørtoft, 1.11.1984, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁸⁷ Lindstrøm til Fjørtoft, 1.11.1984, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁸⁸ Lindstrøm til Fjørtoft, 1.11.1984, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁸⁹ Fjørtoft til Lindstrøm, 12.11.1984, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹⁰ Fjørtoft til Lindstrøm, 12.11.1984, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹¹ Lindstrøm til Fjørtoft, 17.11.1984, UB/Privark 6/3/1985.

forhold som sivilbefolkningen klaget over.»⁶⁹² Han erklærte raskt at «ikke i noe tilfelle fremkom det klager over forhold som angikk soldatene i Bergkompani 2.»⁶⁹³ I forbindelse med saken hadde Lindstrøm selv undersøkt saker som kunne gjelde soldatene, men «ikke i noe tilfelle fant jeg forhold som jeg skulle ha rapportert til kp.sjefen.»⁶⁹⁴ Med det som bakgrunn mente Lindstrøm at Fjørtoft i boka og i media hadde vært «særs ærekrenkende.»⁶⁹⁵

Ett av de punktene der Lindstrøm mente Fjørtoft hadde ærekrenket soldatene i Bergkompaniet, var i intervjuet med *Nordlands framtid* der han hadde hevdet at soldatene hadde forgrepet seg på en tolv år gammel jente. I et notat Fjørtoft skrev i forbindelse med saken stod det at hans «eneste kilde til episoden er nettopp saksøkeren – Harry Lindstrøm.»⁶⁹⁶ Fjørtoft refererte deretter fra sine egne notater fra et intervju han hadde gjort med Lindstrøm i forbindelse med arbeidet med boka. Lindstrøm hadde fortalt at «en av soldatene hadde gått ut og hakket opp isbiter med bajonetten. Og at isbitene så hadde blitt puttet inn i kjønnsorganet på 12-åringen.»⁶⁹⁷ Ut fra dette konkluderte Fjørtoft med at det var «en gåte hvordan han kan føle seg spesielt ærekrenket over en episode han selv har fortalt meg og som han visste ville bli brukt i den boken jeg arbeidet med.»⁶⁹⁸ I desember 1985 trakk Lindstrøm sin klage.⁶⁹⁹ Hva årsaken til at Lindstrøm trakk saken, er det ingen dokumenter i Fjørtofts arkiv som sier noe om.

Fjørtoft hadde lagt grunnlaget for en særegen nordnorsk fortelling om krigsbegivenhetene Finnmark. Denne fortellingen skilte seg fra den etablerte fortellingen i og med at den betraktet begivenhetene nedenfra, anerkjente finnmarkingenes offerrolle og at den dermed hadde *tvangsevakueringen* som omdreiningspunkt. Ikke minst forutsatte hans fremstilling en dramatisk nedjustering av frigjøringsperspektivet i den etablerte fortellingen. Den konkurrerende fortellingen *fikk*

⁶⁹² Lindstrøms klage til Tromsø forliksråd, 10.1.1985, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹³ Lindstrøms klage til Tromsø forliksråd, 10.1.1985, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹⁴ Lindstrøms klage til Tromsø forliksråd, 10.1.1985, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹⁵ Lindstrøms klage til Tromsø forliksråd, 10.1.1985, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹⁶ Fjørtoft, «Notat omkring frigjøringen av Finnmark», udatert, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹⁷ Fjørtoft, «Notat omkring frigjøringen av Finnmark», udatert, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹⁸ Fjørtoft, «Notat omkring frigjøringen av Finnmark», udatert, UB/Privark 6/3/1985.

⁶⁹⁹ Svendsen, "Helst mot urolig vær", 65.

oppslutning, ikke bare blant kommentatorer og anmeldere, men også blant mange finnmarkinger.

Etter Fjørtoft hadde publisert *Lille-Moskva* og *Vi fikk vår frihet* ble krigsbegivenhetene i Finnmark fremstilt vesentlig annerledes i Nord-Norge enn de før hadde blitt. I 1985 ga Anders Ole Hauglid, Knut Erik Jensen og Harry Westrheim ut boka *Til befolkningen!* på Universitetsforlaget. Hauglid hadde ti år i forveien avlagt hovedfagsoppgave i historie om gjenreisningen av Finnmark og Nord-Troms ved Universitetet i Tromsø.⁷⁰⁰ Knut Erik Jensen hadde i lengre tid arbeidet som filmskaper. Alle forfatterne av *Til befolkningen* hadde vokst opp i Nord-Norge, og den nordnorske fremstillingsmåten om regionens krigshistorie ble videreutviklet boka. I forordet hevdet forfatterne at det var forbausende «hvor lite vårt eget folk egentlig vet om hendingene i nord i årene 1944 til 1950.»⁷⁰¹

Boka var en oppfølger til Knut Erik Jensens *Finnmark mellom øst og vest*, en dokumentarserie i seks deler om den siste krigsvinteren i Finnmark, og en av NRKs dyreste dokumentarproduksjoner på den tiden. Året etter vant den Amandaprisen. Både dokumentarserien og boka la stor vekt på nedenfra-perspektivet, og kritikken mot at myndighetene ikke hadde forstått situasjonen i Finnmark preget begge deler. Ikke minst var begge deler preget av å fremheve de sivile finnmarkingenes offerrolle. Den bygget bro mellom de mange ulike påkjenningene som finnmarksbefolkningen hadde vært utsatt for, og ga dem en felles referanseramme. Den nordnorske fremstillingsmåten hadde blitt etablert, og den nådde ut til et publikum langt utenfor Finnmark.

Finnmarkingenes rolle anerkjennes

I 1987 publiserte Aschehoug den siste boka i det 8 bind store verket *Norge i krig*. Det var første, og for så vidt siste gangen krigen ble presentert i et slikt flerbindsverk siden *Norges krig* fra 1948–50.⁷⁰² Det var flere forskjeller på det nye og gamle

⁷⁰⁰ Anders Ole Hauglid, "Gjenreisninga av Finnmark og Nord-Troms 1945-1948-1952" (Hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø, 1975).

⁷⁰¹ Anders Ole Hauglid, *Til befolkningen!*, red. Knut Erik Jensen og Harry Westrheim (Universitetsforlaget, 1985), 5.

⁷⁰² Corell, "Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norske historiebøker", 8, 115.

flerbindsverket. Der *Norges krig* fra førtiårene var skrevet av tidligere deltakere i krigen, var *Norge i krig* skrevet av historikere. Stein Ugelvik Larsen har betegnet de store oversiktsverkene, blant annet *Norge i krig*, som «minnesmerker» over okkupasjonstiden, og han hevder at tematiseringen og plottstrukturene i dem har fungert som ««offisielle» historier.»⁷⁰³

Det siste bindet i *Norge i krig* het *Frigjøring* og omhandlet overgangen fra krig og okkupasjon til fred og selvstendighet. Det var skrevet av Knut Einar Eriksen og Terje Halvorsen, og allerede i innledningen til *Frigjøring* kunne man ane at den nordnorske fremstillingsmåten hadde fått plass. Eriksen og Halvorsen understreket at Finnmark hadde vært i en spesiell situasjon under okkupasjonen, og de bemerket at finnmarkingene hadde opplevd frigjøringen som vanskelig. Imidlertid ble Fjørtofts kritikk av myndighetene ikke tatt til følge:

De fåtallige norske frigjøringsstyrkene som kom til Finnmark, fikk uoverkommelige oppgaver i en nedbrent landsdel med en krigstrett befolkning. London-regjeringen og de norske styrkene ble skyteskiven for alt som var galt. Og det var mye. I ettertid er det lett å se at mye av kritikken var uberettiget. Verken regjeringen eller de norske troppene var allmektige, slik mange hjemme trodde. Det var de allierte stormaktene som bestemte krigspolitikken, og hva slags hjelp Finnmark kunne få.⁷⁰⁴

I kapitlet «Frigjøring i Finnmark» åpnet Eriksen og Halvorsen med å erklære at «Nordnorsk krigshistorie har krav på særlig oppmerksomhet», og at i «ingen annen landsdel fikk den tyske okkupasjonen, stormaktenes krigsplaner og krigshandlinger en så gjennomgripende innflytelse på landskap og menneskers liv og livsmuligheter.»⁷⁰⁵ Flere trekk som Fjørtoft tidligere hadde pekt på, ble nå inkludert – i en ganske sterkt moderert utgave. Fjørtofts kritikk mot norske myndigheter fikk ikke plass. Det er imidlertid tydelig at finnmarkingenes påkjenninger ble tatt på alvor i *Frigjøring*. Eriksen og Halvorsens fremstilling var ikke første gangen finnmarkingenes

⁷⁰³ Larsen, "Innledning", 13.

⁷⁰⁴ Eriksen og Halvorsen, *Frigjøring*, 9.

⁷⁰⁵ Eriksen og Halvorsen, *Frigjøring*, 20.

påkjenninger ble vektlagt. Over to bind i Cappelens norgeshistorie hadde Edvard Bull i 1979 også skrevet om hva frigjøringen hadde kostet sivilbefolkningen i Finnmark.⁷⁰⁶

I en lang rammetekst stilte Eriksen og Halvorsen spørsmålet om regjeringen svek finnmarksbefolkningen. De innledet teksten med å si at «Enkelte forfattere og historikere har hevdet at Kongen og regjeringen Nygaardsvold gjennom appeller i London Radio forledet folk nordpå til å rømme unna evakueringen fordi hjelp var underveis.»⁷⁰⁷ Selv om det var «utvilsomt riktig at en del av dem som unndro seg evakueringen var bitre og skuffet», argumenterte Eriksen og Halvorsen med at «det er en myte at regjeringsapparatet bestemte folks valg», og de hevdet at tusenvis hadde evakuert før proklamasjonene fra Kongen og statsministeren ble kjent.⁷⁰⁸

Igjen kan man se at en moderert versjon av det Fjørtoft hadde hevdet, faktisk ble akseptert: «[F]ørst og fremst må misstemningen nordpå forstås som en naturlig reaksjon mot myndighetene fordi hjelpen kom sent og var utilstrekkelig.»⁷⁰⁹ Finnmarkingenes bitterhet ble altså forstått, selv om myndighetene ikke kunne klandres slik Fjørtoft hadde gjort. Finnmarkingenes spesielle erfaringer og deres påkjenninger ble forstått og inkludert. Krigen hadde faktisk vært annerledes i Nord-Norge enn i resten av landet.

⁷⁰⁶ Edvard Bull og Knut Mykland, *Klassekamp og fellesskap 1920-1945*, vol. 13 (Oslo: Cappelen, 1979), 442–449; Edvard Bull og Knut Mykland, *Norge i den rike verden: tiden etter 1945*, vol. 14 (Oslo: Cappelen, 1979), 53–62.

⁷⁰⁷ Eriksen og Halvorsen, *Frigjøring*, 81.

⁷⁰⁸ Eriksen og Halvorsen, *Frigjøring*, 81.

⁷⁰⁹ Eriksen og Halvorsen, *Frigjøring*, 81.

Oppsummering bolk II

Mellom 1965–1985 ble fortellingene fra integrasjonsfasen utfordret i stadig større grad. I fortellingen om det som hadde skjedd ved Narvik skjedde det flere endringer, selv om det tok forholdsvis lang tid før det ble rettet eksplisitt kritikk mot fremstillingene fra integrasjonsfasen. I fortellingen om den siste krigsvinteren var det tidligere i perioden tydelige tegn til at frigjøringsperspektivet, som norske myndigheter hadde lagt til grunn i den foregående fasen, ble kritisert av de nye aktørene. Felles for de nye minneaktørens fremstillinger var at hovedpersonene i fortellingen var forskjellige fra dem de norske myndighetene hadde vektlagt i forrige fase. Nedenfra-perspektivet ble stadig mer utbredt, og det fikk frem offerviljen og innsatsen til vanlige mennesker.

Ettersom innsatsen og påkjenningene til andre aktører ble dokumentert og vektlagt, ble det mulig å argumentere for at disse plottkomponentene hadde fått ufortjent lite oppmerksomhet i de tidligere fortellingene. Gradvis dukket det opp kritikere som mente at noen måtte ha skyggelagt innsatsen til de som ikke hadde fått oppmerksomhet i fortellingene fra integrasjonsfasen. I samspill med den nordnorske motstandsregionalismen kunne myndighetene stilles til ansvar for denne skyggeleggingen. Frem til 1985 var denne kritikken, med unntak av Kjell Fjørtoft, som regel implisitt og tilslørt. I den neste fasen ble den et sentralt kjennetegn ved måten nordnorske minneaktører fremstilte kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark.

Bolk III: Opposisjon

I 1985 ble Mikhail Gorbatsjov leder av Sovjetunionen. Kort tid etter lanserte han nye reformer som bidro til å redusere spenningsnivået i den kalde krigen. I 1989 ble Berlinmuren revet, og to år senere ble Sovjetunionen oppløst. I overgangen fra kald krig til en ny verdensorden ble det enda større rom for meningsforskjeller om den norske krigs- og okkupasjonshistorien. Fraværet av en reell og ektefølt trussel, som Sovjetunionen hadde vært hele etterkrigstiden, gjorde det også mindre kontroversielt å utforske mindre kjente temaer fra krigsårene. Det bidro til å gi konkurrerende perspektiver stadig større spillerom. Derfor var det i tiden etter den kalde krigen at de største kontroversene om norsk minnepolitikk fant sted.

I 1986 bestemte Sosial- og Helsedepartementet seg for å gjennomgå regelverket for tildeling av krigsskadepensjon. I prosessen konkluderte det såkalte Eitinger-utvalget med at innsats under kampene ved Narvik ikke automatisk kvalifiserte som usedvanlig harde påkjenninger, og dermed heller ikke til krigsskadepensjon. De nordnorske minneaktørene så beslutningen som et bevis på at sentralmakten ikke anerkjente de nordnorske krigshendelsene. Eitinger-utvalgets konklusjon legitimerte og akselererte kritikken i den regionale fortellingen. Plottkomponentene opposisjon og kritikk ble derfor vektlagt enda mer. På samme tid ble offerstatusen til de som hadde opplevd den siste krigsvinteren i Finnmark og kampene ved Narvik også et nytt og viktig plottkomponent.

På mange måter var det det samme som skjedde i 2017 da Forsvarsdepartementet presenterte konklusjonene av undersøkelsene om norsk medaljedekorasjonspraksis: Forsvarsdepartementet konkluderte med at det ikke fantes grunnlag for å dele ut nye krigsdekorasjoner, og dermed at det heller ikke fantes grunnlag for kritikken i den nordnorske fortellingen. Kapitlene i denne siste bolken undersøker hva som skjedde med fortellingene om den siste krigsvinteren i Finnmark og kampene ved Narvik da det oppstod direkte kontrovers mellom ulike fremstillingsmåter. Som det vil komme fram i løpet av denne bolken ble den nordnorske fremstillingsmåten til en regional fortelling, og en som forente landsdelen i opposisjon mot en fortelling som ble erklært å være et produkt av sentralmakten.

Kapittel 7: Konkurransen og kontroverser

Helt fra 1945 og langt inn på 1980-tallet var det sjeldent kontroverser om fremstillingen av krigshandlingene ved Narvik. Byens betydning for den norske motstandskampen og den første allierte seieren under krigen forble stort sett de viktigste plottkomponentene i den sosiale fortellingen. Nye perspektiver hadde blitt lansert, og de nordnorske soldatenes innsats hadde så smått blitt fremhevet som et selvstendig plottkomponent i et nedenfra-perspektiv. Likevel, de plottkomponentene som ble forsterket gjennom minnemarkeringene, og som vektla 9. april og 28. mai på de væpnede kampenes bekostning, møtte svært sjelden *kritiske* innvendinger.⁷¹⁰ Den etablerte fortellingen var så hegemonisk og motstandsdyktig at det krevdes spesielle omstendigheter for å forløse kritikken mot dens fremstilling av kampene ved Narvik.

Før utbruddet av andre verdenskrig fantes det i Norge ingen ordninger for at staten skulle gi kompensasjon eller andre økonomiske bevilgninger til de som hadde blitt varig skadet eller mistet sine ektefeller, sønner og døtre som følge av krig. Raskt etter krigen ble det etablert en pensjonsordning som dekket skader og sykdom som hadde direkte årsak i krigsulykker. De som hadde mistet hus og hjem, blitt skadet eller varig syke, eller mistet ektefeller og forsørgere, hadde gitt store offer i kampen for Norge – offer som staten burde dekke.⁷¹¹ Det var ikke direkte åpenbart at det skulle oppstå kontroverser om hvordan kampene ved Narvik ble fremstilt da staten besluttet å evaluere kriteriene for tildeling av krigsskadepensjon i 1986. Likevel var det nettopp norske myndigheters behandling av dette spørsmålet som førte til konstruksjonen av en kritisk fortelling som hevdet at felttoget ved Narvik hadde blitt skyggelagt.

Hvorfor bidro spørsmålet om krigsskadepensjon til å gjøre den nordnorske fortellingen om kampene ved Narvik så kritisk og opposisjonell? Hvem var aktørene som plottet begivenhetene inn i en ny narrativ struktur, og hvordan gjorde de det?

⁷¹⁰ Olav Riste etterlyste i forordet på Ruges manuskript om felttoget i Norge fra 1989 «ei autorativ norsk samanfating og analyse av sjølve felttoget». Dette var imidlertid ikke et kritisk ankepunkt. Otto Ruge og Olav Riste, *Felttoget: general Otto Ruges erindringer fra kampene april-juni 1940* (Oslo: Aschehoug, 1989), 7.

⁷¹¹ Leo Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger: krigspensjonering gjennom 50 år* (Oslo: Rikstrykdeverket, 1995), 47.

Bakgrunn

Etableringen av den norske krigsskadepensjonsordningen ble startet under krigen. Det kortlevde Administrasjonsrådet etablerte i løpet av sommeren 1940 to forordninger om krigsskadepensjon for sivil- og militærpersoner. Disse forordningene ble videreført som lov om krigspensjonering for militær- og sivilpersoner den 13. desember 1946 av regjeringen Gerhardsen.⁷¹² De to lovene ble kalt hovedlovene. Vilkårene for å få pensjon etter hovedlovene var for militærpersoner at de var påført skade eller sykdom under krigstjenesten, og for sivilpersoner at skaden eller sykdommen de led av var et resultat av krigsulykke. Krigsulykke var definert som «enhver skade på person som er følge av krigshendinger, så som ildgivning, flyangrep, bombe- eller granateksplosjoner, torpedering og minesprengning og videre skade på person påført på grunn av patriotisk arbeid eller holdning».⁷¹³

Pensjonsordningene favnet bredt, og inkluderte de som hadde vært hjemme under krigen. Den var likevel begrenset ved at søkere måtte ha vært påført ganske alvorlige skader som en direkte følge av kamphandlinger. I 1959 ble loven om krigspensjonering utvidet til å omfatte mennesker «som hadde pådratt seg varig sykdom eller varig svekket helse på grunn av *usedvanlig hard påkjenning* som følge av tjeneste til sjøs under krigen».⁷¹⁴ Dette svært vage og udefinerte kravet om *usedvanlig hard påkjenning* var det som skapte grobunn for konflikten som skulle oppstå tiår senere. Loven fra 1959 var utformet for å inkludere «sjøfolk som hadde pådratt seg varig sykdom eller varig svekket helse som følge av tjeneste til sjøs», og det ble erklært at minst seks måneders fartstid i krigsfarvann tilfredsstilte kravet.⁷¹⁵

I 1968 ble loven utvidet nok en gang med tilleggsloven av 22. mars 1968. Tilleggsloven av 1968 omhandlet visse grupper «med særlig stor krigsinnsats eller krigspåkjenning.»⁷¹⁶ Tilleggsloven sprang ut fra fremskritt innen den medisinske

⁷¹² Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 49–54, 60–62; Gullow Gjeseth, "Norsk veteranpolitikk etter 1945: noen hovedtrekk i utviklingen," *Oslo files on defence and security* 03/2012 (2012), 30–32.

⁷¹³ Kolbjørn Øygard mfl., "Norges offentlige utredninger 1998: 12, Alta bataljon," i (Oslo: Statens forvaltningstjeneste, 1998), 132. (Eitinger-rapporten del 1, utgjør vedlegg 11 (127–195) i NOU 1998:12. Henvisninger til Eitinger-rapporten gjøres heretter slik; Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon".)

⁷¹⁴ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 133. Min kursivering.

⁷¹⁵ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 133.

⁷¹⁶ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 133.

forståelsen av psykiske senskader som ofte manifesterte seg mange år etter krigen.⁷¹⁷ Loven inkluderte de som hadde sittet i tysk krigsfangenskap, og var et resultat av medisinsk forskning på de som hadde sittet i konsentrasjonsleire i Tyskland. Det var professor i psykiatri, Leo Eitinger, som var en av pionerene på dette feltet i Norge. Han påviste høyere dødelighet blant konsentrasjonsleirfanger, og de nervøse lidelsene ofrene ofte led av fikk navnet KZ-syndromet.⁷¹⁸ Eitinger, som selv hadde vært fanget i en tysk konsentrasjonsleir, skulle senere lede undersøkelsen av andre gruppers påkjenningsnivå.

Ettersom lovverket ble endret, ble antallet søknader til Rikstrygdeverket etter hvert høyt. Tilleggsloven av 1968 hadde bygget bro mellom sykdom og årsakssammenheng: Dersom søkeren tilhørte en gruppe krigsdeltakere som møtte kravet om usedvanlig hard påkjenning, og hadde en sykdom eller skade, var det tilstrekkelig til at man antok kravet om årsakssammenheng for å være innfridd. Foruten personer som hadde sittet i tyske konsentrasjonsleire, definerte ikke loven av 1968 hvilke grupper som skulle falle inn under tilleggsloven, men den gjorde at antallet søknader ble enda høyere.⁷¹⁹

Et sentralt problem i håndteringen av hovedlovene var de strenge kravene til årsakssammenheng, for «retten til pensjon er betinget av at det foreligger en sykdomstilstand som årsaksmessig kan settes i sammenheng med krigstjenesten eller krigspåkjenningene.»⁷²⁰ Det er viktig å understreke at den norske krigsskadepensjonsordningen aldri var ment som en hedersbevilgning, eller som en æreslønn som skulle gi økonomisk anerkjennelse til de som gjorde innsats for Norges sak under okkupasjonen:

Krigspensjoneringen er ofte kommet i vanry fordi det i media og blant publikum har hersket en utbredt, men feilaktig, oppfatning om at krigsskadepensjon er noe man får som belønning for stor innsats eller store påkjenninger under krigen – en

⁷¹⁷ Gjeseth, "Norsk veteranpolitikk etter 1945", 34–36.

⁷¹⁸ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 27; Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 68–75.

⁷¹⁹ Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 76–82.

⁷²⁰ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 133.

slags veteranpensjon eller ærespensjon. Men krigspensjoneringslovene er i sin natur *uførepensjonslover*.⁷²¹

Krigsskadepensjon hadde i bunn og grunn ikke noe med anerkjennelse å gjøre: «Slik loven er formulert, er retten til krigspensjon [...] ikke direkte knyttet til størrelsen av krigsinnsats eller graden av krigspåkjenning.»⁷²² Den gjorde seg kun gjeldende dersom noen hadde pådratt seg varig skade eller sykdom som følge av hendelser under krigen:

Hovedlovenes krav til årsakssammenheng betyr at en søknad om krigspensjon – uansett omfanget av krigsinnsatsen eller graden av krigspåkjenninger – skal avslås dersom det hos den enkelte søker ikke foreligger en sykdomstilstand som må antas mest sannsynlig eller mest nærliggende å være forårsaket av krigsinnsats eller krigspåkjenning.⁷²³

Pensjonsordningen, slik den så ut etter 1968, åpnet i teorien for at alle som hadde fått varige mén som følge av krigen hadde rett til krigsskadepensjon. I takt med at det stadig ble lengre siden krigen, ble problemene med å dokumentere årsakssammenheng stadig vanskeligere. Det medførte en betydelig arbeidsbyrde både for Rikstrygdeverket og for søkeren. Resultatet var at saksbehandlingen ofte trakk ut.⁷²⁴ En rekke søknader ble også, etter lang behandlingstid, avslått på grunn av manglende dokumentasjon. Det var i tillegg noe uklart nøyaktig hva som konstituerte usedvanlig harde påkjenninger, og hvilke sykdommer eller skader man kunne gi pensjon for etter dette kravet.

Rikstrygdeverket luftet ved flere anledninger problemene for Helse- og sosialdepartementet. Noe av grunnen til at Rikstrygdeverket etterspurte nye retningslinjer var at den sykdomstilstanden søkerne hevdet å være rammet av, var vanskelig å dokumentere i seg selv. På toppen av dette kom vanskelighetene med å fastslå at sykdommen hadde opphav fra opplevelser under krigen når det ofte tok mange år før søkeren mente at han eller hun var rammet. I takt med fremveksten av en medisinsk forståelse om psykiske senskader besluttet Sosialdepartementet i 1986 å

⁷²¹ Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 13. Kursivert i originalen.

⁷²² Øygaard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 133.

⁷²³ Øygaard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 133.

⁷²⁴ Gjeseth, "Norsk veteranpolitikk etter 1945", 48.

nedsette en arbeidsgruppe som skulle «finne fram til kriterier for et forenklet opplegg som administrasjonen kan bruke ved behandling av søknader om krigspensjon».⁷²⁵ Arbeidsgruppen ble ledet av professor i psykiatri ved Universitet i Oslo, Leo Eitinger. De øvrige medlemmene i utvalget bestod av ansatte i Rikstrygdeverket, og av medisinske spesialister. Ingen av dem hadde militær- eller historiefaglig bakgrunn.⁷²⁶

Eitinger-utvalgets oppdrag var å «finne fram til *grupper* av krigsdeltakere og fanger», for på den måten å vurdere «sannsynligheten for at senskader for den enkelte gruppen» kunne inntreffe.⁷²⁷ Utvalget mente altså at det kunne presumere årsakssammenheng. Dersom søkeren tilhørte en gruppe krigsdeltakere som utvalget mente hadde gjort svært risikofylt tjeneste, anså man kravet for årsakssammenheng for å være innfridd. Dette betød at Eitinger-utvalget måtte vurdere hvor harde påkjenninger de ulike gruppene hadde vært utsatt for. De gruppene som ble undersøkt av Eitinger-utvalget var deltakere fra felttoget i Norge i 1940, bakkemannskaper på kontinentet 1944–45, personell i 2. bergkompani i Finnmark 1944–45, deltakere i illegal motstandsvirksomhet, og personer som hadde sittet i tysk fangenskap i Norge.⁷²⁸ Det var duket for en offentlig undersøkelse av personer og gruppers innsats og påkjenninger under andre verdenskrig i Norge. Eitinger-utvalget ble nedsatt med ett eneste formål – å finne frem til en enklere løsning for å behandle søknader om krigsskadepensjon. Det var ikke på noe tidspunkt noe politisk ønske om å finne måter å anerkjenne veteraner eller andre som hadde blitt skadd under krigen.

Kriterier for usedvanlig harde påkjenninger

I to år arbeidet Eitinger-utvalget med sin rapport, og i 1988 var konklusjonen klar. I sitt sammendrag av vurderingen av kampene i Norge, erklærte Eitinger-utvalget at

⁷²⁵ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 128

⁷²⁶ Medlemmene av arbeidsgruppa fra Rikstrygdeverket var overlege Magnus Robberstad, avdelingsdirektør Liv Wisnes Haugen, kontorsjef Annelise Rochmann, kontorsjef Rolf Sunde og førstekonsulent Ole Johan Schei. Fra Senter for katastrofepsykologi ved Universitetet i Oslo var medisinprofessorene Leo Eitinger og Lars Weiseth. Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 128.

⁷²⁷ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 129. Kursivert i originalen.

⁷²⁸ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 128–131.

Arbeidsgruppen er av den oppfatning at den alt overveiende del av dem som deltok under felttoget i Norge i 1940, var utsatt for små eller moderate påkjenninger, og at det for disse gruppene ikke kan sies å foreligge noen *generell presumsjon* for psykiske senvirkninger.⁷²⁹

Det var med andre ord ikke tilstrekkelig å ha deltatt i felttoget i Norge i 1940 for å kvalifisere til krigsskadepensjon. Konklusjonen ble begrunnet med at det var store forskjeller i påkjenningene i de ulike avdelinger, stridsteatre og slag – i tillegg til soldatene selv.

Det fantes riktignok grupper av norske krigsdeltakere som likevel hadde vært utsatt for usedvanlige harde påkjenninger. Av dem fantes det igjen avdelinger som, selv om Eitinger-utvalget mente de *hadde* vært usedvanlig harde påkjenninger, likevel ikke ble kvalifisert til pensjon. Med bakgrunn i soldatenes evner, ferdigheter, og tillit til befalet, ble enkelte avdelinger erklært å ha vært rustet til å tåle påkjenningene uten risiko for å utvikle psykiske senskader.⁷³⁰ For å møte kravet om usedvanlig hard påkjenning måtte søkeren ha vært utsatt for påkjenninger som gikk «klart utover det som krigsdeltakere flest var utsatt for.»⁷³¹

Kvalitet på utstyr og opplæring, muligheter for behandling, tillit til egen ledelse, styrken og samholdet i avdelingen, og grad av motivasjon ble erklært å spille en sentral rolle for soldatenes evne til å tåle påkjenninger.⁷³² Hvis avdelingen innfridde disse kravene, skulle det med andre ord mer til for at utvalget mente at de hadde vært utsatt for så usedvanlig harde påkjenninger at man kunne forvente psykiske senskader. I tillegg måtte søkeren møte kriteriene for posttraumatisk stressforstyrrelse (PTSF). PTSD var nemlig sykdomstilstanden Eitinger-utvalget la til grunn. I og med at utvalget arbeidet med å måle graden av påkjenninger mot forekomsten av PTSD, var det nødvendig å lage kriterier for hva som konstituerte det *usedvanlige* i den kaotiske krigssituasjonen Norge befant seg i våren 1940. Hva var *usedvanlig harde påkjenninger* under kampene i Norge?

⁷²⁹ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 130.

⁷³⁰ Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 39.

⁷³¹ Lønnum mfl., *Det glemte kompani*, 26.

⁷³² Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 23, 39.

I listen over hva som skulle til, la Eitinger-utvalget vekt på følgende kriterier: I avdelingen måtte mannskapstapet ha vært over fem prosent, de måtte ha kjempet intens nærstrid over lengre tid, de måtte ha vært utsatt for flere døgns fysisk anstrengelse, langvarig bombing, blitt latt i stikken av befalet, og de måtte på nært hold ha observert et stort antall sårede og døde.⁷³³ Dette kvalifiserte som «ekstreme» belastninger.⁷³⁴

Kriteriene illustrerer at usedvanlige harde påkjenninger var noe som vanligvis forekom på steder der felttoget gikk dårlig. For å gjøre et banalt eksempel; å angripe et maskingeværrede, forutsatt at soldatene lyktes, var fremgang, det var en avdeling med dyktige offiserer og veltrente soldater. Det var utvilsomt en bragd, men uavhengig av hvor ekstrem belastningen og påkjenningen måtte føles for de fremadstormende soldatene ville det ikke kvalifisere som usedvanlig harde påkjenninger etter Eitinger-utvalgets syn. Å flykte i panikk, eller oppgi angrepet fordi flere soldater falt underveis, var derimot en usedvanlig hard påkjenning.

Argumentene for gjøre et slikt skille, ble begrunnet med at PTSF ofte hang sammen med følelsen av hjelpeløshet, motløshet og det å være i en posisjon der den berørte ikke kan gjøre noe for å kontrollere situasjonen.⁷³⁵ Poenget her er ikke å stille spørsmål ved psykiatriens diagnostiske verktøy, men heller å belyse et sentralt poeng som gjorde at Eitinger-utvalgets konklusjoner førte til så stor misnøye i Nord-Norge: Deltakelse i fremgangsrike operasjoner fikk ingen positive utslag, mens deltakelse i nederlag og retrett gjorde at man kunne være kvalifisert for krigsskadepensjon.

Et annet viktig poeng er at Eitinger-utvalget la veldig stor vekt på tapstall som den viktigste måleenheten på usedvanlig harde påkjenninger. Selv om utvalget tilsynelatende ikke hadde noen rigid metodisk tilnærming til vurderingen av avdelingene som deltok i felttoget, var tapstall tydelig av avgjørende betydning. Dette var særlig tilfellet for vurderingen av avdelingene under 2. divisjon som kjempet i Østlands-området.⁷³⁶ Antallet drepte og alvorlig sårede var et gjennomgående

⁷³³ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 148.

⁷³⁴ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 148.

⁷³⁵ Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 96.

⁷³⁶ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 150.

argument for at Eitinger-utvalget godtok flere av avdelingene «ut fra generell presumsjon». ⁷³⁷ Konklusjonen ble ved enkelte anledninger gjort uten at sikre tapstall hadde vært mulig å oppdrive, og kun i mindre grad var det relevant om avdelingen hadde vært utsatt andre påkjenninger. ⁷³⁸

Det nordnorske felttoget

Når utvalget vurderte felttoget i Nord-Norge, var fremdeles tapstall det vesentligste kriteriet. Trønderbataljonen ble godkjent for generell presumsjon på grunn av det høye antallet falne i Gratangen. ⁷³⁹ Også gruppen av IR 13 som klarte å bløffe seg ut av Narvik, men som ble angrepet og revet opp på Bjørnfjell, ble presumert å ha vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger med tapstall som hovedargument. Når så 6. divisjons øvrige avdelinger ble vurdert, fortsatte utvalget nærmest eksklusivt å basere seg på tapsprosent. Eitinger-utvalget mente blant annet at II/IR 15 «led store tap under gjenerobringen av Narvik, og var dessuten utsatt for andre stressorer.» ⁷⁴⁰ Uten å belyse hva disse andre stressorene bestod i, erklærte utvalget at II/IR 15 skulle «komme inn under presumsjonen» så lenge søkerne også hadde deltatt i gjenerobringen av Narvik. ⁷⁴¹

II/IR 15 og Trønderbataljonen var de eneste avdelingene av bataljonstørrelse fra felttoget ved Narvik, som – med visse betingelser – ble erklært å møte kravene for krigsskadepensjon. Om de andre avdelingene som kjempet ved Narvik, erklærte Eitinger-utvalget at de

som deltok i offensivene fra Gratangen/Lapphaugen-området, var alle utsatt for relativt store belastninger, ikke minst av fysisk art, under de krevende operasjonene i fjellområdet. Avdelingene var imidlertid i den gunstige situasjonen at de i stor grad kunne kontrollere krigføringen, og kjempet mot en fiende som var numerisk underlegen. Avdelingen hadde også jevnt over små tap, med unntak av *kp 7/II/IR 16*. Dette kompaniet hadde en tapsprosent på rundt fem, og var også

⁷³⁷ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 150.

⁷³⁸ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 150.

⁷³⁹ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 153.

⁷⁴⁰ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 154.

⁷⁴¹ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 154.

ellers utsatt for så pass store påkjenninger [...] at det bør gå inn under presumsjonen. Etter vår vurdering er det ikke grunnlag for å godta de andre frontavdelingene av Troms IR nr 16 og Alta bataljon ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng.⁷⁴²

Eitinger-utvalget underkjente tilsynelatende ikke innsatsen til de nordnorske avdelingene som måtte utholde store fysiske og psykiske anstrengelser, uvisshet, venting, lite og mangelfullt kosthold i nesten to måneder i det nordnorske høyfjellet, med få muligheter til hvile og i et ugjestmildt terreng. Det var bare at disse påkjenningene ikke veide like tungt i utvalgets vurderinger. Problemet var nemlig at det var en vesentlig forskjell på felttoget i Nord-Norge og Sør-Norge, sett fra Eitinger-utvalgets perspektiv. I sør var situasjonen preget av forhold som økte sannsynligheten for at soldatene ble utsatt for faktorer som ble knyttet til forekomsten av PTSTF. I Nord-Norge derimot, lå forholdene til rette for å drive en langt mer fremgangsrik krigføring; «kampene i Narvik-avsnittet hadde en helt annen karakter enn i resten av landet.»⁷⁴³

Dette var ikke nytt. Forskjellene mellom felttoget i sør og i nord hadde vært løftet frem flere ganger. I nesten all tilgjengelig litteratur om kampene i Norge, ble denne forskjellen på felttoget i nord fremhevet som et viktig plottkomponent i seg selv, men også som en forklaring på hvorfor det hadde gått så bra i Nord-Norge og hvorfor det ikke hadde gjort det i Sør-Norge. Allerede i 1947 hadde Ragnvald Roscher Nielsen i *Norges krig* understreket at fremgangen ved Narvik kunne forklares med avdelingene hadde vært inne til nøytralitetsvakt og fått tre måneder uvurderlig trening. Nøytralitetsvakten var ifølge Nielsen av «overordentlig stor betydning for 6. divisjons krigsberedskap».⁷⁴⁴ Videre hevdet Nielsen at som «følge av alle de militære tiltak som forholdene hadde fremtvunget før 9.april, kom felttoget i Nord-Norge til å få et annet preg enn i Sør-Norge.»⁷⁴⁵ Roscher Nielsen erklærte dermed at felttoget ved Narvik var annerledes: «Det var ikke som sørpå, der nesten alt måtte improviseres etterat fienden hadde tatt mobiliseringsplassene. I Nord-Norge lot det seg gjøre fra første dag å operere med ferdige avdelinger.»⁷⁴⁶

⁷⁴² Øygaard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 154.

⁷⁴³ Øygaard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 142.

⁷⁴⁴ Nielsen, "Krigen i Norge April - Juni 1940", 371–372.

⁷⁴⁵ Nielsen, "Krigen i Norge April - Juni 1940", 373

⁷⁴⁶ Nielsen, "Krigen i Norge April - Juni 1940", 373.

Norges krig hadde etablert bunnlinjen i fortellingen om kampene i Norge, nemlig nøkternt, usentimentalt og nesten utelukkende deskriptivt. Gjennom etterkrigstiden hadde denne vesensforskjellen på felttoget i Nord-Norge alltid vært et sentralt plottkomponent i litteraturen.⁷⁴⁷ Eitinger-utvalget bygde med andre ord sin konklusjon på allerede etablert kunnskap om at felttoget ved Narvik var fundamentalt annerledes enn operasjonene i Sør-Norge.

Selv om utvalget erklærte at de «aller fleste som var med i krigen i 1940, hadde god fysisk og psykisk helse» stod dette likevel i sterk kontrast til utvalgets beskrivelser av Forsvarets generelle tilstand ved krigsutbruddet: «Norge hadde Europas svakeste militærvesen».⁷⁴⁸ Befalet var for en stor del ulønnet, hadde kortvarig utdanning og «[f]ørsteganstjenesten, som hadde vært nede i 48 dager, ble så sent som i 1938 økt til 84 dager. Mange var blitt fritatt og hadde overhodet ingen militær utdanning.»⁷⁴⁹ Soldatene i det norske Forsvarets forutsetninger for å håndtere krigssituasjonen og påkjenningene den medførte, var tilsynelatende ikke spesielt gode. Forskjellen på felttoget i nord og i sør kompenserte imidlertid, ifølge utvalget, for flere av manglene:

Forskjellen var ikke bare at [den tyske] invasjonsstyrken stod svakere i nord, men at Forsvaret i Nord-Norge fikk tid til å både organisere felttoget fra norsk side og å utnytte den allierte hjelpen bedre. Dessuten var situasjonen nå blitt meget klar og begripelig, det dreide seg om en kamp for Norges frihet. Situasjonen var også under en viss kontroll og kunne håndteres militært. Lidelsene og ofrene fortonet seg som meningsfulle i forhold til hva som egentlig stod på spill. Under felttoget i Sør-Norge hadde det for den enkelte ofte vært uklart hvor viktig saken man sloss for, egentlig var. For den enkeltes psykiske motstandsevne er slike forutsetninger av stor betydning, av og til avgjørende.⁷⁵⁰

Derfor kunne Eitinger-utvalget legge til grunn at i «Nord-Norge var nøytralitetsvernet bedre utbygd, og beredskapsstyrkene der hadde ved krigsutbruddet opptil to-tre måneders øvelse bak seg» i tillegg til at «de fleste avdelinger [var] fullt mobilisert og hadde flere måneders effektiv trening bak seg.»⁷⁵¹ Noen måneder med nøytralitetsvern

⁷⁴⁷ Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*, I, 29–72; Ruge og Riste, *Felttoget*, 126–128, 204.

⁷⁴⁸ Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 20, 17.

⁷⁴⁹ Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 20.

⁷⁵⁰ Eitinger mfl., *Krigsskader og senvirkninger*, 19.

⁷⁵¹ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 141.

og samtrening hadde med ett kompensert for alle de dårlige forutsetningene som ellers preget Forsvaret.

Dette hadde ikke bare store konsekvenser for Eitinger-utvalgets undersøkelser av de nordnorske avdelingene, men ikke minst for hvordan dets konklusjoner ble mottatt i Nord-Norge. I og med at tapstall var det dominerende kriteriet for usedvanlig hard påkjenning, ble alle de andre mulige påkjenningene soldatene ble utsatt for skyggelagt, men det gjorde også at felttoget ved Narviks lengre varighet ble irrelevant. Fysisk anstrengelse, lange forsyningslinjer, vanskelig terreng og flyangrep var noe soldater sørpå også måtte mestre, men nordpå måtte dette mestres vesentlig lengre. At dette ble ignorert ble mottatt som uttrykk for at plottkomponentene i den nordnorske fortellingen ble forsøkt nedjustert. Før jeg skal vende tilbake til reaksjonene på Eitinger-utvalgets rapport, er det interessant å undersøke hvordan de andre gruppene av krigsdeltakere ble vurdert av utvalget.

Forskjellige vilkår

Selv om dette ikke er plassen å stille spørsmål ved Eitinger-utvalgets ensidige fokus på tapstall i sin undersøkelse av felttoget, er det likevel merkverdig at tapstall ikke var like sentralt i utvalgets vurdering av de andre gruppene. Bakkemannskapene som tjenestegjorde på allierte flyplasser på kontinentet etter den allierte invasjonen av Frankrike sommeren 1944 ble antatt å ha vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger, forutsatt at deltakerne hadde tjenestegjort i minst seks måneder. Argumentet var at de hadde vært utsatt for sykdom, minefare og «problemer av hygienisk art» under kummerlige forhold i teltene ved basene.⁷⁵² De hadde også vært utsatt for V-1 bombing og en «annen spesiell stressor [...], var den belastningen det innebar å oppleve at fly ikke kom tilbake til basen».⁷⁵³

I oppsummeringen av bakkemannskapenes påkjenninger mente Eitinger-utvalget at «[p]åkjenningene for flysoldatene bestod for øvrig av fysisk hardt arbeid, lange og uregelmessige arbeidsdager, til tider «blodslit», dårlig hygieniske forhold,

⁷⁵² Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 158–159.

⁷⁵³ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 159.

kalde forlegninger og høy beredskap.»⁷⁵⁴ Varigheten på tjenesten og «det forhold at personellet var utsatt for stadige og samvirkende belastninger over relativt lang tid» gjorde at Eitinger-utvalget anbefalte Rikstrygdeverket å presumere årsakssammenheng.⁷⁵⁵ De fysiske påkjenningene som ikke var viktige i vurderingen av felttoget, var i dette tilfellet avgjørende for at bakkemannskapene ble godkjent for krigsskadepensjon, selv om tidsfaktoren også spilte en viktig rolle.

De patruljerende delene av Bergkompani 2 som ble satt inn i de frigjorte delene av Finnmark fra slutten av 1944 hadde også lidd påkjenninger som dårlige og mangelfulle forsyninger, mangel på søvn og hvile, langvarige patruljer, uvisshet og sammenstøt med fienden over ganske lang tid.⁷⁵⁶ Eitinger-utvalget la likevel vekt på at patruljeringen hadde foregått i områder som tyskerne hadde forlatt og at risikoen for trefninger var liten.

Det gjorde at utvalget mente at «det er grunnlag for å trekke den konklusjon at personell som deltok i strids- eller oppklaringspatruljer av ikke ubetydelig omfang og varighet, var utsatt for stressorer som kan forklare at de mange år senere har fått sviktende helse.»⁷⁵⁷ Likevel ville ikke Eitinger-utvalget presumere årsakssammenheng for *hele* Bergkompaniet. Tjenesten hadde nemlig, bortsett fra patruljevirkomheten, vært «relativt risikofri med hensyn til direkte sammenstøt med fienden».⁷⁵⁸ Her var det altså nærheten til fienden og de fysiske anstrengelsene som veide tyngre enn tapstall. Bergkompaniet hadde hatt tre falne i sammenstøt mot tyskerne, men de patruljerende delene av avdelingen ble likevel ansett å ha vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger.⁷⁵⁹ Tapstall var mindre viktig. Soldatene som ikke hadde deltatt i patruljer hadde vært utsatt for minerefare og risikoen for tyske raid, men dette var påkjenninger som Eitinger-utvalget ikke tok høyde for.

I Eitinger-utvalgets vurdering av den illegale motstandsvirkomheten var heller ikke tapstall et like sentralt kriterium. Utvalget kunne «godta ordinær Milorg-tjeneste

⁷⁵⁴ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 159.

⁷⁵⁵ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 160.

⁷⁵⁶ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 163.

⁷⁵⁷ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 164.

⁷⁵⁸ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 164.

⁷⁵⁹ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 164.

ut fra generell presumsjon [...] når tjenesten har vært aktiv og kontinuerlig [...] og har hatt en varighet av minst 24 måneder.»⁷⁶⁰ Selv om Eitinger-utvalget la vekt på at Milorgs tap i direkte sammenstøt med tyskerne var små, besto påkjenningsene av frykt for å bli angitt, fengslet, at de måtte holde seg skjult, og at de måtte være passive.⁷⁶¹

Av annen tjeneste mente utvalget at «aktiv og sentral deltakelse i Englandsfarten, bør gi grunnlag for godkjenning ut fra presumsjonen for årsakssammenheng ved senskader av psykisk karakter, når virksomheten hadde en sammenhengende varighet av minst seks måneder.»⁷⁶² Eitinger-utvalget godtok også å presumere en sammenheng mellom grenselosvirksomhet og psykiske senskader så lenge losen hadde drevet «minst seks måneders jevnlig losing, dvs. minst én tur pr. uke og fullt arbeid ved siden av.»⁷⁶³ Også «langvarig deltakelse i produksjon og distribusjon av illegale aviser, bør kunne godtas ut fra generell presumsjon for årsakssammenheng» så lenge søkeren hadde deltatt sammenhengende i minst 12 måneder.⁷⁶⁴

Nordmenn som hadde sittet fengslet av den tyske okkupasjonsmakta i Norge ble også godtatt så lenge de hadde sittet minst seks måneder på Sydspissen og Falstad (etter 1942), mellom 16 og 18 måneder ved opphold på Grini og dets underfengsler, mens Eitinger-utvalget krevde mellom 6 og 18 måneders opphold i Gestapo-fengsel før de kunne godta presumsjon.⁷⁶⁵

Vilkårene for at Eitinger-utvalget skulle gi sin støtte til at en gruppe kunne tilstås krigspensjon var altså svært varierende. Hovedargumentet, selv om det ikke var uttalt i rapporten, for at tapstall skulle veie tyngst for soldatene som hadde deltatt i felttoget, var at de var militære. De var soldater og skulle dermed være trent og i stand til å mestre påkjenningsene av stridssituasjonen de ble kastet ut. Dette på tross av at utvalget var klar over at soldatenes forutsetninger og Forsvarets tilstand var langt fra gode. De øvrige formene for påkjenninger kom dermed i andre rekke for soldatene.

Årsakene til at Eitinger-utvalgets konklusjoner møtte så mye kritikk er sammensatt og komplisert. En av grunnene var at tapstall nærmest ble det eneste

⁷⁶⁰ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 178.

⁷⁶¹ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 178.

⁷⁶² Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 179.

⁷⁶³ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 179–180.

⁷⁶⁴ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 180.

⁷⁶⁵ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 190–191.

vurderingskriteriet kun for soldatene. Hadde søkeren mistet mange i sin avdeling, var det med ett større sjansje for at han ville utvikle psykiske problemer i ettertid, ifølge Eitinger-utvalget. En annen grunn til at det oppstod kontrovers, var nettopp at Eitinger-utvalget la til grunn at soldatene *burde* vært rustet til å håndtere de enorme stridspåkjenningene. De var tross alt soldater og *burde* vært trent for å håndtere de mest ekstreme situasjoner. Selv om Eitinger-utvalget tydelig var klar over at de nettopp manglet den treningen, ble ikke utvalgets vurderingskriterier tilpasset etter det faktum at de færreste norske soldater hadde noen særlig erfaring. Unntaket syntes kun å gjelde felttoget ved Narvik.

Det var denne vesensforskjellen i forutsetningene mellom kamphandlingene i nord og i sør som Eitinger-utvalget la til grunn i sin vurdering av hva innsatsen kostet de kjempende soldatene på de ulike frontene. Med de betingelsene som Eitinger-utvalget tok for gitt skulle det tilsynelatende være rimelig å forvente at felttoget ved Narvik gikk så bra som det gjorde. Problemet var at befolkningen i Nord-Norge ikke delte denne forventningen. Spesielt merkbar var kritikken på Alta bataljons vegne.

Alta bataljon

Alta bataljon hadde lenge vært en sentral aktør i fortellingen om kampene ved Narvik. Blant annet var bataljonens tidligere leder, Arne D. Dahl, en minneaktør som gjentatte ganger hadde fremhevet og understreket avdelingens innsats og betydning. Bataljonen hadde fra 1980 også en aktiv veteranforening som ved flere anledninger hadde arbeidet for å for å synliggjøre sin innsats. To ganger hadde veteranene sendt anmodninger om å tildele krigsdekorasjoner til Arne D. Dahl, men begge hadde blitt avslått.⁷⁶⁶ Krigsskadepensjonssaken var med andre ord ikke første gangen bataljonens veteraner møtte vanskeligheter med å få anerkjennelse fra sentralt hold.

Andre hedrende tiltak hadde lyktes bedre. Helt siden 1945 hadde Alta bataljon hatt et minnesmerke over sin innsats i Gratangen. På 1980-tallet ble traseen til E6 forbi Gratangen lagt om, og minnesmerket over Alta bataljon ble straks mer utilgjengelig for publikum. I 1983 sendte den tidligere sjefen for Nord-Hålogaland Landforsvar, S.

⁷⁶⁶ S. E. L. Ramberg, Arvid Petterson, og Trygve Andersen, *Alta bataljons historie: 1898-1995* (Alta: Bataljonen, 1996), 248.

Bjørnsen, et brev der han ba sjefen for Troms Landforsvar om å sørge for å få flyttet minnesmerket til en rasteplass ved Gratangen turiststasjon langs E6. Årsaken for å flytte minnesmerket var «slik at historien om Alta bataljons innsats i 1940 fortsatt kan holdes i hevd.»⁷⁶⁷

Dahl hadde blitt informert om saken og uttalt at han var «meget positiv til en flytting som får plaketten ut av «skyggen»». ⁷⁶⁸ Gratangen kommune behandlet spørsmålet og var «enige i at denne minneplate har fått en dårlig plassering», men ville ikke gjøre noe vedtak før veteranene hadde kommet med en uttalelse om flyttingen. ⁷⁶⁹ Heller ikke Alta bataljons veteranforening hadde «noe å innvende mot flytting av minneplaten» og ville «tvert imot støtte tiltaket». ⁷⁷⁰

Gratangen kommune gikk derfor inn for å flytte minneplaten, men kulturstyret i kommunen var mot. Årsaken var en uttalelse fra Fylkeskonservatoren i Nordland som påpekte at minneplaten ble «opprinnelig satt opp på eller nær det sted der kamphandlingen foregikk i 1940», og etter hans vurdering «bør også minneplaten bli værende der [...] fordi den her er sterkest knyttet til den aktuelle hendingen.»⁷⁷¹ Sjefen for Troms Landforsvar, Asbjørn Lerheim, var «for sin del tilhenger av å flytte minneplaten, men gjentar at dette forhold må avklares av ordføreren i kommunen». ⁷⁷²

Etter mange år uten noen løsning på saken besluttet Alta bataljons veteranforening i 1990 å ta initiativ til å få opprettet en minnebauta i Gratangen. Samme år ble minneplaketten ved Fjellhøgda gård tatt ned, og en ny bauta ble reist i en minnepark i Gratangsbotn. Avdukingen av monumentet ble gjort av Kong Olav våren 1990. ⁷⁷³ Selv om Kong Olavs nærvær under avdukingen representerte et uttrykk for anerkjennelse, var det tydelig at veteranene mente deres innsats i 1940 fortjente større oppmerksomhet.

⁷⁶⁷ Bjørnsen til TLF, 5.8.1983, Riksarkivet, 6. divisjon (ref RAFA-2526 på Riksarkivet), serie D Dg, stykke L0398, mappe 0002 (heretter RA/RAFA-2526/D/Dg/L0398/0002).

⁷⁶⁸ Bjørnsen til TLF, 5.8.1983, RA/RAFA-2526/D/Dg/L0398/0002.

⁷⁶⁹ Gratangen kommune til Oberst Nilsen, 3.8.1983, RA/RAFA-2526/D/Dg/L0398/0002.

⁷⁷⁰ Sjef Alta bn. til Gratangen kommune, 2.9.1983, RA/RAFA-2526/D/Dg/L0398/0002.

⁷⁷¹ Fylkeskonservator Jens Storm Munch til Gratangen kommunes kulturstyre, 28.11.1983, RA/RAFA-2526/D/Dg/L0398/0002.

⁷⁷² A. Lerheim til Gratangen kommune, 16.12.1983, RA/RAFA-2526/D/Dg/L0398/0002.

⁷⁷³ Ramberg, Petterson, og Andersen, *Alta bataljons historie*, 249.

Offerrollen

Eitinger-utvalget hadde vurdert felttoget ved Narvik på samme måte som den etablerte fortellingen alltid hadde fremstilt det. Krigsskadepensjon skulle i utgangspunktet ikke ha noe med anerkjennelse å gjøre, men på grunn av Eitinger-utvalgets konklusjon begynte flere aktører i Nord-Norge å se saken nettopp som et uttrykk for offisiell anerkjennelse. Det førte til to ting. For det første ble Alta bataljons krigsinnsats i stadig større grad og omfang fremstilt som det ubestridt viktigste plottkomponentet i fortellingen om kampene ved Narvik. I et minneskrift i forbindelse med frigjøringsjubileet i 1990, skrev bataljonens daværende sjef, Sven Erik Larsen Ramberg, at «Alta bataljon og finnmarkingene viste at det gikk an å slå tyskerne.»⁷⁷⁴ Ingen andre avdelinger i 6. divisjon, og heller ikke divisjonen ble nevnt. Felttoget ble fremstilt nesten utelukkende som Alta bataljons operasjon. For det andre ble det skapt et inntrykk av at veteranenes heltemot ble forsøkt fortiet. I det samme minneskriftet skrev veteranforeningens leder, Einar Fjell Dahl, at «Mange av oss gamle soldater har det inntrykk av at våre myndigheter ved sin holdning ønsker å trekke et glemselens slør over bataljonens krigsinnsats».⁷⁷⁵ Offerstatusen til bataljonens veteraner var i ferd med å bli skjøvet frem som plottkomponent i fortellingen.

Lidelser, påkjenninger og offerstatus hadde gradvis blitt «stadig mer æresskapende» på 1980-tallet.⁷⁷⁶ Offerstatus var nettopp det som gjorde at andre grupper havnet innenfor krigsskadepensjonsordningen, og det ble straks enda mer opportunt å plote de nordnorske soldatene ved Narvik som ofre. Den sosiale fortellingen om kampene ved Narvik begynte å ta form som en heroisk tragedie, og det var mange som sympatiserte med kravene om at Alta bataljon fortjente mer anerkjennelse for sin innsats.

Daværende utenriksminister Thorvald Stoltenberg sa høsten 1992 at han mente Regjeringen burde innstille Alta bataljon for krigsskadepensjon. Han hadde støtte i Forsvarets overkommando som året før hadde bedt Forsvarsdepartementet legge press

⁷⁷⁴ Jarle Mjøen, red., *Minneskrift over Alta bataljons innsats ved krigsutbruddet 1940* (Alta bataljons veteranforening: Alta kommune: Alta bataljon, 1990), 2.

⁷⁷⁵ Mjøen, *Minneskrift over Alta bataljons innsats ved krigsutbruddet 1940*, 3.

⁷⁷⁶ Grimnes, "Hvor står okkupasjons-historien nå?", 483.

på Rikstrygdeverket.⁷⁷⁷ Men ingenting skjedde. I et leserinnlegg i *Nordlys* i februar 1994 mente Roger Kristoffersen at det var Eitinger-utvalget som

i sin ubegripelige uforstand og manglende kjennskap til det nordlige Norge la grunnlaget for at veteranene ble snytt for sin rettmessige pensjon fordi de som finnmarkinger angivelig var så dårlig vant hjemmefra at de uten vanskeligheter burde tåle kampen mot verdens beste soldater i Gratangs- og Narvik-fjellene.⁷⁷⁸

Kristoffersen fremhevet sentralmaktas ignoranse overfor Nord-Norge og hans utsagn var symptomatisk for bevegelsene i plottstrukturen i fortellingen: Heroismen ble vektlagt i stadig større grad samtidig som plottkomponentet offerrolle også ble skjøvet frem. Også veteranene tok til orde: «Vi har fått en slett og skammelig behandling av Eitinger-utvalget og Rikstrygdeverket», mente veteranen Peder Samuelsen.⁷⁷⁹ Veteranene fra Altabataljonen mente de ikke hadde fått den «anerkjennelse og oppreisningen de selv mener de fortjener.»⁷⁸⁰ Samuelsen uttrykte stor skuffelse, og sa at det «ser ikke ut som vi er skittvatten verdt.»⁷⁸¹ Veteranene fra Altabataljonen var også spesielt bitre over at Eitinger-utvalget ikke hadde vist interesse for å sette seg inn i hvordan situasjonen hadde opplevdes for soldatene:

Vi er blitt skandaløst behandlet. Åtte av ti som satt i Eitinger-utvalget var fast ansatt i Rikstrygdeverket. Utvalget måtte være inhabil. De eldste medlemmene satt på mors trygge fang da vi kjempet på høyfjellet. Hvordan kan de vite hvordan vi hadde det, når de ikke en gang har brydd seg med å snakke med oss?⁷⁸²

Stortingsrepresentantene Johanne Gaup (Sp) fra Finnmark, og Bjørg Hope Galtung (Sp) fra Hordaland, fremmet i 1994 forslag om at Stortinget skulle be Regjeringen innstille Alta bataljon til krigsskadepensjon. De hevdet at Eitinger-utvalget hadde lagt til grunn «at finnmarkingene var så vidt dårlig vant fra før med kulde, dårlig mat og et tøft liv at de burde tåle livet ved fronten bedre enn andre.»⁷⁸³ Dermed etablerte Gaup

⁷⁷⁷ Øyvind Johnsen, *Soldathjerner: Slaget om Narvik: Nordfronten: to måneders fjellkrig mot tyskerne, 50 års kamp mot den norske stat*, K-dokumentar (Ankenesstrand: Forlaget Kristiansen, 2012), 392.

⁷⁷⁸ Roger Kristoffersen, «Alta-veteranene», *Nordlys*, 9.2.1994.

⁷⁷⁹ Øystein Antonsen, «Vi var soldater, ikke fillefanter», *Nordlys*, 25.6.1994.

⁷⁸⁰ Øystein Antonsen, «Vi var soldater, ikke fillefanter», *Nordlys*, 25.6.1994.

⁷⁸¹ Øystein Antonsen, «Vi var soldater, ikke fillefanter», *Nordlys*, 25.6.1994.

⁷⁸² Øystein Antonsen, «Vi var soldater, ikke fillefanter», *Nordlys*, 25.6.1994.

⁷⁸³ Dok.nr. 8:54 (1993-1994) Forslag fra stortingsrepresentantene Johanne Gaup og Bjørg Hope Galtung om at Stortinget ber Regjeringen vurdere innvilgning av krigspensjon for veteranene fra Alta Bataljon. 31.5.1994.

og Galtung det som senere skulle bli akseptert som en kjensgjerning, nemlig påstanden om at Eitinger-utvalget hadde ment at finnmarkingene burde tålt livet ved fronten enn andre soldater fordi livet i Finnmark var hardt i utgangspunktet. Det var en feiltolkning av utvalgets vurdering, men ble av kritikerne brukt som eksempel på at Alta bataljons innsats ble nedvurdert. Forslagsstillerne kunne også informere om at veteranene vurderte «å gå rettens vei for å få krigspensjon» og mente at det ville «bli en ekstra skamplott på vårt krigsoppgjør» hvis saken ble ignorert.⁷⁸⁴ De, som mange andre, mente også at krigsskadepensjon var mer enn uføretrygd. De hevdet at «For det moderne samfunn er det en æresgjeld som skal betales.»⁷⁸⁵

Sosialkomiteen i Stortinget delte verken forslagsstillernes syn på saken, eller at pensjonsordningen hadde noe som helst sammenheng med ære eller anerkjennelse. Heller ikke sosialminister Hill-Marta Solberg fra Arbeiderpartiet støttet forslaget. Hun hadde 26. september også gjort komiteen oppmerksom på at «Norge ikke har noen alminnelig veteranpensjon som *belønning* for krigsinnsats.»⁷⁸⁶ Selv om soldatene fortsatt kunne søke pensjon etter hovedlovene la Solberg også vekt på at soldatene som kjempet i felttoget ved Narvik var «trenet, kjempet mot en tallmessig underlegen fiende og hadde få døde og sårede.»⁷⁸⁷ Det Solberg her egentlig gjorde var å forsvare plottstrukturen i den etablerte fortellingen som Eitinger-utvalget hadde brukt i sine undersøkelser. Hun sanksjonerte dens fremstilling av de nordnorske soldatene. I tillegg kunne Solberg opplyse om at Rikstrygdeverket hadde gjennomgått sakene som angikk veteranene fra Alta bataljon.⁷⁸⁸

Mellom 1968 og 1990 var det 45 saker der søkere fra Alta bataljon hadde fått avslag. I 18 av disse sakene var veteranen eller hans enke i live. Disse sakene hadde blitt prøvd for Rikstrygdeverket på nytt, men bare én sak hadde endt med at søkeren

⁷⁸⁴ Dok.nr. 8:54 (1993-1994). 31.5.1994.

⁷⁸⁵ Dok.nr. 8:54 (1993-1994). 31.5.1994.

⁷⁸⁶ Vedlegg: Brev til sosialkomiteen fra sosialministeren, datert 26. september 1994. Innst.S.nr.22 (1994-1995) Krigspensj Alta Bataljon. Kursivert i originalen.

⁷⁸⁷ Vedlegg: Brev til sosialkomiteen fra sosialministeren, datert 26. september 1994. Innst.S.nr.22 (1994-1995) Krigspensj Alta Bataljon.

⁷⁸⁸ Vedlegg: Brev til sosialkomiteen fra sosialministeren, datert 26. september 1994. Innst.S.nr.22 (1994-1995) Krigspensj Alta Bataljon.

fikk tilkjent pensjon.⁷⁸⁹ Sosialkomiteen mente at de soldatene fra Alta bataljon som hadde blitt påført skade, allerede var fanget opp av det gjeldende lovverket, og vektla at «Eitinger-utvalgets vurdering ikke underkjenner Alta Bataljons krigsinnsats».⁷⁹⁰ Problemet i 1994 var det samme som i 1988, nemlig at Alta bataljon «som gruppe ikke anses å ha vært utsatt for slike påkjenninger at senskader med rimelighet kan forventes for de fleste.»⁷⁹¹ Komiteens medlemmer fra SV og Sp mente likevel at det måtte betraktes som en «æressak å gjøre opp siste rest av krigsregnskapet, slik at ingen føler at deres innsats var mindre verd enn andres under den annen verdenskrig.»⁷⁹² Flertallet delte ikke dette synet og forslaget ble ikke tatt til følge.

Saken fikk oppmerksomhet i nasjonale medier også. I *Aftenposten* skrev Ole Magnus Rapp at enkelte deltakere i felttoget «har fått påskjønnelse for sin krigsinnsats, enkelte har opptil 160.000 i «æreslønn». Andre har ikke fått annet enn diplom og medalje.»⁷⁹³ Dette var en mistolkning av hva krigspensjonen var og skulle være, men det illustrerer de ulike synene på saken. På den ene siden var det snakk om at de av Alta-veteranene som led av psykiske senskader skulle få sin rettmessige pensjon. På den andre siden var det snakk om å anerkjenne deres innsats på en rettferdig måte.

Lars Weisæth og Leo Eitinger, lederne av Eitinger-utvalget, innvendte dagen etterpå at i henhold «til norsk lovgivning har ingen fått noen æreslønn. Krigspensjoneringslovene har som formål og erstatte det inntektstap som er forårsaket av helseskader som deltagerne har pådratt seg under krigen».⁷⁹⁴ Videre mente de at «Det er en tragisk misforståelse at veteranene fra Altabataljonen har oppfattet dette [mangel på krigsskadepensjon] som en nedvurdering av deres innsats som alle har den største respekt for.»⁷⁹⁵ Etter deres syn handlet saken utelukkende om lover og regler, ikke om anerkjennelse.

⁷⁸⁹ Innst.S.nr.22 (1994-1995) Innstilling fra sosialkomiteen om forslag fra stortingsrepresentantene Johanne Gaup og Bjørg Hope Galtung om at Stortinget ber Regjeringen vurdere innvilgning av krigspensjon for veteranene fra Alta Bataljon. 26.10.1994; Johnsen, *Soldathjertes*, 393.

⁷⁹⁰ Innst.S.nr.22 (1994-1995) Krigspensj Alta Bataljon.

⁷⁹¹ Innst.S.nr.22 (1994-1995) Krigspensj Alta Bataljon.

⁷⁹² Innst.S.nr.22 (1994-1995) Krigspensj Alta Bataljon.

⁷⁹³ Ole Magnus Rapp, «Alta-veteraner krever pensjon», *Aftenposten* 3.10.1994.

⁷⁹⁴ Leo Eitinger og Lars Weisæth, «Ingen æreslønn», *Aftenposten* 4.10.1994.

⁷⁹⁵ Leo Eitinger og Lars Weisæth, «Ingen æreslønn», *Aftenposten* 4.10.1994.

På Stortinget ble forslaget om å innstille Alta bataljon til krigsskadepensjon stemt ned etter knapt en halvtimes debatt.⁷⁹⁶ Kritikken nordfra lot ikke vente på seg. Eitinger-utvalget hadde gjort en «fatal feil» ved ikke å forsøke å sette seg inn i hvordan fjellkrigen hadde artet seg for de som deltok, skrev Dag Rydmark i *Nordlys*.⁷⁹⁷ Rydmark hadde tilknytning til Forsvaret, og han påpekte at Eitinger-utvalget ikke hadde etablert forbindelse til militær ekspertise, og at de hadde ignorert ønskene fra Forsvarets overkommando om at soldatene fra Narvik burde få krigsskadepensjon. Selv om det kravet ble fremmet seks år etter Eitinger-rapporten kom ut, illustrerte det, ifølge Rydmark, at utfallet ville vært annerledes dersom utvalget hadde lyttet til militær- og historiefaglige perspektiver: «Ingen har ment at veteranene på kollektivt grunnlag skulle være berettiget til krigspensjon eller noen form for æreslønn fordi de var fremragende soldater som tålte disse påkjenningene bedre enn andre.»⁷⁹⁸

Stridens kjerne var i stedet, etter Rydmarks oppfatning, at Alta-veteranenes mentale styrke under felttoget hadde gjort at Eitinger-utvalget hadde ignorert at flere av dem hadde brukt lengre tid på å utvikle psykiske senskader.⁷⁹⁹ Også veteranene var skuffet over mangelen på politisk engasjement. Einar Fjelldahl, lederen av Alta bataljons veteranforening, mente at veteranenes krav om «at de av oss som har psykiske plager må få en økonomisk hjelp som andre krigsveteraner» var rimelig å stille.⁸⁰⁰ Eitinger-utvalgets konklusjoner og anbefalinger hadde imidlertid allerede gjort seg gjeldende i forvaltningen, og det var ikke aktuelt å gjøre en endring i lovverket.

Alta bataljons veteranforening var fremdeles ikke tilfreds med behandlingen de fikk.⁸⁰¹ Dag Rydmark ga i *Nordlys* uttrykk for frustrasjonen over at ikke de fysiske påkjenningene skulle komme de nordnorske veteranene til gode:

⁷⁹⁶ Trond Wold, «Altabataljonen», *Nordlys*, 11.11.1994.

⁷⁹⁷ Dag Rydmark, «Alta bataljon – siste kapittel?», *Nordlys*, 9.11.1994.

⁷⁹⁸ Dag Rydmark, «Alta bataljon – siste kapittel?», *Nordlys*, 9.11.1994.

⁷⁹⁹ Dag Rydmark, «Alta bataljon – siste kapittel?», *Nordlys*, 9.11.1994.

⁸⁰⁰ Trond Wold, «Altabataljonen», *Nordlys*, 11.11.1994.

⁸⁰¹ Gjeseth, "Norsk veteranpolitikk etter 1945", 50.

I forrykende uvær med 50 kilos ammunisjonskasser på gammeldagse skikjelker med meier så rustne at kjelken stod stille selv i de bratteste bakker. I tillegg skulle ryggen tåle vekten av personlig stridsutstyr og våpen. Marsjetapper opptil 12 timer i strekk blir vanskelig å forstå med mindre en har opplevd dette selv. Skikjelken, i sterkt stigende terreng med en taukveil festet til bandolæret, ødela ryggen til mange. Nattlige mareritt etter ildkamper med påsatte bajonetter gjorde sterke nerver frynsete. De snakket lavt om sine plager.⁸⁰²

Rydmark ble en sentral minneaktør som fremhevet Alta-veteranenes påkjenninger og bragder. Han anførte også Alta bataljon som de som var mest krenket av Eitingerutvalget: «Ved Narvik møtte tyskerne motstand så kraftig at det bare var snakk om timer før avdelinger tilhørende Alta bataljon hadde tilført dem et sviende militært nederlag. Et nederlag som ville stille verdens sterkeste militærmakt i forlegenhet.»⁸⁰³

I mellomtiden var det tegn til fremgang. Henrik Nilsen, en av veteranene fra Alta bataljon, fikk tilkjent full krigsskadepensjon i april 1995. Til NTB sa Nilsen at hans «høyeste ønske [er] at også de andre i Alta-bataljonen får krigspensjon. Det hadde vært en fin gave fra jubileumsåret for frigjøringen.»⁸⁰⁴ Saken ble godt mottatt, men at det krevdes advokathjelp for å vinne fram mot staten som soldatene «i sin tid var villige til å ofre livet for», ble tatt som ett signal på uholdbart strenge vurderinger fra Rikstrygdeverkets side.⁸⁰⁵ Dette illustrerte at Eitinger-rapporten «ikke holder som rettesnor og sannhetsbevis for hva som skjedde maidagene for 55 år siden.»⁸⁰⁶

Utfordringen var at Rikstrygdeverket fremdeles var uvillige til å gjøre annet enn å fortsette å vurdere søknadene fra Alta bataljon på individuelt grunnlag.⁸⁰⁷ Dag Rydmark mente at Henrik Nilsen-saken var et tegn på endring: «At [Eitingerutvalgets] vurderinger og konklusjoner nå slår sprekker og gjøres til gjenstand for oppmerksomhet, er mer enn gledelig.»⁸⁰⁸ Det kom imidlertid ikke flere signaler om at Rikstrygdeverket ville bli lempeligere i sin vurdering av søknader fra Alta bataljon, noe som gjorde veteranene utålmodige:

⁸⁰² Dag Rydmark, «Hvorfor er du så taus, Hill-Marta?», *Nordlys* 10.3.1995.

⁸⁰³ Dag Rydmark, «Hvorfor så taust om Alta bataljon?», *Aftenposten*, 28.3.1995.

⁸⁰⁴ NTB, «Narvik-veteran får krigspensjon», 4.4.1995.

⁸⁰⁵ Dag Rydmark, «Hvorfor så taust om Alta bataljon?», *Aftenposten*, 28.3.1995.

⁸⁰⁶ Øystein Antonsen, «Seieren de tapte», *Nordlys* 25.4.1995.

⁸⁰⁷ Øystein Antonsen, «Seieren de tapte», *Nordlys* 25.4.1995.

⁸⁰⁸ Dag Rydmark, «Krigsveteranene», *Aftenposten* 28.12.1995.

Myndighetene lar seg lure av Eitinger-rapporten. De som var med og utarbeidet rapporten bør ikke få spille bajas lenger. Det er et hån mot oss gamle krigsveteraner som holdt på å omkomme av sult, granater og kulde. Vi led mer nød enn krigsfangene som det nå planlegges milliardutbetalinger til.⁸⁰⁹

Alta bataljons veteranforening forberedte seg nok en gang på å søke advokathjelp. Og deres argumenter fikk støtte fra militærfaglig hold. Oberstløytnant og sjef for Alta bataljon mellom 1988–1995, Svein Erik Larsen Ramberg, hadde lest Eitinger-rapporten «svært grundig» og kritiserte utvalget for ikke å ha operert med «konkrete tapstall, men bruker ord som «antar» og «grunn til å tro». Det er ikke holdbart.»⁸¹⁰ Ramberg mente han hadde dokumentasjon på at tapstallene i Alta bataljon var høyere enn det Eitinger-utvalget hadde regnet med. Selv om Ramberg «vokter seg for å kalle myndighetenes behandling av Alta-veteranene for en skandale» mente han at «det er gjort en stor urett mot de gamle soldatene i alle år.»⁸¹¹

Historiker Arvid Petterson støttet synet om at tapstallene var høyere enn tidligere antatt. Sammen med Ramberg og Trygve Andersen var han i prosessen med å gi ut en bok om Alta bataljons historie, og mente opplysningene i boka ville tvinge sosialministeren til å «skjære igjennom».⁸¹² Det var tydelig at veteranene, og media, forventet en form for løsning på saken. Men, og kanskje mindre uttalt, var det også tydelig at dette handlet om mer enn skader, psykiske lidelser og pensjon – det handlet like mye om forskjellsbehandling og anerkjennelse: «Veteranene har merket seg at avdelinger sør i landet fikk full krigspensjon etter kun få dagers krigsinnsats.»⁸¹³

Rikstrygdeverket tok selv ordet i et forsøk på å minne folk på at det var snakk om krigsskadepensjon. Kaspar Gudmundseth, militærfaglig sakkyndig i det rådgivende utvalg for Rikstrygdeverket, mente at Alta bataljons krav handlet om veteranpensjon, noe han bemerket var «noe vi ikke har i Norge.»⁸¹⁴ Gudmundseth mente også at den «glorifisering av Alta bataljon som legendarisk o.l. når det gjelder dens krigsinnsats, er

⁸⁰⁹ Øystein Antonsen, «Led mer enn krigsfangene», *Nordlys* 9.2.1996.

⁸¹⁰ Øystein Antonsen «Alta-veteranene», *Nordlys* 26.2.1996.

⁸¹¹ Øystein Antonsen «Alta-veteranene», *Nordlys* 26.2.1996.

⁸¹² Ole Magnus Rapp, «Kan få pensjon 51 år etter krigen», *Aftenposten* 20.5.1996.

⁸¹³ Ole Magnus Rapp, «Kan få pensjon 51 år etter krigen», *Aftenposten* 20.5.1996.

⁸¹⁴ Kaspar Gudmundseth, «Misforstått om krigspensjonering», *Aftenposten* 28.5.1996.

meget urettferdig og sårende for de andre bataljoner som kjempet i Narvik-området.»⁸¹⁵

Likevel bygde forventningene seg opp. Sosialminister Hill-Marta Solberg åpnet for at dersom Pettersons bok brakte nye opplysninger på banen kunne det bli aktuelt å «oppnevne et hurtigarbeidende utvalg som skal gå gjennom Eitinger-rapporten på nytt.»⁸¹⁶

Alta bataljons historie og Øygard-utvalget

Ramberg, Petterson og Trygve Andersen hadde i lengre tid arbeidet med å skrive Alta bataljons historie. Arbeidet hadde foregått sporadisk over lengre tid, men etter Eitinger-utvalgets rapport ble det fart i arbeidet. En annen faktor som bidro til iveren med å skrive bataljonens historie, var at avdelingen ble besluttet nedlagt i 1995. Boka *Alta bataljons historie* var en omfattende bok, men den representerte også en videreføring av fremstillingene der de nordnorske soldatenes innsats var det sentrale plottkomponentet. I tillegg bar boka preg av å være et forsøk på å fremheve bataljonens påkjenninger like mye som dens heltet. ⁸¹⁷ Ramberg, Petterson og Andersen refererte til dagbøker fra vanlige menige, ikke rapporter avlagt av befal, og på mange måter var boka et forsøk på å argumentere mot konklusjonene fra Eitinger-utvalget ved å fremheve påkjenninger, lidelser og traumer som sentrale plottkomponenter. ⁸¹⁸

Det var et spenningsforhold i boka. På den ene siden ble Alta bataljons innsats under felttoget fremstilt å ha vært «enestående i norsk krigshistorie». Bataljonen, hevdet forfatterne, var også «et symbol på mot, kampvilje, tapperhet [som har] betydd mye for befolkningens selvfølelse» i Nord-Norge. ⁸¹⁹ På den andre siden plasserte forfatterne Alta bataljon spesielt, og 6. divisjons generelt, som et offer for «den nasjonale historieskrivingen»: ⁸²⁰

⁸¹⁵ Kaspar Gudmundseth, «Misforstått om krigspensjonering», *Aftenposten* 28.5.1996.

⁸¹⁶ Ragnhild Enoksen, «Bok gir Alta-veteranene krigspensjon?», *Nordlys*, 4.6.1996.

⁸¹⁷ Ramberg, Petterson, og Andersen, *Alta bataljons historie*, 107–110.

⁸¹⁸ Det var et eget kapittel der Eitinger-utvalget ble kritisert. Se Ramberg, Petterson, og Andersen, *Alta bataljons historie*, 250–264.

⁸¹⁹ Ramberg, Petterson, og Andersen, *Alta bataljons historie*, 176.

⁸²⁰ Ramberg, Petterson, og Andersen, *Alta bataljons historie*, 177.

På mange måter er derfor Alta bataljons gjennomføring av felttoget unik i norsk krigshistorie sammenlignet med det som skjedde i andre avdelinger i andre deler av landet. Dette er de fleste yrkesmilitære klar over, og lokalbefolkningen og veteranene fra Finnmark er bevisst dette. Det synes likevel ikke alltid som dette er like godt anerkjent i den nasjonale historieskrivingen om felttoget i Norge i 1940. Kanskje har det vært vanskelig å akseptere at en avdeling fra en tradisjonelt lite påaktet del av landet har skrevet sitt og landsdelens navn inn i krigshistorien med gullskrift. [...] Dette gjelder ikke bare Alta bataljon, men også de øvrige nord-norske avdelingene som kjempet ved Narvik.⁸²¹

Det er påfallende at forfatterne benyttet anledningen til å understreke at Nord-Norge var en lite påaktet del av Norge. Det var et uttrykk for en holdning om at det var verdenskrigen som hadde satt regionen på kartet. Det illustrerte ikke minst hvordan opposisjonen ble skjøvet frem i den nordnorske fremstillingen av regionens krigshistorie. Eitinger-utvalgets konklusjon ble iscenesatt som et bevis på at felttoget ved Narvik ikke ble ansett å ha vært «hardt og strabasiøst nok».⁸²² Offerperspektivet som hadde blitt etablert i fortellingene om tvangsevakueringen av Finnmark, ble nå også for alvor brukt i fortellingen om kampene ved Narvik.⁸²³

I et eget kapittel om Eitinger-saken, hevdet Ramberg, Petterson og Andersen at en av grunnene til at Alta bataljon hadde havnet utenfor krigsskadepensjonsordningen, var at Eitinger-utvalget hadde brukt «*det offisielle historieverket*», og at det festet «flere negative forhold til Alta bataljon.»⁸²⁴ Ramberg, Petterson og Andersen mente den litteraturen Eitinger-utvalget hadde brukt både inneholdt flere feil om bataljonens innsats, men ikke minst også illustrerte hvor liten anerkjennelse bataljonen hadde fått i norsk krigshistorie. Til slutt erklærte de et håp om at «denne boka kan være med på å gi veteranene den ære de bør ha for sin innsats for vår frihet.»⁸²⁵

Sosial- og helsedepartementet valgte etter nesten ti år med politisk press, spesielt fra veteranforeningen, å nedsette et nytt utvalg.⁸²⁶ Tre av deltakerne i det nye

⁸²¹ Ramberg, Petterson, og Andersen, *Alta bataljons historie*, 177.

⁸²² Stenstad, *Narvik, krigen, litteraturen*, 27.

⁸²³ Se kapittel 6.

⁸²⁴ Ramberg, Petterson, og Andersen, *Alta bataljons historie*, 260. Kursivert i originalen.

⁸²⁵ Ramberg, Petterson, og Andersen, *Alta bataljons historie*, 264.

⁸²⁶ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 9–10.

utvalget hadde også deltatt i Eitinger-utvalget, men to veteraner fra Alta bataljon hadde blitt inkludert. På bakgrunn av kritikken fra forrige runde, var utvalgets oppgave å vurdere om det materialet Eitinger-utvalget hadde brukt i undersøkelsen av bataljonen var riktig, eller om det var grunn til å trekke i tvil konklusjonene fra 1988.⁸²⁷ Utvalget ble ledet av tidligere fylkeslege i Finnmark, Kolbjørn Øygard, og den offentlige utredningen fikk følgelig navnet Øygard-utvalget. Utvalget var bevisste på at «mistilliten hos veteranene kunne være stor; de opplever seg så forurettet at alle tiltak fra samfunnets side blir møtt med ganske stor mistenksomhet.»⁸²⁸ At nok et utvalg fra offentlig hold skulle komme å mene noe om hvordan veteranene hadde hatt det under krigen ble ikke alltid tatt godt imot.

Noe av grunnen til mistenksomheten hang sammen med antallet avslag på pensjonssøknader fra bataljonens veteraner. Totalt 162 søknader hadde blitt fremmet til Rikstrygdeverket fra soldater i Alta bataljon. 58 hadde blitt innvilget, derav 37 etter militærloven av 1946, og 21 etter tilleggsloven av 1968 sitt krav om usedvanlig harde påkjenninger.⁸²⁹ Flertallet, 104 søknader, hadde blitt avslått.⁸³⁰ Veteranene hadde etter deres eget syn blitt dårlig behandlet av Rikstrygdeverket og norske myndigheter.

Et sentralt argument for veteranene var at tapstallene som Eitinger-utvalget hadde brukt var for lave. I tillegg mente flere at plagene de led av hadde sin forklaring i krigshendelser, noe Rikstrygdeverket var uenig i. I juni 1998 kom konklusjonen om at det ikke var tegn til noen større hyppighet av sykdomsforekomst blant veteranene fra Alta bataljon, enn andre avdelinger. Hva tapstallene for Altabataljon under felttoget angikk, kunne Øygard-utvalget «konstatere at de tapstallene som ble lagt til grunn i Eitinger-rapporten, ikke var for lave. De reelle var etter alt å dømme noe lavere».⁸³¹

Likevel fant det nye utvalget, gjennom en omfattende fysisk og psykisk helseundersøkelse av veteranene i Finnmark, samt en statistisk analyse av levealder og sykdom, tegn på at flere av veteranene led av milde former for PTSE. På tross av dette mente utvalget at de ikke led i såpass grad at de som gruppe kunne presumeres for

⁸²⁷ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 3.

⁸²⁸ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 17.

⁸²⁹ Johnsen, *Soldathjerner*, 394.

⁸³⁰ Johnsen, *Soldathjerner*, 394.

⁸³¹ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 6.

årsakssammenheng: «Den foreløpige tolkningen av dette funnet er at det ikke er grunn til å anta at det har vært en økt forekomst av alvorlig legemlig sykdom blant krigsveteranene i Alta-bataljonen.»⁸³² Blant de som viste tegn til PTST hadde nemlig sykdommen «hatt liten innvirkning på deres arbeid i etterkrigstiden. Med få unntak har de vært yrkesaktive hele sitt liv.»⁸³³

Selv om flere av veteranene fremdeles i 1998 faktisk led av PTST, selve fundamentet i Eitinger-utvalgets arbeid, hadde de ikke lidd nok til at Øygard-utvalget ville anbefale å gjøre endringer på Rikstrygdeverkets vurderinger. I og med at saken fremdeles handlet om en uførepensjon som skulle kompensere inntektstap, var det aldri diskusjon om veteranene hadde gjort seg fortjent til andre hedrende tiltak. Krigsskadepensjon var nemlig ikke et uttrykk for anerkjennelse, heder, eller ære. Utvalgets psykologiske undersøkelsene viste imidlertid at det var 14 søkere som tidligere hadde fått avslag, som burde få sin sak prøvd på nytt.⁸³⁴

Årsaken til å gjenoppta enkelte saker var at Øygard-utvalget tok høyde for at situasjonen i Finnmark hadde vært spesiell. Da veteranene etter frigjøringen skulle ta fatt på å stable livet på beina igjen «måtte folk undertrykke de vonde minnene fra den tiden som hadde vært.»⁸³⁵ Det i seg selv var ikke noe utvalget kunne ta høyde for ettersom lovene om krigsskadepensjon krevde årsakssammenheng. Selv om frykten for eget liv og helse under krigen hadde vært tilstede var den «ikke så uttalt», og det å «holde det gående, må i seg selv sies å ha vært en betydelig prestasjon.»⁸³⁶

Så selv om Alta bataljon hadde vært utsatt for store påkjenninger hadde de mestret dem godt. Sett under ett var veteranene svært dyktige og i god psykisk og fysisk form under krigen. Men for veteranene fra Finnmark var det ikke bare felttoget som hadde gjort inntrykk. Hos dem det forekom symptomer på PTST hos, mente Øygard-utvalget at det var summen av alle tilleggsbelastningene som hadde utløst sykdommen. Tvangsevakuering og gjenreisning hadde, på toppen av de ikke-bearbeidede inntrykkene fra felttoget, medført psykiske senskader. Dette hadde det

⁸³² Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 4.

⁸³³ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 7.

⁸³⁴ Johnsen, *Soldathjerner*, 395.

⁸³⁵ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 21.

⁸³⁶ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 23.

ikke vært rom for å ta hensyn til etter de gjeldende lover og regler etter Eitinger-utvalgets syn. Dessuten var «tvangsevakueringen høsten 1944 i seg selv ikke [...] tilstrekkelig til å frembringe slike plager [psykiske senskader].»⁸³⁷

Tvangsevakueringen og gjenreisning hadde ifølge Øygard-utvalget imidlertid utgjort et «ugunstig tilhelingsmiljø.»⁸³⁸ Øygard-utvalget konkluderte med at disse tilleggsbelastningene måtte telle med i vurderingen av søknadene, selv om det ikke ble aktuelt å gruppegodkjenne søknader fra Alta bataljon.⁸³⁹

På det tidspunkt da Øygard-utvalget avla sin rapport hadde 20 gamle saker blitt behandlet på nytt, og 15 nye hadde blitt meldt inn. Ca. 10 av de gamle søknadene ble innvilget, mens de nye fremdeles var til behandling per 1. mai 1998.⁸⁴⁰

At Øygard-utvalget hadde åpnet for å ta høyde for tilleggsbelastninger ser ut til å ha stilnet debatten, og det kan virke som det tilfredsstilte den nordnorske stemningen:

Eitinger-utvalget har ikke tatt med at finnmarkingene også ble utsatt for påkjenninger som nedbrenning, evakuering og huleboertilværelse. Mange av dem var i tillegg også involvert i nervepirrende og farlig illegalt arbeid. Alt dette er påkjenninger som la seg oppå krigsopplevelsene fra fronten ved Narvik⁸⁴¹

Dermed fikk Alta bataljon både en form for anerkjennelse gjennom at flere av pensjonssøknadene ble revurdert og flere innvilget, men også ved at den spesielle situasjonen i Finnmark hadde fått avgjørende betydning for hvordan saksbehandlingen skulle foregå. Dette la en demper på stemningen, men at det skulle ta så lang tid, og at veteranene måtte skaffe rettshjelp for å vinne frem, ble sett som et tegn på at felttoget i Nord-Norge var glemt, underkommunisert og fortiet.

Forskansningen av en nordnorsk fremstillingsmåte

Selv om det hele tiden var snakk om en uførepensjon var det tydelig at mange mente pensjonsordningen hang sammen med anerkjennelse. I Nord-Norge ble det spesielt

⁸³⁷ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 24.

⁸³⁸ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 24.

⁸³⁹ Øygard mfl., "NOU 1998:12, Alta bataljon", 62–63; Johnsen, *Soldathjeter*, 398

⁸⁴⁰ Johnsen, *Soldathjeter*, 398.

⁸⁴¹ Ragnhild Gustad, «Flere veteraner fra Alta bataljon får krigspensjon», *Nordlys* 14.8.1998.

tydelig at om ikke deltakelse i felttoget ved Narvik kvalifiserte som en usedvanlig hard påkjenning, så var felttoget verdig noe mer. Det satte preg på de neste årenes fremstillinger av felttoget ved Narvik. Heroismen og beundringen for det de nordnorske soldatene hadde gjennomført var ikke lenger skjult mellom linjene, men kom eksplisitt til syne i tekstene. Selv om soldatenes innsats og betydningen av operasjonene de hadde vært gjennom ble fremhevet, og enkelte ganger nesten overdrevet, inneholdt fremstillingene på 1990-tallet også som regel en kritikk mot den etablerte fortellingen om kampene.

En annen viktig konsekvens av krigsskadepensjonssaken var at Alta bataljon stakk seg så tydelig frem som de ypperste representantene for 6. divisjon. Dette var delvis et resultat av at bataljonens veteraner var de mest høylytte i kritikken mot myndighetene, men også fordi mesteparten av kritikken ble fremført på bataljonens vegne. Det var ikke tilfeldig, for det var i Finnmark allerede etablert en konkurrerende fremstilling av regionens krigshistorie – en fortelling som hevdet av fylkets krigspåkjenninger på generelt grunnlag hadde blitt glemt. I og med at Alta bataljon ikke ble erklært å ha vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger i myndighetenes syn, ble det dermed mulig å forlenge historien om glemte krigsbegivenheter helt sør til Narvik. Offerperspektivet som allerede hadde blitt brukt i beskrivelsene av de sivile under den siste krigsvinteren i Finnmark, kunne nå brukes om soldatene i felttoget.

De andre avdelingene i 6. divisjon oppdaget etter hvert at de hadde havnet i en slags dobbel offerrolle. De hadde heller ikke fått krigsskadepensjon, og nå havnet de i skyggen av Alta bataljons innsats, som hadde blitt løftet frem en rekke ganger mens kontroversen stod på som verst. I årene etter Eitinger-rapporten dukket det derfor opp flere bøker som på en eller annen måte fremhevet de ulike avdelingene i 6. divisjon.

En av de første avdelingshistoriene i denne perioden dreide seg om Trønderbataljonen. I 1990 skrev Olav Vollan og Johan Helge Berg *I Trønderbataljons fotspor*. Der den tidligere litteraturen hadde vært usentimental og nøktern, var Berg og Vollan langt mer heroiserende. Boka var også preget av at Alta bataljon hadde fått mye oppmerksomhet under Eitinger-saken. I forordet hevdet de at Trønderbataljonens veteraner opplevde at «historiens dom om bataljonen og dens soldater er noe

urettferdig.»⁸⁴² Veteranene følte seg blant annet fremstilt som om de hadde vært for slitne til å sikre sine stillinger kvelden før de ble angrepet i Gratangsbotn, og at tragedien som utspilte seg der hadde satt alle avdelingens soldater ut av spill for resten av felttoget.⁸⁴³

I varierende grad kritiserte boka også fremstillingen av Alta bataljons innsats. Der Arne D. Dahl gjentatte ganger hadde fremhevet at hans avdeling hadde *erobret* Gratangen fra tyskerne, skrev Berg og Vollan at Alta bataljon hadde besatt bygda «uten motstand fra tyskerne.»⁸⁴⁴ Dette var implisitt en påstand om at Alta bataljon hadde tatt ære for en operasjon som ikke engang hadde involvert kamphandlinger. Berg og Vollan hevdet også at «Alta bataljon skjøt på [Trønderbataljonen] den 25. april.»⁸⁴⁵ Dahl hadde i en artikkel i *Norsk militært tidsskrift* fra 1979 erkjent at det kunne ha skjedd.⁸⁴⁶ Berg og Vollan vurderte det hele likevel som et uhell: «Det er en kjensgjerning at under slike uklare forhold som det utvilsomt var [...], ville det lett kunne oppstå situasjoner som gjorde at det ble skutt på egne.»⁸⁴⁷

Ni år seinere skrev Berg og Vollan enda en avdelingshistorie. *Fjellkrigen* handlet om IR 16. Forfatterne skrev i forordet at «Vår beretning munner ut i en uforbeholden hyllest til befal og soldater i de to bataljoner.»⁸⁴⁸ *Fjellkrigen* er ingen lettlest bok. Det er svært mange forkortelser, kaliberstørrelser, steds- og personnavn som bidrar til å forvirre fremstillingen, og den er heller ikke kronologisk. Boka var ikke et åpenbart forsøk på å kritisere Alta bataljons veteraner for å stjele rampelyset, men den var åpenbart kritisk til myndighetenes behandling av krigsskadepensjonssaken. Berg og Vollan kunne ikke forstå hvorfor IR 16 ikke ble godkjent å ha vært utsatt for usedvanlig harde påkjenninger og var kritiske til at spørsmålet om påkjenningsgrad ikke ble gjort av Forsvaret, men av

⁸⁴² Johan Helge Berg og Olav Vollan, *I Trønderbataljonens fotspor - 50 år etter* (Trondheim: Wennbergs, 1990), 3.

⁸⁴³ Berg og Vollan, *I Trønderbataljonens fotspor*, 3.

⁸⁴⁴ Berg og Vollan, *I Trønderbataljonens fotspor*, 197.

⁸⁴⁵ Berg og Vollan, *I Trønderbataljonens fotspor*, 198.

⁸⁴⁶ Arne D. Dahl, "Kampene i Gratangen i slutten av april 1940," *Norsk militært tidsskrift* 149, nr. 4 (1979), 149.

⁸⁴⁷ Berg og Vollan, *I Trønderbataljonens fotspor*, 198.

⁸⁴⁸ Johan Helge Berg og Olav Vollan, *Fjellkrigen 1940: Lappaugen - Bjørnfjell* (Trondheim: Wennbergs 1999), 4.

Rikstrygdeverket.⁸⁴⁹ De kommenterte også at Alta bataljons veteraner «har vært så ressurssterke at har maktet å få myndighetene til å sette ned et nytt utvalg for å vurdere Alta bataljon særskilt», men kommenterte at «derved begår myndighetene en ny urett.»⁸⁵⁰ Berg og Vollan skrev til slutt at «Her legges det opp til forskjellbehandling mellom infanteribataljoner som i prinsippet har vært utsatt for likeartet belastning.»⁸⁵¹

Noen år senere ga Per Ilsaas, Olav Ravn og Nils Ryeng ut boka *Også vi da det ble krevet: Hyldmo-bataljonen i alliert kamp på Narvik-fronten 1940*. Den var en forholdsvis kort bok, men bar det samme preget av å vektlegge soldatenes perspektiver, påkjenninger og ikke minst innsats. I forordet hevdet forfatterne at «Det gikk mange år etter at krigen var over før soldatenes egen historie ble skrevet.»⁸⁵² Boka var en del av den nye trenden om å belyse felttoget nedenfra, fra soldatenes synsvinkel. Selv om forfatterne mente at Hyldmo-bataljonen hadde fått «stor anerkjennelse» fra flere hold hevdet de likevel at «det er begått meget alvorlige feil ved behandlingen av søknader om krigsinvalidpensjon for mange soldater som kjempet i 1940.»⁸⁵³

Disse bøkene illustrerer både at den etablerte fortellingen ikke lenger ble opplevd å være relevant og riktig, men også at den nordnorske fremstillingsmåten hadde blitt uløselig forbundet med å kritisere den.

⁸⁴⁹ Berg og Vollan, *Fjellkrigen 1940*, 446.

⁸⁵⁰ Berg og Vollan, *Fjellkrigen 1940*, 446.

⁸⁵¹ Berg og Vollan, *Fjellkrigen 1940*, 446.

⁸⁵² Per Ilsaas, Olav Ravn, og Nils Ryeng, *Også vi da det ble krevet-: Hyldmo-bataljonen i alliert kamp på Narvik-fronten 1940* (Stamsund: Orkana, 2002), 8.

⁸⁵³ Ilsaas, Ravn, og Ryeng, *Også vi da det ble krevet*, 211, 216.

Kapittel 8: Medaljer og anerkjennelse

Eitinger-utvalgets rapport legitimerte den nordnorske påstanden om at regionens krigshistorie var underkommunisert og utilstrekkelig anerkjent av sentrale myndigheter. En viktig effekt av Eitinger-saken var at de nordnorske soldatenes innsats ble det ubestridt viktigste plottkomponentet i den nye regionale iscenesettelsen av kampene ved Narvik. Et annet trekk ved fremstillingen ved begynnelsen av 2000-tallet, var at kritikken mot norske myndigheters behandling av veteranene spesielt, og nordnorsk krigshistorie generelt, ble enda mer vektlagt.

Ettersom det ikke finnes offisiell historie i Norge, har ikke norske myndigheter for vane å involvere seg i spørsmål om hvordan historien fremstilles. Eitinger-saken hadde likevel vært et eksempel på at myndighetene hadde stor innflytelse og påvirkningskraft på den sosiale fortellingen om andre verdenskrig. Fra myndighetenes perspektiv var det kanskje ikke naturlig å tenke at spørsmålet om krigsskadepensjon skulle få så store konsekvenser for iscenesettelsen av Nord-Norges krigshistorie – saken handlet i bunn og grunn om reglene for tildeling av en uførepensjon.

I 2011 bestemte den norske regjeringen seg for å ta i bruk Krigskorset for å dekorere innsats i internasjonale operasjoner. Medaljen hadde tidligere kun blitt delt ut for innsats under andre verdenskrig. I samme anledning besluttet Forsvarsdepartementet å gjennomgå norsk medaljedekorasjonspraksis fra krigen. Nok en gang ble myndighetene involvert i fortellingen om andre verdenskrig i Norge. Et av de viktigste spørsmålene var om noen hadde blitt forhindret medaljedekorasjon på grunn av hemmelighold, manglende dokumentasjon eller sin politiske overbevisning. I motsetning til krigsskadepensjonssaken, handlet medaljedekorasjonssaken nærmest utelukkende om anerkjennelse.

Hvordan ble den regionale iscenesettelsen påvirket av medaljedekorasjonssaken? Hvorfor ble det bestemt at det ikke skulle deles ut flere dekorasjoner, og hvorfor bidro den beslutningen til å akselerere den nordnorske opposisjonen mot sentralmakten? For å forstå hva som skjedde under medaljedekorasjonssaken er det først nødvendig å undersøke hvordan den siste krigsvinteren i Finnmark og kampene ved Narvik ble fremstilt i tiden før 2011.

Den sosiale fortellingen fra 1990 til 2000-tallet

Minnemarkeringen i Narvik i 1990 var en spesiell markering. Den kalde krigen var så godt som over, og det spenningsfulle bakteppet som gjennom hele etterkrigstiden hadde satt dype spor i den sosiale fortellingen, og som hadde gjort de alliertes innsats til et så fremtredende plottkomponent, var borte. Fra lokalt hold var det et tydelig og sterkt ønske om å gi veteranene større oppmerksomhet. Allerede på et planleggingsmøte mellom Narvik kommune og Forsvaret i juni 1989, ble det erklært at markeringens hovedpoeng skulle være «oppmerksomhet overfor veteranene».⁸⁵⁴ Det var likevel ulike syn på hvordan historien om kampene ved Narvik skulle fremstilles. Av utenriksdepartementet ble markeringen beskrevet å være til minne om «den allierte seier».⁸⁵⁵

Feiringen av 50-årsdagen for gjenerobringen av Narvik var fremdeles preget av å hedre de alliertes innsats, men det var tydelig at veteranene var sentrale. Nesten 1400 veteraner fra Norge, Storbritannia, Frankrike og Polen deltok. Det samme gjorde Kong Olav, forsvarsministerne fra de inviterte landene, og en lang rekke militære sjefer. I hovedsak fulgte arrangementet velkjente linjer. Sjefen for 6. divisjon, Torkel Hovland, uttalte at «Narvik ble skrevet med ildskrift i maidagene i 1940», og at «Seieren i Narvik ga selvtillit til å fortsette».⁸⁵⁶ Håkon Kyllingmark var også tilstede, denne gang i egenskap av sin veteranstatus, og han «rettet en særlig takk til de allierte styrkene for deres uvurderlige hjelp og innsats.»⁸⁵⁷ Forsvarssjef Torolf Rein sa i sin tale at «Narvik står også for framtida som et lysende symbol på fortsatt forsvarsvilje og higen etter fred i frihet.»⁸⁵⁸ Det var fremdeles byens symbol på motstandsvilje og alliert innsats som ble mest vektlagt, og det var lite som tydet på at byens krigshistorie skulle være glemt, underkommunisert eller fortiet.

Minnemarkeringene i Narvik hadde nærmest alltid vektlagt de samme plottkomponentene. Gjennom femti år hadde gjenerobringen og de alliertes innsats

⁸⁵⁴ Notat, 1.6.1989, Narviksenterets arkiv, Narvik krigsmuseum, minnemarkeringer, (heretter NKM) boks Minnemarkeringer 1990

⁸⁵⁵ Notat til utenriksråden, 25.1.1990, UD/Doss 8.6.15B/Bd. VIII 1990–1994.

⁸⁵⁶ Grethe Skarsfjord, «Hyllest til veteranene», *Fremover*, 29.5.1990.

⁸⁵⁷ Ketil Falch, «Et lysende eksempel», *Fremover*, 29.5.1990.

⁸⁵⁸ Ketil Falch, «Et lysende eksempel», *Fremover*, 29.5.1990.

blitt fremhevet og understreket under minnemarkeringene. Selv om veteranene fikk mye mer oppmerksomhet under markeringen i 1990 var bunnlinjen den samme. Det gjaldt også for markeringen av femtiårsdagen for frigjøringen av Finnmark.

Det var Sør-Varanger kommune og Finnmark fylkeskommune som var initiativtakerne til femtiårsmarkeringen i oktober 1994.⁸⁵⁹ Den lokale arrangementskomiteen så for seg «deltagelse på politisk toppnivå fra Norge og Russland», og hadde «et sterkt ønske om tilstedeværelse av den norske statsminister». ⁸⁶⁰ Ved markeringen deltok kongeparet, statsminister Gro Harlem Brundtland, forsvarsminister Jørgen Kosmo og utenriksminister Bjørn Tore Godal. Siden 10-årsmarkeringen av frigjøringen i 1954 hadde regjeringen aldri vært representert på statsrådsnivå under minnemarkeringer i Kirkenes. At statsministeren og utenriksministeren var tilstede denne gangen, illustrerte at minnediplomatiet var inne i en ny tid. Det tok lang tid før den russiske delegasjonen var klar. Det ble til slutt utenriksminister Andrei Kosyrev som ble «president Jeltsins personlige representant» under markeringen.⁸⁶¹

Foruten å vektlegge det gode naboskapet mellom Norge og Sovjetunionen, og nå Russland, var det tydelig at markeringen dreide seg om de som deltok under frigjøringen. Det er likevel påfallende at det var heltene i den etablerte fremstillingen av den siste krigsvinteren som fikk mest oppmerksomhet. Et tjuetalls norske veteraner fra Bergkompani 2 og polititroppene, samt rundt femti russiske veteraner deltok i de mange seremoniene.⁸⁶²

Med høy representasjon fra nasjonalt og utenlandsk hold, og med så mye oppmerksomhet viet til veteranene, så det ut til at veteranene var i ferd med å bli sentrale plottkomponenter i den kollektive fortellingen om både den siste krigsvinteren i Finnmark og kampene ved Narvik. Likevel forsvant aldri de kritiske perspektivene vi så omrisset av i kapittel fem og seks. De dukket opp med ujevne mellomrom på andre arenaer, og spesielt i litteraturen. Kjell Fjørtoft hadde siden starten av 1980-tallet vært

⁸⁵⁹ Finnmark fylkeskommune til UD, 8.2.1994, UD/Doss 8.6.15B/Bd. VIII 1990–1994.

⁸⁶⁰ Referat, 4.2.1994, UD/Doss 8.6.15B/Bd. VIII 1990–1994.

⁸⁶¹ Moskva til UD, 22.6.1994, UD/Doss 8.6.15B/Bd. VIII 1990–1994.

⁸⁶² SMK til Sør-Varanger kommune, 24.8.1994, UD/Doss 8.6.15B/Bd. VIII 1990–1994.

en viktig pådriver for en særegen nordnorsk fremstillingsmåte. I hans forfatterskap utover 1990-tallet fortsatte Fjørtoft å kritisere norske myndigheters behandling av krigshistorien ved å rette søkelyset på andre hendelser, perspektiver og sider ved krigen som han hevdet var glemt.⁸⁶³ Selv om de særegne nordnorske temaene ble mindre synlig i hans senere bøker, fortsatte Fjørtoft å styrke påstanden om at den nasjonale grunnfortellingen var undertrykkende. Ved å hevde at også andre plottkomponenter hadde kommet i skyggen av grunnfortellingen legitimerte han den nordnorske bitterheten over hvordan norsk krigshistorie ble fremstilt.

På 2000-tallet dukket det igjen opp nye minneaktører, og flere av dem fortsatte med å hevde at den nordnorske krigshistorien var utilstrekkelig beskrevet, om ikke underkommunisert. I 2000 ga Torkel Hovland ut en omfattende biografi om general Fleischer. Han hevdet at «Fleischers krigsledelse i vår nordligste landsdel var det eneste reelle høydepunkt i en ellers bedrøvelig forsvarskamp.»⁸⁶⁴ Han videreførte dermed det nasjonalorienterte perspektivet på felttoget ved Narvik ved å argumentere for at Fleischer, på tross av sin innsats under felttoget, ble «skjøvet til side på en slik måte at han ble drevet til selvmord».⁸⁶⁵ Implisitt gjorde han regjeringen ansvarlige for at Fleischer hadde valgt å avslutte sitt liv. I etterordet på boka hevdet Hovland at «[b]etydelige politiske krefter søker fortsatt bevisst å undertrykke hans [Fleischers] rolle og innsats under Andre verdenskrig»⁸⁶⁶

I 2006 ga journalist og forfatter Asbjørn Jaklin ut boka *Nordfronten*. Den var en dokumentarisk bok som nøkternt, men med et tydelig nedenfra-perspektiv beskrev flere hendelser ved den strategiske Nordfronten gjennom hele krigen. Jaklin var aldri eksplisitt kritisk til måten hendelsene tidligere hadde blitt fremstilt, men han hevdet at nordområdene hadde fått lite oppmerksomhet i tidligere litteratur: «Den norske og internasjonale litteraturen om andre verdenskrig er stor. Likevel er begivenhetene i nordområdene [...] lite beskrevet.»⁸⁶⁷ I 2008 ga Arvid Petterson ut boka *Fortiet fortid*

⁸⁶³ Se blant annet Kjell Fjørtoft, *Spionfamilien* (Gyldendal, 1986); Kjell Fjørtoft, *På feil side* (Oslo: Gyldendal, 1991); Kjell Fjørtoft, *Oppgjøret som ikke tok slutt* (Gyldendal, 1997).

⁸⁶⁴ Hovland, *General Carl Gustav Fleischer: storhet og fall*, 7.

⁸⁶⁵ Hovland, *General Carl Gustav Fleischer*, 7.

⁸⁶⁶ Hovland, *General Carl Gustav Fleischer*, 411–412.

⁸⁶⁷ Asbjørn Jaklin, *Nordfronten: Hitlers skjebneområde* (Oslo: Gyldendal, 2006), 317.

som handlet om hendelsene i Finnmark den siste krigsvinteren. Mye av stoffet dreide seg om tvangsevakueringen. Allerede i tittelen var det tydelig at tvangsevakueringen ble fremstilt som glemt. Gjennom resten av boka argumenterte han flere steder for at det han betegnet som «norsk krigshistorie» hadde fremstilt begivenhetene på feil måte.⁸⁶⁸

Disse bøkene er bare noen eksempler som viser at den regionale fortellingen hadde som fellestrekk at den iscenesatte både den siste krigsvinteren og kampene ved Narvik som glemt og underkommunisert.

Selvforsterkende negativ anerkjennelse

Steinar Aas har hevdet at fraværet av en tydelig fiende førte til at Forsvaret utviklet en «krigarkultur» i tiden etter den kalde krigen. Han mener det utløste «fleire tiltak for å forvalte den norske hærens historiske arv» inn i den nye sikkerhetspolitiske situasjonen.⁸⁶⁹ Ett av disse tiltakene var å opprette Krigshistorisk landskap. Prosjektet gikk ut på å døpe veistrekningen langs E6 mellom Narvik og Bardufoss for General Fleischers vei. Seks minnesmerker med tilhørende informasjonstavler på flere forskjellige språk ble satt opp på steder der det hadde foregått sentrale kamphandlinger under kampene ved Narvik. Verken minnesmerkene i seg selv, eller tekstene på dem, ga i utgangspunktet inntrykk av at kampene ved Narvik skulle være glemt. Imidlertid ble det tydelig understreket i en bokutgivelse som ble lansert i forbindelse med Krigshistorisk landskap. Aas hevder at kampene ved Narvik, gjennom minnesmerkene langs General Fleischers vei, og boka *Narvik 1940* av Oddmund Joakimsen, nå satte felttoget i en ««flernasjonal setting» med klar adresse til samtidas kampar i fleirnasjonale operasjonar i Afghanistan og Irak.»⁸⁷⁰

Det var imidlertid ingenting nytt ved at Narvik ble iscenesatt som en flernasjonal operasjon. Narvik hadde helt siden 1946 blitt fremstilt som den første allierte seieren, og de allierte hadde stått på sentrum scene under de fleste

⁸⁶⁸ Petterson, *Fortiet fortid*, 184.

⁸⁶⁹ Steinar Aas, "Den asymmetriske dekorasjonspolitikken frå 1940 til i dag," *Historisk tidsskrift* 96, nr. 02 (2017), 225.

⁸⁷⁰ Aas, "Den asymmetriske dekorasjonspolitikken frå 1940 til i dag," 225.

minnesmarkeringene gjennom hele etterkrigstiden. Dessuten er Joakimsens bok på ingen måte noen dyrking av det flernasjonale aspektet ved felttoget ved Narvik. Han erklærte riktignok i forordet at boka skulle gi «en kortfattet, men helhetlig historie om krigen som fant sted i og rundt Narvik».⁸⁷¹ Likevel handlet boka først og fremst – og nesten utelukkende – om de *nordnorske* soldatenes innsats. Måten den allierte innsatsen ble beskrevet skilte seg heller ikke vesentlig ut fra tidligere litteratur.

Det virkelig nye ved *Narvik 1940* var at den var så eksplisitt i å erklære at kampene ved Narvik angivelig skulle være glemt. Joakimsen hevdet nemlig av veteranene han hadde snakket med, var lite interesserte i å prate om krigen, og mente en av grunnene var «skuffelsen over myndighetenes behandling av dem etter krigen. Det handlet ikke så mye om medaljer eller krigspensjoner, men om en følelse av at innsatsen de gjorde var blitt oversett og glemt.»⁸⁷² I sitt siste kapittel skrev Joakimsen at soldatene hadde opplevd det som ydmykende at de selv måtte søke om deltakermedalje, og han beskrev hvordan to av veteranene hadde kvittet seg med dem etter å ha mottatt dem i posten. Dette var direkte stikk som underbygget påstanden om at myndighetene ikke tilstrekkelig hadde anerkjent innsatsen. På siste side skrev han at «Felttoget ved Narvik er i Norge blitt den glemte krigen».⁸⁷³ Plottkomponentene fortielse, indignasjon og bitterhet, var i ferd med å dominere den nordnorske fremstillingen av kampene ved Narvik like mye som soldatenes innsats.

To år senere skrev Øyvind Johnsen boka *Soldathjertes*. Johnsen hadde tilfeldig fattet interesse for felttoget ved Narvik gjennom sitt arbeid som advokat. Også han gikk langt i å underbygge påstanden om at innsatsen til de nordnorske soldatene hadde fått for lite anerkjennelse. Han fant det «uforståelig» at veteranene fra Narvik ikke hadde fått krigspensjon.⁸⁷⁴ Retorisk stilte han spørsmålet; «[v]ar det virkelig slik Norge «takket» sine veteraner?»⁸⁷⁵ Bokens undertittel, «to måneders fjellkrig mot tyskerne, 50 års kamp mot den norske stat», illustrerer at myndighetene ble gjort ansvarlige for at felttoget ved Narvik ble opplevd som glemt.

⁸⁷¹ Joakimsen, *Narvik 1940: Nazi-Tysklands første tilbakeslag under 2. verdenskrig*, 4.

⁸⁷² Joakimsen, *Narvik 1940: Nazi-Tysklands første tilbakeslag under 2. verdenskrig*, 4–5.

⁸⁷³ Joakimsen, *Narvik 1940: Nazi-Tysklands første tilbakeslag under 2. verdenskrig*, 148.

⁸⁷⁴ Johnsen, *Soldathjertes*, 12.

⁸⁷⁵ Johnsen, *Soldathjertes*, 12.

Det er noe selvforsterkende ved å sette merkelapp på noe. At de nordnorske soldatenes innsats ved Narvik ble iscenesatt som glemt, *gjorde* dem glemt. At flere hevdet at myndighetene ikke hadde anerkjent innsatsen til de nordnorske soldatene, *gjorde* kampene fortiet, skyggelagt og underkommunisert. Samtidig ble sentralmakten opphøyd som den eneste autorative tildeler av anerkjennelse. Eitingersaken ble fremstilt som et bevis på at de nordnorske soldatenes innsats ikke var anerkjent av norske myndigheter. Derfor var det knyttet stor spenning til dekorasjonsprosjektet som ble satt i gang av Forsvarsdepartementet i 2011. Det var en mulighet for norske myndigheter å erkjenne at de hadde et ansvar for å tildele medaljer til glemte begivenheter og personer.

Medaljedekorasjoner

Helt siden 2001 hadde Norge deltatt i den USA-ledede okkupasjonen av Afghanistan som fulgte i kjølvannet av angrepet på USA 11. september samme år. Det var på ingen måte første gangen norske styrker deltok i internasjonale operasjoner, men aldri før hadde utenlandske oppdrag krevd så mange norske liv. Fra Forsvarets side utløste det interesse for å opprette en medalje som skulle deles ut for å hedre innsatsen til de norske soldatene. Det ble aldri innstiftet noen ny medalje for internasjonale operasjoner, men 26. juni 2009 besluttet regjeringen å «gjenoppta bruken av Krigskorset som markering av det ypperste mot i ekstreme situasjoner.»⁸⁷⁶ Daværende forsvarsminister Grete Faremo uttalte at Krigskorset skulle «tildeles både for innsats i ekstreme situasjoner under den annen verdenskrig og for innsats under utenlandsoperasjoner i hele etterkrigsperioden og fram til idag for å bygge bru mellom fortiden og dagens operasjoner».⁸⁷⁷

Dekorasjoner for innsats i krig er en av de mest symboltunge og tydeligste formene for anerkjennelse en stat kan gi til sine soldater. Dekorasjonen er et tegn på at soldaten har utvist mot, offervilje og innsats. Medaljedekorasjoner kan også være langt mer enn uttrykk for takknemlighet på vegne av den militære ledelsen. Når dekorasjoner blir besluttet i statsråd, som er tilfellet for blant annet det norske

⁸⁷⁶ Gjeseth, "Norsk veteranpolitikk etter 1945", 84.

⁸⁷⁷ «Regjeringen vil ha rutiner for dekorering av soldater», NTB, 2.7.2010.

Krigskorset, gir de uttrykk for anerkjennelse på vegne av den folkevalgte regjeringen, og symboliserer dermed hele befolkningens takknemlighet.

Medaljer skiller seg også fra andre former for anerkjennelse som minneseremonier, monumenter, og ett minutts stillhet. Det er lite som er preget av så mye seremoniell høytidelighet som medaljedekorasjoner. De overrekkes ofte med representanter for militære og sivile myndigheter til stede. Krigsmedaljer understreker også viktigheten av oppdraget soldaten deltok i, eller som Forsvarsminister Espen Barth Eide uttalte i 2011: «Slike utmerkelse understreker oppdragets eller hendelsens legitimitet, noe som er vesentlig for alle som har deltatt i utførelsen.»⁸⁷⁸

Krigsmedaljer er edelt metall for edel dåd, og de har, på grunn av sin høytidelighet, også stor slagkraft på hvordan oppdraget og soldaten iscenesettes i ettertid. Dekorasjonen representerer en erklæring om at det som skjedde er verdt å minnes. Å dekorere viser at bragden tjener som eksempel til etterfølgelse i nåtid og fremtid, og at den hadde en betydningsfull plass på den politiske agendaen i den aktuelle fortiden. Siden de høyst rangerte norske krigsmedaljene blir besluttet i statsråd, er medaljedekorasjoner også et tydelig uttrykk for anerkjennelse fra landets øverste myndigheter. At noen blir dekorert betyr at det offentlige Norge anerkjenner det soldaten gjorde, og det oppdraget han var satt til å løse. Krigsmedaljer er derfor i høyeste grad en form for minnepolitikk, de erklærer at nettopp dette skal ha en fremtredende plass i samfunnets sosiale fortelling om det som skjedde.

Krigsmedaljer også eksklusive. De deles ikke ut til hvem som helst, eller for hva som helst. Det kreves spesielle omstendigheter for å fortjene krigsmedaljer. Deltakelse i strid har – i norsk sammenheng – aldri vært tilstrekkelig til å kvalifisere for noen av de høyst rangerte utmerkelsene som blant annet Krigskorset er. At medaljer kun deles ut til noen utvalgte personer er med på å fremheve noen, samtidig som de skyggelegger noen andre. Derfor representerer medaljedekorasjoner også en handling der myndighetene blir involvert i å vektlegge ulike plottkomponenter. Noen mennesker, hendelser og operasjoner blir kanoniserte gjennom medaljetildelinger. Dette er noe av forklaringen på hvorfor Historikerprosjektet fikk så stor

⁸⁷⁸ Forsvarsdepartementet, «Skal finne glemte helter», 15.12.2011, <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/skal-finne-glemte-helter/id666828/>. Oppsøkt 16.2.2018.

oppmerksomhet – dets konklusjon ville representere en offisiell undersøkelse om noen urettmessig hadde falt utenfor dekorasjonsinstituttet, og dermed utenfor den nasjonalpatriotiske fortellingen om krigen.

Historikerprosjektet

Gjenopptakelsen av tildelinger av militære dekorasjoner tvang frem spørsmål om tidligere dekorasjonspraksis, for Krigskorset hadde, med svært få unntak, ikke blitt delt ut siden 1949. Forsvarsdepartementet nedsatte derfor i 2011 et prosjekt som skulle studere den norske dekorasjonspraksisen helt fra medaljene hadde blitt innstiftet i 1941. Forsvarsminister Espen Barth Eide mente at «ikke alle krigsdeltagere var fullgodt ivaretatt» av dekorasjonsinstituttet.⁸⁷⁹ Hemmelighold og mangel på dokumentasjon hadde preget den umiddelbare etterkrigstiden, hevdet han. Eide understreket også at departementets granskning skulle ta «utfordringen med å prøve å rette opp gamle skjevheter».⁸⁸⁰

Undersøkelsen fikk navnet Historikerprosjektet, og det var helt fra starten av tydelige signaler om at Forsvarsdepartementet var åpen for muligheten til at krigshistorien *kunne* være en skjev fremstilling. At Historikerprosjektet ble nedsatt var ifølge Jonni Solsvik, medlem i Forsvarsdepartementets dekorasjonsråd, imidlertid ikke en «erkjennelse av at vi har glemt noen», men målsettingen «med prosjektet er å få oversikt over hvem som har fått medaljer for heltmodig innsats under krigen – og *hvorfor.*»⁸⁸¹

Det er vanskelig å finne ut nøyaktig hva Historikerprosjektet skulle munne ut i. Barth Eides utsagn ovenfor gir grunn til å tro at prosjektet skulle finne frem krigsdeltakere som fortjente dekorasjoner, og faktisk dekorere dem. Solsviks sitat gir grunn til å tro at de skulle finne ut hvorfor noen hadde fått dekorasjoner, men det er usikkert om prosjektet også skulle foreslå kandidater for dekorasjon eller kun kartlegge kriteriene for dekorasjoner. Selv om det står mange spørsmål på de

⁸⁷⁹ Forsvarsdepartementet, «Skal finne glemte helter», 15.12.2011, <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/skal-finne-glemte-helter/id666828/>. Oppsøkt 16.2.2018.

⁸⁸⁰ Forsvarsdepartementet, «Skal finne glemte helter», 15.12.2011, <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/skal-finne-glemte-helter/id666828/>. Oppsøkt 16.2.2018.

⁸⁸¹ Maria Abdli, «Glemte krigshelter på agendaen», *Fremover* 23.8.2012. Min kursivering.

innledende sidene i rapporten som ble levert til Forsvarsdepartementet i 2016, er det ingen steder noen konkretisering, redegjøring eller drøfting av prosjektets svært vage mandat.⁸⁸² I det hele tatt har det vært vanskelig å finne tak i materiale som kan belyse Historikerprosjektets arbeid, vurderinger og konklusjoner.

De eneste dokumentene som er tilgjengelige fra prosjektet er den endelige rapporten som ble levert til Forsvarsdepartementet i september 2016. I tillegg kommer Forsvarsdepartementets dekorasjonsråds anbefaling noen dager senere.⁸⁸³ Foruten noen svært få dokumenter har jeg ikke lyktes med å få innsyn i arkivmaterialet fra Historikerprosjektet. En rekke innsynsforespørsler har blitt avslått. De eneste øvrige dokumentene som gir et lite innsyn i prosjektets arbeid i perioden før den endelige rapporten ble avgitt, er tilgjengelig fra Lars Borgersrud. Borgersrud var medlem i prosjektets referansegruppe, og har publisert en handfull brev han sendte til Historikerprosjektet på sine egne nettsider.

Det nærmeste man kommer en tydeliggjøring av mandatet for Historikerprosjektet er fra utlysningsteksten som ble publisert da prosjektet skulle bemannes:

Prosjektet skal utgreie forhold berre knytt til andre verdenskrig, og leggje resultatane sine fram for dekorasjonsrådet for vurdering og tilråding til vidare behandling. Prosjektet skal kartleggje den dekorasjonspraksis som hittil har vore ført for andre verdenskrig og parallelt gjere ei føremålstenleg inndeling og identifisering av grupper som det kan reistas tvil om har fått den verdsetting dei fortener. Vidare skal gruppa kartleggje operasjonar og hendingar som dei ulike gruppene har deltatt i, og kva innverknad dette har hatt på krigens utfall. Siste prosjektfase vil ha som mål å finne personar sine bragder innanfor dei nemnte operasjonane/hendingane og utarbeide eventuelle utkast til innstillingar som går via departementet til dekorasjonsrådet.⁸⁸⁴

⁸⁸² Mandatet var «å få til en endelig avklaring av dekorasjonsspørsmål fra denne perioden. Departementet ønsket at dette arbeidet skal rette opp gamle skjevheter og ikke skape nye. Den historiefaglige gjennomgangen må derfor være grundig og mest mulig rettferdig». Krigsdekorasjonsprosjektet, Prosjektmandat og prosjektbeskrivelse, udatert. Kopi av dokument sendt på epost fra Lars Borgersrud 21.8.2020.

⁸⁸³ Gro Nystuen mfl., "Anbefaling fra Forsvarsdepartementets dekorasjonsråds 15. september 2016", (Regjeringen.no 2016).

⁸⁸⁴ Eirik Brazier, Kjetil Henriksen, og Sindre Weber, "Norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig: Nordmenns innsats", (Oslo: Forsvarsdepartementet, 2016), 4.

Det var også denne teksten som Historikerprosjektet refererte til i beskrivelsen av sin oppgave. Det var ingen andre beskrivelser av oppdraget, og heller ingen redegjørelse av mulige metoder eller fremgangsmåter. Prosjektet arbeidet fra 2011 til 2016. Sammen med Kjetil Henriksen og Sindre Weber, begge rådgivere i Forsvarsdepartementet, ble prosjektet først ledet av Sven-Erik Grieg-Smith. I 2014 ble Grieg-Smith erstattet som leder av Henriksen, og Eirik Brazier kom inn i prosjektet. Til slutt var det Henriksen, Weber og Brazier som leverte rapporten i 2016. Henriksen og Weber hadde begge erfaring fra utenlandsoperasjoner i Forsvaret, og selv om de hadde arbeidet med temaer som ikke handlet om andre verdenskrig, var de begge utdannet som historikere. Brazier var den eneste av de tre som leverte rapporten som hadde doktorgrad i historie, men heller ikke han hadde tidligere erfaring fra norsk okkupasjonshistorieforskning.

Til å bistå arbeidsgruppen ble det nedsatt en faglig referansegruppe bestående av historikerne Lars Borgersrud, Synne Corell og Arvid Petterson. Både Borgersrud og Petterson hadde tidligere vært kritiske til den etablerte fortellingens fremstilling av norske krigsbegivenheter, og begge hadde lang erfaring fra okkupasjonshistorieforskning. Corell hadde i 2009 avlagt doktorgrad om hvordan krigshistorien har blitt fremstilt gjennom etterkrigstiden. Med andre ord var det i utgangspunktet et stort potensiale til å gjøre en grundig undersøkelse av den etablerte fremstillingen av krigsårene. Kort tid etter oppstarten begynte imidlertid forholdet mellom referansegruppen og Historikerprosjektet å surne.

Ulike historiesyn – ulike plottkomponenter

I 2013 leverte Historikerprosjektet en delrapport til referansegruppen. Borgersrud kalte den for en «grei gjennomgang, men preget av temaets kompleksitet.»⁸⁸⁵ Han mente imidlertid at det var «[p]risverdig at utredningen pretenderer å formidle realhistoriske kunnskaper om krigstiden», men han var usikker på om «man går for langt i å gi seg ut på en realitetsvurdering av krigshistorien.»⁸⁸⁶ Borgersrud mente at prosjektet i stedet burde konsentrere seg om

⁸⁸⁵ Lars Borgersrud, "Brev av 11. februar 2013", (larsborgersrud.no: Lars Borgersrud, 2013).

⁸⁸⁶ Borgersrud, "Brev av 11. februar 2013",

å gi en historiografisk basert framstilling av dekorasjonenes historie og begrunnelse for dem. Da ville man sluppet selv å forholde seg til rett og galt, begrunnet og ubegrunnet, rimelig og urimelig, og ikke minst en uendelighet av diskusjoner om hva som foregikk under krigen, som i og for seg ikke er formålet med utvalgets arbeid.⁸⁸⁷

Borgersrud hevdet at prosjektet burde konsentrere seg om «dekorasjonspraksisens historie», og han mente det var nettopp den «som, etter tidens løp og nye samfunnsmessige spørsmål, har skapt behovet for utvalgets arbeid.»⁸⁸⁸

Borgersrud hevdet også at Historikerprosjektet hadde lagt normsettende vekt på «FKA/IFS-litteraturen som, tross sitt detaljeringsnivå og volum, ikke dekker feltet godt nok ut fra vår tids behov.»⁸⁸⁹ Han henviste til FKAs *Krigen i Norge*, og påpekte at tekstene til «pensjonerte, krigsdeltakende offisersveteraner, som i mange tilfeller selv hadde sentrale kommandoer under felttoget» inneholdt flere feilaktige fremstillinger av hvordan krigen hadde artet seg, og at det gjorde Historikerprosjektets beskrivelser «lite vellykket faghistorisk.»⁸⁹⁰ Det Borgersrud her gjorde var å erklære FKA-litteraturen som et uttrykk for den etablerte fortellingen, og han mente implisitt at det var denne fortellingens plottstrukturer som hadde gjort at andre grupper av krigsdeltakere hadde falt utenfor dekorasjonsinstituttet.

Innsatsen til partisanene og de kommunistiske motstandsgruppene var et spesielt stridstema, og en sak Borgersrud hadde arbeidet med i en årrekke.⁸⁹¹ Når det gjaldt kommunistene var det ikke tvil hos Borgersrud om at det «selvfølgelig [var] en politisk begrunnelse som lå bak» beslutningen om å ikke innstille dem for dekorasjoner.⁸⁹² Borgersrud mente at «alle nordmenn, innrullert i eller under kommando av alle allierte stater i militære operasjoner på norsk jord bør behandles likt når det gjelder dekorasjoner. Gjenopprettingsbehovet her er stort.»⁸⁹³ Saken var at en

⁸⁸⁷ Borgersrud, "Brev av 11. februar 2013".

⁸⁸⁸ Borgersrud, "Brev av 11. februar 2013".

⁸⁸⁹ Borgersrud, "Brev av 11. februar 2013".

⁸⁹⁰ Borgersrud, "Brev av 11. februar 2013".

⁸⁹¹ Se for eksempel, Borgersrud, *Nødvendig innsats*.

⁸⁹² Borgersrud, "Brev av 11. februar 2013".

⁸⁹³ Borgersrud, "Brev av 11. februar 2013".

rekke nordmenn var dekorert for innsats for tjeneste i britisk-ledede operasjoner, mens ingen av de som deltok i sovjetisk etterretning var dekorert av Norge.⁸⁹⁴

Det gikk tre år før Borgersrud igjen fikk se noe til Historikerprosjektets arbeid. Da kommenterte han at hans tre år gamle innspill ikke var «referert til, drøftet eller i det hele tatt nevnt i 2. delrapport.»⁸⁹⁵ Hans kommentarer til delrapporten ga tydelige uttrykk for at han opplevde det som om Historikerprosjektet hadde isolert seg fra referansegruppen: «Det ble etter første møtet i 2013 skapt forventninger om at arbeidet ville skje i løpende kontakt med den sivile referansegruppen. Det har ikke skjedd. I mellomtiden har det ikke vært avholdt noen møter med referansegruppen og det har heller ikke foregått noen korrespondanse med den fra det militære utvalget.»⁸⁹⁶ At han betegnet Historikerprosjektet som et militært utvalg illustrerte at han mente prosjektgruppen fremhevet de samme plottkomponentene som den etablerte fortellingen – etter hans syn – alltid hadde gjort. Borgersrud var mer og mer kritisk til vendingen prosjektet var i ferd med å ta:

Det opplyses i innledningen [på delrapport 2] at det er gått flere delrapporter til departementets dekorasjonsråd, men referansegruppen vet ikke om våre syn er behandlet der, all den tid vi heller ikke har hatt tilgang til disse. Alt dette er, sammen med den manglende kontakt siden møtet i 2013, egnet til å skape inntrykk av at synspunkter fra referansegruppen er uten interesse for det militære prosjektet. Tvert i mot, kan 2. delrapport på avgjørende punkter leses som en argumentsamling mot de forslag som ble fremmet i disse notatene. I lys av dette er det naturlig å spørre seg hva som i det hele tatt er hensikten med å ha en referansegruppe. Det er i strid med vanlig forskningsskikk.⁸⁹⁷

I tillegg mente han det var uheldig at Historikerprosjektet tilsynelatende lot eksisterende dekorasjonspraksis være styrende for deres anbefaling. Borgersrud skrev at det ikke burde være «hva «man» mente i 1945 som skal avgjøre utvalgets [Historikerprosjektets] innstilling, men *hva vi mener i dag.*»⁸⁹⁸ Ettersom det ikke har vært mulig å undersøke arkivmaterialet etter historikerprosjektet, er det umulig å

⁸⁹⁴ Espen Søybe og Kjartan Fløgstad, «Ingen flere medaljer», Morgenbladet 27.1.2017.

⁸⁹⁵ Lars Borgersrud, "Brev av 27. juni 2016," (larsborgersrud.no: Lars Borgersrud, 2016).

⁸⁹⁶ Borgersrud kalte konsekvent Historikerprosjektet noe nedlatende for et *militært* utvalg. Borgersrud, "Brev av 27. juni 2016".

⁸⁹⁷ Borgersrud, "Brev av 27. juni 2016".

⁸⁹⁸ Borgersrud, "Brev av 27. juni 2016". Kursivert i originalen.

vurdere hvordan Borgersruds innspill ble vurdert. Det er nemlig kun den endelige rapporten fra Historikerprosjektet til Forsvarsdepartementet som er offentlig tilgjengelig, og først fra da av at det er mulig å undersøke hva prosjektet selv hadde uttalt. Den endelige rapporten ble levert til Forsvarsdepartementet 7. september 2016. Borgersrud og resten av referansegruppen kommenterte den som «overflatisk og uten system.»⁸⁹⁹

Den endelige rapporten

Den endelige rapporten inneholdt ingen steder drøfting, vurdering eller konkretisering av prosjektets mandat, men det ble likevel erklært at arbeidsgruppen hadde ansett det som sin oppgave å «undersøke om det fantes grupper eller personer der det på grunn av manglende kunnskap, hemmelighold eller politiske forhold kunne reises tvil om de hadde fått den *anerkjennelse* de fortjener.»⁹⁰⁰

Det ble tidlig erklært at prosjektet ikke hadde «påvist at hemmelighold, manglende kunnskap eller politiske forhold har hindret noen deres fortjente *anerkjennelse*.»⁹⁰¹ Uten nærmere redegjørelse eller forklaring skrev Historikerprosjektet at «Forsøk på å utbedre de skjevheter som riktig nok finnes, vil med stor sannsynlighet føre til at helhetsbildet blir mer urettferdig og ikke mindre. [...] Tvilen kan ikke komme kandidaten til gode i dette tilfellet.»⁹⁰² Historikerprosjektet var ikke villige til å rokke ved den vurderingen av dekorasjonsspørsmålet som hadde blitt gjort de første årene etter krigen. Det preget beskrivelser, formuleringer og ikke minst i argumentasjonen gjennom rapporten. Spesielt tydelig var det i Historikerprosjektets kommentarer til Borgersruds innspill:

Under arbeidet med denne rapporten har det fremkommet at Historikerprosjektet og referansegruppedlem Lars Borgersrud er uenige om hvordan man skal tolke det militære samarbeidet mellom Norge og Sovjetunionen, og hvilke konsekvenser dette skal få for dekorering av nordmenn som var knyttet til sovjetiske militære organisasjoner. Borgersrud argumenterer for at Sovjetunionen var «en alliert stat

⁸⁹⁹ Lars Borgersrud, "Brev av 1. september 2016", (larsborgersrud.no: Lars Borgersrud, 2016).

⁹⁰⁰ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 4. Min kursivering.

⁹⁰¹ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 12. Min kursivering.

⁹⁰² Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 12–13.

med Norge, en stat som hadde undertegnet avtale med Norges regjering på lik linje med andre allierte makter.» Ut fra dette konkluderer Borgersrud at det er «et ubetinget krav at de militære [sic] historikerne i utvalget må forholde seg til dem [nordmenn i sovjetisk tjeneste] på samme måte som nordmenn i vestalliert tjeneste» og at «alle nordmenn, innrullert i og under kommando av allierte stater i militære operasjoner på norsk jord bør behandles likt når det gjelder norske dekorasjoner».⁹⁰³

Selv var Historikerprosjektet «uenige i Borgersruds tolkning av forholdet mellom Sovjetunionen og Norge.»⁹⁰⁴ De mente at Norge allerede fra begynnelsen var «ambivalente til en allianse, om så midlertidig, med Sovjetunionen.»⁹⁰⁵ Ifølge Historikerprosjektet, som refererte til Sven Holtsmark, hadde norske myndigheter fra starten av vært skeptisk til Sovjetunionens fremtidige ambisjoner overfor Norge.⁹⁰⁶ Det er viktig å understreke at Holtsmark, på de sidene som Historikerprosjektet refererte til, riktignok hevder at norske myndigheter var ambivalente til alliansen med Sovjetunionen, men også at det «måtte bli en hovedoppgave for regjeringen å utvikle et godt og, om mulig, tillitsfullt forhold til makthaverne i Moskva.»⁹⁰⁷ Holtsmark dokumenterer at det var en viss usikkerhet i Norges forhold til Sovjetunionen under krigen, men tekstens hans gir ikke belegg for å hevde – slik Historikerprosjektet gjorde – at forholdet «mellom de to nabolandene hadde vært nærmest på frysepunktet etter at norske myndigheter flyktet til London.»⁹⁰⁸ Historikerprosjektet gikk langt utover hva tidligere forskning kunne belegge.

Det var, etter prosjektets mening, det sovjetiske angrepet på Finland i 1939, og delingen av Polen mellom Tyskland og Sovjetunionen som var bakgrunnen for den norske mistenksomheten. Imidlertid hadde den «tyske invasjonen av Sovjetunionen 22. juni 1941 [satt] en *midlertidig* stans for dette».⁹⁰⁹ At Historikerprosjektet hevdet at

⁹⁰³ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 69. Alle klammer og sitater er i originalen.

⁹⁰⁴ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 69.

⁹⁰⁵ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 69.

⁹⁰⁶ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 69–70.

⁹⁰⁷ Sven G. Holtsmark, "Om den Røde hær rykker inn i Norge ... Spørsmålet om sovjetisk deltagelse i frigjøringen av Norge 1941-1944", i *Krig og frigjøring i nord*, red. Fredrik Fagertun (Stamsund: Orkana akademisk, 2015), 13.

⁹⁰⁸ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 70.

⁹⁰⁹ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 70. Min kursivering.

det kun var et midlertidig opphold i mistenksomheten fra Norges side, ga inntrykk av fiendskap mellom de to landene. Selv om Norge og Sovjetunionen fra 1941 stod på samme side krigen, fremstilte prosjektgruppen det som at det «hos den norske eksilregjeringen [...] fortsatt [var] bekymring for planene til stormakten i øst.»⁹¹⁰

Historikerprosjektet fremstilte det som om Norge hadde vært motvillig alliert med Sovjetunionen, og at samarbeidet med stormakten alltid hadde vært vanskelig og komplisert. Rapporten hevdet at det «var først våren 1944 at norske og sovjetiske myndigheter innledet forhandlinger om et reelt militært samarbeid og avtaler i forbindelse med frigjøringen av landet.»⁹¹¹ På denne måten forsterket prosjektgruppen det dominerende plottkomponentet som vest-alliert motstandskamp lenge hadde vært i den etablerte fortellingen: Avtalen med Sovjetunionen kunne «ikke sammenlignes med omfanget og dybden i det norsk-britiske samarbeid.»⁹¹² Dermed konkluderte utvalget også med at Norges allianse med Sovjetunionen ikke kunne «ha noen innvirkning på dekorasjonspraksis.»⁹¹³

Historikerprosjektet la til grunn at de som hadde deltatt i operasjoner i sovjetisk regi, ikke skulle dekorerer av Norge: «Den norsk-sovjetiske alliansen var et midlertidig fornuftsekteskap inngått under trusselen av en felles fiende.»⁹¹⁴ Det synet som Historikerprosjektet la til grunn for Norges forhold til Sovjetunionen, ble gjenspeilet i beskrivelsen av forholdet mellom hjemmefronten og de kommunistiske sabotasjegruppene som opererte side om side i Norge, og med felles mål gjennom okkupasjonen. Historikerprosjektet var åpenbart klare over at mange nordmenn hadde oppfatningen om at det var «fortellingen om Milorg, «gutta på skauen», som kom til å dominere fremstillingen av den væpnede motstanden i det okkuperte Norge, mens uavhengige grupper som kommunistene ble skjøvet i bakgrunnen.»⁹¹⁵ Prosjektet hevdet likevel, og på tross av at de viste til flere eksempler på samarbeid mellom Milorg og de kommunistiske sabotasjegruppene, at forholdet mellom dem hadde vært

⁹¹⁰ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 70.

⁹¹¹ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 70.

⁹¹² Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 72.

⁹¹³ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 72.

⁹¹⁴ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 72.

⁹¹⁵ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 73.

som en ««krig i krigen»». ⁹¹⁶ Ved å fremstille kommunistenes forhold til Hjemmefronten som en krig i krigen, la de enda mer vekt på motsetningene og kunne dermed forsvare konklusjonen om at deltakere i operasjoner i sovjetisk regi ikke fortjente medaljer.

Årsaken til de interne spenningene mellom Hjemmefronten og kommunistene var, ifølge Historikerprosjektet, en seiglivet skepsis mot kommunismen generelt, men også at kommunistene hadde et uavklart forhold til okkupanten frem til Tysklands angrep på Sovjetunionen i 1941. Selv om de påpekte at kommunistene var i «aksjon tidligere og mer aktive enn sine kollegaer i Milorg» fremstilte Historikerprosjektet kommunistenes forhold til den organiserte Hjemmefrontledelsen som «konfliktfylt og til tider uavklart». ⁹¹⁷

Det er mye som er oppsiktsvekkende med Historikerprosjektet, dets vurderinger, formuleringer og konklusjoner. Fraværet av en tydeliggjøring av mandatet er ett av dem. Det samme er fraværet av diskusjoner om fremgangsmåte. Ikke minst er det merkverdig at det aldri så ut som det var noe annet tilgjengelig alternativ enn å avstå fra å gjøre nye dekorasjoner. Det som imidlertid er viktigst å understreke i denne sammenhengen, er de narrative grepene prosjektgruppen gjorde med den sosiale fortellingen. Det var ikke nytt at norske myndigheter og politikere hadde vært mistenksomme overfor Sovjetunionen før, under eller etter krigen, men at forholdet skulle ha vært så vanskelig som Historikerprosjektet fremstilte det, illustrerte en så markant betoning av dette plottkomponentet at knapt noen tidligere hadde gått like langt. Et annet sentralt trekk ved Historikerprosjektets fremstilling var at Hjemmefrontens beslutningsgrunnlag og rettferdighetssans ble tillagt avgjørende verdi – selv over 70 år etter krigen. Over 70 års historievitenskapelig forskning ble derimot ikke tillagt verdi av Historikerprosjektet.

Historikerprosjektet hevdet at de kommunistiske motstandsgruppene måtte behandles «på samme måte som andre deler av den militære motstandskampen med hensyn til kravet om dokumentasjon og solidaritetsvedtaket fra sommeren 1946.» ⁹¹⁸

⁹¹⁶ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 74.

⁹¹⁷ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 76.

⁹¹⁸ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 76.

Solidaritetsvedtaket fra sommeren 1946 var en innstilling fra Hjemmestyrkenes Råd som «formelt vedtok ikke å innstille sine medlemmer til dekorasjoner.»⁹¹⁹ Alle som hadde kjempet og falt, også hjemmefrontfolk, skulle imidlertid dekorerer post mortem.⁹²⁰ Norges kommunistiske parti ønsket det samme for sine medlemmer, og sendte i 1946 en liste med over 200 navn som skulle innstilles til dekorasjoner post mortem.⁹²¹ Forsvarsdepartementet, under ledelse av Hjemmefrontens leder under krigen, Jens Chr. Hauge, ba om en nærmere redegjørelse for personene, og fikk aldri svar fra partiet.⁹²² Dermed uteble dekorasjonene for kommunistenes vedkommende. Historikerprosjektet anså, uten nærmere forklaring, fraværet av press fra NKP å være synonymt med at de støttet solidaritetsvedtaket, og gjorde derfor ingen nærmere undersøkelse av spørsmålet om noen av dem burde ha fått dekorasjon.

Den distanserte og delvis polemiske beskrivelsen av kommunistene fikk også konsekvenser for vurderingen av en av de andre angivelig glemte gruppene, partisanene i Finnmark. Også her gjorde Historikerprosjektet viktige narrative grep. Om partisanene i Finnmark hevdet prosjektet at «Det er vanskelig å si nøyaktig hvor stor effekt partisanenes virksomhet fikk på krigen.»⁹²³ Denne påstanden var det tydeligste eksemplet på at tidligere forskning ble oversett av prosjektet. Det fantes flere tidligere arbeider som dokumenterte at partisanenes innsats hadde fått viktige resultater.⁹²⁴

Ved å stille spørsmålstegn ved partisanenes betydning tonet Historikerprosjektet ned ett av plottkomponentene som hadde vært avgjørende for den nordnorske fortellingen om regionens krigshistorie. Over flere tiår hadde nordnorske aktører arbeidet for å løfte frem de plottkomponentene som var særegne for landsdelens regionale fortelling om krigsbegivenhetene. Partisanene var ett av dem. Den regionale fortellingen inneholdt allerede – med rette og urette – mye kritikk mot den etablerte

⁹¹⁹ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 76.

⁹²⁰ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 156–158.

⁹²¹ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 160.

⁹²² Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 99–100.

⁹²³ Brazier, Henriksen, og Weber, "Norske krigsdekorasjoner [...]", 135.

⁹²⁴ Se for eksempel Ivar Kraglund og Arnfinn Moland, *Hjemmefront*, red. Magne Skodvin, vol. 6, Norge i krig (Oslo: Aschehoug, 1987), 154–156; Tønne Huitfeldt, "De norske partisanene i Finnmark 1941-1944: i skyggen av den kalde krigen", (Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1997), 17; Ragnar Ulstein, *Etterretningstjenesten i Norge 1940-45*: bd. 3, *Nettet strammes*, (Oslo: Cappelen, 1992), 63.

fortellingens fremstilling av de samme nordnorske krigshendelsene.

Historikerprosjektets formuleringer, argumentasjon og ikke minst konklusjonen ble likevel kroneksemplet som legitimerte påstanden om at nordnorsk krigshistorie var underkommunisert. I debatten som fulgte i Historikerprosjektets kjølvann ble inntrykket av at norske myndigheter stod bak en angivelig enhetlig, entydig og nasjonal fortelling om krigen forsterket av en rekke kritikere.

Debatt og kontrovers

Arbeidet med å kartlegge norsk dekorasjonspraksis hadde fått noe oppmerksomhet før konklusjonen ble kjent, men det var først da prosjektet nærmet seg slutten at forventninger om nye dekorasjoner kom til uttrykk. Det hadde også sammenheng med at Historikerprosjektet sommeren 2015 annonserte at publikum kunne sende inn forslag til personer som fortjente dekorasjon. Alf Skjeseth ga i *Klassekampen* uttrykk for en forventning om nye dekorasjoner da han i starten av 2016 skrev at det «er mye politikk i historieskrivingen om krigen».⁹²⁵ Skjeseth mente at «det ble begått en historisk urett i etterkrigstida. Det er dokumentert at flere grupper ble stilt i skyggen. Det gjelder blant annet kommunistene, sabotasjegrupper og partisanene, og kvinners innsats har generelt vært grovt undervurdert.»⁹²⁶ Det var skjevheter som disse publikum nå forventet skulle bli rettet opp av Historikerprosjektet.

I starten av desember 2016 informerte *ABC Nyheter*, som første nyhetsformidler, om at «prosjektgruppen argumentere[r] for at ingen flere medaljer skal deles ut».⁹²⁷ *ABC Nyheter* siterte Forsvarsminister Ine Eriksen Søreides tale på veterandagen året før, der hun hadde sagt at målsetningen med prosjektet var å «forsikre oss – så langt det er mulig – om at alle som sto for ekstraordinære bragder under den andre verdenskrig får den *anerkjennelsen* de fortjener».⁹²⁸ *ABC Nyheter* kunne også rapportere om at Forsvarsdepartementet skulle utgi en bok om norsk

⁹²⁵ Alf Skjeseth, «1300 glemte helter» *Klassekampen* 26.2.2016.

⁹²⁶ Alf Skjeseth, «1300 glemte helter» *Klassekampen* 26.2.2016.

⁹²⁷ Ola Karlsen, «Avslår å hedre flere krigshelter», *ABC Nyheter*, 9.12.16.

⁹²⁸ Ola Karlsen, «Avslår å hedre flere krigshelter», *ABC Nyheter*, 9.12.16. Min kursivering.

dekorasjonspraksis, men at dette ikke skal «ha vært en del av mandatet for prosjektet.»⁹²⁹

Ryktene om at Historikerprosjektet hadde konkludert med å ikke tildele flere medaljer vakte oppsikt, og konklusjonen fikk raskt en rekke nordnorske kritikere. *Sør-Varanger avis* gav tydelig uttrykk for misnøye mot konklusjonen, prosjektet og hemmeligholdet fra Forsvarsdepartementets side: «Etter fem års arbeid vekker det reaksjoner at sluttrapporten holdes hemmelig, noe som kan ha utløst rykter om at ingen vil få krigsdekorasjoner.»⁹³⁰ *Sør-Varanger avis* hadde intervjuet referansegrupped medlem Arvid Petterson, som uttalte at den norske krigshistorien var styrt og sentrert rundt Oslo. Kjell Vidar Ryeng, som selv hadde nominert en kandidat til dekorasjon, sa til avisa at ikke han heller hadde noen forståelse for hemmeligholdet, og enda mindre for at ingen flere skulle dekoreres: «Hva er det som skal ties i hjel? Hva gjør det om krigsheltene i nord får medaljer post mortem?»⁹³¹ Ryeng fortsatte: «Egentlig skal man ikke sette ting opp mot hverandre, men det er som jøvelskapen fra den kalde krigen sitter igjen i Forsvarsdepartementet og Utenriksdepartementet.»⁹³²

Altaposten skrev også at «Det er skuffende og opprørende hvis den norske stat heller ikke denne gangen klarer å løfte fram glemte motstandsfolk fra 2. verdenskrig.»⁹³³ Avisa mente at det «kan ikke herske tvil om at det er begått en nasjonal urett mot en rekke personer og grupper, blant annet i Finnmark. Innsatsen til Alta bataljon og oppofrelsene til partisanene i Øst-Finnmark er blant historiene som bør følges opp med heder og ære, også post mortem.»⁹³⁴ *Altaposten* avsluttet: «Den geografiske slagsiden [til prosjektet] er pinlig og mangelen på empati og forståelse har et tragisk skjær over seg.»⁹³⁵ *Varanger museum* mente at «det har vært stor forskjell på hvordan motstandsfolk i nord og i sør har blitt sett på etter krigen, og at det derfor er ekstra viktig at partisanene i Finnmark får sin anerkjennelse».⁹³⁶

⁹²⁹ Ola Karlsen, «Avslår å hedre flere krigshelter», *ABC Nyheter*, 9.12.16.

⁹³⁰ Birgitte Wisur Olsen, «Krasse reaksjoner på mulig hedersnekt», *Sør-Varanger avis*, 12.12.2016.

⁹³¹ Birgitte Wisur Olsen, «Krasse reaksjoner på mulig hedersnekt», *Sør-Varanger avis*, 12.12.2016.

⁹³² Birgitte Wisur Olsen, «Krasse reaksjoner på mulig hedersnekt», *Sør-Varanger avis*, 12.12.2016.

⁹³³ Rolf Edmund Lund, «Heltene i glemmeboka», *Altaposten*, 22.12.2016.

⁹³⁴ Rolf Edmund Lund, «Heltene i glemmeboka», *Altaposten*, 22.12.2016.

⁹³⁵ Rolf Edmund Lund, «Heltene i glemmeboka», *Altaposten*, 22.12.2016.

⁹³⁶ Kristin Forland, «Politisk splid om krigsdekorasjoner», *NRK Finnmark*, 22.12.2016.

Noen dager før julaften skrev *ABC Nyheter* at lederen av historikerprosjektet, Kjetil Henriksen, «får nå slakt av de oppnevnte historikerne i referansegruppen.»⁹³⁷ Henriksen ble ifølge *ABC Nyheter* anklaget av referansegruppa for å bruke de mange innsendte forslagene «til materiale for sitt eget bokprosjekt.»⁹³⁸ Forsvarsdepartementet hadde nemlig bestemt at den endelige rapporten skulle bearbeides til en bok om norske medaljedekorasjoner, selv om det aldri tidligere hadde vært beskrevet som en av Historikerprosjektets oppgaver. Referansegruppa følte seg «utspilt utover sidelinjen av utvalgslederen [Henriksen]».⁹³⁹

Det var ryktene om at det ikke ville bli aktuelt med nye tildelinger som vakte mest harme. Borgersrud uttale lillejulaften til *Dagsavisen* at det «har skjedd en stor urett mot dem som ikke ble hedret for sin innsats under andre verdenskrig. Dette har vært et svik mot veteranene og et sår for de tusenvis av mennesker som opplever at fedrene deres ikke får den dekorasjonen de fortjener.»⁹⁴⁰ Referansegruppa tok avstand fra konklusjonen og mente at det burde vært mulig å «innfri et minimum av rettferdighet for flere grupper motstandsfolk».⁹⁴¹ Borgersrud videreførte sin kritikk mot Historikerprosjektet ved å påpeke at det «opplevs [...] fremdeles vondt for mange etterlatte at krigskorset deles ut til soldater som har tjenestegjort i utlandet de senere årene, men ikke til veteraner som viet hele livet til å bekjempe okkupasjonen av Norge.»⁹⁴²

Arbeiderpartiets stortingsrepresentant, Marit Nybakk, var også kritisk til beslutningen: «Snakk om mangel på raushet. Dette er en pinlig sak for forsvarsministeren og forsvarsdepartementet. Vi trodde alle sammen at vi endelig skulle yte motstandsgruppene rettferd gjennom dette prosjektet».⁹⁴³ *Dagsavisen* kommenterte saken på lederplass og skrev at det «er rett og slett en skam at disse krigsveteranene fortsatt nektes dekorasjoner for sin innsats under krigen. Her har man

⁹³⁷ Thomas Vermes, «Advarer Forsvarsdepartementet mot å fortsette atmosfære av kald krig», *ABC Nyheter* 22.12.2016.

⁹³⁸ Vermes, «Advarer Forsvarsdepartementet mot å fortsette atmosfære av kald krig», *ABC Nyheter* 22.12.2016.

⁹³⁹ Vermes, «Advarer Forsvarsdepartementet mot å fortsette atmosfære av kald krig», *ABC Nyheter* 22.12.2016.

⁹⁴⁰ Marie De Rosa, «Ber Søreide snu om veteraner», *Dagsavisen* 23.12.2016.

⁹⁴¹ Marie De Rosa, «Ber Søreide snu om veteraner», *Dagsavisen* 23.12.2016.

⁹⁴² Marie De Rosa, «Ber Søreide snu om veteraner», *Dagsavisen* 23.12.2016.

⁹⁴³ Marie De Rosa, «Ber Søreide snu om veteraner», *Dagsavisen* 23.12.2016.

altså en mulighet til å endelig rette opp i en historisk urett. At den ikke gripes er et svik mot krigshelter».⁹⁴⁴ *Klassekampen* spekulerte noen dager senere om Historikerprosjektets konklusjon hadde bakgrunn i et politisk behov fra Forsvarsdepartementets side til å nære opp om en frykt for Russland, og at det fremdeles hersket et historiesyn fra den kalde krigen i departementet.⁹⁴⁵ Samme dag som forsvarsminister Søreide bekreftet at det ikke ville bli delt ut flere medaljer for innsats under krigen, uttalte Arvid Petterson «at Regjeringen i praksis har gjort om prosjektet fra en jakt på glemte helter til et bokprosjekt.»⁹⁴⁶

Forsvarsdepartementet publiserte 6. januar 2017, på sine egne nettsider, begrunnelsen for beslutningen om at det ikke skulle utdeles flere medaljer, men også hvorfor regjeringen ikke så grunn til å overprøve eller vurdere alternativer til Historieprosjektets konklusjon: «Utgangspunktet [for prosjektet] var et ønske om å dokumentere tildelingspraksis, undersøke eventuelle systematiske skjevheter i tildelingen og avdekke om det finnes personer eller grupper som har blitt forbigått ved tildeling av krigsdekorasjoner».⁹⁴⁷ Departementet understreket at prosjektet hadde funnet en viss skjevfordeling, men påpekte deretter at «[m]anglende dekorering er ikke det samme som manglende anerkjennelse».⁹⁴⁸ Videre fremhevet departementet at regjeringen hadde hedret de kommunistiske motstandsorganisasjonene Pelle- og Osvald-gruppa, gitt tilskudd til forskningsmidler om partisanene i Finnmark, samt «etablert og finansiert» et professorat ved UiT med spesielt fokus på forskning om andre verdenskrig i Nord-Norge.⁹⁴⁹

Dette var og er unektelig former for anerkjennelse, men det er ikke det samme som medaljer. Borgersrud mente dessuten at kravet om likebehandling «faller på sin egen urimelighet» fordi ingen kommunister hadde blitt dekorert – selv ikke post mortem – mens en rekke hjemmefrontfolk hadde fått medaljer post mortem.⁹⁵⁰

⁹⁴⁴ «Krigsdekorasjoner», *Dagsavisen*, 27.12.2016.

⁹⁴⁵ Alf Skjeseth, «Søreides kalde krig», *Klassekampen*, 29.12.16.

⁹⁴⁶ Sveinung Berg Bentzrød, «Over 1200 glemte helter fra 2. verdenskrig ble lansert – ingen blir dekorert», *Aftenposten*, 6.1.2017.

⁹⁴⁷ «Historikerprosjektet har konkludert», Forsvarsdepartementet 6.1.2017.

⁹⁴⁸ «Historikerprosjektet har konkludert», Forsvarsdepartementet 6.1.2017.

⁹⁴⁹ «Historikerprosjektet har konkludert», Forsvarsdepartementet 6.1.2017.

⁹⁵⁰ Marie De Rosa og Marie Melgård, «Vil ikke dele ut medaljer til 1300 krigsveteraner», *Dagsavisen*, 6.1.2017.

Tore Pryser, historiker med lang fartstid i norsk okkupasjonshistorie, kalte Historikerprosjektets beslutning for «en skandale.»⁹⁵¹ Pryser var skarp i sin kritikk av Forsvarsdepartementet, prosjektet, og ikke minst av historikerne som hadde gjennomført arbeidet. Han påpekte at ingen av medlemmene i prosjektet hadde erfaring fra norsk okkupasjonshistorieforskning, og han poengterte at ingen av dem hadde vitenskapelige publikasjoner bak seg. Til slutt spurte han hvorfor «i all verden satte Forsvarsdepartementet dette prosjektet i gang ledet av Kjetil Erling Henriksen?»⁹⁵² Pryser satte også ord på de narrative grepene som Historikerprosjektet hadde gjort med fremstillingen av kampene ved Narvik. Han understreket at kun to nordmenn var dekorert for innsats ved Narvik, general Fleischer og kommandør Askim. Pryser uttalte ironisk at «ingen andre nordmenn utmerket seg ved tapperhet her.»⁹⁵³ Påstander som dette illustrerte at plottkomponentet indignasjon og bitterhet ble legitimert. Historikerprosjektet ble fremstilt som nok et bevis på at norske myndigheter nedprioriterte de nordnorske krigsbegivenhetene.

Debatten tilspisses

Kontroversen om Historikerprosjektets konklusjon illustrerte hvordan kritikerne igjen makte frem et bilde av en entydig fortelling og gjorde den til en skyggeleggende fremstilling av andre verdenskrig. Kritikken fra Nord-Norge begynte å bli hissigere. Stortingsrepresentant for Ap i Finnmark, Kåre Simensen, sa til *Fremover* at «Det er nå sånn vi hedrer våre soldater – med medaljer.»⁹⁵⁴ Han mente «syrlig» at det «er visst kun de riktige folkene i Oslo som skal hedres».⁹⁵⁵

Arvid Petterson sa at referansegruppa ikke ville «låne våre navn til en så uryddig prosess», og at de hadde besluttet å avslå Forsvarsdepartementets invitasjon til lansering av boka og det påfølgende seminaret som skulle foregå i Tromsø i starten av

⁹⁵¹ Tore Pryser, «Krigsdekorasjonsskandalen», *Klassekampen* 14.1.2017.

⁹⁵² Tore Pryser, «Krigsdekorasjonsskandalen», *Klassekampen* 14.1.2017.

⁹⁵³ Tore Pryser, «Krigsdekorasjonsskandalen», *Klassekampen* 14.1.2017.

⁹⁵⁴ Arne Reginussen, «Raser mot behandling av krigsveteraner: - At det går an å være så sjofel!», *Fremover* 16.1.2017.

⁹⁵⁵ Arne Reginussen, «Raser mot behandling av krigsveteraner: - At det går an å være så sjofel!», *Fremover* 16.1.2017.

februar 2017.⁹⁵⁶ Petterson mente den kommende boka «skal bekrefte den offisielle historien at heltene og krigen foregikk sørpå, mens nyere forskning viser at det var Nord-Norge som hadde størst strategisk betydning og ikke Oslo.»⁹⁵⁷ Lars Borgersrud var enda mer kritisk til at prosjektet skulle kulminere med en bok: Det var «[h]elt i strid med dekorasjonsprosjektets mandat og formål».⁹⁵⁸

Det var riktignok ikke bare kritiske innvendinger til prosjektet som ble reist i debatten. Historikerprosjektet fikk støtte fra Arnfinn Moland. Han hadde tidligere hadde vært leder for Hjemmefrontmuseet. Moland mente på samme måte som prosjektet at kravet om likebehandling, solidaritet og dokumentasjon gjorde det høyst problematisk å dele ut flere dekorasjoner. Moland erklærte at begrunnelsen «for ikke å innstille denne gruppen motstandsfolk [deltakere i motstandskampen av alle slag] må sies å være gyldig for grupper som ikke var representert i Hjemmestyrkenes Råd.»⁹⁵⁹ Beslutningen til Hjemmestyrkenes Råd skulle gjelde også dem som ikke var tilstede da vedtaket ble fattet. Også over 70 år etter: «Dokumentasjonskravet og hensynet til likebehandling gjelder også for dem.»⁹⁶⁰

Moland og Historikerprosjektet fikk kritikk fra Guri Hjeltnes som mente at å «hvile på et standpunkt i hjemmefrontens ledelse i 1946 om likebehandling og ingen dekorering virker rigid.»⁹⁶¹ Hjeltnes mente også at Historikerprosjektet selv måtte ta skylden for at deres konklusjon hadde vakt slik oppstandelse og kritikk: «Rett og slett fordi forventningene [ble] skrudd skyhøyt opp» med publikumsinvitasjonen til å melde inn kandidater.⁹⁶² Temperaturen i debatten, og det kalde forholdet mellom prosjektet og referansegruppa ble illustrert enda tydeligere da Arvid Petterson, i et intervju med *NRK Finnmark*, sa at «Oslo var betydningsløs under krigen» og betegnet Historikerprosjektets fremstilling som på grensen til «historieforfalskning».⁹⁶³ Pettersons påstander var illustrerende eksempler på et sentralt trekk i debatten, nemlig at Historikerprosjektets plottstruktur ble forsøkt diskreditert av kritikerne.

⁹⁵⁶ Ola Karlsen, «Boikotter ny bok om krigsdekorasjoner», *ABC Nyheter* 17.1.2017.

⁹⁵⁷ Ola Karlsen, «Boikotter ny bok om krigsdekorasjoner», *ABC Nyheter* 17.1.2017.

⁹⁵⁸ Ola Karlsen, «Boikotter ny bok om krigsdekorasjoner», *ABC Nyheter* 17.1.2017.

⁹⁵⁹ Arnfinn Moland, «Krigsdekorasjonsprosjektet på trygg grunn», *Aftenposten* 18.1.2017.

⁹⁶⁰ Arnfinn Moland, «Krigsdekorasjonsprosjektet på trygg grunn», *Aftenposten* 18.1.2017.

⁹⁶¹ Guri Hjeltnes, «Hvordan hedre glemte helter?», *Dagbladet* 21.1.2017.

⁹⁶² Guri Hjeltnes, «Hvordan hedre glemte helter?», *Dagbladet* 21.1.2017.

⁹⁶³ Marte Lindi, «– Oslo var betydningsløs under krigen», *NRK Finnmark* 22.1.2017.

Kjetil Henriksen og Sindre Weber forsøkte å imøtegå kritikken. I et innlegg som ble publisert i flere nordnorske aviser argumenterte de for at det ikke kunne påvises skjevfordeling av krigsdekorasjoner. De brukte et interessant eksempel fra den endelige rapporten: Det stod ifølge Historikerprosjektet 131 mann bak hvert krigskors til 6. divisjon som kjempet ved Narvik. Den sørnorske ekvivalenten til 6. divisjon ble uten nærmere forklaring erklært å være 4. brigade som hadde kjempet ved Valdres. Uten å reflektere over, eller forklare hvorfor nettopp denne gruppen var sammenlignbar med 6. divisjon, erklærte Weber og Henriksen at det var 142 mann bak hver medalje derfra. Dermed erklærte de at «[f]ordeling av innsats i én bestemt landsdel kan altså ikke påvises.»⁹⁶⁴ Det kunne, i ifølge historikerprosjektets syn, ikke hevdes at Nord-Norge var underrepresentert så lenge medaljer og dekorasjoner var måleenheten.

Espen Søybye og Kjartan Fløgstad skrev i *Morgenbladet* et langt innlegg i debatten. Der hevdet de at flere vesentlige opplysninger ikke fremkom i Historikerprosjektets rapport, men kun i fotnoter. Blant annet hadde norske og britiske etterretningsagenter blitt tildelt 68 krigskors, men «[d]isse opplysningene står ikke i selve rapporten, men i et vedlegg skrevet av en referansegruppe».⁹⁶⁵ Søybye og Fløgstad leste prosjektets rapport som «utrolig nok, polemikk mot vurderinger, spørsmål og synspunkter fremmet av referansegruppen.»⁹⁶⁶ Mest overraskende for Søybye og Fløgstad var at Sovjetunionen, etter prosjektets syn, tilsynelatende ikke skulle betraktes som alliert med Norge under andre verdenskrig. Søybye og Fløgstad hadde ikke kunnet finne at Historikerprosjektet refererte til forskning som dokumenterte at vanskelighetene i samarbeidet mellom Sovjetunionen og Norge var på samme nivå eller omfang som prosjektet fremstilte det.⁹⁶⁷ Implisitt mente de at Historikerprosjektet hadde tatt den kalde krigen for gitt, at den skulle ha påvirket norsk dekorasjonspraksis på et tidspunkt lenge før den ble en realitet, og de hevdet at dette hadde påvirket Historikerprosjektets egne vurderinger:

⁹⁶⁴ Kjetil Henriksen og Sindre Weber, «Feil om krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig», *i Finnmark* 26.1.2017.

⁹⁶⁵ Espen Søybye og Kjartan Fløgstad, «Ingen flere medaljer», *Morgenbladet* 27.1.2017.

⁹⁶⁶ Espen Søybye og Kjartan Fløgstad, «Ingen flere medaljer», *Morgenbladet* 27.1.2017.

⁹⁶⁷ Espen Søybye og Kjartan Fløgstad, «Ingen flere medaljer», *Morgenbladet* 27.1.2017.

Mangel på anerkjennelse av den patriotiske og antifascistiske innsatsen til folket i det nordlige grenselandet er kanskje den største skjevheten i dekorasjonspraksis frem til nå, og Forsvarsdepartementets utredninger benytter en rekke krenkende formuleringer som bidrar til å øke og skape nye skjevheter snarere enn å bøte på dem. Er det den kalde krigen som har slått inn i historikernes gransking?⁹⁶⁸

Et gjennomgående argument for historikerprosjektet og Forsvarsdepartementets beslutning om å ikke tildele flere dekorasjoner, var at mangel på dekorering ikke var ensbetydende med mangel på anerkjennelse: «[Historikerprosjektet] peker på at medlemmer av kommunistiske sabotasjegrupper har fått sølvfat, minnemedalje, minnesmerke og er blitt æret ved høytidelige anledninger», hvorpå Søybye og Fløgstad spurte; «Har ikke heltene fra hjemmefronten, SIS og SOE, som ble dekorert med «krigskors med sverd», «St. Olavsmedaljen med ekegren» og «Krigsmedaljen», også fått sølvfat, minnemedalje, minnesmerker og blitt gjort stas på ved høytidelige anledninger?»⁹⁶⁹ Når noen ble tildelt anerkjennelse i form av de høyst hengende krigsmedaljene, og *i tillegg* fikk minnesmerker og seremoniell oppmerksomhet, førte det til at det oppstod et hierarki av anerkjennelse. Så lenge minnesmerker, sølvfat og medaljer av lavere grad ble gitt til de som også mottok de gjeveste medaljene, hjalp de lite til å kompensere for skjevheten folk opplevde.

Søybye og Fløgstad mente at det var nettopp slike skjevheter Historikerprosjektet hadde blitt nedsatt for å rette opp. De var ikke minst kritiske til at prosjektet mer eller mindre, og uten en god forklaring, erklærte at å ta tak i disse skjevhetene ««med sikkerhet» vil skape ny skjevhet».⁹⁷⁰ Søybye og Fløgstad klarte heller ikke å skue saken uten å ha Norges mer moderne konflikter i minne:

I det hele tatt er det vanskelig ikke å se dekorasjonssaken i lys av den nye europeiske høyspenningen, etter Natos ekspansjon østover og den russiske annekteringen av Krim. I de vikarierende argumentene mot å hedre nordmenn for innsats under andre verdenskrig går kommunistfrukt og russofobi opp i en høyere enhet, med ny kald krig både i okkupasjonshistorien og i våpenkappløpet i dag.⁹⁷¹

⁹⁶⁸ Espen Søybye og Kjartan Fløgstad, «Ingen flere medaljer», *Morgenbladet* 27.1.2017.

⁹⁶⁹ Espen Søybye og Kjartan Fløgstad, «Ingen flere medaljer», *Morgenbladet* 27.1.2017.

⁹⁷⁰ Espen Søybye og Kjartan Fløgstad, «Ingen flere medaljer», *Morgenbladet* 27.1.2017.

⁹⁷¹ Espen Søybye og Kjartan Fløgstad, «Ingen flere medaljer», *Morgenbladet* 27.1.2017.

Arvid Petterson var som kjent svært kritisk til prosjektet, og i *Harstad tidende* 3. februar mente han at Historikerprosjektets sammenligning av 4. brigade ved Valdres og 6. divisjon i Nord-Norge «ligner Eitinger-utvalgets negative vurdering: Få falne er lik små påkjenninger.»⁹⁷² Henriksen og Weber hadde i det innlegget som hadde sirkulert i nordnorske aviser, understreket at prosjektet kun skulle vurdere de tre høyst hengende krigsmedaljene. Petterson var uenig og mente dette ikke stemte med prosjektets oppgave.⁹⁷³ Første gangen man kan lese at prosjektet kun skulle vurdere de høyest rangerte medaljene, var i Dekorasjonsrådets anbefaling – etter at prosjektet var ferdig.⁹⁷⁴ Det hadde aldri tidligere blitt nevnt noe om at prosjektet kun skulle undersøke, eller vurdere å innstille nye kandidater kun til de høyest rangerte dekorasjonene. Dersom det *var* tilfelle, var det i alle fall ikke nevnt en eneste plass i Historikerprosjektets rapport.

Boklansering

Oppmerksomheten til nordnorsk krigshistorie fikk et voldsomt oppsving når det nærmet seg boklanseringen i Tromsø. Nordnorsk krigshistorie kom frem i rampelyset, men på grunn av Historieprosjektets konklusjon ble det plottkomponentene fortielse, indignasjon og bitterhet som preget måten Nord-Norges krigshistorie ble iscenesatt i den offentlige debatten. Et eksempel var fra et innlegg i avisa *iTromsø*, to dager før lanseringen. Der skrev redaktør Stig Jacobsen at det «er ingen nord for Saltfjellet som bagatelliserer senkningen av Blücher, Kompani Linges innsats på Rjukan eller Max Manus' farefulle oppdrag. Vi bare undres over at det største slaget i norgeshistorien, slaget om Narvik, knapt blir nevnt.»⁹⁷⁵

I forbindelse med boklanseringen hadde Forsvarsdepartementet invitert til et historieseminar ved Universitetet i Tromsø. En rekke norske okkupasjonshistorikere hadde blitt invitert, men invitasjonen til seminaret ble lunkent mottatt av historikerprosjektets kritikere. «Jeg ser ingen grunn til å reise til Tromsø for å

⁹⁷² Arvid Petterson, «Krigsdekorasjoner i Norge», *Harstad tidende* 3.2.2017.

⁹⁷³ Arvid Petterson, «Krigsdekorasjoner i Norge», *Harstad tidende* 3.2.2017.

⁹⁷⁴ Nystuen mfl., "Dekorasjonsrådets anbefaling".

⁹⁷⁵ Stig Jacobsen, «Historisk slagside fører til boikott av Norske krigsdekorasjoner», *iTromsø* 6.2.2017.

kommentere en elendig historisk framstilling» uttalte historiker Tore Pryser til *Klassekampen*.⁹⁷⁶ Pryser var krass i sin kritikk og «fnyser av» argumentet om at det ikke fantes tilstrekkelig dokumentasjon for å tildele nye dekorasjoner: «Det er tøv og viser hvor inkompetent historikerprosjektet har vært.»⁹⁷⁷

I Tromsø skulle saken diskuteres i panel med inviterte historikere med norsk okkupasjonshistorie som spesialer. Stian Bones, professor i historie ved UiT, hadde blitt bedt om å kommentere rapporten og boka på lanseringen i Tromsø. Til avisa *iTromsø* uttalte han dagen i forveien at han ville sette lys på hvor lukket prosessen hadde vært: «Vanligvis når man blir bedt om å lage en utredning i offentlig sammenheng, så starter man med en bred tolkning av mandatet og tydeliggjør valg man har gjort og hvilke retninger man kan gå for å løse oppdraget. Det gjøres i liten grad her».⁹⁷⁸ Bones etterlyste også en grundigere redegjørelse for hvorfor og hvordan historikerprosjektet hadde konkludert som det hadde gjort. Han mente også at prosjektet hadde seg selv å takke for misnøyen de hadde fått – de hadde tross alt bygd opp enorme forventninger.⁹⁷⁹ Om den voldsomme debatten og følelsene som kom til syne i den, mente Bones at «Dekorasjonene henger sammen med en større forestilling rundt andre verdenskrig, om identitet historie og hva som har blitt vektlagt i de nasjonale fortellingen om krigen».⁹⁸⁰

Referansegruppen ble også invitert, men takket nei, og det var flere som av slo. Blant dem var Harald Isachsen og Oddmund Joakimsen. Isachsen uttalte til *Harstad tidende* at boklanseringen var et forsøk på å «sukre pillen», en kompensasjon for at ingen flere skulle dekoreres.⁹⁸¹ Han mente det var «hvitvasking av gamle unnlattelsessynder».⁹⁸² Joakimsen var kritisk til at forslaget fra historikerprosjektet ikke hadde gått ut på høring før forsvarsministeren uten videre godtok konklusjonen. Han mente seminaret i Tromsø ville være en anledning for Forsvarsdepartementet og

⁹⁷⁶ Dag Eivind Undheim Larsen, «Boikotter bokseminar», *Klassekampen* 4.2.2017.

⁹⁷⁷ Dag Eivind Undheim Larsen, «Boikotter bokseminar», *Klassekampen* 4.2.2017.

⁹⁷⁸ Ingrid Blåsmo Aronsen, «Peker på flere mangler rundt ny bok om glemte krigshelter», *iTromsø* 8.2.2017.

⁹⁷⁹ Ingrid Blåsmo Aronsen, «Peker på flere mangler rundt ny bok om glemte krigshelter», *iTromsø* 8.2.2017.

⁹⁸⁰ Ingrid Blåsmo Aronsen, «Peker på flere mangler rundt ny bok om glemte krigshelter», *iTromsø* 8.2.2017.

⁹⁸¹ «Ivar L. Paulsen, «–Det er uverdige spill», *Harstad tidende* 8.2.2017.

⁹⁸² «Ivar L. Paulsen, «–Det er uverdige spill», *Harstad tidende* 8.2.2017.

Historieprosjektet til å «fremføre sine argumenter for å forklare, eller som jeg anser det, unnskyldte seg for konklusjonene.»⁹⁸³

I et fullt auditorium på Universitetet i Tromsø presenterte Henriksen og Weber de viktigste funnene og argumentene i undersøkelsen. De poengterte, selv om rapporten på ingen måte hadde gjort det, at de hadde undersøkt tildeling av de tre høyest rangerte krigsmedaljene i Norge. I panelet satt professor i historie ved UiT Stian Bones, professor i historie ved Nord universitet Steinar Aas, leder av HL-senteret i Oslo Guri Hjeltnes, og tidligere leder av Hjemmefrontmuseet Arnfinn Moland. Moland uttrykte støtte til prosjektet og var enig i konklusjonen.⁹⁸⁴ Bones var kritisk og poengterte at det var «underlig» at rapporten ikke inneholdt noen drøftinger om mandatet.⁹⁸⁵ Han mente også at prosjektet kom til kort i «den større debatten om forholdet mellom dekorasjoner, anerkjennelse og sosialt minne, [...] det folk flest bryr seg mest om.»⁹⁸⁶

Steinar Aas mente saken hadde blitt nedsatt på et tidspunkt der Forsvaret hadde behov for å styrke en krigerkultur i organisasjonen. Han mente at Norges tilbaketrekning fra Afghanistan gjorde nye medaljetildelinger unødvendige, og hevdet at det hadde påvirket Historikerprosjektets konklusjon.⁹⁸⁷ Guri Hjeltnes sa at det var «det smale blikket i historiegruppens omtale av flere veterangrupper som har provosert mange, den manglende vilje til å se ut over dekorasjonsverktøyet.»⁹⁸⁸ Hun var i tillegg kritisk til at prosjektet ble gjennomført «uten å involvere fagmiljøene som finnes på bred front», og ikke minst til at Historikerprosjektet hadde kommet med en anbefaling, i stedet for å lage «en beskrivelse av fenomenet» medaljedekorasjoner.⁹⁸⁹ Forsvarsminister Ine Eriksen Søreide var også tilstede, og fikk æren av å avslutte seansen.

Søreide forsvarte Historikerprosjektets konklusjon, og hun repeterte det som nå var velkjente argumenter: I talen uttalte hun at «Nedbrenningen og

⁹⁸³ «Ivar L. Paulsen, «–Det er uverdig spill», *Harstad tidende* 8.2.2017.

⁹⁸⁴ Arnfinn Moland, "Krigsdekorasjonsprosjektet," *Historisk tidsskrift* 96, nr. 2 (2017), 206–207.

⁹⁸⁵ Stian Bones, "Om Norske krigsdekorasjoner," *Historisk tidsskrift* 96, nr. 2 (2017), 209.

⁹⁸⁶ Bones, "Om Norske krigsdekorasjoner," 210.

⁹⁸⁷ Aas, "Den asymmetriske dekorasjonspolitikken fra 1940 til i dag," 225–226.

⁹⁸⁸ Guri Hjeltnes, "Når forventningsbuen spennes høyt," *Historisk tidsskrift* 96, nr. 2 (2017), 219.

⁹⁸⁹ Hjeltnes, "Når forventningsbuen spennes høyt," 220–221.

tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms hadde påført befolkningen enorme lidelser. Større enn noe annet sted i Norge.»⁹⁹⁰ Om Narvik-felttoget sa hun at «Krigshandlingene i Narvik var blant de hardeste i landet. [...] Gjennom en usedvanlig hard vinter, med dyp, råttent snø, mot en teknologisk overlegen fiende, utmerket avdelingene i Nord-Norge seg med tapperhet, mot og ukuelig stå-på-vilje.»⁹⁹¹

Imidlertid var hun enig i Historieprosjektets konklusjon: «Historikernes gjennomgang av dette svært omfattende materialet har munnet ut i en anbefaling om at hensynet til dokumentasjon og likebehandling må gå foran ønsket om nye tildelinger.»⁹⁹² Hun påpekte likevel «at historikernes mandat ikke var å vurdere hvorvidt innsats skal *anerkjennes* eller ikke, men om den kvalifiserer til en av nasjonens tre høyeste krigsdekorasjoner.»⁹⁹³ Nok en gang dukket det opp en forvirrende uttalelse om prosjektets mandat. Hvis mandatet hadde vært å finne ut om innsatsen kvalifiserte til de tre høyest rangerte medaljene er det merkverdig at det ikke ble nevnt et eneste sted i rapporten. Om dette virkelig var en del av Historikerprosjektets mandat, da det ble igangsatt i 2011, eller om det bare ble slik underveis i arbeidet, er ikke mulig å dokumentere. Rapporten inneholdt i alle fall ingen redegjørelse av mandatet i bred forstand, og aldri kom det fram at prosjektet kun skulle undersøke tildelingen av de tre høyest rangerte krigsmedaljene.

Forsvarsministerens retoriske spørsmål om hvordan man kunne omgå kravene til dokumentasjon og likebehandling var som hentet rett ut av prosjektets rapport:

Bør vi i dag, to generasjoner etter, omgjøre beslutningen fra Hjemmestyrkenes Råd i 1946 og likevel dekorere deres medlemmer? Hvis ja, på hvilket grunnlag skulle vi gjort det? Og om vi hadde besluttet å gjøre det, hvordan skulle vi funnet ut hvem som skulle dekoreres når dokumentasjonen [...] ikke eksisterer eller er mangelfull?⁹⁹⁴

⁹⁹⁰ Forsvarsministerens tale på historieseminar ved UiT Norges arktiske universitet, 8. februar 2017. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/boklansering/id2538585/> Oppsøkt 8.2.2018.

⁹⁹¹ Forsvarsministerens tale ved UiT, 8. februar 2017.

⁹⁹² Forsvarsministerens tale ved UiT, 8. februar 2017.

⁹⁹³ Forsvarsministerens tale ved UiT, 8. februar 2017. Kursivert i originalen.

⁹⁹⁴ Forsvarsministerens tale ved UiT, 8. februar 2017.

Forsvarsministeren konkluderte med at «regjeringen har ingen forutsetninger for å overprøve det historiefaglige arbeidet som er blitt gjort.»⁹⁹⁵ Til slutt sa Søreide at Historieprosjektets bok «er en anerkjennelse av alle som deltok i motstandskampen.»⁹⁹⁶ Søreide påpekte også at å sette nordnorsk krigshistorie på dagsorden, slik Historikerprosjektet, debatten og seminaret hadde gjort, var et anerkjennende tiltak:

Da jeg i 2015 oppfordret folk til å sende inn historier om glemte helter, var jeg også tydelig på at det ikke var sikkert at de ville føre til dekoreringer, men at de var viktige for å løfte frem historier, for vår felles krigshistorie og anerkjennelse av nordmenns innsats. Dessuten har de vært bidrag til å fremskaffe noe mer dokumentasjon der kildene fra før var enten få eller knapt eksisterte. Både historikerprosjektets bok, dagens arrangement og den offentlige debatten vi har hatt i forbindelse med prosjektet bidrar til det.⁹⁹⁷

Her bygde Søreide på uttalelsen fra Forsvarsdepartementets dekorasjonsråds anbefaling om at det var mest hensiktsmessig å betrakte dekorasjonsinstituttet som «*historie* – et avsluttet kapittel som kan analyseres og diskuteres, kanskje også kritiseres, men ikke endres.»⁹⁹⁸ Forsvarsdepartementet var ferdige ferdig med saken.

Argumentene om at fravær av dekorasjoner ikke er det samme som fravær av anerkjennelse er vanskelig å forstå. En slik påstand legger til grunn at medaljedekorasjoner *ikke* skulle ses som et uttrykk for anerkjennelse. Medaljedekorasjoner *er* anerkjennelse – det mest tydelige og ubestridelige uttrykket regjeringen har tilgjengelig. Historikerprosjektet og forsvarsministerens forsøk på å argumentere annerledes ble kommentert av Stian Bones under paneldebatten da boka ble lansert. Han hevdet at det «er greit å være enig i at det finnes mange andre former for anerkjennelse enn dekorering. Men det det er samtidig lett å se, fra et faglig ståsted, at spørsmålene om dekorasjoner og anerkjennelse historisk sett har vært tett forbundet

⁹⁹⁵ Forsvarsministerens tale ved UiT, 8. februar 2017.

⁹⁹⁶ Forsvarsministerens tale ved UiT, 8. februar 2017.

⁹⁹⁷ Forsvarsministerens tale ved UiT, 8. februar 2017. De innsendte forslagene ble grunnlagsmateriale for boka Kjetil Henriksen og Frank Bakke-Jensen, *Fortellinger om motstand: nordmenn i krig fra 1939 til 1945* (Oslo: Dreyers forlag, 2019).

⁹⁹⁸ Nystuen mfl., "Dekorasjonsrådets anbefaling". Kursivert i originalen.

– helt fra krigen og fram til idag.»⁹⁹⁹ Han mente argumentet om at dekorasjoner ikke måtte ses som et uttrykk for anerkjennelse var en «uholdbar forutsetning.»¹⁰⁰⁰

Selv om nordnorsk krigshistorie fikk mer oppmerksomhet, og på den måten ble vist anerkjennelse, var Historieprosjektets rapport og debatten om den, preget av negativ anerkjennelse. Ingen plottkomponenter som var sentrale for den nordnorske fortellingen ble synliggjort med medaljer. Snarere var både rapporten og debatten med på å legitimere fortielse og indignasjon som de mest sentrale plottkomponentene i den nordnorske fortellingen. Årsaken var at Historikerprosjektet ble sett på som et uttrykk for at myndighetene stilte seg bak den angivelig undertrykkende nasjonale grunnfortellingen.

Boka som Historikerprosjektet kulminerte med, *Norske krigsdekorasjoner* skilte seg ikke vesentlig fra prosjektets endelige rapport, selv om det tydelig ble erklært at det denne gangen skulle handle om de tre høyest rangerte medaljene. Det mest interessante ved boka var dens beskrivelse av partisanenes innsats. Argumentet om at «personell som uten norske myndigheters viten vervet seg til alliert tjeneste på egen hånd, var den angjeldende makts ansvar» ble repetert, selv om Historieprosjektet her så ut til å mene at Norge faktisk var alliert med Sovjetunionen.¹⁰⁰¹ Likevel var det etter prosjektets syn «særdeles vanskelig å trekke en direkte parallell mellom partisaner og nordmenn som tjenestegjorde i SOE eller SIS.»¹⁰⁰² Selv om partisantjeneste ble beskrevet som «noe av det hardeste nordmenn deltok i under andre verdenskrig», var prosjektet klare på at de «ble altså ikke anerkjent av norske myndigheter.»¹⁰⁰³

Professor i historie ved UiT, Narve Fulsås reagerte på Historikerprosjektets fremstilling av partisanene i boka, men også på den snevre tilnærmingen forfatterne hadde gjennomført prosjektet med. Han hevdet at boka var «eit bidrag til å halde avstanden mellom dei ulike krigshistoriene ved like. [...] Om partisanane får vi stort høyre at det er vanskeleg å vite kva dei dreiv med, og det var god grunn til å overvake

⁹⁹⁹ Bones, "Om Norske krigsdekorasjoner", 211.

¹⁰⁰⁰ Bones, "Om Norske krigsdekorasjoner", 211.

¹⁰⁰¹ Kjetil Henriksen, Sindre Weber, og Eirik C. Brazier, *Norske krigsdekorasjoner: for innsats under andre verdenskrig* (Oslo: Dreyers forl., 2017), 164.

¹⁰⁰² Henriksen, Weber, og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 164–165.

¹⁰⁰³ Henriksen, Weber, og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 165.

dei resten av livet.»¹⁰⁰⁴ Fulsås mente prosjektet og departementet kunne ha kommet unna med konklusjonen om at nye tildelinger ville føre til nye urettferdigheter, dersom den hadde «kome saman med den minste vilje til å sjå krigshistoria frå andre synsstader enn dei som har dominert etterkrigstida. Men i staden for å overskride dei inngrodde forståingsrammane, blir dei gamle forteljingane berre resirkulerte.»¹⁰⁰⁵

Ifølge Historikerprosjektet var det først da Kong Olav hadde lagt ned krans på monumentet over falne partisaner i Kiberg i 1983, at partisanene hadde fått anerkjennelse i form av deltakermedaljen og monumentet i selv. Mer anerkjennelse hadde kommet da Kong Harald i 1992, på vegne av norske myndigheter, beklaget den stillingen partisanene hadde fått i etterkrigstiden: «Mange oppfattet kongens tale ved monumentet i Kiberg i 1992, hvor partisanene fikk en unnskyldning fra norske myndigheter for behandlingen de hadde fått, som den endelige oppreisningen.»¹⁰⁰⁶ Anerkjennelse er mangesidig og kompleks, og Historikerprosjektet mente tilsynelatende at slike seremonielle uttrykk var like symboltunge som medaljedekorasjoner. At debatten omkring prosjektet tydelig hadde demonstrert at verken Kong Olav eller Kong Haralds taler – eller monumentet på Kiberg i seg selv – på noen som helst måte ble opplevd som noen endelig oppreisning ble ikke diskutert i boka.

¹⁰⁰⁴ Narve Fulsås, «Krig og minnekamp», *Klassekampen* 11.2.2017.

¹⁰⁰⁵ Fulsås, «Krig og minnekamp», *Klassekampen* 11.2.2017.

¹⁰⁰⁶ Henriksen, Weber, og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 165–167.

Oppsummering bolk III

Etter 1985 skjedde de største og mest omfattende endringene i fortellingene om kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark. I konkurransefasen fantes det spor av kritikk, men sjelden ble det hevdet at var norske myndigheter var ansvarlige for at de nordnorske krigshendelsene ikke ble mer vektlagt. Dette endret seg i opposisjonsfasen. Etter Eitinger-saken ble det legitimt å fremstille myndighetene som en autorativ minneaktør som hadde neglisjert kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark. Ettersom de nasjonale minneaktørene ikke hadde viet oppmerksomhet til de samme plottkomponentene som de nordnorske minneaktørene vektla, ble det mulig å hevde at krigshendelsene i regionen var glemt.

I tiden mellom Eitinger-saken og medaljedekorasjonssaken ble den etablerte fortellingen fra integrasjonsfasen fremstilt som en undertrykkende motpol til fortellingene om de nordnorske krigshendelsene. At myndighetene ble erklært ansvarlige for fremstillingen av norsk krigshistorie var en viktig forklaring på forventningene til Historikerprosjektets undersøkelse: Nå skulle myndighetene erkjenne sitt ansvar og rette opp i den skjeve fremstillingen fra integrasjonsfasen. Da resultatet ble det motsatte, fikk kritikerne sitt ultimate bevis på at myndighetene *var* ansvarlige for skyggeleggingen av de angivelig underkommuniserte perspektivene på kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren. At det blant mange nordnorske minneaktører idag hersker bred aksept for at de nordnorske krigshendelsene er underkommunisert, vitner om en regional fortelling som har plassert seg i opposisjon til en angivelig nasjonal fremstilling om de samme hendelsene.

Kapittel 9: Oppsummering og konklusjon

En viktig målsetning med denne studien har vært å undersøke om det finnes sannhet i hypotesen om at det eksisterer en særegen nordnorsk måte å iscenesette regionens krigshistorie på. Undersøkelsene har vist at hypotesen stemmer. Det har vokst frem en spesielt kritisk måte å fremstille kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark. Den regionale fortellingen inneholder en sterk påstand om at den nordnorske krigshistorien ikke har blitt tilstrekkelig anerkjent.

Studien har også vist at denne nordnorske fortellingen er en forholdsvis ny konstruksjon som har tatt form over tid. Spørsmålet om hvorfor den nordnorske fortellingen har blitt som den har blitt er derfor enda mer interessant. På disse avsluttende sidene skal jeg, foruten å oppsummere den nordnorske krigshistoriens livsløp, også poengtere noen særtrekk som kan forklare etableringen og utviklingen av den nordnorske fortellingen.

Først vil jeg understreke at denne studien har undersøkt de kollektive minnene – det jeg har betegnet som de sosiale fortellingene – om felttoget ved Narvik og tvangsevakueringen av Finnmark. Begrepet sosial fortelling ble i kapittel to erklært å være inspirert av teorier fra minnestudier og vitenskap- og teknologistudier. Det signaliserer at det er ulike minneaktørers handlinger og utsagn som har konstruert fortellingene om hendelsene. Gjennom dette prosjektet har jeg studert utviklingen av den nordnorske fortellingen både som en konkurranse mellom en nasjonal og regional fortelling, men også som et pågående arbeid med å fylle minnstedene Narvik 1940 og Finnmark 1944-45 med innhold. Det grunnleggende premisset har vært at sosiale fortellinger ikke er en direkte konsekvens verken av det som skjedde, eller faghistoriske fremstillinger. I stedet har jeg hatt som utgangspunkt at de sosiale fortellingene har vært i en kontinuerlig utvikling og at ulike minneaktører og samfunnsmessige endringer har fått effekter for hvordan de to hendelsene har blitt iscenesatt.

Fortellingene om kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark har vært igjennom tre ulike faser, hver med sine særegne kjennetegn. I integrasjonsfasen fra 1945–65 ble hendelsene integrert av nasjonale minneaktører i en større fortelling. I konkurransefasen fra 1965–1985 kom nordnorske minneaktører på banen og la

grunnlaget for at nye plottkomponenter kunne utfordre den etablerte fortellingen. Opposisjonsfasen fra 1985 og frem til idag er preget av en nordnorsk kritikk mot den etablerte fortellingen. I den følgende oppsummeringen har jeg valgt å følge den samme kronologiske fremstillingsmåten som resten av studien. At periodiseringen av de ulike utviklingsfasene skiller seg fra den historiografiske inndelingen jeg skisserte i introduksjonen, er en påminnelse om at historie og minne er forskjellige felt som ikke automatisk kan studeres på samme måte.

Integrasjonsfasen

Arbeidet med å bearbeide de fem begivenhetsrike krigs- og okkupasjonsårene hadde så smått begynt allerede før krigen var over, men etter den 8. mai 1945 tok prosessen til for alvor. Det var mange potensielle utgangspunkt for fortellingen om det som hadde skjedd. Det var imidlertid et kjennetegn ved Norges holdning under okkupasjonen at motstanden hadde vært omfattende og bred, om enn ikke alltid så aktiv eller organisert. At motstandskamp utviklet seg til å bli så sentralt var derfor ikke løsrevet fra virkelige forhold som hadde preget okkupasjonsårene. Den fortellingen som tok form i løpet av de første årene etter krigen, ble sentrert rundt motstandskamp, ikke fordi Hjemmefronten eller Milorg hadde så mange deltakere, var så resultatrike, bidro til å forkorte krigen eller fordi de var så aktive, men fordi motstandsholdningen hadde vært svært utbredt i Norge.

Det var også andre årsaker til at motstand raskt ble så viktig. Jay Winter hevder for eksempel at de nasjonalpatriotiske motstandsfortellingene som ble etablert i den umiddelbare etterkrigstiden i de fleste tysk-okkuperte landene i Europa var «nyttige i gjenopplivningen av den politiske kulturen i land ydmyket av okkupasjon og kollaborasjon.»¹⁰⁰⁷ Selv om graden av ydmykelse fortonte seg noe annerledes for Norge, sammenlignet med for eksempel Danmark, hadde det faktum at Norge ble okkupert betydning for en nasjonsbyggende krigslitteratur som ifølge Synne Corell la tung vekt på vi-fellesskapet.¹⁰⁰⁸ På den måten ble de aktive motstandsheltene et

¹⁰⁰⁷ Winter, *Remembering War*, 27. "useful in the revival of the political culture of countries humiliated by occupation and collaboration." Min oversettelse.

¹⁰⁰⁸ Corell, "Krigens ettertid", 50–53.

samlende symbol som kom til *representere* nasjonens holdning overfor den tyske okkupasjonen.

Fokuset på motstandskamp fikk raskt konsekvenser for iscenesettelsen av kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark. Arne D. Dahl og Odd Lindbäck-Larsen hadde forsøkt å gjøre de nordnorske soldatene – og deres innsats – til det mest sentrale plottkomponentet i sine bøker. Likevel var det allerede i 1946, ved feiringen av seksårsdagen til minne om gjenerobringen av Narvik, tydelig at gjenerobringens symbolverdi ble fremstilt som viktigere enn hva de nordnorske soldatene hadde gjennomlevd i tiden før 28. mai 1940. Undersøkelleskommisjonene i 1945 og 1946 var også viktige faktorer som bidro til å gjøre kampene til et *symbol* på motstandsholdningen som hadde blitt utvist ved Narvik, snarere enn det som hadde utspilt seg i og rundt byen mellom 9. april og 8. juni 1940.

Også fortellingen om det som hadde skjedd i Finnmark ble preget av motstandsfokuset. Det kunne man se i hvordan de som selv hadde opplevd tvangsevakuering, brenning, frigjøring og huleboertilværelse fremstilte sine erfaringer og opplevelser i boka *Finnmark i flammer* fra 1949. Der ble det å stikke seg unna ordren om tvangsevakuering fremstilt som en motstandshandling. Fortellingen om det som hadde skjedd i Finnmark ble etter hvert sterkt preget av at norske myndigheter involverte seg i konstruksjonen av narrativet. I Finnmark kom også den kalde krigen til å spille en sentral rolle. I det nye sikkerhetspolitiske klimaet ble det stadig mer problematisk å hylle de sovjetiske frigjørerne når det var Sovjetunionen som utviklet seg til å bli Norges fiende i den kalde krigen.

Den kalde krigen preget også konstruksjonen av fortellingen om kampene ved Narvik. Norges medlemskap i NATO i 1949 gjorde det mer naturlig å legge vekt på de alliertes betydning for det fremgangsrike felttoget. Den symbolske seieren som gjenerobringen av byen representerte, ble dermed forsterket som det viktigste plottkomponentet gjennom en rekke jubileumsmarkeringer med store allierte delegasjoner. Likevel ble ikke Narvik utelukkende fremstilt som et monument over de alliertes innsats. Polens deltakelse ved minnemarkeringene i 1960 og 1965 illustrerer at mellomstatlig diplomati spilte en viktig rolle i konstruksjonen av fortellingen om det som hadde skjedd.

Et av de viktigste funnene i denne avhandlinger er at utenrikspolitiske og diplomatiske hensyn alltid har vært med på å forme fortellingene om det som skjedde ved Narvik og i Finnmark. I sin tur illustrerer det at myndighetene – som av dagens nordnorske kritikere hevdes å stå bak en angivelig nasjonal grunnfortelling – har tatt like mye høyde for internasjonale som nasjonale hensyn når det kom til hva fortellingene burde inneholde.

Iscenesettelsen av kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark mobiliserte nesten alltid norske myndigheter. Ved Narvik var at det myndighetene som tok initiativ til å invitere til minnemarkeringer i byen. Store allierte delegasjoner ble invitert for å hedre de alliertes innsats. De mange minneseremoniene, og den fortellingen om hendelsen som ble iscenesatt under dem, demonstrerte at Narvik både var viktig for nasjonale myndigheter, men også for de allierte. Man kan vanskelig si at hendelsene ble verken fortiet eller neglisjert.

I fortellingen om det som hadde skjedd i Finnmark var det enda tydeligere at myndighetene grep aktivt inn for å forme fortellingen i sitt bilde. Utenriksdepartementets justeringer på Frigjøringsmonumentet i Kirkenes sprang ut av utenrikspolitiske hensyn ved inngangen til 1950-årene. For å forhindre at monumentet skulle medføre en ensidig og uforbeholden hyllest av Sovjetunionens innsats ble inskripsjonene på monumentet endret. Et sitat av Stalin som impliserte at Sovjetunionen hadde frigjort hele Europa ble erstattet av en setning som poengterte at monumentet var reist til minne om de sovjetiske soldatene som hadde falt ved Kirkenes. De diplomatiske hensynene til Vest-Tyskland var også årsaken til at den tyske ørnen ble fjernet. Under minnemarkeringene i denne integrasjonsfasen begynte Utenriksdepartementet å bli mer og mer påpasselige med å fremheve den *norske* innsatsen under den siste krigsvinteren – og ikke minst under gjenreisningen av landsdelen. Målet var å fremheve Norges bidrag til frigjøringen av Finnmark.

Det er likevel påfallende at Utenriksdepartementet var like passiv hver gang det ble aktuelt å gjennomføre et minnearrangement i Kirkenes. Alle markeringene i Kirkenes på femti- og sekstitallet, bortsett fra avdukingen av Frigjøringsmonumentet i 1952, ble presset frem av andre aktører. Annethvert jubileum ble arrangert etter press enten fra Norsk-Sovjetrussisk samband eller den sovjetiske ambassaden, og 10-

årsjubileet i 1954 var den eneste anledningen under den kalde krigen der regjeringen ble representert på statsrådsnivå. Frykten for at norsk initiativ ville legitimere Sovjetunionens heroiske fremstilling av sin egen innsats kan ha vært en årsak til den forholdsvis lave graden av norsk representasjon, og den tidvise motviljen til å gjennomføre minnemarkeringene. De mange markeringene illustrerte likevel at heller ikke den siste krigsvinteren ble neglisjert eller fortiet – det var bare at det i hele denne første perioden handlet om *frigjøringen* av landsdelen.

Hvorfor ble det ikke mer diskusjon om hvordan hendelsene ble iscenesatt? Jay Winter hevder at krigshandlinger ofte først iscenesettes i «positive narrativ», og at fokuset dermed rettes mot heroiske sider.¹⁰⁰⁹ Claudia Lenz og Anette Storeide poengterer en annen viktig faktor, nemlig at 1940-tallets kulturelle kjønnsrollemønster er en viktig forklaring på hvorfor den organiserte og militære motstandskampen – på tross av sitt forholdsvis begrensede omfang – ble et surrogat for den langt mer omfattende, men passive og sivile motstandsholdningen.¹⁰¹⁰ Tradisjonelle kjønnsrolleverdier gjorde det naturlig å heroisere de mannlige og aktive deltakerne i den organiserte motstandskampen. Bak fortellingene om disse heltene fikk flertallet av nordmenn en mulighet til å «identifisere seg med motstandskampen».¹⁰¹¹ Det er likevel viktig å understreke at motstandskampen verken var hegemonisk eller altoverskyggende, og kapitlene i den første bolken viste at både kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark også ble integrert i den fortellingen som blant andre norske myndigheter bidro til å etablere.

Den dikotomiske fremstillingen av oss, de gode (representert av et utvalg helter), mot dem, de onde, førte, ifølge Stein Ugelvik Larsen, til at «mange avvikende røster eller interesser var tause, og viktige problemstillinger ble ikke reist.»¹⁰¹² Temaer som påkjenninger, offerstatus og lidelser ble ikke vektlagt i den første fasen. Selv om den heroiske motstandskampen lenge stod sterkt, har Winter påpekt at heroiserende

¹⁰⁰⁹ Winter, *Remembering War*, 238.

¹⁰¹⁰ Claudia Lenz og Anette Storeide, "Hvem er heltene? Tidsvitnefortellinger sett i lys av kulturelle kjønnsroller", i *Fortiden i nåtiden*, red. Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen (Oslo: Universitetsforlaget, 2011), 123–126.

¹⁰¹¹ Lenz og Storeide, "Hvem er heltene?", 214–215.

¹⁰¹² Larsen, "Innledning", 22.

fremstillinger om krig og vold ofte fremprovoserer en reaksjon fra de som opplevde de traumatiske sidene ved krigen.¹⁰¹³ Det var en medvirkende årsak til endringene som skjedde med fortellingene om kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i den neste fasen.

Konkurransfasen

Så lenge motstandsfortellingen tjente formålet om å gjenreise nasjonen i politisk og symbolsk forstand, var det lite grobunn for kritiske innvendinger. Etter hvert som «overgangen til etterkrigstidens politiske stabilitet var fullført», ble det stadig bedre muligheter for å nyansere og utvide den etablerte fortellingen.¹⁰¹⁴ De som hadde vært utsatt for hendelser som ikke passet inn i dens tematiske struktur, begynte fra 1970-årene å stå frem med fortellinger om traumer, påkjenninger og lidelser. Samtidig representerte Harry Westrheims kapittel i *Alarm. Krigen i Nordland* et forsøk på å sidestille de nordnorske soldatene fra Narvik med de etablerte heltene i motstandskampen. Elementer fra integrasjonsfasen levde med andre ord videre inn i konkurransfasen.

Likevel ble 1970-tallet preget av at nye perspektiver og plottkomponenter ble vektlagt i større grad enn motstandskamp. Jay Winters argument om at kollektive minner «skapes av handling» har inspirert mine perspektiver på endringene som skjedde i denne fasen. Han understreker at når det handlende kollektivet «slutter å handle, forsvinner kollektivets kollektive minne. Noen andre eller andre grupper snakker i deres sted.»¹⁰¹⁵ Aleida Assmann har også perspektiver som kan brukes for å forstå hvorfor det dukket opp nye perspektiver og plottkomponenter fra 1970-tallet. Hun hevder at kommunikativt minne forsvinner når de som forteller om hendelsen dør, og at fortellingene blir til kulturelle minner når andre overtar fortellerstemmen.¹⁰¹⁶

De som hadde fortalt om Narvik 1940 som et symbol på den norske motstandskampen, og om den siste krigsvinteren i Finnmark som en frigjøring – i

¹⁰¹³ Winter, *Remembering War*, 238–240.

¹⁰¹⁴ Winter, *Remembering War*, 27. “the transition to postwar political stability was complete.” Min oversettelse.

¹⁰¹⁵ Winter, *Remembering War*, 178. “it is created by action”, 198, “When they cease to act, their collective’s collective memory fades away. Someone else or some other group speaks in their place.” Mine oversettelser.

¹⁰¹⁶ Assmann, “Memory, Individual and Collective”, 221.

hovedsak militære offiserer og befal – ble færre og færre etter hvert som tiden gikk. Inspirert av teorier fra vitenskap- og teknologistudier, og spesielt fra aktørnettverksteori, har jeg analysert endringene som et resultat av at det oppstod nye nettverk av minneaktører. I de etablerte minneaktørenes sted kom nye minneaktører på banen. Disse etablerte nye nettverk og overtok oppgaven med å fortelle om det som hadde skjedd. Generasjonskløften mellom aktørene i de tidligere nettverkene, og de nye nettverkene som bestod av minneaktører der ikke alle hadde opplevd krigen i voksen alder, var også en viktig forklaring på hvorfor det dukket opp nye perspektiver. Konteksten som fortellingene ble iscenesatt i hadde endret seg.

I den sosiale fortellingen om det som hadde skjedd ved Narvik var det en forholdsvis langsom endringsprosess, og under konkurransefasen mellom 1965–1985 var det i hovedsak fremdeles gjenerobringen av byen som ble mest vektlagt under jubileumsmarkeringene. Det første tilløpet til kritiske innvendinger kom likevel med Otto Munthe-Kaas' bok om kampene ved Narvik i 1968. Munthe-Kaas satte kampene inn i en større strategisk og politisk kontekst, og han rettet han søkelyset mot problematiske sider ved de alliertes innsats ved Narvik. Han hevdet dermed indirekte at de allierte hadde fått overdrevent og ufortjent mye plass i fortellingen. Det tydeligste eksemplet på at perspektivet ble utvidet i denne perioden kom til syne ved at flere av de nye minneaktørene beskrev hendelsene nedenfra. Dermed kom sivilsamfunnets opplevelser i rampelyset.

For Narviks del kunne man se det ved at fokuset under markeringene gradvis endret seg, og det handlet ikke lenger kun om å vektlegge gjenerobringens symbolbetydning eller behovet for vestlige allierte. Det hadde i sin tur sammenheng med at lavspenningsperioder i den kalde krigen gjorde det mindre prekært å demonstrere at Narvik 1940 representerte et eksempel på samholdet mellom Norge og dets allierte i NATO. Det ble gradvis et bedre mulighetsrom for de nye perspektivene. Minnemarkeringene i 1985 og 1990 var de tydeligste eksemplene på at veteranene inntok plassen som et stadig viktigere plottkomponent. I økende grad stod de som mottakere av den respekt og anerkjennelse som ble utvist under seremoniene.

Også i fortellingen om den siste krigsvinteren var det en forholdsvis langsom endringsprosess. Der var imidlertid nedenfra-perspektivet tydelig allerede ved

inngangen til 1970-årene. Ved å forsiktig skyve frem sivilsamfunnets påkjenninger som et selvstendig plottkomponent etablerte nordnorske minneaktører *tvangsevakueringen* som omdreiningspunktet i den regionale fremstillingen om den siste krigsvinteren i Finnmark. Gjennom hele 1970-tallet ble nye plottkomponenter løftet frem og utforsket, og sivilsamfunnets *påkjenninger* kom til å prege fortellingene om det som hadde skjedd. Hans Kristian Eriksen, Reidar Nilsen og Harry Westrheim var minneaktører som gjorde oppmerksom på at det fantes andre nyanser ved det som hadde skjedd hvis man så bak frigjøringsperspektivet. Det var flere kritiske undertoner hos alle disse forfatterne, men ingen av dem var så eksplisitt kritiske til den etablerte fremstillingen som Kjell Fjørtoft.

Fjørtoft ble den drivende kraften bak den opposisjonelle vendingen i den nordnorske fremstillingen. Han traff flere nerver da han fremstilte den nordnorske krigshistorien som underkommunisert, glemt og fortiet. 1980-tallet var en tid der det stadig kom nye perspektiver på den norske okkupasjons*historien*. Det var på mange måter legitimt å hevde at den etablerte fortellingen la for stor vekt på motstandskamp, og Fjørtofts kritikk passet inn i denne prosessen. Nedenfra-perspektivet hadde også blitt vanligere for hele den norske okkupasjons*historien*. Til slutt var også offerrollen i ferd med å bli et selvstendig plottkomponent.

På samme tidspunkt hadde den nordnorske regionalismen endret seg fra integrasjon til motstand. Nordlendinger hadde allerede begynt å stille spørsmålstegn ved sentralmaktens fremstilling av Nord-Norge. Det var på denne tiden en sterk følelse av at Nord-Norge var noe eget. Det var stolthet knyttet til å tilhøre denne særegne regionen. Fjørtofts argumenter om at krigen i Nord-Norge hadde vært annerledes enn ellers i landet, resonnererte derfor ekstra godt hos mange nordlendinger. Fjørtoft ble en overgangsfigur mellom konkurranse- og opposisjonsfasen, og han ble målbærer for den mest kritiske fremstillingsmåten. Han radikalisererte fortellingen, og hans fremstillingsmåte og argumentasjon ble svært viktig også i den neste fasen.

Mer enn noe annet var det nedenfra-perspektivet som førte til grobunnen for de kritiske minneaktørene i Nord-Norge. Det som hadde utspilt seg i Narvik og i Finnmark handlet ikke lenger kun om soldater og myndigheter, men om helt vanlige mennesker – mennesker som ikke tidligere hadde fått plass i den etablerte fortellingen.

Tidsvitner er et viktig stikkord for å forstå hva som skjedde i konkurransefasen. Tidsvitnefortellinger inntar ofte en moralsk dimensjon som gjør at de fremstår som «garantister for en *sann og virkelig* fortelling om det som skjedde.»¹⁰¹⁷ At tidsvitnene har opplevd det de forteller om gir dem en opphøyd status som sannhetsvitner, men det forklarer ikke hvorfor tidsvitneperspektivet ble så kritisk til den etablerte fremstillingen. Winter påpeker at tidsvitnefortellinger «ofte konstrueres som motpoler til etablert kunnskap.»¹⁰¹⁸ Å få høre om det som skjedde, fra en som var der, en som kjente krigen på kroppen, gir ikke bare sterkere inntrykk enn å lese om det i en bok, men autoriserer også vitnets sannhet. Selv om det ble vanligere med slike tidsvitnefortellinger fra Nord-Norge i fra 1970-tallet, var det påfallende få som skrev om sine egne opplevelser, og det var lite kritikk i tidsvitnenes fortellinger. Kritikken ble nemlig tilført av andre aktører som førte pennen på vegne av tidsvitnene, og Kjell Fjørtoft er nok det beste eksemplet.

De sentrale minneaktørene i konkurransefasen snakket *ikke* med autoriteten av direkte erfaring. Kjell Fjørtoft, Reidar Nilssen, Harry Westrheim, Hans Kristian Eriksen og Alvin Dalberg hadde i varierende grad personlige erfaringer fra krigsårene, men alle deres fremstillinger handlet i hovedsak ikke om deres egne opplevelser. De skrev på vegne av tidsvitnene. På den måten kunne de gå lenger, de kunne se sine kilders fortellinger i et nytt lys, fordi de selv var formet av en annen historisk kontekst enn tidsvitnene. Ved å se tidsvitnenes opplevelser i en større sammenheng, avdekket de at det tidsvitnene kunne fortelle om ikke tidligere hadde fått oppmerksomhet i den eksisterende fortellingen.

I konkurransefasen ble tidsvitnene tilskrevet en nærmest ubestridelig sannhetsgaranti som reiser en del kildekritiske problemer. Anette Storeide hevder at verken tidsvitnet eller tidsvitnefortellingen nødvendigvis er «nøyaktige og upåvirkelige».¹⁰¹⁹ Med det mener hun at fortelleren og fortellingen er foranderlige og avhengig av konteksten som opplevelsene iscenesettes i. Storeide understreker at

¹⁰¹⁷ Anette Storeide, ""Han vet at det er sant, for han har vært der" - tidsvitner som historieformidlere", i *Fortiden i nåtiden*, red. Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen (Oslo: Universitetsforlaget, 2011), 105.

¹⁰¹⁸ Winter, *Remembering War*, 239. "it is frequently one which is constructed against the grain of conventional wisdom". Min oversettelse.

¹⁰¹⁹ Storeide, ""Han vet at det er sant, for han har vært der"", 106.

tidsvitner ikke bare formidler en fortelling om hva som skjedde, men også «forfatterens selvbilde, syn på historie og på sin omverden.»¹⁰²⁰ Spørsmålene om hvilken kontekst tidsvitnenes fortellinger ble formidlet i, ble aldri reist i konkurransefasen, og kun kort tid etter tidsvitnefortellingene begynte å dukke opp, endret konteksten seg.

Opposisjonsfasen

Det som for alvor utløste den regionale fortellingen, og ikke minst kritikken i den, var Eitinger-saken i 1988. Kontroversen som ble utløst av Eitinger-rapporten bunnet i misforståelser om hva saken handlet om. For Rikstrykdeverket handlet den om regler, lover og kriterier for tildeling av krigsskadepensjon – en uføretrygd. Eitinger-utvalgets arbeid ble utløst av et behov for å forenkle saksbehandlingen av søknader om pensjon, og det var aldri noe snakk om at veteranene skulle få ytterligere *anerkjennelse*. For de nordnorske minneaktørene, og først og fremst for veteranene i 6. divisjon, handlet den om en langt mindre regelstyrt sak, nemlig anerkjennelse. Selv om Eitinger-utvalget var klare over at krigsskadepensjon ofte ble misforstått som et uttrykk for anerkjennelse, ble ikke dette spørsmålet diskutert i utvalgets rapport.

For å kartlegge påkjenningsnivået som soldatene hadde vært utsatt for, brukte Eitinger-utvalget den etablerte fremstillingen, en fortelling som ikke inneholdt soldatenes perspektiver i særlig grad. Den etablerte fortellingen om kampene ved Narvik ble derfor med nordnorske øyne assosiert med Eitinger-utvalgets negative konklusjon. På den måten var også Eitinger-utvalgets rapport det som satte i gang bevegelsen der veteranene inntok rollen som *sannhetsvitner* om det som hadde skjedd.

Når veteranenes egne fortellinger tilsynelatende ble forsøkt diskreditert gjennom Eitinger-rapporten, ble det enda viktigere å forsvare deres sannhet. Det er likevel viktig å understreke at de fortellingene som veteranene formidlet i etterkant av Eitinger-saken, var uløselig knyttet til den konteksten de ble konstruert i – en kontekst der de ble hindret krigsskadepensjon av norske myndigheter. Kampen om krigsskadepensjon og anerkjennelse gjorde at tidsvitnenes sannhetsgaranti av og til ble

¹⁰²⁰ Storeide, ""Han vet at det er sant, for han har vært der"", 106.

tatt for gitt. Heller ikke måten tidsvitnefortellingene ble brukt av minneaktører som støttet veteranenes krav ble problematisert i denne perioden. En av de viktigste konsekvensene av Eitinger-saken var at alt som kunne settes i den konstruerte kategorien 'offisiell historie' ble diskreditert av de nordnorske kritikerne.

Det var ved å argumentere for at tidsvitnenes sannheter hadde vært systematisk undertrykt og neglisjert av myndighetene som nå hadde nektet dem krigsskadepensjon, at den nasjonale grunnfortellingen ble rekonstruert som en kontinuerlig motstandsfokusert fortelling som myndighetene – representert av Eitinger-utvalget – nå forsøkte å verne om. Opplevelsen av å bli utfordret og motarbeidet styrket forbindelsen i nettverket av nordnorske minneaktører. Kritikerne gjorde dermed myndighetene til allmektige historiefortellere, og tilskrev dem en definisjonsmakt de ikke hadde. De makte frem et bilde av en eksisterende, enhetlig og nasjonal grunnfortelling om andre verdenskrig i Norge. Dermed kunne myndighetene gjøres ansvarlige for den nasjonale grunnfortellingen. Det var denne ansvarliggjøringen av myndighetene som i sin tur førte til at det oppstod forbindelser mellom de sosiale fortellingene om Narvik 1940, og Finnmark 1944–45. Eitingersaken ble derfor startskuddet for et nytt sett av det Avishai Margalit kaller 'thick relations'. Tykke relasjoner er så sterke felles identitetskjennemerker at relasjonene ligner på vennskap, og Margalit hevder at «minner er sementen som holder tykke relasjoner sammen».¹⁰²¹

Det var også Eitinger-saken som forente veteranene og sivilsamfunnet i Finnmark i kravet om økt anerkjennelse. Det var imidlertid forskjeller mellom veteranene og de sivile. Veteranene delte minnene fra kampene de hadde deltatt i. De begynte også å organisere seg i foreninger fra 1980-tallet. Den fortidige og nåtidige organiseringen av deres felleskap fikk dermed fornyet giv, og forsterket relasjonene mellom dem. Veteranene hadde ikke minst også noen overordnede – de hadde tross alt blitt beordret i krig. Under krigen hadde de kjempet for norske myndigheter, og ansvarsforholdet fra soldaten, via offiserene og generalene, og helt opp til forsvarsministeren og statsministeren, var hele tiden avklart i et tydelig hierarki. Veteranenes krav om anerkjennelse kunne dermed lettere både forstås og legitimeres fordi de hadde en tydelig adressat.

¹⁰²¹ Margalit, *The Ethics of Memory*. 8.

Sivilsamfunnet i Finnmark hadde ingen slike organiserte relasjonelle kjennetegn. De hadde heller ikke noen tydelig overordnet myndighet. Harry Westrheim var en av de første som forsøkte å etablere tvangsevakueringen som et felles identitetskjennemerke for sivilsamfunnet, men i første omgang var det ikke tilstrekkelig til å danne *thick relations* mellom de som hadde opplevd den. Opplevelsene hadde vært for forskjellige. Noen ble evakuert mens andre overvintret. De som ble evakuert var ofre for tyskerne, og de som ble igjen ble ofre for myndighetene og de norske soldatene. Det fantes ikke noen som kunne stilles til overordnet ansvar for hele spekteret av påkjenninger.

Fjørtofts *Vi fikk vår frihet* representerte nok et forsøk på å ansvarliggjøre norske myndigheter og soldater for lidelsene til de som unngikk ordren om tvangsevakuering. Det var likevel bare en tredjedel av finnmarkingene som hadde opplevd den type påkjenninger. Langt flere hadde vært ofre for nazistenes handlinger den siste krigsvinteren, og de kunne ikke uten videre klandre norske myndigheter på samme måte som Fjørtoft argumenterte for. Knut Erik Jensens dokumentarserie *Finnmark mellom øst og vest* klarte å forene finnmarkingene i et krav om at påkjenningene og hendelsene i hele regionen hadde vært underkommunisert og utilstrekkelig anerkjent, uavhengig av om de ble påført av nazister eller nordmenn. Både dokumentarserien og boka *Til befolkningen!* var derfor viktige for å skape tykke relasjoner mellom de som hadde opplevd de ulike påkjenningene under tvangsevakueringen.

Likevel forble det vanskelig å argumentere for at noen stod ansvarlige for å anerkjenne sivilsamfunnets påkjenninger i Finnmark. Sivilsamfunnet hadde ikke noen like åpenbar adressat i sine krav om anerkjennelse som veteranene hadde. Derfor var det Eitinger-saken som gjorde det mulig å fremstille myndighetene – i egenskap av å være en autorativ forteller – som ansvarlige for å en angivelig nasjonal fortelling. På den måten kunne nordnorske minneaktører legitimere at myndighetene også hadde ansvaret for å ha underkommunisert påkjenningene som finnmarksbefolkningen ble påført.

Blant de som ikke hadde fått anerkjennelse og oppmerksomhet av norske myndigheter under Eitinger-saken tok det form et nytt sterk fellesskap. Alta bataljons kamp for anerkjennelse av sin innsats under kampene ved Narvik, ble spydspissen for

finnmarksbefolkningens kamp om anerkjennelse for sine påkjenninger. Forbindelsen mellom de eksisterende nettverkene av minneaktører ble forsterket. I tiden etter Eitinger-saken ble både kampene ved Narvik, og den siste krigsvinteren formidlet under det samme paraplybegrepet – *nordnorsk krigshistorie*.

Medaljesaken som opposisjonsfasens kulminasjon

I tiden mellom 1988 og 2016 ble det gjort ny forskning som kunne dokumentere at det fantes grupper av krigsdeltakere som ikke tidligere hadde fått spesielt mye oppmerksomhet. De kommunistiske sabotasjegruppene var en av dem, og dermed kunne partisanenes innsats i Finnmark også hevdes å ha havnet i samme kategori. Styrkingen av fellesskapet blant de som angivelig hadde blitt underkjent – og ikke minst mellom minneaktørene som talte deres sak – ble sterkere utover 2000-tallet.

Undersøkelsen av norsk medaljedekorasjonspraksis var på mange måter et uttrykk for at de nordnorske kravene om økt anerkjennelse var i ferd med å føre frem. Myndighetene var klare over hva som rørte seg av perspektiver på den norske krigshistorien, og var i 2011 villige til å gjøre noe for å finne ut om det var en skjevfordeling av anerkjennelse. At beslutningen om å gjøre *noe* overlevde ett regjeringsskifte og tre forsvarsministre illustrerer at det var et sterkt og utbredt politisk engasjement for å finne ut om det fantes glemte grupper av krigsdeltakere, og i så fall rette opp skjevheter.

Det er flere likheter mellom Eitinger-saken og medaljedekorasjonssaken, men en sentral forskjell er at der Eitinger-utvalget hadde støttet seg på etablert kunnskap, gikk Historikerprosjektet lenger. Den etablerte kunnskapen ga ikke dekning for de argumentene prosjektgruppen brukte for å forsvare beslutningen om å ikke dele ut medaljer. Måten prosjektgruppen fremstilte Norges forhold til Sovjetunionen under krigen er det beste eksemplet på en nytolkning av etablert kunnskap. At Historikerprosjektet utdefinerte Sovjetunionen som en av Norges allierte under krigen var fundamentalt nytt, og gikk langt utover hva tidligere forskning kunne dokumentere. I tiden mens prosjektet pågikk endret de utenrikspolitiske forholdene seg dramatisk. Russland annekterte Krimhalvøya i 2014, og Norge ble igjen bekymret over ambisjonene til nabolandet i øst. Uten innsyn i prosjektgruppens dokumenter er det

ikke mulig å slå fast om det var Historikerprosjektets arbeid, eller endringene i det utenrikspolitiske klimaet som førte til at det politiske ønsket om å gjøre nye medaljetildelinger mistet oppslutning.

Som med Eitinger-saken førte Historikerprosjektets negative konklusjon til å ytterligere forsterke kritikernes argumenter om at den nordnorske krigshistorien hadde blitt undertrykt. Medaljedekorasjonssaken svarte til bildet som de nordnorske minneaktørene hadde manet frem årene i forveien, og ble derfor tolket som nok et bevis på at den nordnorske krigshistorien var underkommunisert. De plottkomponentene som de nordnorske minneaktørene hadde vektlagt fikk ikke anerkjennelse fra myndighetene. Det bidro til å styrke de tykke relasjonene mellom dem. Trolig vil medaljedekorasjonssaken prege den regionale iscenesettelsen av kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren Finnmark også inn i de kommende årene.

I avis-kronikker og i debatter fremføres det til stadighet sterke påstander om at den nordnorske krigshistorien har krav på større oppmerksomhet og anerkjennelse, og ikke minst at det er noen som er skyld i at det tilsynelatende aldri blir gjort bot på denne skaden. Minneaktørene i dette nettverket deler identiteten som skapes av at de alle mener deres interessefelt i historien ikke får nok plass eller anerkjennelse, og at de blir motarbeidet av nasjonale myndigheter – som i sin tur egentlig ikke har den definisjonsmakten de tilskrives.

Avsluttende refleksjoner

Selv om vi har sett at hypotesen om at det finnes en særegen nordnorsk fortelling om andre verdenskrig stemmer, gjenstår spørsmålet om det finnes noe sannhet i påstanden om at den nordnorske krigshistorien har vært underkommunisert. Ett av de mest sentrale funnene i denne studien er at forestillingen om en fasttømret, motstandskonsentrert og *nasjonal* fortelling om andre verdenskrig i Norge må nyanseres uansett om man undersøker historien eller de sosiale fortellingene. I historiografien har den nasjonale grunnfortellingens fokus på motstandskamp aldri vært til hinder for at verken felttoget ved Narvik eller den siste krigsvinteren i Finnmark har vært gjenstand for en rekke arbeider. Selv om det er en utbredt

konsensus blant norske krigs- og okkupasjonshistorikere om at motstandskampen har dominert historien om andre verdenskrig har det også vært rom for andre temaer. Kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark har vært beskrevet av ulike forfattere med ulik geografisk, profesjonell og institusjonell tilhørighet. At Forsvarets krigshistoriske avdeling viet begge hendelsene en sentral plass i sine omfattende bokverk er et eksempel som illustrerer at den nasjonale grunnfortellingen ikke var så sentrumsorientert som kritikerne hevder.

Heller ikke påstanden om at norske myndigheter har vært ansvarlige for den angivelige skyggeleggingen av de nordnorske krigshendelsene stemmer. Et annet sentralt funn i denne studien er nemlig at nasjonale myndigheter har spilt en viktig rolle i konstruksjonen av de sosiale fortellingene om Narvik og Finnmark. Denne studien har dokumentert at norske myndigheter vektla hendelsene i Nord-Norge helt fra starten. Gjennom en lang rekke minneseremonier viet myndighetene oppmerksomhet, og på den måten anerkjennelse, til disse regionale hendelsene. På grunn av myndighetenes involvering ble fortellingene også sterkt preget av internasjonalt diplomati. Dette satte tydelig preg på fortellingene om både kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark. Dette er nok et eksempel som demonstrerer at myndighetene ikke kun har lagt vekt på sentrumsnære begivenheter. Myndighetenes perspektiver har vært like mye orientert utover som innover.

Selv om norske myndigheter har vært involvert i iscenesettelsen av fortellingene om de nordnorske krigshendelsene har de aldri vært de eneste minneaktørene i konstruksjonsprosessene, og det har vært ulike minnehistoriske interesser i sving gjennom hele etterkrigstiden. Et tredje viktig funn i denne studien er at de nasjonale myndighetenes interesser aldri har vært enhetlig eller programfestet, men påvirket av øvrige samfunnsmessige og politiske hensyn. Forklaringen på hvorfor noen plottkomponenter ble mer vektlagt enn andre må derfor analyseres som et resultat av samspill og enighet mellom ulike nettverk av minneaktører. I sin tur illustrerer det at begreper som signaliserer at det har vært en enhetlig og nasjonal grunnfortelling ikke lar seg anvende når det kommer til den sosiale fortellingen om andre verdenskrig i Norge. Minneaktørene som av dagens nordnorske kritikere gjøres ansvarlig for den

angivelige skyggeleggingen har ikke på noe tidspunkt hatt den definisjonsmakten som kritikere hevder.

Et fjerde sentralt funn i dette prosjektet er at det er like problematisk å snakke om én regional fortelling som én nasjonal fortelling. Selv om begrepet regional fortelling signaliserer at det har eksistert ett regionalt alternativ til den angivelige grunnfortellingen, er heller ikke denne så enhetlig som begrepet gir inntrykk av. Det har også i Nord-Norge vært endringer over tid. Helt siden de nordnorske minneaktørene begynte å gjøre seg gjeldende fra 1970-årene har den regionale fremstillingsmåten også vært preget av ulike og av og til motstridende perspektiver. Det oppstod et skisma på 1970-tallet, ikke bare mellom den nordnorske og den etablerte fremstillingen, men også mellom ulike nordnorske minneaktører. Fra samme tid har det vært en sterk understrøm for å bygge videre på integrasjonslinjen.

Harry Westrheim er et eksempel på at elementer fra integrasjonsfasen fortsatt ble brukt av nordnorske minneaktører inn i konkurransefasen. Han ville ikke utfordre den etablerte fortellingen, men heller utvide kategorien av helter i den. Westrheim representerte grunnleggeren av en mindre kritisk, men likevel særegent nordnorsk fremstillingsmåte. Selv om det er tydelige spor av kritiske undertoner i også denne tradisjonen, fremstilles felttoget og tvangsevakueringen her som fascinerende og interessante studieobjekter med et tilnærmet uuttømmelig potensiale for nye studier. Selv om Fjørtoft ble opphavsmannen til den mest høylytte, mest kritiske, mest radikale, og mest indignerte fremstillingsmåten som man fremdeles kan finne tilhengere av idag, er ikke hans perspektiver enerådende i Nord-Norge.

I dagens samfunn, der internett utgjør en lett tilgjengelig kanal for å nå ut med sine meninger, er det likevel gjerne slik at de som roper høyest er de som blir hørt. Kritikken overskygger derfor ofte mangfoldet av perspektiver. Felles for de ulike nordnorske måtene å fremstille regionens krigshistorie på er at nasjonale myndigheter alltid er tilstede, enten som en integrativ kraft, men like ofte som en motsats. Det er nordnorske minneaktører som gjennom sine handlinger og utsagn virkelig gjør en overordnet, enhetlig og nasjonal grunnfortelling, samtidig som de i prosessen gjør den mer undertrykkende og skyggeleggende enn hva som kan bevises å ha vært tilfelle.

Sosiale fortellinger ikke er underlagt de samme vitenskapelige kravene om blant annet kildekritikk, forskningsetikk og etterrettelighet som historiefaglige fremstillinger. Som denne studien likevel har kastet lys på, kan sosiale fortellinger få effekter for samfunnets bilde av sannheten om det som skjedde. Nettopp derfor er det viktig at historikere tar sosiale fortellinger på alvor. Ved å ta de sosiale fortellingenes fremstilling av kampene ved Narvik og den siste krigsvinteren i Finnmark på alvor, har jeg gjennom dette prosjektet avdekket et behov for kritiske refleksjoner om bruken av begreper som signaliserer eksistensen av enhetlige fortellinger om andre verdenskrig, enten de er nasjonale eller regionale. Slike begreper overskygger ikke bare kompleksiteten av det som skjedde, men også mangfoldet av aktører som var involverte i de komplekse prosessene som har formet fortellingene om det som skjedde. Ved å ikke ta for gitt at det har vært en nasjonal fortelling om krigen, og ved å belyse det som har skjedd i det kreative handlingsrommet mellom historie og minne, håper jeg å ha vist at det er mulig å studere konstruksjonsprosessene selv om de er komplekse og kompliserte.

Litteratur og kilder

Bøker

- Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret: rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Oslo: Tanum-Norli, 1979.
- Berg, Johan Helge, og Olav Vollan. *Fjellkrigen 1940: Lapphaugen - Bjørnffjell*. Trondheim: Wennbergs 1999.
- . *I Trønderbataljonens fotspor - 50 år etter*. Trondheim: Wennbergs, 1990.
- Berntsen, Harald. *I malstrømmen: Johan Nygaardsvold 1879-1952*. Oslo: Aschehoug, 1991.
- Bjørnsen, Bjørn. *Narvik 1940*. Oslo: Gyldendal, 1980.
- Borgersrud, Lars. *Nødvendig innsats: sabotørene som skapte den aktive motstanden*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- . *"Unngå å irritere fienden": krigen i Norge 1940: eventyr og virkelighet*. Oslo: Oktober, 1981.
- Bull, Edvard. *Fra sagbruk og høvleri*. Oslo: Tiden, 1955.
- Bull, Edvard, og Knut Mykland. *Norge i den rike verden: tiden etter 1945*. Vol. 14, Oslo: Cappelen, 1979.
- . *Klassekamp og fellesskap 1920-1945*. Vol. 13, Oslo: Cappelen, 1979.
- Corell, Synne. *Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010.
- Cubitt, Geoffrey. *History and Memory*. Manchester: Manchester, GBR: Manchester University Press, 2007.
- Dahl, A. D. *Med Alta bataljon mot tyskerne*. Oslo: Aschehoug, 1945.
- Dahl, Hans Fredrik. *Krigen i Norge*. Oslo: Pax, 1974.
- Dahl, Hans Fredrik, Gustav Heiberg, og Helge Sivertsen. *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945*. Oslo: Familieførl., 2010.
- Dalberg, Albin. *Bjerkvik i flammer*. Eget forlag, 1979.
- Eitinger, Leo, Ottar Vold, Lars Weisæth, og Andreas Hauge. *Krigsskader og senvirkninger: krigspensjonering gjennom 50 år*. Oslo: Rikstrygdeverket, 1995.

- Eriksen, Anne. *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax, 1995.
- Eriksen, Hans Kr. *Partisanenes død*. Tiden, 1972.
- . *Partisaner i Finnmark*. Oslo: Tiden, 1969.
- Eriksen, Knut Einar. *Kald krig og internasjonalisering, 1949-1965*. Universitetsforl., 1997.
- Eriksen, Knut Einar, og Terje Halvorsen. *Frigjøring*. Norge i krig. Redigert av Magne Skodvin Oslo: Aschehoug, 1987.
- Erll, Astrid, og Sara B. Young. *Memory in culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Finne, Øyvind. "Krigen som aldri slutter: krigstraumer i et livstidsperspektiv: eksemplet Finnmark 1940-46." Karasjok: Davvi girji, 2005.
- Finney, Patrick. *Remembering the road to World War Two: international history, national identity, collective memory*. London: Routledge, 2011.
- Fjørtoft, Kjell. *Oppgjøret som ikke tok slutt*. Gyldendal, 1997.
- . *På feil side*. Oslo: Gyldendal, 1991.
- . *Spionfamilien*. Gyldendal, 1986.
- . *Vi fikk vår frihet: Finnmark høsten 1944*. Oslo: Gyldendal, 1984.
- . *Lille-Moskva: den glemte krigen*. Oslo: Gyldendal, 1983.
- . *Dramaet på Arnøy*. Oslo: Gyldendal, 1981.
- Fleck, Ludwik. *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*. Stockholm: Symposium, 1998.
- Fleischer, Carl Gustav. *Efterlatte papirer*. Tønsberg: Tønsbergs aktietrykkeris forl. : i kommisjon hos Thorleif Landberg, 1947.
- Gjelsvik, Tore. *Hjemmefronten: den sivile motstand under okkupasjonen 1940–1945*. Oslo: Cappelen, 1977.
- Grimnes, Ole Kristian. *Hjemmefrontens ledelse: Norge og den 2. verdenskrig*. Oslo: Universitetsforlaget, 1977.
- Hacking, Ian. *Rewriting the soul: multiple personality and the sciences of memory*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1995.

- Hauglid, Anders Ole. *Til befolkningen!* Redigert av Knut Erik Jensen og Harry Westrheim. Oslo: Universitetsforlaget, 1985.
- Heiberg, Gustav, Arne Bergsgård, E. F. Eckhoff, O. Hallesby, Arnold Holmboe, Sverre Steen, og N. Thune. *Innstilling fra undersøkelseskommissjonen av 1945*. Vol. 1, Oslo: Aschehoug, 1946.
- Hellesnes, B. R. *Finnmark i flammer: fortalt av den brente jords egne kvinner og menn*. Trondheim: F. Brun, 1949.
- Henriksen, Kjetil, og Frank Bakke-Jensen. *Fortellinger om motstand: nordmenn i krig fra 1939 til 1945*. Oslo: Dreyers forlag, 2019.
- Henriksen, Kjetil, Sindre Weber, og Eirik C. Brazier. *Norske krigsdekorasjoner : for innsats under andre verdenskrig*. Oslo: Dreyers forl., 2017.
- Hovland, Torkel. *General Carl Gustav Fleischer: storhet og fall*. Oslo: Aschehoug, 2000.
- Iggers, Georg G. *Historiography in the twentieth century: from scientific objectivity to the postmodern challenge*. Middletown, Conn: Wesleyan University Press, 2005.
- Ilsaas, Per, Olav Ravn, og Nils Ryeng. *Også vi da det ble krevet-: Hyldmo-bataljonen i alliert kamp på Narvik-fronten 1940*. Stamsund: Orkana, 2002.
- Jaklin, Asbjørn. *Kampen om Narvik: 62 desperate dager*. Oslo: Gyldendal, 2018.
- . *Brent jord: 1944-1945 : heltene, ofrene, de skyldige*. Oslo: Gyldendal, 2016.
- . *Nordfronten: Hitlers skjebneområde*. Oslo: Gyldendal, 2006.
- Joakimsen, Oddmund. *Narvik 1940: Nazi-Tysklands første tilbakeslag under 2. verdenskrig*. Harstad: Sør-Troms museum, Midt-Troms museum og Nordland røde kors krigsmuseum, 2010.
- Johnsen, Øyvind. *Soldathjerner: Slaget om Narvik: Nordfronten: to måneders fjellkrig mot tyskerne, 50 års kamp mot den norske stat*. Ankenesstrand: Forlaget Kristiansen, 2012.
- Kaldal, Ingar. *Minner som prosesser: i sosial- og kulturhistorie*. Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2016.
- Kjeldstadli, Sverre. *Hjemmestyrkene: hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug, 1959.

- Kraglund, Ivar, og Arnfinn Moland. *Hjemmefront. Norge i krig*. Redigert av Magne Skodvin Vol. 6, Oslo: Aschehoug, 1987.
- Kristiansen, Tom. *Otto Ruge: hærføreren*. Oslo: Aschehoug, 2019.
- Krog, Helge. *6te kolonne -?* Oslo: Pax, 1969.
- Kuhn, Thomas S. *Vitenskapelige revolusjoners struktur*. The structure of scientific revolutions. Oslo: Spartacus, 1996.
- Lagrou, Pieter. *The legacy of Nazi occupation: patriotic memory and national recovery in Western Europe, 1945-1965*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Larsen, Stein Ugelvik, red. *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo: Universitetsforl., 1999.
- Latour, Bruno. *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Clarendon lectures in management studies. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- . *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes: Open University Press, 1987.
- Lehmkuhl, Herman K. *Hitler attacks Norway*. Montreal: Royal Norwegian Government's Information Office, 1943.
- Lindbäck-Larsen, Odd. *6. divisjon*. Oslo: Gyldendal, 1946.
- Lippe, Just, red. *Finnmark fritt!: erindringer fra frigjøringskampene mot Hitler-armeen i nord*. Oslo: Ny Dag, 1964.
- Lundestad, Geir, og Lars Holm-Hansen. *Øst, vest, nord, sør: hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. Oslo: Universitetsforl., 2010.
- Lønnum, Arve, Ole Jacob Malm, Jens Schulz, Torstein Skalmerud, og Axel Strøm. *Det glemte kompani: 2. Bergkompani og frigjøringen av Finnmark*. Oslo: Krigsinvalidforbundet, 1983.
- Maerz, Susanne. *Okkupasjonstidens lange skygger: fortidsbearbeidelse i Norge som identitetsdiskurs*. Oversatt av Kari Bolstad. Oslo: Unipub, 2010.
- Margalit, Avishai. *The Ethics of Memory*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- Munthe-Kaas, O. *Krigen i Narvikavsnittet 1940: med kommentarer til operasjonene*. Oslo: Gyldendal, 1968.

- Munthe-Kaas, Otto. *The Campaign in Northern Norway*. Washington D.C.: The Royal Norwegian Information Service, 1944.
- Nielsen, Reidar. *Folket i hulene: en beretning om de dramatiske hendene på Sørøya 1944/45*. Oslo: Tiden, 1976.
- Nilssen, Trond Risto, og Claudia Lenz. *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*. Oslo: Universitetsforl., 2011.
- Nora, Pierre, og Lawrence D. Kritzman. *Realms of memory: rethinking the French past: Vol. 1: Conflicts and divisions*. Vol. Vol. 1, New York: Columbia University Press, 1996.
- Okasha, Samir. *Philosophy of science: a very short introduction*. Very short introductions. 2nd ed. utg. Vol. 67: Oxford University Press, 2016.
- Olsen, Per Kristian. *Jevnet med jorden: brenningen av Finnmark og Nord-Troms 1944*. Oslo: Aschehoug, 2019.
- Pedersen, Gunnar. *Militær motstand i nord 1940-45: Jakten på Tirpitz, Arnøytragedien, operasjon MARTIN og SEPALS*. Tromsø: Universitetsforlaget, 1982.
- Pettersen, Jan P. *Kampen om historien: Narvikfelttoget 1940: myter, sannheter, fortellinger*. K-dokumentar. Harstad: Forl. Kristiansen, 2017.
- Petterson, Arvid. *Fortiet fortid: tragedien Norge aldri forsto : tvangsevakuering og overvintring i Nord-Troms og Finnmark 1944-1945*. Hammerfest: Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms, 2008.
- Popper, Karl R. *The logic of scientific discovery*. Logik der Forschung. London: Routledge, 2002.
- Ramberg, S. E. L., Arvid Petterson, og Trygve Andersen. *Alta bataljons historie: 1898-1995*. Alta: Bataljonen, 1996.
- Ricœur, Paul. *Time and narrative: I*. Vol. 1, Chicago: University of Chicago Press, 1984.
- Riste, Olav. *"London-regjeringa": Norge i krigsalliansen 1940-1945*. Vol. II 1942-1945 Vegem heim, Oslo: Det Norske samlaget, 1979.
- Rommetveit, Karl. *Narvik 1940: five-nation war in the high north*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1991.

- Ruge, Otto, og Olav Riste. *Felttoget: general Otto Ruges erindringer fra kampene april-juni 1940*. Oslo: Aschehoug, 1989.
- Sandvik, Harald. *Frigjøringen av Finnmark 1944-1945*. Oslo: Gyldendal, 1975.
- Sandvik, Trygve. *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940*. Krigen i Norge 1940. Redigert av Forsvarets krigshistoriske avdeling Vol. I, Oslo: Gyldendal, 1965.
- . *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940* Krigen i Norge 1940. Redigert av Forsvarets krigshistoriske avdeling Vol. II, Oslo: Gyldendal, 1965.
- Skard, Sigmund. *Mennesket Halvdan Koht*. Samlaget, 1982.
- . *Bøker om Norges kamp*. The Royal Norwegian Information Service, 1945.
- Skjølsvold, Tomas Moe. *Vitenskap, teknologi og samfunn: en introduksjon til STS*. Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2015.
- Skogrand, Kjetil. *Alliert i krig og fred*. Eide, 2004.
- Snævarr, Stefán. *Vitenskapsfilosofi for humaniora: en kritisk innføring*. Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2017.
- Soleim, Marianne Neerland. *"Operasjon asfalt": kald krig om krigsgraver*. Stamsund: Orkana akademisk, 2016.
- Steen, Sverre. *Norges krig 1940-1945 : 1*. Vol. 1, Oslo: Gyldendal, 1947.
- Stenstad, Finn. *Narvik, krigen, litteraturen*. Stamsund: Orkana forl., 1999.
- Ulstein, Ragnar. *Etterretningstjenesten i Norge 1940-45: 3: Nettet strammes*. Vol. 3, Oslo: Cappelen, 1992.
- Valen, Terje. *De tjente på krigen: hjemmefronten og kapitalen*. Oslo: Oktober, 1974.
- Westrheim, Harry. "Narvik." i *Alarm: krigen i Nordland 1940*, redigert av Dag Skogheim og Harry Westrheim. Oslo: Tiden, 1984.
- Westrheim, Harry, og forfatterlag Nordnorsk. *Landet de brente: tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944*. Bodø: Nordnorsk forfatterlag Tiden, 1978.
- White, Hayden. *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.
- Winter, Jay. *Remembering War - The Great War between Memory and History in the 20th Century*. New Haven; London: Yale University Press, 2006.

Ytreberg, Nils A. *Narviks historie: 2: Fra første verdenskrig til våre dager*. Narvik: Narvik kommune, 1954.

Aas, Steinar. *Narviks historie 1: Byen, banen og bolaget*. Vol. I, Narvik: Stiftelsen Narviks historieverk, 2001.

Bokkapitler

Assmann, Aleida. "Memory, Individual and Collective." i *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, redigert av Goodin, Robert E. og Charles Tilly. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Bones, Stian. "Kapittel 15: Kriseår og regional avspenning." i *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917-2014*, redigert av Sven G. Holtmark. Oslo: Pax, 2015.

Bones, Stian, Aleksej Komarov, og Hallvard Tjelmeland. "Kapittel 14: Tøvær." i *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917-2014*, redigert av Sven G. Holtmark. Oslo: Pax, 2015.

Corell, Synne. "The solidity of a national narrative: the German occupation in Norwegian history culture." i *Nordic Narratives of the Second World War: national historiographies revisited*, redigert av Henrik Stenius, Mirja Österberg og Johan Östling. Lund: Nordic Academic Press, 2011.

Dahl, Arne D. . "Frigjøringen av Finnmark." i *Norges krig*, redigert av Sverre Steen. Oslo: Gyldendal, 1950.

Halvorsen, Terje. "Okkupasjonshistorien og de besværlige kommunistene." i *I krigens kjølvann*, redigert av Stein Ugelvik Larsen. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

Holtmark, Sven G. "Kapittel 12: Veien mot Atlanterhavspakten." i *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917 - 2014*, redigert av Sven G. Holtmark. Oslo: Pax, 2015.

———. "Om den Røde hær rykker inn i Norge ... Spørsmålet om sovjetisk deltagelse i frigjøringen av Norge 1941-1944." i *Krig og frigjøring i nord*, redigert av Fredrik Fagertun. Stamsund: Orkana akademisk, 2015.

———. "Kapittel 11: Brobygging og sovjetiske framstøt." i *Naboer i frykt og forventning*, redigert av Sven G. Holtmark. Oslo: Pax, 2015.

- Larsen, Stein Ugelvik. "Innledning." i *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, redigert av Stein Ugelvik Larsen. Oslo: Universitetsforl., 1999.
- Lenz, Claudia, og Trond Risto Nilssen. "Innledning: historiekultur, historiebevissthet og historisk kompetanse." i *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*, redigert av Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen. Oslo: Universitetsforlaget, 2011.
- Lenz, Claudia, og Anette Storeide. "Hvem er heltene? Tidsvitnefortellinger sett i lys av kulturelle kjønnsmonstre." i *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*, redigert av Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen. Oslo: Universitetsforlaget, 2011.
- Nielsen, R. Roscher. "Krigen i Norge April - Juni 1940." i *Norges krig*, redigert av Sverre Steen, 87-452. Oslo: Gyldendal, 1947.
- Radstone, Susannah. "Working with memory: an introduction." i *Memory and methodology*, redigert av Susannah Radstone. Oxford: Berg, 2000.
- Reiersen, Jan Einar. "Tettstedet - bostedet for de fleste nordlendinger." i *Nordnorsk kulturhistorie*, redigert av Einar-Arne Drivenes, Marit Anne Hauan og Helge A. Wold, 471 s. Oslo: Gyldendal, 1994.
- Sem, Leiv. "Norske slagmarker." i *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*, redigert av Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen. Oslo: Universitetsforlaget, 2011.
- Stian Bones, Ane Ringheim Eriksen, Sven G. Holtsmark, Aleksej Komarov, og Olav Riste. "Kapittel 13: Kald krig." i *Naboer i frykt og forventning*, redigert av Sven G. Holtsmark. Oslo: Pax, 2015.
- Storeide, Anette. "'Han vet at det er sant, for han har vært der' - tidsvitner som historieformidlere." i *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*, redigert av Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen. Oslo: Universitetsforlaget, 2011.
- Tjelmeland, Hallvard. "Region og regionalisme i nord." i *Utafor sporet?: idrett, identiteter og regionalisme i nord*, redigert av Helge Christian Pedersen og Eivind Å Skille. Vallset: Oplandske bokforl., 2016.

- . "Kapittel 20: Ny kald krig, nye fiendebilder." i *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917-2014*, redigert av Sven G. Holtsmark. Oslo: Pax, 2015.
- . "Kapittel 18: Tyngdekraften fra Helsingfors." i *Naboer i frykt og forventning*, redigert av Sven G. Holtsmark. Oslo: Pax, 2015.
- Aas, Steinar. "Minneapolis i endring: minnekulturen i og rundt Narvik 1940." i *Flerstemte minner*, redigert av Alexandre Desingué, Ketil Knutsen og Ann Elisabeth Laukfoss Hansen. Stavanger: Hertervig akademisk forlag, 2010.

Vitenskapelige artikler

- Asdal, Kristin. "Contexts in Action - And the Future of the Past in STS." *Science, Technology, & Human Values* 37, nr. 4 (2012): 379-403.
- Bones, Stian. "Med viten og vilje." *Nytt Norsk Tidsskrift* 23, nr. 3 (2006): 276-84.
- Callon, Michel. "Some Elements for a Sociology of Translation: The Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay." *The Sociological Review* 32, nr. 1 (1984): 196-233.
- Coser, Lewis. "The revival of the sociology of culture: The case of collective memory." *Official Journal of the Eastern Sociological Society* 7, nr. 2 (1992): 365-73.
- Dutceac Segesten, Anamaria, og Jenny Wüstenberg. "Memory studies: The state of an emergent field." *Memory Studies* 10, nr. 4 (2017): 474-89.
- Fulsås, Narve. "Historie og forteljing." *Nytt Norsk Tidsskrift* 22, nr. 3 (2005): 287-300.
- Gensburger, Sarah. "Halbwachs' studies in collective memory: A founding text for contemporary 'memory studies'?" *Journal of Classical Sociology* 16, nr. 4 (2016): 396-413.
- Ghasemi, Mehdi. "Revisiting History in Hayden White's Philosophy." *SAGE Open* 4, nr. 3 (2014).
- Grimnes, Ole Kristian. "Hvor står okkupasjons-historien nå?" *Nytt norsk tidsskrift (trykt utg.)*. Årg. 26, nr 3-4 (2009): 480-88.
- Haraway, Donna. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies* 14, nr. 3 (1988): 575-99.

- Huyssen, Andreas. "Nostalgia for Ruins." *Grey Room*, nr. 23 (2006): 6-21.
- . "Monumental Seduction." *New German Critique*, nr. 69 (1996): 181-200.
- . "Monument and Memory in a Postmodern Age." *The Yale Journal of Criticism* 6, nr. 2 (1993 Jan 01 1993): 249.
- Rønnebu, Gaute Lund. "«En ualminnelig vemmelig sak» – Operasjon Asphalt 1951." *Heimen*, nr. 04 (2014): 343-54.
- Susanne, Maerz. "Okkupasjonstidens lange skygger." *Nytt Norsk Tidsskrift* 24, nr. 04 (2007): 365-75.
- Aas, Steinar. "Norwegian and Soviet/Russian World War II Memory Policy During the Cold War and the Post-Soviet Years." *Acta Borealia* 29, nr. 2 (2012/12/01 2012): 216-39.

Tidsskriftartikler

- Bones, Stian. "Om Norske krigsdekorasjoner." *Historisk tidsskrift* 96, nr. 2 (2017): 209-15.
- Dahl, Arne D. "Kampene i Gratangen i slutten av april 1940." [På Norsk (Bokmål)]. *Norsk militært tidsskrift* 149, nr. 4 (1979).
- Haugan, Arne. "Bokomtale." [På Norsk (Bokmål)]. *Norsk militært tidsskrift* 15, nr. 10 (1986).
- Hjeltnes, Guri. "Når forventningsbuen spennes høyt." *Historisk tidsskrift* 96, nr. 2 (2017): 216-22.
- Lenz, Claudia. "Fra matauk til menneskerettigheter: fortelling og fortolkning av krigsminner i norske familier gjennom tre generasjoner." *Fortid (trykt utg.)*. 4 : 2007 : 2 (2007): S.22-29.
- Moland, Arnfinn. "Krigsdekorasjonsprosjektet." *Historisk tidsskrift* 96, nr. 2 (2017): 205-08.
- Munthe-Kaas, Otto. "Northern Norway's Battle." *Field Artillery Journal* (1944).
- Nilsen, Anth. B. "Bokmelding." *Norsk militært tidsskrift* 139, nr. 3 (1969).
- Schiøtz, Johannes. "Krigen i Norge 1940 og studiet av den." *Norsk militært tidsskrift* 118, nr. 2 (1948).
- . "Bøker." *Norsk militært tidsskrift* 118, nr. 9 (1948).

White, Hayden. "Introduction: Historical Fiction, Fictional History, and Historical Reality." *Rethinking History* 9, nr. 2-3 (2005): 147-57.

Aas, Steinar. "Den asymmetriske dekorasjonspolitikken frå 1940 til i dag." *Historisk tidsskrift* 96, nr. 02 (2017): 223-26.

Doktorgradsavhandlingar

Andersson, Ola Goverud. "Utviklingen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og Nord-Russland i perioden 1972-2015: En komparativ historiografi." Doktorgradsavhandling, UiT Norges arktiske universitet, 2019.

Corell, Synne. "Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norske historiebøker." Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2009.

Hefter og andre utgivelser

Gjeseth, Gullow. "Norsk veteranpolitikk etter 1945: noen hovedtrekk i utviklingen." *Oslo files on defence and security* 03/2012 (2012).

Grimnes, O. K. *Narvik 1940: et europeisk felttog på norsk jord*. Oslo: Forsvarets pressetjeneste, 1975.

Huitfeldt, Tønne. *De norske partisanene i Finnmark 1941-1944: i skyggen av den kalde krigen*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1997.

Mjøen, Jarle, red. *Minneskrift over Alta bataljons innsats ved krigsutbruddet 1940: Alta bataljons veteranforening: Alta kommune : Alta bataljon*, 1990.

Tverfjell, Vidar Skoglund og Hans Fredrik. "Krigsutbruddet og motstandsarbeidet under siste krig." i *Årbok for Ofoten*, 112 s. ill. [S.l.]: Ofoten bygdeboknemnd, 1989.

Hovedfags- og mastergradsoppgaver

Hauglid, Anders Ole. "Gjenreisinga av Finnmark og Nord-Troms 1945-1948-1952." Hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø, 1975.

- Knutsen, Bjørn. "Erindringen omkring de østeuropeiske krigsfangene i Norge: en drøfting av realhistorie versus erindringshistorie med vekt på historisk bevissthet og kollektiv erindring." Hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Bergen, 2001.
- Pedersen, Gunnar. "Militær motstand i Troms fylke 1940-1945." Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1979.
- Ruud, Jørn W. "Erindringen om andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms." Mastergradsoppgave ved Universitetet i Bergen, 2008.
- Svendsen, Magnar. "Helst mot urolig vær: historieforståelse og historiebruk i Kjell Fjørtofts Lille-Moskva og Vi fikk vår frihet." Mastergradsoppgave ved UiT Norges arktiske universitet, 2015.
- Sæten, Trond. "«Det er altså en form for nedvurdering?» hvordan framstilles andre verdenskrig i Nord-Norge i skolebøker for gymnas og videregående skole?" Masteroppgave, Mastergradsoppgave ved UiT Norges arktiske universitet, 2011.

Offentlige utredninger og innstillinger

- Brazier, Eirik , Kjetil Henriksen, og Sindre Weber. "Norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig: Nordmenns innsats." Oslo: Forsvarsdepartementet, 2016.
<https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/fd/dokumenter/rapport-fra-historikerprosjektet-til-fd.pdf>. Oppsøkt 27.8.2020.
- Riste, Olav. "Rapport fra den militære undersøkelseskommissjon av 1946, avgitt mai 1950, med introduksjon av Olav Riste." I *Norges offentlige utredninger (tidsskrift : trykt utg.)*. Oslo: Universitetsforlaget, 1979.
- Strømme, Ottar *Rapport fra den Militære undersøkelseskommissjon av 1946*. Vol. 1, Oslo: Oktober, 1978.
- Stråth, Bo, Thomas Lindkvist, Dorthe Gert Simonsen, Nils erik Villstrand, og Anette Warring. "Evaluering av norsk historiefaglig forskning: Bortensfor nasjonen i tid og rom: fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning." redigert av Divisjon for vitenskap. Oslo: Norges forskningsråd, 2008.

Øygaard, Kolbjørn, Bjørn Egge, Einar Fjelldahl, Halvor Opgård, Annelise Rochmann, Vera Torkildsen, Lars Weisæth, Liv Wisnes Haugen, og Ottar Vold. "Norges offentlige utredninger 1998: 12, Alta bataljon." I Oslo: Statens forvaltningstjeneste, 1998.

Brev og andre dokumenter

- Borgersrud, Lars. "Brev av 1. september 2016." larsborgersrud.no: Lars Borgersrud, 2016.http://larsborgersrud.no/artikler/krigsdekorasjoner_03.html. Oppsøkt 27.8.2020.
- . "Brev av 27. juni 2016." larsborgersrud.no: Lars Borgersrud, 2016.
http://larsborgersrud.no/artikler/krigsdekorasjoner_02.html. Oppsøkt 27.8.2020.
- . "Brev av 11. februar 2013." larsborgersrud.no: Lars Borgersrud, 2013.
http://larsborgersrud.no/artikler/krigsdekorasjoner_01.html. Oppsøkt 27.8.2020.
- . "Sluttmerknader av 1.9.2016." larsborgersrud.no: Lars Borgersrud, 2016.
http://larsborgersrud.no/artikler/krigsdekorasjoner_04.html. Oppsøkt 27.8.2020.
- Eriksen Søreide, Ine. "Forsvarsministerens tale på historieseminar ved UiT Norges arktiske universitet". 8. februar 2017.
<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/boklansering/id2538585/>. Oppsøkt 8.2.2018.
- Nystuen, Gro, Christian Harstad, Kjetil Skogrand, Jonni Solsvik, og Aurora Wulvik. "Anbefaling fra Forsvarsdepartementets dekorasjonsråds 15. september 2016." Regjeringen.no, 2016.
<https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/fd/dokumenter/dekorasjonsradets-anbefaling.pdf>. Oppsøkt 27.8.2020.
- Dok.nr. 8:54 (1993-1994) Forslag fra stortingsrepresentantene Johanne Gaup og Bjørg Hope Galtung om at Stortinget ber Regjeringen vurdere innvilgning av krigspensjon for veteranene fra Alta Bataljon. 31.5.1994.
https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1993-94&paid=5&wid=a&psid=DIVL520&pgid=a_0902. Oppsøkt 27.8.2020.
- Innst.S.nr.22 (1994-1995) Innstilling fra sosialkomiteen om forslag fra

Storingsrepresentantene Johanne Gaup og Bjørg Hope Galtung om at Stortinget ber Regjeringen vurdere innvilgning av krigspensjon for veteranene fra Alta Bataljon. 26.10.1994. <https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjonar/publikasjonar/Innstillinger/Stortinget/1994-1995/inns-199495-022/?!vl=0>. Oppsøkt 27.8.2020.

Vedlegg: Brev til sosialkomiteen fra sosialministeren, datert 26. september 1994.

Innst.S.nr.22 (1994-1995) Krigspensj. Alta Bataljon.

<https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjonar/publikasjonar/Innstillinger/Stortinget/1994-1995/inns-199495-022/5/>. Oppsøkt 27.8.2020.

Leksikonartikler

Lundestad, Geir. "Kalde krigen." I *Pax leksikon*, redigert av Hans Fredrik Dahl, Jon Elster, Irene Iversen, Siri Nørve, Tor Inge Romøren, Rune Slagstad og Mariken Vaa. Oslo: Pax, 1982.

Arkivmateriale

Riksarkivet, Oslo

RAFA-2526 – Forsvaret, 6. divisjon

D De L0350

D Dg L0398

RAFA-2017 – Forsvarets krigshistoriske avdeling

Bokser:

D L0024

D L0031

S-2259 – Utenriksdepartementet

Dyd L10082

Dz L0484

S-1021 – Kirke- og undervisningsdepartementet, 1. skolekontor D

Bokser:

E Ej L0700

Mappe:

0004 Kirkenesmonumentet for frigjøringen

Utenriksdepartementets arkiv, Oslo

Dossier 8.6.15B

Mappe III 1960 – 1969

Mappe IV 1960 – 1969

Mappe VIII 1990 – 1994

Universitetsbiblioteket ved UiT Norges arktiske universitet

Privatarkiv nr. 6 Kjell Fjørtoft

Boks 3

Boks 22

The National Archives, London

TNA FO371/180181 25th anniversary of Battle of Narvik.

TNA FO371/56332 Copy of despatch by Admiral of the Fleet the Earl of Cork and Orrery on the Norway campaign of 1940.

Narviksenteret

Boks Minnemarkeringer 1990

